

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS
SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS

Liutauras Labanauskas

SOCIALINĖS SANGLAUDOS KŪRIMASIS LIETUVOJE: INTELEKTINIO
KAPITALO VAIDMUO

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2007–2009 metais Socialinių tyrimų institute, 2010–2011 metais Lietuvos socialinių tyrimų centro, Sociologijos institute.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Meilutė Taljūnaitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

TURINYS

Disertacijoje pateikiamų lentelių sąrašas	6
Disertacijoje pateikiamų paveikslų sąrašas	7
Sąvokų apibrėžimai	8
ĮVADAS	10
1. SOCIALINĖS SANGLAUDOS TEORINIS KONCEPTUALIZAVIMAS	25
1. 1. Socialinė sanglauda kaip politinė samprata Europos ir pasaulio kontekste	26
1. 2. Socialinės sanglaudos samprata sociologijos ir socialinių teorijų požiūriu	32
1. 3. Socialinės sanglaudos kūrimosi teorinių modelių analizė	38
<i>Apibendrinimas</i>	53
2. SOCIALINĖS SANGLAUDOS IR INTELEKTINIO KAPITALO SAŪVEIKA	54
2. 1. Intelektinio kapitalo teorija socialinės sanglaudos kontekste	55
2. 2. Valstybės kaip intelektualinio kapitalo gausintojo vaidmuo: nacionalinis intelektualinio kapitalo modelis	60
2. 3. Lietuvos intelektualinio kapitalo potencialo vertinimas švietimo, mokslo ir mokymosi visą gyvenimą kontekste	67
2. 4. Socialinė sanglauda ir intelektualinis kapitalas kaip Lietuvos nacionalinio konkurencingumo veiksniai	80
2. 5. Intelektinio potencialo pritraukimas kaip socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnys	88
<i>Apibendrinimas</i>	104
3. INTELEKTINIO KAPITALO PRIKLAUSYMAS VALSTYBEI KAIP SOCIALINĖS SANGLAUDOS KŪRIMOSI VEIKSNYS: EMPIRINIS TYRIMAS	106
3. 1. Empirinio tyrimo metodiniai parametrai ir tyrimo modelis	106
3. 2. Priklausymo kategorija ir jos operacionalizavimas	113
3. 3. Tyrimo duomenys – interviu su 30 asmenų	119
3. 3. 1. Tyrimo etapai	119
3. 3. 2. I-oji informantų grupė – ne ES šalių tyrėjai Lietuvoje	120
3. 3. 3. II-oji informantų grupė – lietuviai, įgiję daktaro mokslo laipsnį ne Lietuvoje	122

3. 3. 4. Tyrimo metodas – giluminis teminis interviu	124
3. 3. 5. Papildomi tyrimo duomenys – 15 interviu su švietimo ir aukštojo mokslo ekspertais.....	125
3.4. Tyrimo duomenų analizės žingsniai	127
3. 5. Subjektyvi tyrėjo pozicija	130
3. 6. TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ – TREČIŲJŲ ŠALIŲ TYRĖJAI LIETUVOJE	131
3. 6. 1. Trečiųjų šalių tyrėjų atvykimas, ir įsidarbinimas	131
3. 6. 2. Atvykstančiojo intelektualinio potencialo tipologija	136
3. 6. 3. Trečiųjų šalių piliečių profesinis priklausymas	141
3. 6. 4. Pilietinis priklausymas ir pilietybės siekis	148
3. 6. 5. Galimybės naudotis socialinėmis garantijomis	150
3.6.6. Įvairovė aukštojo mokslo institucijose kaip intelektualinio potencialo kūrimo sąlyga	153
<i>I-ojo tyrimo apibendrinimas</i>	157
3. 7. TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ – LIETUVIAI, ĮGIJĘ MOKSLO LAIPSNĮ SVETUR	159
3. 7. 1. Informantų kartos	159
3. 7. 2. Informantų biografijos ir darbo paieškos strategijos	163
3. 7. 3. Lietuvos intelektualinio kapitalo traukos ir stūmos veiksniai	166
3. 7. 4. Mobilumas kaip patirties ir mokymosi procesas	169
3. 7. 5. Darbas ir karjera kaip potencialo atskleidimo galimybė	172
3. 7. 6. Darbas, pilietybė ir tautinis tapatumas	177
3. 7. 7. Istorinės socialinės struktūros tapatumai	184
3. 7. 8. Priklausymas profesinei bendruomenei, kaip idėjų šaltiniui	192
3. 7. 9. Nusivylimo sugrįžimai	195
IŠVADOS	197
Literatūros sąrašas	204

PRIEDAI (pateikiami kompaktiniame diske)

1 priedas. Žmogiškojo intelektualinio kapitalo apytaka: Lietuvos palyginimas su Suomijos, Australijos, JAV ir EPBO šalimis

2 priedas. Informantų iš trečiųjų šalių, su kuriais buvo atlikti interviu, sąrašas ir charakteristikos

3 priedas. Informantų, įgijusių mokslo laipsnį ne Lietuvoje, su kuriais buvo atlikti interviu, sąrašas ir charakteristikos

4 priedas. Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos indėlis – švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse 6-osios Bendrijos programos (6th Framework) mokslinių tyrimų projekto LLL2010 ekspertų sąrašas ir kodavimas

5 priedas. Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos indėlis – švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse 6-osios Bendrijos programos (6th Framework) mokslinių tyrimų projekto LLL2010 ekspertų interviu gairės

6 priedas. Valstybės institucijos darbuotojų interviu gairės

7 priedas. Aukštųjų mokyklų vadovų ir darbuotojų interviu gairės

8 priedas. I-osios informantų grupės – trečiųjų šalių tyrėjų Lietuvoje teminio interviu gairės

9 priedas. II-osios informantų grupės – lietuvių, įgijusių daktaro mokslo laipsnį ne Lietuvoje, teminio interviu gairės

10 priedas. Lietuvos mokslininkų užsienio valstybių mokslo institucijose parengtų disertacijų skaičius pagal laikotarpius ir šalis

Disertacijoje pateikiamų lentelių sąrašas:

- 1 lentelė. *Socialinės sanglaudos apibrėžimai ir kriterijai, 24-35*
- 2 lentelė. *Pagrindinės teorinės priegios socialinės sanglaudos analizėje, 36*
- 3 lentelė. *Socialinės sanglaudos teoriniai modeliai, 40*
- 4 lentelė. *Intelektinio kapitalo komponentai, 58*
- 5 lentelė. *Nacionalinis intelektinio kapitalo matavimo modelis: rodikliai ir jų operacionalizacija, 65-66*
- 6 lentelė. *Daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų, dirbančių mokslinį darbą, pasiskirstymas pagal užimtumo sektorių procentais, 70*
- 7 lentelė. *JAV (USPTO) ir ES patentų biure (EPO) registruotų patentų skaičius 1 mln. gyventojų ir MTTP darbuotojai, proc. nuo visų darbuotojų, 71-72*
- 8 lentelė. *Lietuvių ir lietuvių kilmės mokslininkų užsienio valstybių mokslo institucijose parengtų disertacijų skaičius, 75*
- 9 lentelė. *Žmogiškojo intelektinio kapitalo apytakos indikatoriai, 79*
- 10 lentelė. *Švietimo ir mokslo indėlis į socialinės sanglaudos kūrimąsi bei žmogiškojo kapitalo praradimo pasekmės, 81-82*
- 11 lentelė. *JAV legalios imigracijos pirmenybės teikimo sistema (darbuotojai), 97*
- 12 lentelė. *Priklausymo dėmenys, dekonstruojantys valstybės teritorinį ir institucinį uždarumą, 117*
- 13 lentelė. *Priklausymo sąvokos operacionalizacija per socialinių teisių kontekstą, 118*
- 14 lentelė. *Mokslo imigrantų tipologija – Lietuvos situacijos vertinimas, 137-139*

15 lentelė. *Tyrimo dalyvių požiūris į sveikatos priežiūros sistemą ir jos prieinamumą, 150*

16 lentelė. *Studijuojančiųjų įvairovės aukštojo mokslo institucijose privalumai ir trūkumai (iššūkiai), 155*

Disertacijoje pateikiamų paveikslų sąrašas:

1 pav. *Socialinės sanglaudos kūrimosi procesas, 37*

2 pav. *Socialinė sanglaudos teorija: socialinės sanglaudos kūrimasis, 39*

3 pav. *Teorinių socialinės stratifikacijos paradigimų sąryšis, 48*

4 pav. *Nacionalinio intelektualinio kapitalo modelis, 62*

5 pav. *MTTP darbuotojų skaičius verslo sektoriuje Lietuvoje, 74*

6 pav. *Profesionalų migracijos ciklas tarp valstybių, 95*

7 pav. *Darbo pobūdis ir jos kuriama pridėtinė vertė, 107*

8 pav. *Latentiniai subjektyvūs socialinės sanglaudos indikatoriai, 109*

9 pav. *I-ojo etapo tyrimo, trečiųjų šalių tyrėjų, kategorijų medis, 128-129*

10 pav. *II-ojo etapo tyrimo kategorijų medis – lietuviai, įgiję daktaro mokslo laipsnį ne Lietuvoje, 129-130*

SAVOKŲ APIBRĖŽIMAI

Intelektinis kapitalas – žmogiškieji ištekliai esantys santykyje su struktūriniu kapitalu (Edvinsson ir Malone, 1997), t. y. intelektinis kapitalas, pasireiškiantis kaip šiuolaikinė varomoji ekonomikos jėga, yra žmogiškojo ir struktūrinio kapitalo derinio, tinkamo vertei kurti ir puoselėti, rezultatas (Palumickaitė ir Matuzevičiūtė, 2007).

Kilmės šalis – šalis, kurioje asmuo (migrantas) gimė, gyveno ir iš kurios išvyko (emigravo), taip pat šalis, į kurią asmuo sugrįžo (emigravimo, re-emigravimo šalis) (Liubinienė, 2009).

Migracija (profesionalų/specialistų migracija, mobilumas) – žmonių judėjimas erdvėje tarp valstybių, siekiant ekonominės naudos (Zürn ir Walter, 2005).

Migrantas – asmuo, kuris persikėlė į kitą šalį, nei jo įprastinė gyvenamoji šalis ir kurioje gyveno ne trumpiau nei vienerius metus (Liubinienė, 2009).

Moksliniai tyrimai ir eksperimentinė (socialinė, kultūrinė) plėtra (MTTP) – sisteminga kūrybinė gamtos, žmogaus, kultūros ir visuomenės pažinimo veikla ir jos rezultatų panaudojimas. Taikomieji moksliniai tyrimai – eksperimentiniai ir (arba) teoriniai darbai, atliekami norint gauti naujų žinių ir pirmiausia skiriami specifiniams praktiniams tikslams pasiekti arba uždaviniams spręsti. Fundamentiniai moksliniai tyrimai – eksperimentiniai ir (arba) teoriniai pažinimo darbai, atliekami siekiant visų pirma įgyti naujų žinių apie reiškinių esmę ir (arba) stebimą tikrovę, tuo metu neturint tikslo konkrečiai panaudoti gautų rezultatų (Mokslo ir studijų įstatymas, 2009).

Protų nutekėjimas (*brain drain*) – trumpalaikis (1–3 metai) ar ilgalaikis (daugiau nei 3 metai) išsilavinusiųjų ar įvairių sričių profesionalų, aukščiausio lygio specialistų išvykimas iš vienos šalies ekonomikos sektoriaus į kitos šalies adekvatų sektorių, dėl didesnio atlyginimo ar geresnių gyvenimo sąlygų. Nors Europos Sąjungos šalių piliečių judėjimas sąjungos viduje gali būti laikomas vidiniu mobilumu, tradiciškai darbe traktuojama, kad specialistų migracija, mobilumas ar „protų nutekėjimas“ (pastarosios sąvokos vartojamos sinonimiškai) reiškia judėjimą iš vienos šalies į kitą. **Keitimasis protais** (*brain exchange*) reiškia kompetencijos dviejų krypčių judėjimą tarp išvykimo šalies ir priimančios šalies. Tačiau tuomet, kai aiškiai vyrauja viena judėjimo kryptis, vartojami terminai **protų įgijimas** (*brain gain*) ir **protų nutekėjimas**. Terminas **protų nuostolis** (*brain waste*) apibūdina kvalifikacijų praradimą, atsirandantį, kai aukštos kvalifikacijos darbuotojai migruoja į tas užimtumo formas, kurioms nereikalinga patirtis ir įgūdžiai, įgyti ankstesniame darbe ar ekonomikos sektoriuje (Pilietinės visuomenės institutas, 2005, 18). **Protų apytakos** (*brain circulation*) sąvoka įvardija ciklą, kuris prasideda nuo asmens mokymosi užsienyje, darbo užsienyje, ir po to grįžimo namo tam, kad pasinaudotų gimtosios šalies teikiamomis galimybėmis (Mahroum, 1999 cit. Jucevičienė ir kt., 2002).

Socialinė sanglauda – žmonių (ar jų grupių) noras kooperuotis ir bendradarbiauti vieniems su kitais, siekiant socialinės ir ekonominės pažangos ir gerovės (Stanley, 2003).

Socialinis kapitalas – visi faktiniai ar virtualūs ištekliai, kurie atitenka individui arba grupei, priklausantiems daugiau ar mažiau institucionalizuotų tarpusavio pažinimo ir

pripažinimo santykių tinklui (Bourdieu ir Wacquant, 1992,156). Socialinis kapitalas – bendra socialinių tinklų vertė (Putnam, 2000).

Socialinis tinklas – socialinė struktūra, kurią sudaro individai ir/arba organizacijos, siejami tarpusavio priklausomybės ryšių. Virtualioje (internetu) erdvėje socialinis tinklas yra bendruomenė asmenų, kurie jungiasi bendrai veiklai, dalijasi informacija (LR Vyriausybė, 2011).

Struktūrinis kapitalas – organizacijos ar valstybės turimas potencialas, palaikančioji struktūra, leidžianti organizacijai funkcionuoti (Mikulėniene ir Jucevičius, 2000).

Tikslo šalis – šalis, į kurią migrantas atvyko ir apsigyveno (imigracijos šalis).

Tyrėjas – pagal Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymą (2009) mokslininkas – tai tyrėjas, turintis mokslo laipsnį, o tyrėjas – tai aukštąjį išsilavinimą turintis asmuo, plėtojantis pažinimą, konceptualizuojantis ar kuriantis naujus produktus, procesus, metodus ir sistemas arba vadovaujantis mokslinių tyrimų ir eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros darbams. Darbe sąvokos vartojamos sinonimiškai.

Transnacionalizmas – ne vienoje erdvėje pasireiškiantys socialiniai, ekonominiai ir kultūriniai asmens interesai, kaip žinių, įgūdžių, resursų ir asmens identiteto dviejų krypčių mobilumas toje erdvėje. „Transnacionalizmo diskurse migravimas laikytinas neužbaigtu procesu, t. y. migravimas vertintinas kaip pasikartojančios kelionės, kurioms būdinga ne viename lokale (t. y. ne vienoje šalyje) išreikšta socialinių ekonominių santykių pozicija, kuri suprantama ir kaip „protų nutekėjimo“ fenomeno dalis.“ (Kuzmickaitė, 2005,5).

Trečiosios šalys (ne ES šalys) – šalys, nepriklausančios Europos Sąjungai ir Europos ekonominei erdvei. Trečiųjų šalių piliečiais laikomi asmenys, kurie nėra Europos Sąjungos piliečiai, t. y. neturi Europos Sąjungos valstybių narių pilietybės ar Europos Ekonominės erdvės šalių (Islandijos, Norvegijos, Lichtenšteino, Šveicarijos) pilietybės. Teisėtai Lietuvoje gyvenantys trečiųjų šalių piliečiai yra leidimus laikinai gyventi arba leidimus nuolat gyventi Lietuvoje turintys asmenys iš trečiųjų šalių. Jų, kaip ir kitų užsieniečių, teisinę padėtį reglamentuoja Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“.

Žinių ekonomika – gamyba ir paslaugos, pagrįstos žinioms imliomis veiklomis, kurios prisideda prie technologinės ir mokslinės pažangos. Žinių ekonomikai būdingas pasiklojimas labiau intelektualiais gebėjimais nei fizinio darbo ar natūraliais ištekliais (Powell ir Snellman, 2004).

Žmogiškasis kapitalas – žmonių išsilavinimas, profesija ir patyrimas, kuris yra darbo rinkos, inovacijų ir strateginio atsinaujinimo, didinančio konkurencingumą, skatinančio ekonominį augimą ir efektyvumą, pagrindas (Romano, 2009). Žmogiškasis kapitalas darbe suprantamas kaip intelektualinio kapitalo dalis.

ĮVADAS

Tyrimo problema ir aktualumas. Malrieu (2011) nuomone, visuomenės struktūrą (pradedant Atėnų demokratija, kuri buvo žmogaus mąstymo pasekmė) lėmė žmonių žinios. XXI–ame amžiuje žinios tapo pasaulio ekonomikos ir valstybių konkurencingumo pagrindu (Edvinsson ir Malone, 1997; OECD, 2010), o Europos Sąjungoje laisvas žinių judėjimas (šalia laisvo asmenų, paslaugų, prekių ir kapitalo judėjimo) nuo 2009-ųjų oficialiai įvardijamas penktąja laisve (European Communities, 2009). Powell ir Snellman 2004 m. „Annual Review of Sociology“ straipsnyje „Žinių ekonomika“, apibendrinę daugelio autorių mokslinių tyrimų ir studijų šia tema išvalgas, prieina išvadą, kad modernių šalių gerovė priklauso ne tiek nuo gamtos išteklių ar fizinės darbo jėgos, bet nuo intelektinių aktyvų (*assets*). Žinios ir intelektinis kapitalas pakeitė ekonomikos pobūdį ir socialinę struktūrą (ypač darbo rinką) bei kelia naujus iššūkius valstybių švietimo ir mokslo sistemoms (Powell ir Snellman, 2004). Pasak O. Stark (2002), investicija į žmogiškąjį kapitalą yra individualus sprendimas, nes asmuo nusprendžia kokių žinių ir įgūdžių jam reikia, kad jis galėtų įsitvirtinti sociume. Tačiau, O. Stark nuomone, individualūs sprendimai retai prisideda prie socialinės pusiausvyros. Valstybės lygmeniu, pasak Green, Preston ir Janmaat (2006), žinios, kaip įgūdžiai ir kvalifikacija, ne tiek svarbūs patys savaime, kiek yra svarbus jų pasiskirstymas erdvėje, nes jis nulemia socialinę sanglaudą. Valstybė jau daugiau nei du amžius buvo ir išlieka vienintele politine erdve, priklausymo ir pilietinio dalyvavimo vienetu žmogui (Dahrendorf, 2006), vadinasi, asmuo, investuodamas į žinias, gali greičiau pasiekti asmeninės gerovės valstybėje kaip apibrėžtoje teritorijoje, o valstybės investicijos į žmogiškąjį kapitalą užtikrina jo pasiskirstymą erdvėje (Brown, Green ir Lauder, 2001). Tačiau kaip galimus individo investicijų į žmogiškąjį kapitalą būdus Becker (1993) išskiria ne tik švietimą, mokymąsi ar dalyvavimą darbo rinkoje, bet ir migraciją, kuri „paskirsto“ ir „perskirsto“ žmogiškąjį kapitalą ne tik valstybės viduje, bet ir

tarp pačių valstybių ar regionų t.y. šalys taip pat konkuruoja tarpusavyje siekdamos pritraukti ir išsaugoti išsilavinusius aukštos kvalifikacijos žmones, kuriančius ne tik ekonominę bet ir socialinę vertę.

Todėl šiame darbe nagrinėjamas *intelektinio kapitalo vaidmuo socialinės sanglaudos kūrimuisi Lietuvoje* remiantis prielaida, kad žinios, kaip žmonės ir jų kuriamas intelektualinis kapitalas, keičia šalies visuomenės struktūrą. Mokslas ir švietimas užtikrina valstybės piliečiams priėjimą prie išteklių ir institucijų ir stiprina socialinę sanglaudą (UNESCO, 1976; Pearce, 2000; Vandamme, 2000; Murphy, 2003; Longworth, 2006; Feinstein ir Sabbates, 2008; Panitsidou, et al., 2009), todėl intelektualinio kapitalo vaidmuo yra svarbus ir valstybės „darybai“ (*nation-building*). Intelektinio kapitalo kūrimas vyksta tiek per struktūrinio kapitalo plėtrą (investicijas į vadinamąją „kietąją infrastruktūrą“ – laboratorijas, verslo slėnius ir pan.) tiek per žmogiškųjų išteklių „auginimo“ politiką, todėl aukštos kvalifikacijos darbuotojai (visų pirma kaip žmonės ir jų žinios) sudaro svarbų intelektualinio kapitalo segmentą, o nuo švietimo ir mokslo sistemos, kurioje jie yra, nemaža dalimi priklauso ne tik valstybės ekonominis augimas, bet ir socialinė integracija (Reich, 1991; Gee, 2000; Fan ir Stark, 2007; Borjas, 1989; Sauvant, Mallampally ir Economou 1993; Sanderson ir Kentor, 2008).

Dėl migracijos Lietuvoje vyksta ekonominių, socialinių, intelektinių, kultūrinių ir simbolinių išteklių persiskirstymas. Darbe analizuojamos problemos aktualumą lemia tai, kad Lietuvos valstybė, nors ir „apsirūpina“ žmogiškuoju intelektiniu kapitalu, tačiau nėra pajėgi jį išsaugoti. Lietuvoje yra nemažai iniciatyvų siekiant paskatinti tyrėjų ir mokslininkų integraciją į pasaulio ir Europos žinių sistemą, yra sukurta nemažai instrumentų ir priimta teisės aktų, kuriuos galima apibūdinti kaip objektyvius intelektualinio kapitalo plėtros instrumentus, tačiau esminė problema išlieka nepastebėta: šios programos ir iniciatyvos bei įgyta aukščiausio lygio kvalifikacija kuria (arba yra skirtos kurti) tyrėjų ir mokslininkų meistriškumą (*excellence*), tačiau infrastruktūros, ypač institucijų ir mokslo organizavimo sistemoje, išlieka sanglaudos tarp šalių problema (dėl to atsiranda riba, skirianti ES-15 ir ES-10

mokslininkus), todėl žmogiškojo intelektualinio kapitalo analizė gali padėti paaiškinti, kaip išvengti tokios susiskaldymo į globalius ir lokalius intelektualinio kapitalo blokus.

Su intelektualinio potencialo išsaugojimu ir plėtra gali būti siejama ir bendresnio pobūdžio polemika. Pasak Augustinaičio, Malinauskienės ir Wankel (2008), Lietuva nėra izoliuota nuo globalaus žinių srauto, tačiau šios žinios (verslo ir valdžios sektoriuose) dažnai perimamos ir įtraukiamos į sprendimų priėmimą be refleksijos ir neįvertinant, kaip turėtų keistis pats sprendimų priėmimo aparatas dėl šių žinių ir informacijos poveikio. Kita polemikos ašis – universitetų ir verslo partnerystės ribotumas, besimokančiųjų orientacija į formalią kvalifikaciją (diplonus ir sertifikatus), o to galima pasekmė - inovatyvių kompetencijų ir žinių nuvertinimas (žr. Augustinaitis, Malinauskienė ir Wankel, 2008), o žemą išsilavinimą turinčių asmenų skurdo rizika Lietuvoje yra didesnė nei išsivysčiusiose valstybėse (žr. Lazutka ir Poviliūnas, 2010).

2010 m. pasaulio valstybių konkurencingumo indekse pagal švietimo rodiklius Lietuva užėmė 25-ąją vietą, tuo tarpu pagal protų nutekėjimo indeksą - 110-ąją vietą iš 139 į konkurencingumo indeksą įtrauktų valstybių (World Economic Forum, 2010). Tai taip pat rodo, kad intelektualinio kapitalo išsaugojimas ir pritraukimas Lietuvai yra aktualus. Diskusija apie intelektualinio kapitalo išsaugojimą ir pritraukimą Lietuvoje svarbi ir dėl to, kad po Nepriklausomybės atkūrimo 1990-aisiais, šalis tampa atviresnė ir labiau priklausoma nuo viršnacionalinių ir globalių ekonominių ir politinių galių. Nors valstybės galią pasaulyje lemia politiniai-ekonominiai rodikliai, negalima teigti, kad „minkštosios“ galios – švietimas, mokslas ar kultūra yra mažiau svarbios. Be to, diskusija apie socialinę sanglaudą tampa ypač svarbi greitų socialinių pokyčių metu (Bernard, 1999), ir nepaisant, kad Rytų Europos valstybių virsmas iš planinės į rinkos ekonomiką buvo gana sėkmingas ekonominiu aspektu, dar 1994 m. radosi prieštarigų vertinimų ir buvo prognozuojama, kad buvusios socialistinės visuomenės patirs nesėkmių siekdamas socialinių (ne ekonominių) tikslų (Szeleny ir Szeleny, 1994; Genov,

2000; Marelli, 2007). Atrodo, jog ši prognozė buvo gana tiksli. Tiek aukštos kvalifikacijos darbuotojų, tiek bendroji emigracija, prieštaravimai tarp išsilavinimo, materialų sąlygų ir darbo rinkos, lėtas pilietinės visuomenės kūrimasis, vertybių ir tautinio tapatumo krizė šiandien verčia kelti **klausimą apie socialinę sanglaudą Lietuvoje: ar ji galima** valstybėje, kuriai dar tik 20 metų? Lietuvoje buvo sukurta nemažai Lietuvos raidos strategijų, programų ir planų (Valstybės ilgalaikės raidos strategija, 2002; Ekonominės migracijos reguliavimo strategija, 2007; Ilgalaikė valstybės santykių su užsienio lietuviais 2008–2020 metų strategija, 2008; pastarąją 2011 m. pakeitė strategija, žinoma kaip „Lietuva 2030“; ketinama rengti strategiją jaunimo emigracijos mažinimui), tačiau emigracijos iš Lietuvos srautai nemažėja, auga specialistų ir mokslininkų emigracija, nes siekti mokslininko karjeros Lietuvoje nėra palanku (Žalimienė ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2009; Lazutka ir Skučienė, 2009; Lazutka, 2008). Kaip viena opiausių problemų Lietuvai siekiant socialinės sanglaudos dažnai yra įvardijamas nepakankamas darbo jėgos potencialo panaudojimas ir didėjantis kvalifikuotos darbo jėgos stygius (Rakauskienė, 2007). M. Taljūnaitės (2008; 2010) manymu, Lietuvos mokslo atsilikimą nuo ES šalių senbuvų mokslininkai sieja su objektyviomis, jų manymu, Lietuvos sąlygomis, daugiausia priklausomomis nuo šalies mokslo politikos, mažiau – su subjektyviais, nuo pačių mokslininkų priklausomais veiksniais ar priežastimis. Be to, dauguma autorių pabrėžia, kad žmogiškojo kapitalo trūkumas nulemia tai, kad vienos šalys yra socialine ir ekonomine prasme pažangesnės už kitas, o šalių, kuriose geriau panaudojamas ir vertinamas žmogiškasis intelektinis kapitalas, socialinė raida yra tolygesnė (Stark, 2002; 2004). Lietuvos atveju, žmogiškojo kapitalo pakanka: yra nemažai tyrimų bei nuomonių, kad Lietuvos švietimo sistema parengia pakankamą skaičių specialistų (žr. Martinaitis ir Žvalionytė, 2007; Beresnevičiūtė ir Poviliūnas, 2007), tą rodo ir švietimo statistika, tačiau šis Lietuvoje parengtas intelektinio kapitalo žmogiškais segmentas dėl migracijos ar ribotos integracijos į darbo rinką visiškai arba iš dalies parandamas. Taigi disertacijoje remiantis empirinių kokybinių tyrimų duomenimis atskleidžiami prieštaravimai tarp objektyvių ir

subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksmų.

Apie socialinę sanglaudą kalbama mokymosi visą gyvenimą ir konkurencingumo kontekste (Fainstein, 2001; Hall, Smith, ir Tsoukalis, 2001; De Propriis, 2007; Ache, et al, 2008). Socialinė sanglauda, mokymasis visą gyvenimą ir konkurencingumas – šios dvi sąvokos yra atraminiai konstruktai aptariant žmogiškojo kapitalo mobilizaciją ir jo kuriamą pridėtinę vertę valstybei (Taran, 2008). Pavyzdžiui, rusų mokslininkas V. Shkolnikov dar 1995 m. rašė: „*jei jauni, gabūs ir talentingi žmonės paliks šalį [Rusiją], vyresnieji jų kolegos neturės kam perduoti savo žinių ir patirties. Tai veda prie mokslo ir švietimo kokybės nuvertėjimo*“ (Shkolnikov, 1995 cit. Stark, 2002,1). Tačiau nuvertėja ne tik mokslas ir švietimas *per se* - žinios ir jų perdavimas užtikrina tolygų visuomenės vystymąsi, skatina atvirumą, lygybę ir demokratiją, bei „sukabina“ individus į darnią visumą (Mannheim, 1980) ir nors tradicinis požiūris į visuomenės vystymąsi ir ekonomiką koncentruojasi ties kaštų mažinimu ir produktyvumu, šiandien vis dažniau diskutuojama, kad produktyvumas nėra pagrindinė visuomenės ir individų gerovės sąlyga, t.y. darnią plėtrą nulemia subtilesni faktoriai, pavyzdžiui dalyvavimas ir įsitraukimas, valstybės autoritetas, solidarumas ir bendradarbiavimas, todėl vis daugiau dėmesio skiriama socialinės sanglaudos analizei (Oxoby, 2009). Intelektinis kapitalas neretai apibūdinamas kaip „*valstybės potencialo ateitis*“ (Bonfour ir Edvinsson, 2005,123). Šiuo aspektu intelektiniam kapitalui išsaugoti ir pritraukti svarbiausias yra švietimo ir mokslo vaidmuo (Human Development Network, 1999). Į švietimą ir mokslą socialinės sanglaudos kontekste žiūrima kaip į viešąją gėrybę (*common good*) (Heuser, 2007). Viešųjų gėrybių svarbiausias bruožas yra nedalomumas ir prieinamumas visiems (Poviliūnas, 2004; Heuser, 2007). Žinios ir gebėjimai yra ne tik būdas užtikrinti darbo rinkos poreikius, nes žmonės mokosi ne vien tam, kad būtų produktyvūs ir užsitikrintų pragyvenimą, bet ir dėl to, kad taptų geresniais piliečiais, t.y. išsilavinę žmonės kuria pridėtinę vertę valstybei (OECD, 2001). MTTP sektorius, pasak Bonfour ir Edvinson (2005), yra pagrindinis *valstybės potencialo ateities* matavimo parametras. Tačiau be tokių MTTP sektoriaus

kiekybinių parametru kaip asignavimai iš biudžeto ir verslo investicijos, mokslinių publikacijų skaičius, citavimo indeksai ir patentų registrai, intelektualinio kapitalo dėmeniui matuoti ne mažiau svarbūs yra ir subjektyvūs socialiniai aspektai – dalyvavimas, demokratija, įsitraukimas ir asmenų ir jų grupių ryšys su valstybe (Bonfour ir Edvinson, 2005; Lin ir Edvinsson, 2011).

Kitas tyrimų aspektas – intelektualinio kapitalo potencialo plėtojimas per žmogiškųjų intelektualinių išteklių pritraukimą iš kitų valstybių, todėl į švietimo ir mokslo sistemą disertacijoje žvelgiama kaip į intelektualinio kapitalo potencialo plėtros veiksni ir daroma prielaida, kad žiniomis grįsti ekonominiai ir socialiniai sprendimai suteikia ilgalaikius ir stabilius rezultatus, nepaisant to, kad intelektualinio kapitalo gausinimas ir „auginimas“ vyksta ne taip greitai. Darbe laikomasi požiūrio, kad intelektualinio potencialo vystymas yra prielaida kurtis tokiam socialinės sanglaudos modeliui, kuris sudaro sąlygas gausinti intelektualinį kapitalą. Šiuo aspektu *Lisabonos strategija* gali būti įvardijama kaip pagrindinis socialinės sanglaudos kūrimo per švietimo ir mokslo politiką instrumentas. Pritraukimo iniciatyvos apima siekį pritraukti intelektualinį kapitalą iš užsienio šalių, nes emigruoti iš Lietuvos yra linkę aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą turintys asmenys (Sipavičienė, 2006), o tai ne tik stabdo ekonomikos augimą, bet mažėja žmogiškųjų išteklių kokybė. Trūkstant žmogiškųjų išteklių parandamas konkurencingumas, o tai mažina darbo užmokestį ir emigracija nemažėja.

Taigi reikalingas kokybiškai naujas požiūris į išvardintas problemas, todėl disertacijoje per socialinės sanglaudos teorinį pjūvį nagrinėjamas intelektualinio kapitalo vaidmuo socialinei sanglaudai, remiantis prielaida, kad intelektualinio kapitalo panaudojimas, visų pirma kaip žmogiškoji jo dalis, yra viena iš „minkštųjų“ valstybės galios šaltinių. Kitaip tariant, šalys konkuruoja dėl žmonių, kaip dėl svarbiausių nacionalinių-ekonominių išteklių (Salt, 2005).

Darbo problema – Lietuvos žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimas ir pritraukimas bei ribotas jo įsijungimas į socio-ekonominį valstybės kontekstą.

Darbo tikslas – nustatyti ir apibūdinti intelektualinio kapitalo, kaip socialinės sanglaudos kūrimo(-si) veiksnio, formavimosi bei raiškos specifiką atskleidžiant prieštaravimus tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksnių.

Tyrimo uždaviniai:

1. Ištirti intelektualinio kapitalo ir socialinės sanglaudos, kaip teorinių konstrukty, raidą.
2. Išskirti socialinės sanglaudos modelius bei išanalizuoti jų privalumus ir trūkumus, atskleidžiant jų kaitą lemiančius mikro, meso ir makro socialinius-politinius kontekstus.
3. Nustatyti, kuris socialinės sanglaudos modelis yra/būtų palankus žmogiškojo intelektualinio kapitalo gausinimui/plėtrai Lietuvoje.
4. Empiriškai ištirti pasirinktą žmogiškojo intelektualinio kapitalo segmentą, įvertinant jo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) procese bei nustatyti intelektualinio kapitalo mobilumo trajektorijas (*pathways*), t.y. kaip intelektualinis kapitalas sukuriamas valstybėje, pritraukiamas ir išstumiamas iš valstybės.

Disertacijoje ginami šie **teiginiai**:

1. Lietuvoje, vertinant žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros aspektu, socialinės sanglaudos modelis plėtojasi kaip individualistinio liberalaus minimalios socialinės sanglaudos bruožų modelis.
2. Lietuvos, lietuvių kilmės ir ne ES šalių mokslininkai, kaip intelektualinio kapitalo segmentai, yra prieštaringame socialinių teisių įgyvendinimo, pasitikėjimo/solidarumo ir socialinių tinklų kontekste. Šių santykių prieštaringumas lemia intelektualinio kapitalo „išstūmimą“ iš valstybės;

Tyrimo modelis. Disertacijos tyrimo modelis remiasi teorinių įžvalgų apie intelektualų kapitalą ir socialinę sanglaudą sinteze. Tekste remtasi prancūzų sociologų M. Forsé ir M. Parodi socialinės sanglaudos teorija bei C. Guibet Lafaye socialinės sanglaudos modelių analize. Kadangi intelektualinio kapitalo ir socialinės sanglaudos problematika yra tarpdisciplininė, darbe remiamasi sociologinėmis, politinėmis, ekonominėmis, vadybos ir socialinės psichologijos idėjomis, kurios papildo viena kitą ir leidžia tiriamą dalyką paaiškinti išsamiai. Empirinis socialinės sanglaudos teorijos taikymas tirti intelektualų kapitalą remiasi žmogiškojo kapitalo teorija Becker (1993) ir Lin ir Edvinsson (2011) nacionalinio intelektualinio kapitalo tyrimo logika. Autorių teoriniai svarstymai ekstrapolijuojami į Lietuvos tikrovę. Empirinėje dalyje pristatomas kokybinis tyrimas – žmogiškojo intelektualinio kapitalo, subjektyvaus santykio su valstybe analizė. Tai leidžia geriau suvokti ir paaiškinti prieštaravimus tarp subjektyvių ir objektyvių priežasčių, kurios lemia žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros bei sukūrimo-pritraukimo-išstūmimo veiksnius.

Disertacijos tyrimui atlikti naudojami šie metodai: mokslinės literatūros analizė ir sintezė, dokumentų bei statistinių duomenų šaltinių analizė, nestruktūruoti (*self-directed*) ir pusiau struktūruoti teminiai (*theme-based*) interviu su tyrėjais, kokybinių duomenų interpretacinė analizė.

Mokslinis darbo naujumas ir praktinė reikšmė. Socialinė sanglauda švietimo ir mokslo aspektu Lietuvoje nėra nagrinėta. Kaip tyrimo objektas socialinė sanglauda yra labai kompleksiškas ir ryšiai tarp socialinės sanglaudos kintamųjų nepakankamai aiškūs. Kita perspektyva yra teorinė t.y. kiek socialinės sanglaudos teorijos gali paaiškinti atskiros šalies švietimo ir mokslo kontekstą, o per šį kontekstą – intelektualinio kapitalo erdvines ir teritorines konfigūracijas. Lietuvoje vykdomi sociologiniai tyrimai, daugiausia dėmesio skiria tik atskiram migracijos/mobilumo reiškiniui (Sipavičienė, 2006; Sipavičienė ir Jeršovas, 2010; Sipavičienė, Gaidys ir Jeršovas, 2010), todėl šiame darbe neapsiribojama vien migracijos turinio apibūdinimu, bet pateikiamas platus socialinių, politinių, kultūrinių veiksnių spektras, kurie daro

poveikį socialinės sanglaudos formavimuisi. Metodologiškai, darbas yra naujoviškas, nes identifikuoja skirtingus ir neretai prieštarigus socialinės sanglaudos mechanizmus intelektualio kapitalo išsaugojimo ir pritraukimo kontekste. Nors intelektualinis kapitalas ir socialinė sanglauda daugelio autorių darbuose nagrinėjami kaip atskiri fenomenai, šiame darbe parodomi jų ryšiai ir sąveika. Tikimasi, kad šis darbas prisidės prie praktinės ir akademinės diskusijos apie tai kokią vaidmenį žmogiškasis intelektualinis kapitalas atlieka socialinės sanglaudos kūrimo ir kokiais teoriniais pūviais socialinės sanglaudos ir intelektualio kapitalo sąveika gali būti tyrinėjama ir analizuojama.

Tyrimo duomenys. Darbe naudojami Lietuvos ir tarptautinių mokslinių tyrimų projektų duomenys. 2005-2011 metais Socialinių tyrimų institutas (dabar Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institutas) dalyvavo ES 6-osios Bendrosios programos (*6th Framework*) mokslinių tyrimų projekte „Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ (*Towards a Lifelong Learning Society in Europe: The Contribution of the Education System (LLL, 2010)*). Tyrimas paremtas holistiniu požiūriu ir sistemų teorija, kuri teigia, kad švietimas yra sudarytas iš sistemų ir posistemų, kurios yra tarpusavyje susijusios ir siekiant efektyvumo turėtų veikti darniai. Ryšių tarp sistemos dalyvių atsiradimas ir užmezgimas yra dvikryptis procesas, todėl svarbu, kad politiniai ir strateginiai sprendimai užtikrintų darnesnę ir efektyvesnę visų sistemų ir posistemų veikimą.

Darbe taip pat remtasi pagal 2004–2006 m. bendrojo programavimo dokumento 2 prioriteto „Žmogiškųjų išteklių plėtra“ 2.5 priemonę „Žmogiškųjų išteklių kokybės gerinimas mokslinių tyrimų ir inovacijų srityje“ projekto „Lietuvos mokslininkų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą“ (žr. Taljūnatė, 2008) bei Švietimo ir mokslo ministerijos užsakomosios studijos „Tyrėjų mobilumas ir jo socialiniai aspektai“ (žr. Taljūnaitė ir kt., 2009) įžvalgomis. Pirmasis minėtas Europos ir Lietuvos mokslininkų ir tyrėjų padėties kiekybinis diagnostinis tyrimas buvo skirtas mokslininkų ir tyrėjų įgytų žinių ir įgūdžių vertinimo ir pripažinimo

poreikiams nustatyti. Minėtame tyrime išanalizuota mokslinė literatūra, pateikianti kitų šalių patirtį. Tyrimo rezultatai suteikia mokslinį pagrindą teigti, jog Lietuvoje yra susiformavęs mokslininkų ir tyrėjų poreikis gauti pripažinimą universitetuose už pasiekimus, įgytus akademinėje aplinkoje, tačiau tą poreikį patenkinti yra sudėtinga. Mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros globalizacija lemia tai, kad Lietuvos mokslas pamažu tampa tarptautiniu fenomenu, jungiančiu reikalingus žmogiškuosius išteklius bei sutelkiančiu reikiamą mokslinį potencialą į vientisą mokslinių tyrimų erdvę. Pagrindinis Švietimo ir mokslo ministerijos užsakomosios studijos „Tyrėjų mobilumas ir jo socialiniai aspektai“ tyrimo tikslas buvo išnagrinėti esamą situaciją Lietuvoje ir nustatyti teisinės sistemos trūkumus, susijusius su vizų ir leidimų dirbti ir gyventi Lietuvoje reglamentavimu, socialinėmis teisėmis ir garantijomis tyrėjams ir jų šeimų nariams, kurie sudaro kliūtis tyrėjų, doktorantų ir mokslininkų, mobilumui. Šiame tyrime buvo išanalizuota užsienio šalių šioje srityje patirtis ir praktika dėl 2005 m. spalio 12 d. Tarybos direktyvos 2005/71/EB dėl konkrečios įleidimo trečiųjų šalių piliečiams atvykti mokslinių tyrimų tikslais tvarkos (OL, 2005, L 289, p. 15) perkėlimo į nacionalinę teisę. Taip pat buvo analizuojama užsienio šalių patirtis įgyvendinant direktyvas, susijusias su tyrėjų mobilumu bei parengti siūlymai dėl teisės aktų keitimo, kurie sudarytų palankesnes sąlygas užsienio tyrėjams atvykti į Lietuvą, iš Lietuvos išvykusiems tyrėjams, dirbantiems užsienyje mokslinį tiriamąjį darbą, atvykti dirbti arba grįžti į Lietuvą, taip pat ir Lietuvos tyrėjams išvykti tam tikram terminuotam laikotarpiui dirbti mokslo tiriamojo darbo užsienyje, nenutraukiant ryšių su Lietuva. Įvertinus tai, kad minėtieji du tyrimai rėmėsi kiekybiniais duomenimis ir teisinių dokumentų analize, bet neanalizavo prieštaravimų tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksnių, disertacijos kokybinio tyrimo duomenys papildė jų įžvalgas: apklausta 16 trečiųjų šalių piliečių, vykdančių mokslinius tyrimus Lietuvoje bei 14 Lietuvos mokslininkų, įgijusių daktaro mokslo laipsnį užsienyje.

Darbe taip pat remiamasi Vytauto Didžiojo universiteto 2008-2009

metais vykdyto mokslinių tyrimų projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos bei globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ duomenimis. Atliktų empirinių tyrimų medžiaga - dokumentų, literatūros šaltinių bei politikos ir diskurso analizė, autobiografinis tyrimas, pusiau struktūruoti interviu ir focus grupių tyrimai Lietuvoje, Norvegijoje, Airijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir JAV – disertacijos išvalgas papildo svarbia antrine informacija. Disertacijoje naudojama dalis atliktų tyrimų medžiagos: a) mokslinės literatūros bei tyrimų, skirtų valstybės vykdomai nacionalinės tapatybės politikai ES, Lietuvoje, Norvegijoje, Airijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose apžvalga; b) valstybių vykdomų nacionalinės tapatybės politikų, formalaus, įstatyminio konteksto, apibrėžiančio emigrantų teises, pareigas, ekonomines, socialines bei kultūrinės galimybes, analizė.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys dalys. *Pirmoje dalyje* analizuojama socialinės sanglaudos teorijos raida ir modeliai. Apsiribojama tik politinės ir sociologinės socialinės sanglaudos sampratos analize, siejant teorines interpretacijas su intelektinio kapitalo, konkurencingumo ir migracijos problematika Lietuvos kontekste. *Antroje dalyje* pristatoma intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos teorijų sintezė. Į nacionalinį intelektinį kapitalą žiūrima kaip į socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnį. Kadangi intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos santykį išmatuoti valstybės lygiu ir tarp visų visuomenės grupių būtų pernelyg ambicingas darbo tikslas, *trečioje dalyje* apsiribojama vieno – aukštos kvalifikacijos darbuotojų - intelektinio kapitalo segmento analize. Intelektinio kapitalo, kaip žmogiškųjų išteklių, plėtros kontekstas susiejamas su socialinės sanglaudos ir švietimo ir mokslo sistemos problematika, bei atskleidžiami prieštaravimai tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektinio kapitalo plėtros veiksnių. Analizuojami kokybiniai empirinio tyrimo duomenys, pateikiama jų interpretacija. *Baigiamojoje darbo dalyje* pateikiamos teorinio ir empirinio tyrimo išvados.

Mokslinės literatūros ir tyrimų Lietuvoje apžvalga. Kiekvienai socialinei, kultūrinei bei istorinei erdvei tirti taikomos teorinės priegos ir

metodai skiriasi, tačiau socialinė sanglauda, kaip analitinė idėja ir normatyvinis idealas, yra naudojama susiejant mikro ir makro lygius (Friedkin, 2004). Apibendrinant, apžvalgą, reikia pabrėžti, kad Lietuvos mokslininkų publikacijos vienaip ar kitaip paliečia socialinės sanglaudos aspektus, tačiau tik nedaugelyje šių publikacijų socialinė sanglauda įvardijama tiesiogiai. Lietuvos mokslininkų publikacijos, kuriose netiesiogiai nušviečiami socialinės sanglaudos aspektai, apima nelygybės dimensiją bei akcentuoja visų pirma socialinių teisių ir pilietybės sampratos kitimo ES integracijos procese aspektus. Šie aspektai išsamiai nušviečiami M. Taljūnaitės 2005 m. monografijoje „Pilietybė ir socialinė Europos integracija“. Valstybės ekonominės raidos problematika, socialinės politikos ir gerovės valstybės kontekste nagrinėjami J. Aidukaitės (2010; 2009; 2003), A. Guogio (2010; 2006), R. Lazutkos (2007) darbuose. Lietuvos švietimo socialinio teisingumo sampratų įvairovė ir Lietuvos švietimo socialinio teisingumo rodikliai analizuojami L. Žalimienės ir bendraautorių (2011) studijoje. Išvadose autoriai kaip galimą ateities švietimo socialinio teisingumo švietime tyrimų sudėtinę dalį įvardija ir subjektyvių socialinio teisingumo kriterijų nustatymą ir analizę (žr. Žalimienė ir kt., 2011).

Socialinės atskirties tematika plėtojama E. Kocai (2007), S. Mikulionienės (2005), socialinės apsaugos – R. Lazutkos (2001) darbuose. Moterų ir vyrų lygių galimybių tyrimai apima visų pirma akademinės moters studijas (Taljūnaitė, 2005a; Taljūnaitė ir Žvinklienė, 2002; Novelskaitė, 2001; 2008; Novelskaitė ir Purvaneckienė, 2009; Žvinklienė, 2009; 2003). Kartų problematiką nagrinėjančios studijos skiria dėmesio metodologiniams kartų tyrimų (Taljūnaitė, 2008b) ir kartų solidarumo formų ir veiksmų, lemiančių kartų solidarumą aspektams (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009; 2009a). Socialinės stratifikacijos ir aktualūs dabartinės socialinės tikrovės klausimai analizuojami M. Taljūnaitės (1999) ir A. V. Matulionio darbuose (2005; 2005a; 2006). Šeimos instituto ir migracijos problematikos analizė pristatoma A. Maslauskaitės (2004; 2005), V. Stankūnienės ir A. Maslauskaitės (2008), A. Maslauskaitės ir V. Stankūnienės (2007), V. Stankūnienės (ir kt., 2001; 2005;

2003) bei G. Malinausko (2006) publikacijose. Demografinės kaitos klausimai aptariami „Lietuvos gyventojų politikos metmenyse“ (Stankūnienė, 2004, gyventojų senėjimo – S. Mikulionienės ir Stankūnienės (2003), V. Kanopienės ir S. Mikulionienės (2006) publikacijose.

Tautinių grupių ir etniškumo studijoms skirtas Etninių tyrimų instituto mokslinis žurnalas „Etniškumo studijos“. Instituto atliekami tyrimai apima etniškumo ir modernaus nacionalizmo studijas, etninės struktūros (Beresnevičiūtė, 2005; Kasatkina ir Beresneviciute, 2006), etninių grupių adaptacijos (Kasatkina ir Leončikas, 2003; Kasatkina ir Leončikas, 2000) bei istorinę analizę (Kasatkina ir Marcinkevičius, 2009), etninio nepakantumo (Beresnevičiūtė, 2010; Frėjutė-Rakauskienė, 2009) bei imigrantų integracijos tyrimus (Beresnevičiūtė, Leončikas, ir Žibas, 2009). Imigrantų švietimo ir lietuvių kalbos mokymosi klausimai analizuojami J. Zygmantas (2011) disertacijoje.

Svarbią nišą Lietuvos mokslinių tyrimų erdvėje užima tautinio tapatumo, nacionalinio identiteto tyrimai (Taljūnaitė, 2010a; Kraniauskienė, 2003 ir 2004; Ranonytė, 2004; išsami publikacijų šia tema apžvalga pateikiama Taljūnaitės 2006 m. straipsnyje). V. Čiubrinsko ir J. Kuznecovienės (2008) sudarytame straipsnių rinkinyje autoriai (M. Taljūnaitė, I. Šutinienė, L. Donskis, D. Daušas) aptaria šiuolaikinio lietuviško identiteto raiškos įvairovę. Transnacionalumo reiškinių, nacionalinio identiteto ir migracijos tematika plėtojama J. Kuznecovienės (2009 ir 2009a), V. Čiubrinsko (2000; 2005; 2005a; 2006; 2008; 2009) publikacijose. Tautinės bendruomenės svetur tematika plėtojama D. Kuzmickaitės (2004; Čikagos lietuviai), N. Liubiniene (2009; Šiaurės Airijos lietuviai), I. Akstinavičiūtės (2009; Niujorko lietuviai) ir D. Daušo (2010; Norvegijos lietuviai) darbuose.

Tyrimai migracijos tema apima tiek ekonominių (Kazlauskienė, 2002; 2005; Sipavičienė, 2006; Martinaitis ir Žvalionytė, 2007; Strateginių studijų centras, 2006; Malinauskas, 2006; Gruževskis, 2006) tiek jos poveikio visuomenei analizę (Kanopienė ir Mikulionienė, 2006). Protų nutekėjimo klausimai aptariami V. Stankūnienės (1996) monografijoje, L. Rinkevičiaus ir

A. Kazlauskienės (2006) bei Kazlauskienės ir Rinkevičiaus (2006) publikacijose, intelektinio kapitalo praradimo aspektai analizuojami V. Jucevičienės ir kt. (2002) studijoje. Migracijos klausimams skiriamas didelis dėmesys įvardijant socialines priežastis, dėl kurių vyksta ilgalaikė ar trumpalaikė emigracija (Sipavičienė, 2006; Sipavičienė ir Jeršovas, 2010; Sipavičienė, Gaidys ir Jeršovas, 2010).

Socialinio kapitalo tema lietuvių autorių darbuose plėtojama analizuojant švietimo ir mokslo problematiką, integraciją į darbo rinką ir tyrėjų bei studentų mobilumą (Aidis ir Krupickaitė, 2009; Aidis ir kt., 2005; Aidis ir Mickiewicz, 2005; Kvieskienė, 2005; Taljūnaitė, 2008; 2010; Lipnevič, 2008; Kuzmickaitė, 2008; Matulionis ir kt., 2010). Mokymosi visą gyvenimą konkurencingumo ir inovacijų aspektu, e-mokymosi ir informacinės visuomenės klausimai nagrinėjami A. Augustinaičio publikacijose (žr. Augustinaitis, ir kt., 2008; Augustinaitis, ir kt., 2009). I. Gečienės (2003) publikacijoje apžvelgiamas vakarų visuomenių diskursas apie intelektualų vaidmenį šiuolaikinėse visuomenėse ir šio diskurso atgarsiai posovietinėje sociologijoje. Teoriniai socialinio kapitalo aspektai plačiau nušviečiami A. Jokubaičio ir Z. Norkaus (2006), lietuvių kilmės autorės V. O. Bartkus ir J. H. Davis (2009) publikacijose. Socialinio kapitalo ir pilietinės visuomenės poveikio vaidmuo regioninio valdymo veiksmingumui ir regioninės politikos įgyvendinimo analizė pristatoma D. Paliukėnienės (2007) disertacijoje. V. Navicko ir bendraautorių (2010) monografijoje socialinės sanglaudos kontekste nušviečiamos aktualios socialinės-ekonominės problemos – užimtumas, darbo rinką, konkurencingumo rodikliai – bei jų raiškos turinys, formos ir galimi sprendimai, aptariami Lietuvos regionų plėtros aspektai. Lietuvoje atlikti intelektinio kapitalo tyrimai atspindi bendrą tendenciją, susijusią su žinių ir informacijos amžiaus diktuojama būtinybe. R. Mikulėnienė daktaro disertacijoje „Intelektinio kapitalo valdymas: strateginis aspektas“ (2004) nagrinėjo intelektinį kapitalą, siekiama rasti atsakymą į vieną iš dar neatsakytų šios naujos tyrimų erdvės klausimų – kaip intelektinio kapitalo valdymas gali būti integruotas į organizacijos strateginio valdymo

procesą. Mikulėnienė ir Jucevičius (2000) teigia, kad intelektualio kapitalo valdymui skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi verslo pasaulis pereina į žinių amžių, kur veikti reikia atsižvelgiant į naują verslo aplinką. Autoriai pateikia intelektualio kapitalo sampratos, sandaros ir su ja susijusių sąvokų analizę bei pabrėžia, kad intelektualinis kapitalas susideda iš darbuotojų kapitalo, struktūrinio kapitalo ir santykių kapitalo, kurių pastarasis dar skirstomas į vartotojų kapitalą, tiekėjų kapitalą ir prestižą (Mikulėniene ir Jucevičius, 2000). Ryšį tarp žmogiškojo kapitalo, rinkos kapitalo ir struktūrinio kapitalo kuria intelektualinis kapitalas (Gižienė ir Barkauskas, 2010). Pastarieji autoriai iškelia ir intelektualio kapitalo praradimo dėl migracijos problemą, bet išsamiai jos neanalizuoja. Šie ir kiti autoriai sutinka, kad žmogiškojo kapitalo praradimas dėl migracijos daro neigiamą įtaką šalies ekonomikos augimui (Rakauskienė, 2007; Cekanavicius ir Kasnauskiene, 2009; Gižienė ir Barkauskas, 2010).

1. SOCIALINĖS SANGLAUDOS TEORINIS KONCEPTUALIZAVIMAS

Iki Nepriklausomybės atgavimo 1990-aisiais Lietuvos visuomenės politinė, ekonominė ir socialinė raida daugeliu aspektų skyrėsi nuo vakarų visuomenių. Pasak Heyneman (2003 ir 2000), buvusiose komunistinėse valstybėse socialinė sanglauda neegzistavo, nes šių šalių visuomenės struktūra rėmėsi priespauda ir tironija. Atsivėrusios sienos, nors ir palaipsniui, bet gana radikaliai pasikeitusi politinė ir socio-ekonominė situacija, reikalauja socialinės sanglaudos apibrėžimo konstravimo kriterijų ir kūrimosi modelių analizės. Atsižvelgiant į tai, šioje darbo dalyje pateikiama socialinės sanglaudos, kaip teorinio konstrukto raidos apžvalga bei analizuojami socialinės sanglaudos modeliai, įvertinami jų privalumai ir trūkumai. Išnagrinėti visą socialinės sanglaudos kontekstą viename darbe nėra įmanoma (tam reikėtų ne vienos studijos), todėl apsiribojama tik politinės ir sociologinės sanglaudos sampratos analize, siejant teorines interpretacijas su žmogiškojo intelektualinio kapitalo, švietimo ir mokslo, konkurencingumo ir migracijos problematika Lietuvos kontekste. Pasak Noll (2002; Berger-Schmitt, 2000 cit. Fontainha, 2005), mokslinę literatūrą, nagrinėjančią socialinės sanglaudos problematiką, galima suskirstyti į dvi pagrindines kryptis: a) nelygybės kryptis (regioniniai skirtumai, moterų ir vyrų lygios galimybės; socialinė stratifikacija; socialinė atskirtis) ir b) socialinio kapitalo kryptis, kuri apima socialinių santykių tarp visuomenės grupių (pvz., migrantų ir priimančios visuomenės) ir socialinių santykių tarp individo ir grupės ar institucijos ir valstybės problematiką, socialinių ryšių ir visuomenės institutų kokybės analizę bei švietimo ir mokslo, įskaitant konkurencingumą, problematiką. Nors toks skirstymas yra sąlyginis, ir abiejų krypčių problematika daugelio autorių darbuose persipina, šiame darbe daugiau gilinamasi į socialinio kapitalo kryptį.

1. 1. Socialinė sanglauda kaip politinė samprata Europos ir pasaulio kontekste

Socialinės ir ekonominės pažangos siekis buvo vienas iš Europos projekto tikslų, įtvirtintų 1957 m. pasirašytoje Romos sutartyje, todėl Europos Sąjungoje socialinė sanglauda visų pirma siejama su regionine politika ir struktūrinės paramos šalims narėms instrumentais, kurių tikslas yra ekonominė bei socialinė šalių narių integracija, siekiant mažinti socialinio ir ekonominio išsivystymo skirtumus. Tačiau tik 1987 m. įsigaliojusiame Suvestiniame Europos akte atsirado ekonominės ir socialinės sanglaudos terminas, o socialinė sanglauda įvardijama kaip viena iš Europos Bendrijos kompetencijų. Pasak A. Kay ir R. Ackrill (2007), socialinė Europa buvo plėtojama lėčiau nei bendroji rinka, todėl 1980-aisiais blogėjančios ekonomikos sąlygos ir naujų šalių narių įstojimas privertė ES politiką atsižvelgti ir į ekonominės bei socialinės sanglaudos tikslus – 1993 m. įsigaliojusioje Europos Sąjungos (Mastrichto) sutartyje ekonominė ir socialinė sanglauda įtvirtinta kaip vienas pagrindinių ES tikslų. Mastrichto sutartimi įkurtas Socialinės sanglaudos fondas, 1997 m. Amsterdamo sutartyje bei Europos Tarybos Antrajame viršūnių susitikime socialinė sanglauda buvo įvardinta kaip vienas iš svarbiausių ateities prioritetų, nutarta, kad už socialinės sanglaudos strategijos formavimą atsako Socialinės sanglaudos komitetas. Taigi nuo 1997 m. socialinė sanglauda tampa Europos Tarybos politinės darbotvarkės dalimi, dar po metų įkuriamas Europos socialinės sanglaudos komitetas. Po Lisabonos viršūnių susitikimo 2000 m. socialinė sanglauda buvo įvardyta kaip vienas iš Europos Komisijos tikslų. ES Konstitucijos projekte šalia ekonominės ir socialinės atsiranda ir teritorinės sanglaudos tikslas, kuris 2009 m. įtvirtinamas Lisabonos sutartyje.

ES sanglaudos politikos įgyvendinimo pradžia laikomi 1988 metai, kada buvo atlikta pirmoji svarbi struktūrinės politikos reforma, po kurios sanglaudos politika pradėta formuoti nebe nacionaliniu, o Bendrijos lygmeniu ir kurios rezultatas – įvesti nauji struktūrinių fondų paskirstymo principai (paramos

koncentravimo, papildomumo, programavimo ir partnerystės). Šiandien socialinės sanglaudos politika yra bendroji ES politika, įgyvendinama per Europos socialinį fondą, Europos regioninės plėtros fondą, Sanglaudos fondą ir kitas finansines priemones. 2007–2013 m. ES sanglaudos politikai įgyvendinti buvo skirta apie 35 proc. ES biudžeto.

Žinių ekonomikos svarbos didėjimas palaipsniui keitė ir sanglaudos politikos prioritetus. 2000 m. Lisabonos strategijoje jau pabrėžiama, kad socialinė sanglauda yra konkurencingos bei žiniomis pagrįstos ekonomikos pagrindas. Po Lisabonos strategijos peržiūros 2005 m., darbo vietų kūrimas ir konkurencingumas tampa labiausiai akcentuojami sanglaudos dėmenys. Pasiūlytoje naujoje strategijoje „Europa 2020“ (kuri iš dalies pakeičia ir papildo Lisabonos strategiją), be konkurencingumo ir žinių ekonomikos, pabrėžiami dar ir šie socialinės ir ekonominės integracijos aspektai: užimtumo skatinimas, išlaidų moksliniams tyrimams ir inovacijų plėtrai didinimas, aplinkosaugos įsipareigojimai (Europos Komisija, 2010). Europos Komisijos komunikato „Dėl 2006–2010 m. socialinės darbotvarkės“ pagrindinis tikslas – socialinė Europa globalios ekonomikos sąlygomis: darbas ir galimybės kiekvienam (European Commission, 2005). 2008 m. liepos 2 d. Europos Komisija priėmė plataus masto darbotvarkę, kuria siekiama užtikrinti, kad įvairių sričių Europos Sąjungos politika padėtų tinkamai spręsti ekonominius ir socialinius šių dienų uždavinius. Atnaujinta socialinė darbotvarkė į vieną kompleksą sujungia daug ES politikos sričių, siekdama remti veiksmus septyniose prioritetinėse srityse:

- Vaikai ir jaunimas – Europos rytojus;
- Investavimas į žmogiškąjį kapitalą: daugiau ir geresnių darbo vietų kūrimas, naujų įgūdžių įgijimas;
- Mobilumas (socialinis ir teritorinis);
- Ilgesnis ir sveikesnis gyvenimas;
- Kova su skurdu ir socialine atskirtimi;
- Kova su diskriminacija ir lyčių lygybės skatinimas;

- Galimybės, prieinamumas ir solidarumas pasaulio mastu.

Politinės teorijos aspektu, socialinės politikos instrumentai yra pagrindinis socialinės sanglaudos kūrimo įrankis (Béland ir Lecours, 2008). Taigi konstruojant bendriausių socialinių pokyčių, socialinės politikos ar pilietybės sampratą, gana griežtai skiriami du lygiai: nacionalinės valstybės kompetencijai priklausančių socialinių klausimų ir tarptautinės ar viršnacionalinės perspektyvos. Skirtumai tarp socialinių teisių ir nacionalinių socialinės pilietybės modelių yra svarbūs ir ilgalaikiai, tačiau panašumai, atsirandantys dėl bendro tarptautinio, politinio ir ekonominio visuomenių konteksto, yra neišvengiami. Skirtingai nuo nacionalinių valstybių lygmenų, Europos Sąjungos socialinės dimensijos turinį sudaro socialinis reguliavimas tų sričių, kurios yra susijusios su bendrosios rinkos veikimu: darbo teisė, darbo saugos reikalavimai, socialinės darbuotojų migrantų teisės, vyrų ir moterų lygiateisiškumas. Todėl apibrėžiant „socialinę“ Europos integracijos dimensiją, šiandien ji visų pirma siejama su užimtumu ir su juo susijusiais dalykais, taip pat socialine apsauga bei pašalpomis. Taigi politiniu aspektu galima išskirti du socialinės sanglaudos lygmenis: analizuoti ją kaip vertikalią politiniais ES instrumentais valdomą politiką arba aptarti socialinę sanglaudą kaip horizontalią socialinės integracijos ir socialinių teisių įgyvendinimo politiką.

Tiek ekonominei, tiek socialinei integracijai reikia daugiau ar mažiau centralizuotų bei vertikalių politinių priemonių, užtikrinančių, kad visų sistemos veikėjų (šalių narių) ekonominiai ciklai daugiau ar mažiau sutaptų, ir jos laipsniškai prisiimtų atsakomybę už plėtrą. Tačiau ekonominės ir socialinės integracijos neužtenka socialinei sanglaudai pasiekti. Susiduriama su tam tikrais prieštaravimais, glūdinčiais dabar įtvirtintoje ES pilietybėje ir teisėse. Vieną jų mėginama įvardyti ekonominės integracijos – socialinės integracijos dichotomija. Socialinės integracijos pasekmės daugiausia yra išvestinės iš ekonominių, todėl norint jas numatyti, pirmiausia reikia turėti kuo patikimesnę ekonominių pasekmių analizę. Jeigu ES ekonominė integracija stebėtojų vertinama iš esmės teigiamai (jos vertinimo kriterijai ir rezultatai

„apčiuopiamiesni“), tai vertinant socialinės integracijos eigą (ar net pasekmes) neretai dominuoja kritiniai (neigiami) vertinimai. Per socialinę integraciją apibūdinamos skirtingų socialinių grupių socialinių santykių stabilumo ir pusiausvyros palaikymo formos, t. y. kuriama socialinė sanglauda. Socialinė integracija kaip bendra sociokultūrinių sistemų problema atskleidžia susitelkimo sąlygas būtinas kiekvienos visuomenės ir / ar socialinės grupės egzistavimui. Socialinės integracijos samprata tikslinama tokių socialinių sampratų, kaip tvarka, socialiniai ryšiai, sistema, solidarumas, kontekste.

2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojusiose Lisabonos sutartyje ekonominė ir socialinė sanglauda papildyta teritorinės sanglaudos dimensija. Diskutuoti dėl ES sanglaudos politikos ateities (po 2013 m.) pradėta dar 2007 m. viduryje. Svarbiausi diskusijos aspektai: ES sanglaudos politikos apimtis ir tikslų pagrįstumas, sąsaja su 2020 m. ES strategija (kuri, kaip minėta, papildė ir iš dalies pakeitė Lisabonos strategiją) ir teritorinės sanglaudos dimensijos įgyvendinimo galimybės, makroregioninių strategijų vaidmuo ES sanglaudos politikoje ir ES sanglaudos politikos įgyvendinimo supaprastinimo galimybės. 2008 m. lapkritį Europos Komisijos Regioninės politikos generalinis direktoratas parengė studiją „Regionai 2020“ (Directorate General for Regional Policy, 2008). Joje pateikiama galimo keturių didžiausių Europoje patiriamų iššūkių – globalizacijos, demografinių pokyčių, klimato kaitos ir energijos naudojimo bei tiekimo – poveikio regionams analizė. Į šios Regioninės politikos generalinio direktorato parengtos ataskaitos išvadas atsižvelgiama diskutuojant apie būsimą ES sanglaudos politiką. Be kitų svarbių temų šioje studijoje įvertinama imigrantų sukuriama pridėtinė socialinė ir ekonominė vertė. Teigiama, kad imigrantų, kompetencijos/įgūdžiai prisideda prie bendros gerovės ir darnios plėtros. Svarstomi klausimai dėl infrastruktūros atitikimo imigrantų poreikiams bei daroma išvada, kad imigrantų sukuriama pridėtinė ekonominė ir socialinė vertė labiausiai priklauso nuo sėkmingos jų integracijos – kuo lengviau integruojamasi, tuo didesnis imigrantų (ypač kvalifikuotų) indėlis į socialinę sanglaudą. 2009 m. balandžio Fabrizio Barcos studijoje „Dėl atnaujintos sanglaudos politikos darbotvarkės“ plėtojama

diskusija dėl ES sanglaudos politikos ateities bei įvertintas šiandieninis sanglaudos politikos efektyvumas ir būtų pateikiami šios politikos reformos po 2013 m. pasiūlymai (Barca, 2009). Studijoje įvertinami ES sanglaudos politikos laimėjimai, aptariamas jos pagrindumas, tikslai ir valdymas. Studija skiria dėmesio inovacijų politikai ir Europos mokslo erdvės kūrimui trukdančių kliūčių analizei. Joje teigiama, kad ES trūksta žmogiškųjų išteklių bei nepakankamai išplėtoti bendradarbiavimo tinklai tarp mokslo ir verslo institucijų. Be to atkreipiamas dėmesys, kad nepaisant įvairovės Europoje (kultūrinės, mokslo ir verslo) vis dėlto „intelektinio kapitalo išsiliejimo“ (*spill-over*) į kitas sferas ir gyvenimo sritis efektas yra nepakankamas ir ne iki galo išnaudojamas (Barca, 2009).

Diskusiją apie socialinę sanglaudą vyksta ne tik ES, bet ir nacionaliniame bei tarptautinių organizacijų lygmenyje. Kanados vyriausybė 1996 m. įkūrė „Socialinės sanglaudos tyrimų tinklą“, pradėjusį gvildinti socialinės sanglaudos problematiką. Šio tinklo mokslininkai turėjo siūlyti sprendimus dėl ekonominės, politinės, socialinės bei kultūrinės atskirties mažinimo (Jeannotte, 2003). Kanados mokslininkams socialinė ir bendruomenės sanglauda yra „socialiniai procesai“, kurie „įdiegia“ priklausymo ir pripažinimo jausmą individams, tuo tarpu Jungtinės Karalystės mokslininkai labiau akcentuoja „glaudžią bendruomenę“, turinčią bendrą viziją, kurioje pripažįstama įvairovė ir suteikiamos vienodos galimybės visiems. Jungtinėje Karalystėje 2004 m. susikūrė tarpdisciplininis migracijos, integracijos ir socialinės sanglaudos klausimus nagrinėjantis tinklas IMISCOE (angl. International Migration, Integration and Social Cohesion Network of Excellence – www.imiscoe.org), vienijantis per 500 skirtingų šalių mokslininkų. Jungtinės Karalystės kontekste apie socialinę sanglaudą kalbama akcentuojant daugiakultūriškumą kaip „nebepasiteisinančią“ tapatumo politiką (Robinson, 2005, cit. pagal Van Kempen ir Bolt, 2009). Prancūzijoje nuo 2000 m. veikia vyriausybės dekretu įkurta „Užimtumo ir socialinės sanglaudos taryba“ (www.cerc.gouv.fr), kuri teikia rekomendacijas socialinių garantijų, užimtumo, nedarbo, jaunimo įsitraukimo į darbo rinką, švietimo, diskriminacijos,

ksemafobijos ir imigrantų integracijos klausimais. Belgijoje Liuvono katalikiškojo universiteto mokslininkų inicijuotas ir nuo 2007 m. įgyvendinamas „Flandrijos socialinės sanglaudos indikatorių projektas“ (angl. Social Cohesion Indicators in Flanders – www.socialcohesion.eu), kurio esmė – bendradarbiaujant su kitų šalių universitetų mokslininkais teikti metodologinius siūlymus dėl socialinės sanglaudos tyrimų. Pabrėžiama, kad tai ilgalaikis tyrimų projektas, kurio rezultatai bus skirti ne tik Flandrijos savivaldos institucijoms, bet galės būti taikomi ir kitų regionų, šalių ar bendruomenių tyrimuose. Viršnacionaliniu mastu Pasaulio banko (Roberts-Schweitzer, Greaney ir Duer, 2006) bei Ekonominės plėtros ir bendradarbiavimo organizacijos (OCDE, 1997) ekspertai aptaria tokius socialinės sanglaudos aspektus kaip globalizacija, intelektinė ekonomika, darbo rinka ir visuomenės prisitaikymas prie naujų technologijų, mobilumas bei migracija (šis sąrašas nėra baigtinis).

Apibendrinant, Ritzen (2001) argumentuoja, kad socialinės sanglaudos apibrėžimas ir supratimas priklauso ir nuo šalies išsivystymo lygio. Pasak šio autoriaus, **išsivysčiusiose vakarų šalyse**, diskusija apie socialinę sanglaudą siekiama atsakyti į klausimą kaip išvengti socialinės atskirties, sukurti vienodai visus individus ir grupes įtraukiančią visuomenę ir kaip tokią (dažnai daugiakultūrinę) visuomenę apsaugoti nuo išorinių globalios ekonomikos sukurtimų. **Besivystančiame pasaulyje** apie socialinę sanglaudą diskutuojama visų pirma naujų vertybių ir tapatumo, efektyvių įstatymų ir teisinės valstybės bei naujų institucijų kūrimo aspektu (Ritzen, 2001). **Pereinamojo laikotarpio šalyse** socialinės sanglaudos problematika apima šį trejopą kontekstą:

- a) siekį išlaikyti lygybę ir įtrauktį, nes vienodi įgūdžiai, žinios ir kompetencijos dėl laisvos rinkos mechanizmų atlyginami skirtingai (ekonominė, socialinė ir simbolinė prasme);
- b) atkurti pasitikėjimo (institucijomis ir vieni kitais) jausmą, pasitikėjimą nacionaline valstybe ir bendradarbiavimą tarp individų, grupių ir institucijų, vietoj buvusio įtarinėjimo, apsimetinėjimo ir paranojos (ypač šalyse, kuriose veikė slaptoji policija);

c) sukurti skaidrias, lanksčias viešąsias institucijas, kurios geba valdyti naujas rizikos ir atlygio formas (Ritzen, 2001).

Ritzen (2001) pateikiama socialinės sanglaudos problematika gana taikliai identifikuoja sisteminius Lietuvos, kaip pereinamojo laikotarpio šalies, raidos netolygumus (žr. FMI, 2000). Su Ritzen (2001) aptariama socialinės sanglaudos kūrimosi pereinamojo laikotarpio šalyse problematika siejama ir disertacijos tyrimo problema – Lietuvos (nacionalinio) žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimas ir pritraukimas bei ribotas jo įsijungimas į socio-ekonominių valstybės kontekstą.

1.2. Socialinės sanglaudos samprata sociologijos ir socialinių teorijų požiūriu

Sociologijos ir socialinės teorijos požiūriu, nėra vieningos socialinės sanglaudos interpretacijos (Pahl, 1991; Jenson, 1998; Jeannotte, 2000; Osberg, 2003; Friedkin, 2004). Socialinė sanglauda metaforiškai apibūdinama kaip *klijai (social glue)*, kurie laiko visuomenę kartu (Chan, 2006), o tokioje „gerai suklijuotoje“ visuomenėje reiškiasi demokratija, nuomonių pliuralizmas, nėra atskirties ir nelygybės, įvairios visuomenės grupės taikiai sugyvena po nacionalinės valstybės „skėčiu“. Klasikinė socialinės sanglaudos interpretacija siejama su E. Durkheim (1893 [1997]) socialinio darbo pasidalijimo visuomenėje analize. Pasak E. Durkheim, tai, kad kiekvienas individas atlieka tam tikrą funkciją visuomenėje, daro visuomenės narius priklausomus vieni nuo kitų ir šios priklausomybės pasekmė – *organiškojo* ar *mechaniškojo* solidarumo formos. G. Simmelis ir M. Weberis savo darbuose aptardami industrializacijos procesą analizavo ryšių tarp individų ir bendruomenės pokyčius. Minėtų autorių darbai stipriai paveikė viso XX-ojo amžiaus sociologiją ir ypač visuomenės individualizacijos tyrinėjimus. Struktūrinio funkcionalizmo atstovai (ypač T. Parsons) socialinės sanglaudos kūrimąsi

aiškino priskirdami atskiras funkcijas skirtingiems socialiniams veikėjams, o šios funkcijos darniai veikdamos kuria socialinę sanglaudą. Konflikto teorijos požiūriu, socialinė sanglauda yra beveik neįmanoma, nes konfliktas yra galia, ardanti tvarką visuomenėje – jis turi būti valdomas, norint, kad socialinė sanglauda būtų įmanoma. Racionalumo teorijos požiūriu, socialinė sanglauda reiškia teigiamų dalykų rinkinį – tvarką, harmoniją ir tikrumą. Šis požiūris gali būti skiriamas į „sub-požiūrius“ ir pagal skirtingas teorines koncepcijas (Vertovec, 1999; taip pat žr. 2 lentelę). Dėl normatyvinio ir etinio sando „romantinio, homogeniško“ turinio (Vertovec, 1999: xiii; Forsé ir Parodi, 2009) socialinė sanglauda grindžiama klasikinėmis sociologijos sąvokomis: pvz., „bendruomenė“ (Tönnies, 2005 [1935]) ar „solidarumas“ (Durkheim, 1964). Tikima, kad socialinė sanglauda remiasi vertybių bendrumu, pasitikėjimu, tapatumu ir tapatinimusi su vieta bei glaudžiais ryšiais, kurie palaikomi tiek tokių grupių kaip šeima, tiek „vietinių artimųjų“, t.y. tos pačios teritorijos (miesto, valstybės) gyventojų grupės. Daugelio (bei keleto Lietuvos, žr. Jokubaitis ir Norkus, 2006; Paliukėnienė, 2007) autorių darbuose socialinė sanglauda siejama su socialiniu kapitalu ir jo svarba visuomenės struktūrai. A. Jokubaitis ir Z. Norkus (2006) teigia, kad socialinis kapitalas yra kita socialinės sanglaudos ašis, o jų abiejų ryšys yra pozityvus: kuo daugiau (su tam tikromis išlygomis) visuomenėje yra socialinio kapitalo, tuo sanglauda joje yra didesnė (ir atvirkščiai). Autoriai plačiau aptaria R. Putnam (2001) pasiūlytą socialinio kapitalo apibrėžimą: socialinis kapitalas „reiškia socialinių organizacijų ypatybes (tokias kaip pasitikėjimas, normos ir tinklai), kurios gali padidinti visuomenės produktyvumą ir palengvinti koordinuotus veiksmus“ (Putnam, 2001, 219, cit. pagal Jokubaitį ir Norkų, 2006). Taigi socialinis kapitalas, nors ir neturėtų būti tapatinamas su socialine sanglauda, vis dėlto užtikrina socialinės sanglaudos kūrimąsi, t. y. socialiniai tinklai, normos ir pasitikėjimas padeda dalyviams veikti kartu – veiksmingiau siekti bendrų tikslų ir kartu sanglaudos.

Duhaime (et al., 2004) socialinės sanglaudos kūrimosi pagrindu taip pat laiko socialinio kapitalo buvimą. Esminė skirtis brėžiama tarp socialinio

kapitalo ir socialinės sanglaudos yra ta, kad atskira visuomenės grupė (pvz., migrantų ar religinė grupė) gali turėti daug socialinio kapitalo grupės viduje, tačiau ši grupė gali būti atskirta ir izoliuota (arba save atskirti ir izoliuoti) ir neįsijungti į visuomenę.

1 lentelė. Socialinės sanglaudos apibrėžimai ir kriterijai

Gough ir Olofsson, 1999	Socialinės sanglaudos analizės paskirtis – sujungti socialinės integracijos ir socialinės atskirties sąvokas;
Mortensen, 1999	Sąvokos aiškinimas susijęs su metateoriniais samprotavimais, priešinant į struktūrą ir į veikėją orientuotą aiškinimą;
Lockwood, 1992 ir 1999	Pateikė detalų apibrėžimą, kuris susilaukė daugelio diskusijų ir svarstymų. Remiantis Lockwood, socialinė sanglauda reiškia stiprių pirminių ryšių tinklą bendruomenės lygiu. Taigi socialinė sanglauda, kartu su pilietine integracija (institucinė tvarka makro visuomeniniame lygyje) reiškia du socialinės integracijos lygius, susijusius su tvarkos ir konflikto santykiais tarp visuomenės veikėjų. Lockwood taip pat pasiūlė keletą galimų socialinės sanglaudos matavimų. Socialinė sanglauda, pasak Lockwood, reiškia vieną iš dviejų visuomenės raidos kraštutinių t.y. priešingas socialinei sanglaudai būtų „socialinis susiskaidymas“ (angl. <i>social dissolution</i>);
Bollen ir Hoyle, 2001	Autoriai teigia esant galimus du požiūrius į socialinę sanglaudą: objektyvų ir vadinamąjį <i>suvokiamąjį</i> (angl. <i>perceived</i>). Pirmasis reiškia grupės kaip darinio požymį, priklausantį nuo grupės narių suvokiamo artimumo ir priklausymo grupei. <i>Suvokiamoji</i> sanglauda yra kiekvieno grupės nario suvokiama savo vieta (reitingas) grupėje. Ji priklauso nuo: 1) individo priklausymo grupei jausmo ir 2) nuo „moralės“, t. y. nuo emocinio atsako, susijusio su priklausymu grupei. Priklausymo jausmas yra esminis grupės egzistavimo garantas, o moralė tiesiogiai lemia narių pasilikimą grupėje;
Jeannotte, 2000 ir Jeannotte et al., 2002	Išskiria tris socialinės sanglaudos elementus: (1) pasitikėjimo ir solidarumo skatinimas šalia kitų (tradicinių) gerovės ir ekonomikos politikų; (2) pripažinimas, kad dalyvavimo procesas reikalingas tiek pat, kiek ir dalyvavimo rezultatai; (3) holistinis požiūris į viešosios politikos priemones ir koordinavimą;
Berger-Schmitt, 2000	Socialinės sanglaudos esmė R. Berger-Schmitt (2000,3) laiko du visuomeninius tikslus: (1) nelygybės, socialinės atskirties ir nepriteklių mažinimą; bei (2) socialinio kapitalo gausinimą (stiprinant ryšius ir susikalbėjimą tarp skirtingų visuomenės grupių);
Kearns ir Forrest, 2001	Socialinę sanglaudą apibūdina kaip (1) bendras vertybes ir pilietinę kultūrą; (2) socialinę tvarką ir socialinę kontrolę; (3) solidarumą ir turtinės diferenciacijos išnykimą; (4) socialinius tinklus ir socialinį kapitalą, be to, išskiria ir (5) teritorinę priklausomybę bei tapatumą;
Duhaime et al., 2004	Duhaime socialinę sanglaudą aprašo kaip pasitikėjimą institucijomis ir (savanorišką) dalyvavimą jų veikloje (a); demografinį stabilumą: žmonių mobilumą, (bendruomenės) gyventojų skaičiaus augimą bei objektyvias ir subjektyvias priežastis dėl pasitraukimo / pasilikimo (neemigravimo iš bendruomenės) (b); socialinę įtrauktį: neformalių emocinės, socialinės ir ekonominės paramos „tinklų“ prieinamumą (c); ekonominę įtrauktį, t. y.

	darbą ir pajamas (d); bendruomenės (aplinkinių) gyvenimo kokybę, t. y. pasitenkinimą ir saugumo jausmą (e). Šie socialinės sanglaudos elementai, pasak Duhaimo, sudaro individualią gyvenimo kokybę;
Jenson, 1998	Išskiria šias socialinės sanglaudos tyrimų dichotomijas: 1. Priklausymas – izoliacija (bendros vertybės ir bendras tapatumo jausmas arba jų nebuvimas); 2. Įtrauktis – atskirtis (galimybės dalyvauti ekonomikoje); 3. Dalyvavimas – nedalyvavimas (tiek vietiniame, tiek centriniam valstybės valdyme); 4. Pripažinimas – atmetimas (pagarba skirtumams ir įvairovei); 5. Legitimumas – nelegitimumas (valstybė ir kitos politinės ir socialinės institucijos bei jų teisinė galia kaip tarpininkas tarp skirtingų individualių ar grupinių interesų);
Beauvais ir Jenson, 2002	Pateikia penkis skirtingas socialinės sanglaudos sampratas: (a) socialinė sanglauda kaip bendros vertybės ir pilietinė kultūra; (b) kaip socialinė tvarka ir socialinė kontrolė; (c) kaip socialinis solidarumas ir turtinių skirtumų išnykimas; (d) kaip socialiniai tinklai ir socialinis kapitalas; ir (e) kaip priklausymas ir tapatumas;
Chan, To ir Chan, 2006	tiek vertikalia, tiek horizontalia visuomenės narių sąveika susijusi situacija (aplinkybių kombinacija), kuri apibūdinama normomis ir nuostatomis, įskaitant pasitikėjimą, priklausymo jausmą, norą dalyvauti, taip pat ir jų pasireiškimus;
Jungtinės Tautos, 2007	Socialinė sanglauda – tai bandymas maksimizuoti simbolinį daugiakultūriškumo turtingumą, informacinės visuomenės teikiamas viltis ir demokratinių idėjų skleidimą tam, kad sukurtos sistemos, kurios gebėtų kurti mechanizmus socialinei įtraukčiai ir pilietiniam dalyvavimui;
Europos Taryba, (žr. Taran, 2008)	Visuomenės gebėjimas užtikrinti savo narių gerovę mažinant skirtumus ir išvengiant susiskaldymo. Tai pats bendriausias apibūdinimas, siejamas su pilietinių ir socialinių teisių įgyvendinimu, ekonominiu gyvenimo gerovės lygiu ir galimybėmis dalyvauti visuomenės veikloje;

Vergolini (2008) bei Maloutas ir Pantelidou-Malouta (2004) teigia, kad socialinės sanglaudos sąvoka nėra griežtai aiški epistemologine prasme, nes tai greičiau „darbinė“ eksperimentinė sąvoka, kuri netiesiogiai pabrėžia socialinės-politinės galios santykių įtampas ir prieštaravimus (Maloutas ir Pantelidou-Malouta, 2004). Socialinės sanglaudos apibrėžimų, kriterijų ir teorinių prieigų įvairovė pateikiama 1-oje ir 2-oje lentelėse, rodo, kad mokslinėje literatūroje, socialinės sanglaudos interpretacija įgauna aiškesnį turinį, tačiau, pasak Friedkin (2004) ir Guibet Lafaye (2009), išlieka pliuralistinė. Prancūzijos nacionalinio mokslinio tyrimų centro mokslininkai M. Forsé ir M. Parodi (2009) pateikia argumentus, kad P. Bernard (1999), pavadinęs socialinę sanglaudą „pusiau sąvoka“ ir įtvirtinęs tokį jos supratimą beveik dešimtmečiui, buvo neteisingas. Pasak M. Forsé ir M. Parodi (2009, 17),

socialinė sanglauda nors ir apima daug dimensijų ir yra „tiek tikrovė [socialinis faktas], tiek siekiamas idealas, o taip pat ir visuomenės raidos procesas, ir pastovi būseną, visgi kurią įmanoma tirti ir apibūdinti pasirinkus indikatorius iš ilgo jų sąrašo“.

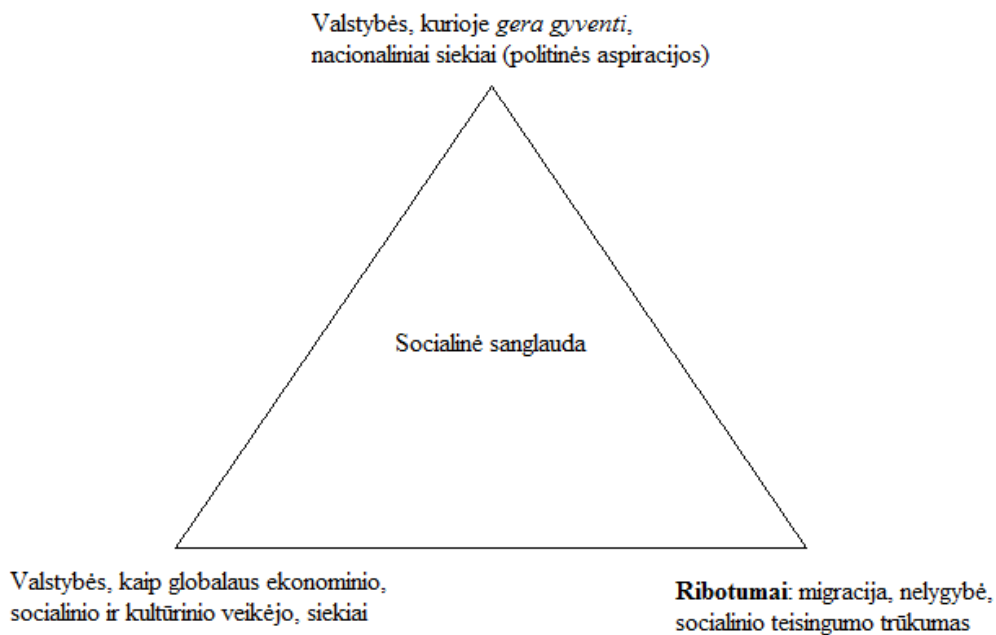
2 lentelė. Pagrindinės teorinės prieigos socialinės sanglaudos analizėje

Klasikinės sociologijos teorijos:
Ferdinand Tonnies (bendruomenė ir visuomenė); Emile Durkheim (solidarumas, organinis ir mechaninis solidarumas); Talcott Parsons (normatyvinės integracijos teorija);
Pagrindinės politinės-sociologinės koncepcijos:
Socialinis kapitalas; pilietinė visuomenė (Karl Deutsch; Michail Walzer); tautinis tapatumas, valstybė, nacionalizmas; normatyvinė politinė filosofija: marksizmas, welfarizmas, bendruomeniškumas (<i>communitarianism, associationalism</i>);
Šiuolaikiniai socialinės sanglaudos klausimai:
Ekonominė ir politinė restruktūrizacija, iššūkiai nacionalinei valstybei (iš viršaus – globalizacija; iš apačios – funkcinė diferenciacija), socialinių tinklų diferenciacija, klasės požymių fragmentacija, naujasis pliuralizmas: tapatumo politika, skirtumų politika; imigracija ir emigracija; pilietybė; dalyvavimas; tolerancija; mažumų teisės; daugiakultūriškumas;

Sudaryta pagal Vertovec, 1999

Apibendrinant įvairių autorių svarstymus, aiškėja, kad socialinė sanglauda apima normatyvinę-etinę, ekonominę ir socialinės integracijos dėmenis. Pasak Heyneman (2003), ekonominis klestėjimas neįmanomas be žmonių bendradarbiavimo (*cooperation*). Autoriaus nuomone, yra du elementai, kurie lemia socialinės sanglaudos kūrimąsi: pirma, institucionalizuotos taisyklės, kurios yra bendras visų tipų organizacijų orientyras; ir antra, stabilizuojančios tradicijos pačių organizacijų viduje. Vadovaujantis institucionalizuotomis taisyklėmis, susidedančiomis iš viešo ir privataus elgesio normų, įtvirtinami įstatymai ir sutartys tarp individų ir organizacijų. Organizacijos susideda iš grupių (kurias sudaro individai), siekiančių bendro tikslo. Stabilizuojančios tradicijos kiekvienoje organizacijoje gali būti skirtingos (Heyneman, 2003). Autorius išskiria 4 organizacijų tipus: 1) politinės organizacijos; 2) socialinės organizacijos; 3) ekonominės organizacijos; ir 4) švietimo organizacijos. Aukštojo mokslo institucijų indėlis į

socialinės sanglaudos kūrimąsi Heyneman (2002-2003) laiko esminiu – valstybė investuoja į švietimą siekdama ekonominio klestėjimo ir taip per bendradarbiavimą (etinis-normatyvinis dėmuo) užtikrina politinių, socialinių ekonominių ir pačių švietimo organizacijų pažangą. Todėl **šiam darbe socialinė sanglauda suprantama** kaip žmonių (ar jų grupių) noras kooperuotis ir bendradarbiauti vieniems su kitais, siekiant socialinės ir ekonominės pažangos ir gerovės (Stanley, 2003).

1 pav. Socialinės sanglaudos kūrimosi procesas

Toks apibrėžimas parankus analizuojant mobilių asmenų ir imigrantų santykį su valstybe, kuris neapsiriboja vien tik integracija ar reintegracija, bei apima veikėjų veiksmų „iš viršaus į apačią“ ir „iš apačios į viršų“ įtampas. Šios įtampos parodytos 1-ajame paveiksle, kur socialinė sanglauda suprantama kaip besikurianti „trikampiam narve“, o tokie reiškiniai, kaip migracija, nelygybė ar socialinio teisingumo trūkumas (jų sąrašas nėra baigtinis) riboja žmonių (ar jų grupių) norą kooperuotis ir bendradarbiauti vieniems su kitais, siekiant socialinės ir ekonominės pažangos.

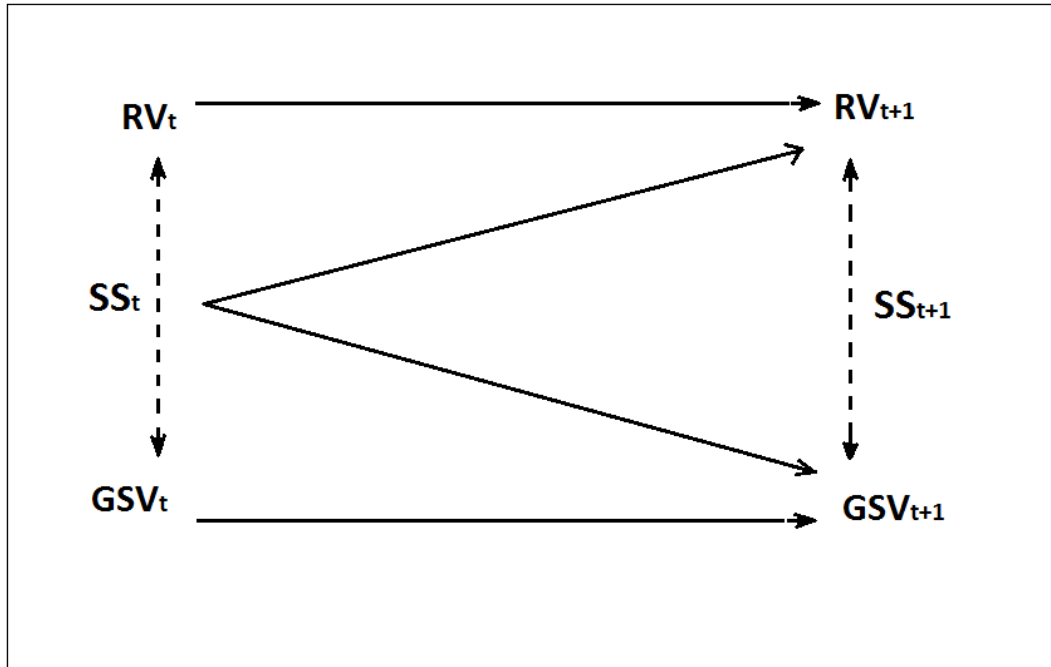
1. 3. Socialinės sanglaudos kūrimosi modelių teorinė analizė

Socialinės sanglaudos teorija yra išvestinė iš sistemų teorijos, nes dualistinį supratimą apie visuomenę pakeitęs sąryšinis (*relational*) mąstymas lemia naujų santykių mezgimąsi tarp skirtingų individų, grupių, kategorijų, mokslų ir teorijų, o tai yra esminis šiuolaikinio pasaulio bruožas (Collins, 2010). Šių ryšių teorinis ir empirinis pažinimas įmanomas tik daugialypiame tarpdisciplininiame kontekste. Pasak Forsé ir Parodi, socialinė sanglauda tuo pat metu apibūdina „esamą visuomenės būklę (tikrąją visuomenės realybę) ir idealą („gerai sutvarkytą“ visuomenę) piliečių akimis“ (Forsé ir Parodi, 2009,25). Pasak autorių, ši visuomenės būseną tarp realybės ir idealo empiriškai nustatoma remiantis nuomonėmis, praktikomis, faktais ir teisėmis, kurių centre – socialinis teisingumas.

Nors socialinės sanglaudos samprata nėra nauja, tačiau tik 2009 m. prasidėjo pirmieji bandymai kurti socialinės sanglaudos teoriją ir konstruoti socialinės sanglaudos modelius (Forsé ir Parodi, 2009; Guibet Lafaye, 2009). Siekdami teoriškai paaiškinti socialinės sanglaudos kūrimosi procesą Forsé ir Parodi (2009) pateikia darbo rinkos pavyzdį (2 pav.). Pasak autorių, per pastaruosius dešimtmečius stabili darbo rinka, kurioje nėra arba yra labai mažai bedarbių (RVt), tapo rinka, kuriai būdingas didėjantis nedarbas ir auganti diferenciacija tarp žemos kvalifikacijos ir aukštos kvalifikacijos darbo vietų (RVt+1). Tokią diferenciaciją iš dalies nulėmė technologijų vystymasis. Galios santykiai, pasak minėtų autorių, tarp darbdavių ir darbuotojų pasikeitė – žemos kvalifikacijos ir nemobilių darbuotojų atlyginimai sumažėjo. Taigi „gerai funkcionuojančioje visuomenėje“ (GSVt) „darbo vietos visam gyvenimui“ karjeros modelis tapo nebetinkamas, todėl esminiu darbo rinkos principu tampa nebe „darbo vieta visam gyvenimui“, bet profesinis saugumas: kvalifikacijos ir įgūdžių atnaujinimas, kuris užtikrina mobilumą darbo rinkoje kaip gebėjimą pereiti iš vieno darbo ar sektoriaus į kitą, todėl „gerai

sutvarkyta“ visuomenė jau apibūdinama „lankstisaugos“ (GSV_{t+1}) terminu (Forsé ir Parodi, 2009).

2 pav. Socialinė sanglaudos teorija: socialinės sanglaudos kūrimasis

Šaltinis: Forsé ir Parodi, 2009; paaiškinimai: RV_t – reali visuomenės būseną tam tikru laiku; GSV_t – gerai sutvarkyta visuomenė (idėjas) tam tikru laiku; SSt – socialinė sanglauda tam tikru laiku – tarp realios būsenos ir idealo; $t+1$ – pokytis laike;

Pasak Forsé ir Parodi (2009), norint įvertinti socialinę sanglaudą darbo rinkos aspektu reikia vertinti sunkumų pereinant iš vienos veiklos į kitą (mobilumo) kliūtis ir galimybes ($SSt+1$), o kadangi socialinė sanglauda yra ir procesas, ir pastovi būseną, socialinė sanglauda visada yra [kuriasi] tarp RV_{t+1} ir GSV_{t+1} .

Remiantis šiomis Forsé ir Parodi (2009) išvalgomis, galima analogiškai teoriškai konstruoti socialinės sanglaudos kūrimosi procesą Lietuvoje, analizuojant švietimo ir mokslo sektorių. Lietuvos valstybei atgavus nepriklausomybę 1990-aisiais, šalies ekonominė, politinė ir socialinė sistema buvo orientuota į buvusios TSRS ūkį. Atskirų profesinių grupių asmenų žinios, įgytos socialistinėje švietimo sistemoje, tapo neadekvačios darbo rinkai ($RV_t \rightarrow RV_{t+1}$), todėl profesinis ar geografinis mobilumas tapo karjeros planavimo

strategija (GSVt → GSVt+1). Kitaip tariant, geografinis ir profesinis mobilumas tapo „gerai (pakankamai gerai) funkcionuojančios visuomenės“ požymiu.

Socialinė sanglauda teoriškai gali būti analizuojama iš visuomenės ir individo lygio bei mišrios perspektyvos (Guibet Lafaye, 2009). Kiekvienai perspektyvai priskiriama keletas teorinių modelių (žr. 3 lentelėje). **Integracijos** modelis siejamas su E. Durkheim nagrinėtomis organinio ir mechaninio solidarumo formomis. Socialinė sanglauda yra visuomenę apibūdinanti charakteristika – vienos visuomenės yra integruotos, kitos – ne tiek integruotos.

3 lentelė. Socialinės sanglaudos teoriniai modeliai

Visuomenės lygio socialinės sanglaudos modeliai	Individo lygio socialinės sanglaudos modeliai	Mišrūs socialinės sanglaudos modeliai
Intergracijos/integracionistinė teorija: a) <i>organinis modelis</i> ; b) <i>funkcinis modelis</i> ; c) <i>abipusiškumo modelis</i> ;	Individualistinis-bendruomeniškasis modelis;	Vertybinis (aksiologinis) modelis;
Socialinio kontrakto modelis: a) <i>politinio susitarimo modelis</i> ; b) <i>socialinio susitarimo modelis</i> ;	Individualistinis-liberalus modelis;	Galių modelis;
Visuomeniškumo modelis: a) <i>vietos (teritorinės) pusiausvyros modelis</i> ; b) <i>socialinio kapitalo modelis</i> ;	Politinio kontrakto ir dalyvavimo (priklausymo) modelis;	

Sudaryta pagal Guibet Lafaye, 2009

Sanglauda yra tikslas, kurio siekia visuomenės grupės. Pirmoji integracijos forma – yra *organinis* modelis. Organinis modelis socialinę visumą aiškina kaip hierarchizuotą organizmą: į visuomenę žvelgiama kaip į uždara, autonomišką darinį, kurio funkcionavimas nepriklauso nuo „mainų“ su išore (Guibet Lafaye, 2009). Pagal šį modelį visuomenė yra savireguliacinis mechanizmas, t. y. visas darinys funkcionuoja darniai ir visos visuomenės „kūno“ dalys yra integruotos, t. y. nėra kurios nors dalies disfunkcijos ar

atskirties. Kiekviena visuomenės dalis – individas, grupė, ir valstybė – turi savo funkcijas ir organiškai bei socialiai vieni nuo kitų priklauso. Socialinė savireguliacija paremta tęstiniais kontaktais tarp socialinės visumos narių. Organiniame modelyje visi darinio elementai dalyvauja visumoje ir į ją yra integruoti, taigi nė vienas negali būti iš jos atskirtas. Kiekvienas turi savo funkciją ir vietą (bei naudą) socialinėje ir organinėje tarpusavio priklausomybėje. Solidarumo santykiai kuriasi paremti šiais tarpusavio priklausymo ryšiais, vadinasi, kaip teigė Durkheimas (cit. Guibet Lafaye, 2009), bet koks funkcinės veiklos gausėjimas sukelia solidarumo gausėjimą. *Funkcinis* socialinės sanglaudos modelis yra susijęs su jau aptartu organiniu, nes remiantis durkheimiškuoju požiūriu organiškumas ir funkcijų atlikimas negali būti atskiriami. Socialinė sanglauda „sukuriamą“ (atsiranda) netiesiogiai, t. y. per dalyvavimą atliekant funkciją visuomenėje, pvz., dirbant ar „dalyvaujant“ (Putnam, 2000). Šis modelis apibūdina visuomenę kaip integruotą ir įtraukiantį darinį, besiremiantį bendruomene, kurioje individų egoizmas ir socialinė konfrontacija neretai sukelia negatyvias ir „nenormalias“ situacijas. Ši socialinės sanglaudos interpretacija skatina politinį atsaką siekiant socialinės sanglaudos – pvz., įstatymų, reguliuojančių socialinę atskirtį, priėmimą. Abipusiškumas ir funkcinis papildomumas suprantami kaip svarbiausios sudedamosios sanglaudos dalys (Guibet Lafaye, 2009).

Socialinė sanglauda netiesioginiu būdu „sukuriamą“ per individo dalyvavimą diferencijuotose veiklose ir per solidarumo išraišką (nedarbo draudimą, senatvės pensijas, socialinę apsaugą ir pan.) (Guibet Lafaye, 2009). Apmokamas darbas vaidina lemiamą vaidmenį, o ryšio su visuomene praradimas sutampa su galimybių dalyvauti diferencijuotose veiklose (pvz., darbo rinkoje) praradimu. Teorinis šios socialinės sanglaudos modelis gali būti siejamas su Davis ir Moore (1945 cit. Guibet Lafaye, 2009) stratifikacijos teorija. Pastarieji autoriai supranta stratifikaciją kaip tiesioginę darbo pasidalijimo pasekmę: skirtingų funkcijų atlikimas darbo rinkoje lemia skirtingą materialų ir simbolinių atlygį.

Koncentrinis *abipusiškumo modelis*, kurį pasiūlė Robert Castel (1995 cit.

Guibet Lafaye, 2009). Ši interpretacija, pasak Guibet Lafaye (2009), reiškia, kad konceptualiai „visuomenės schema“ sudaro koncentriniai ratai, kurių centre – „stabilus įtrauktųjų ratas“, o toldami į šio koncentriškojo modelio kraštus randame visuomenės narius ir grupes, kurie yra pažeidžiami ir „neįtraukti“. Šis modelis, pasak Soulet (2002 cit. Guibet Lafaye, 2009), tampa vis svarbesnis, nes jis geriau paaiškina įtraukties ir atskirties mechanizmus nei konflikto teorijos modelis paremtas galios santykiais, dominavimu, susvetimėjimu ir visuomenės susiskirstymu į klases. Be to, šis modelis neatmeta valstybės kaip socialinio veikėjo, atsakingo už socialinę sanglaudą, vaidmens, pvz., investicijos į žmogiškąjį, struktūrinį, organizacinį ar inovacijų kapitalą (intelektinį kapitalą) lemia „įtrauktųjų“ rato išsiplėtimą. Ši interpretacija socialinę sanglaudą apibūdina kaip visuomenę, sudarytą iš stabiliai įtrauktųjų rato, esančio centre, o sanglauda prarandama judant į išorinius ratus, pakraščius, pažymėtus pažeidžiamumo ir atsiskyrimo nuo visuomenės (desafilijacijos) (Guibet Lafaye, 2009).

Socialinio kontrakto modelis socialinę sanglaudą aiškina kaip susitarimą (politiniame ir instituciniame bei visuomenės grupių lygmenyje) dėl socialinių teisių ir visuomenės struktūros (Guibet Lafaye, 2009). Pirmasis šios teorinės paradigmos *politinio susitarimo modelis* remiasi J. Ruso idėja apie subjektyvų savanorišką (voliuntaristinį) susitarimą tarp individų. Toks savanoriškas politinis susitarimas tarp individų yra socio-politinio visuomenės organizavimosi pagrindas (Guibet Lafaye, 2009). Antrasis – *socialinio susitarimo modelis* – tai holistinis modelis, kuris reiškia, kad individuali integracija priklauso nuo „prisirišimo“ prie socialinės struktūros. Tačiau struktūros pobūdis lemia ir to „prisirišimo“ arba „priklausymo“ laipsnį (Guibet Lafaye, 2009). Šis makrosocialinis kontraktas, pasak Guibet Lafaye (2009), skiriasi nuo integracinio sanglaudos modelio tuo, kad socialinė sanglauda, remiantis šiuo modeliu, gali būti interpretuojama kaip vertikalus santykis tarp individualaus arba institucionalizuoto „priklausymo“ ir valstybės. Kitaip tariant, daroma prielaida, kad socialinė sanglauda remiasi nacionaliniu solidarumu, kuris reiškiasi per institucijas ir valstybės struktūrą (Guibet

Lafaye, 2009). Kontrakto tarp valstybės ir individo „sudarymas“ remiasi abipusiškumo principu bei teisių ir pareigų abipusiškumu. Remdamiesi Duvoux (2007 cit. Guibet Lafaye, 2009), galime paaikškinti šį „kontraktinį“ socialinės sanglaudos modelį ir teigti, kad iš esmės dauguma santykių su valstybe remiasi „kontraktais“. Aukštojo mokslo sistema taip pat sudaro „netiesioginį kontraktą“ su visuomene (Heuser, 2007). Pavyzdžiui, jei analizuosime aukštojo mokslo sistemą kaip socialinę struktūrą, matysime, kad ji sudaryta iš (įvairaus pobūdžio) kontraktų (pvz., studijų sutarčių). Kontraktas sukuria makro santykį tarp valstybės ir visuomenės narių kaip individų. Be to „sutartiniai“ santykiai nulemia ne tik teises ir pareigas, bet ir „atskiria“ tam tikrą visuomenės dalį nuo „teisių ir pareigų“. Globalizacijos sąlygomis socialinei sanglaudai, kuri remiasi kontrakto modeliu, iškyla B. Parekh (2008) įvardinti iššūkiai, susiję su socialinės sanglaudos kontraktinio modelio „išplėtimu“ už valstybės teritorijos (pvz., „kontrakto“ principu remiasi migrantų santykis su priimančiąja valstybe). „Kontraktinis“ socialinės sanglaudos modelis reiškia, kad demokratinė santvarka remiasi idėja, jog asmuo, gyvendamas tam tikroje geografinėje teritorijoje, įsipareigoja laikytis kontrakto su priimančia valstybe sąlygų. Pasak A. Švarplio (2008), savo straipsnyje gvildenančio europinio tapatumo raišką, modernus žmogus „priklauso“ nacionalinei valstybei, net jeigu jo socialiniai tapatumai peržengia nacionalines ribas, tačiau jo teisės ir pareigos realizuojamos pirmiausia nacionalinėje valstybėje. Autoriaus nuomone, juridškai žmogus apibrėžiamas (kad ir kaip nesimpatyškai tai skambėtų) tik per nacionalinį – valstybinį kriterijų. Svarbiausias valstybės privalumas, R. Dahrendorf (2006) nuomone, yra tas, kad ji išlieka vienintele politine erdve, kurioje gyvuoja individo laisvės. Migracija, kaip teigia mokslininkas, tėra persikėlimas į kitas šalis, o valstybė jau daugiau nei du amžius buvo ir išlieka priklausymo ir pilietinio dalyvavimo vienetu. Taigi tik valstybėje, kurią jos gyventojai laiko „sava“ ir kuriai jie nori priklausyti (nebūtinai tapdami jos piliečiais), socialinis kontraktas yra galimas.

Visuomeniškumo modelis suprantamas kaip santykiai tarp socialinių veikėjų – individų, grupių, asociacijų ir teritorinių vienetų (miestų, regionų,

valstybių). Socialinė sanglauda sąlygoja intensyvius santykius ir tarpusavio sąveiką tarp socialinių veikėjų (Guibet Lafaye, 2009). Šie santykiai reiškiasi tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai (Guibet Lafaye, 2009). Šių tarpusavio sąveikų galia ir „mainų“ intensyvumas sukuria ir palaiko socialinę sanglaudą (Guibet Lafaye, 2009). Visuomeniškumo modelis yra artimas P. Ache ir H. T. Andersen (2008) argumentams, kad „gera“ visuomenė yra ta, kuri geba „įsukti“ į bendrą savo veiklos procesą didžiausią dalį piliečių, o tai suteikia šiai visuomenei didelių galių (legitimumo), kurios mobilizuoja resursus, dėl kurių socialinė sanglauda neprarandama. Be to, sanglauda yra ilgalaikė, t. y. socialiniai ryšiai tarp socialinių veikėjų yra stiprūs ir aktyviai palaikomi mainų pagalba (Vranken ir kt., 2003). Yra išskiriami du visuomeniškumo modelio tipai. Pirmasis – *vietos pusiausvyros modelis* – dažniausiai minimas miestų (urbanistinės) sociologijos tekstuose (žr. Van Kempen, et al., 2009). Socialinės sanglaudos idėja apibūdinama per „abipusiškumo“, „pusiausvyros“, teritorinio vieneto (miesto, miesto dalies) „atvirumo-uždarumo“ diskursą (Guibet Lafaye, 2009). Socialinės sanglaudos idėja siejama su bendrapilietišku, solidarumu, tapatumu ir skirtumų „sugyvenimu“. Teritorija laikoma galima erdve tapatumo konstravimui, kuri generuoja priklausymą bendruomenei (Guibet Lafaye, 2009). Šio socialinės sanglaudos modelio esmė – vietinis, erdvinis-teritorinis sąryšis tarp grupių, tarp bendruomenės ir individų, paliekant nacionalinės vienovės problematiką šiek tiek nuošalyje (Guibet Lafaye, 2009). Aptariant šį socialinės sanglaudos modelį dažnai vartojamas bendruomenės (meso) analizės lygmuo. Nors bendruomenė gali būti suprantama kaip teritoriškai apibrėžta socialinės organizacijos forma (Flint, 2006 cit. Guibet Lafaye, 2009), tačiau globalizacijos sąlygomis toks bendruomenės apibrėžimas nėra pakankamas – bendruomenė gali būti suprantama kaip tam tikra socialinių ryšių ir santykių kokybė (tam tikri mąstymo elgesio ir vertybių raiškos būdai) (Guibet Lafaye, 2009), o teritoriškai ji gali būti neapibrėžta ir išsklaidyta. Erdvė šiame modelyje tampa visuomeniniu veiksmu, o teritorija yra suvokiama kaip potenciali tapatumo ir bendruomeninio priklausymo nešėja.

Socialinio kapitalo modeliui priskiriama bene daugiausia įžvalgų

sociologijos moksle (Coleman, 2005 [1990]; Putnam, 2001; Bartkus ir Davis, 2009). Vis dėlto Guibet Lafaye (2009), priešingai nei jos pirmtakai (Chan, 2006), socialinį kapitalą laiko atskiru socialinės sanglaudos modeliu, o ne tik vienu iš galimų socialinės sanglaudos analizės lygmenų. Coleman (2005) bei Mansuri ir Rao (2004) socialinio kapitalo ir socialinės sanglaudos sąvokas vartoja sinonimiškai ir laiko individualiu resursu, tuo tarpu A. Green (2007) teigia, kad švietimo prieinamumas ir išsilavinimas yra svarbiausi socialinio kapitalo gausinimo įrankiai, o jie savo ruožtu generuoja socialinę sanglaudą, t. y. švietimo prieinamumas ir aukšto lygio kompetencijos bei išsilavinimas sukuria lygybę darbo rinkoje ir generuoja tolygią ekonominę plėtrą, t. y. taip visuomenė „apsaugoma“ nuo per didelės diferenciacijos, ypač teritoriniuose dariniuose, bei nuo socialinio kontrakto perkėlimo į kitą valstybę. Socialinis kapitalas apibrėžiamas kaip socialinės organizacijos charakteristikos, tokios kaip tinklai, normos, pasitikėjimas, kurie palengvina abipusiai naudingą veiklos koordinavimą ir bendradarbiavimą. Šis išteklius, priklausantis struktūrai, egzistuoja nepriklausomai nuo veikėjų veiksmų arba intencijų. Jis yra prieinamas ir naudingas visiems bendruomenės nariams ir tampa visos visuomenės savybe ir jų pasiekimų (gerovė, sveikata, laimė) determinantu (Guibet Lafaye, 2009). Socialinis kapitalas suvokiamas kaip socialinės sanglaudos pamatas. Interpretuodami socialinę sanglaudą socialinio kapitalo aspektu, susiduriame su dviem svarbiausiais teoriniais mąstymo apie socialinę sanglaudą būdais. Šis dvejojumas randamas Coleman (2005) pasiūlytame socialinio kapitalo apibrėžime: įvairovė darinių, turinčių du bendrus elementus: jie visi yra socialinėje struktūroje ir palengvina kai kuriuos veikėjų (individų arba kolektyvinių veikėjų) veiksmus struktūros viduje.

Mišrūs socialinės sanglaudos modeliai jungia visuomenės ir individo lygmens paradigmas. Vertybinio (aksiologinio) socialinės sanglaudos modelio esmė yra tai, kad pasidalintos vertybės sujungia individus ir grupes, o šios vertybiniu pagrindu suformuoja visuomenės struktūrą (Guibet Lafaye, 2009). Konsensusas dėl tam tikrų vertybių suformuoja tautines (nacionalines) vertybines nuostatas. Taigi apibendrinant, galima teigti, kad vertybinis

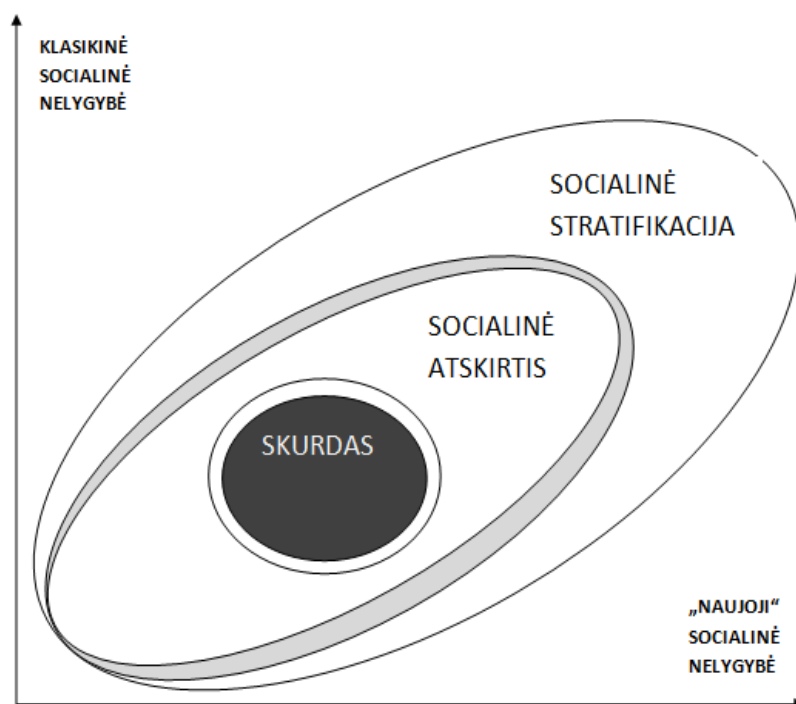
aksiologinis modelis įtvirtina tautinę sanglaudą (Reitz ir Breton 2009), tačiau kita vertus, per stiprus angažavimasis į teritorinį-etninį modelį vertybiniu pagrindu, devalvuoja grupių, turinčių kitokias vertybines orientacijas, įsijungimą ir dalyvavimą visuomenėje. Socialinės sanglaudos galių modelis reiškia, kad individų motyvacijos ir elgesio konformistiškumas užtikrina stabilių institucijų egzistavimą, kartu įtvirtindamas šių institucijų galią. Šis ryšys yra priežastinis ir abipusis. Apie socialinę sanglaudą galima mąstyti kaip apie galią, kylančią būtent iš individualių „galių“ sinergijos, kurios rezultatas – individų apsisprendimas likti grupėje (Bollen ir Hoyle, 2001). Galių modelis yra mišrusis modelis, nes jis įvardija galias, traukiančias arba pastūmėjančias individus likti grupėje (visuomenės dimensija), bet neteigia, kad sanglauda remiasi išskirtinai individualiu elgesiu, ypač kai veikėjai yra veikiami griežtai socialinės prigimties ir susijusių su socialinės struktūros savybėmis išorinių galių, kurios juos pastūmėja burtis arba išeiti iš grupės (Guibet Lafaye, 2009). Taigi ryšys tarp bendruomenės ir individų galių yra abipusis.

Socialinis kapitalas, kuriuo remiamasi aiškinant kolektyvinio veikimo ir anonimiškų individų kooperacijos pamatus, suprantamas kaip pasitikėjimas kitais asmenimis, įgyjamas santykyje su tais (kitais) asmenimis. Pasitikėjimas verčia kurti abipusius socialinio bendradarbiavimo santykius (Levi, 1996; Boix ir Posner, 1998). Taigi, jei socialinė sanglauda yra visuomenės savybė, ji taip pat patiriama ir išgyvenama individų kasdienybėje, per nelygybių pojūtį arba aplinką, kaimynystėje, profesinėje arba mokyklinėje erdvėje (Guibet Lafaye, 2009). Kadangi pagal šį modelį visuomenė yra savireguliacinis mechanizmas, t. y. visas darinys funkcionuoja darniai ir visos visuomenės „kūno“ dalys yra integruotos, t. y. nėra kurios nors dalies disfunkcijos ar atskirties. Galima teigti, kad šio modelio savybė („uždarumas“) buvo būdinga buvusioms komunistinėms valstybėms, tarp jų ir Lietuvai. Nors Heyneman (2003) teigia, kad šiose valstybėse socialinė sanglauda neegzistavo, vis dėlto galima tvirtinti, kad teritorinis tokių valstybių „uždarumas“ sukūrė tam tikrą (pseudo) sanglaudą per organinę-funkcinę priklausomybę tarp individų, grupių, ir valstybės. Po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo socialinė savireguliacija

šalyje paremta šia priklausomybe tarp socialinės visumos narių pasikeitė: dėl ekonomikos liberalizavimo pasekmių – turtinės ir socialinės diferenciacijos – atskiros grupės žmonių „neteko“ savo funkcijos ir vietos (bei naudos) naujai besikuriančioje Lietuvos visuomenėje. Socialinė atskirtis ir emigracija bei iškritimas iš švietimo sistemos, įgūdžių ir kvalifikacijų nuvertėjimas buvo galima pasekmė ir atsakas į buvusio pseudo socialinės sanglaudos modelio pasikeitimus. Taigi Lietuvos kontekste funkcinio-organinio socialinės sanglaudos modelio „nenormalios“ situacijos reikėsi per politinės ir institucinės biurokratijos (kurios iš pažiūros yra neutralūs dariniai) racionalumą ir „tranzito“ šalims būdingus socialinio teisingumo paradoksus. Politinė ir institucinė biurokratija tam tikra prasme užtikrino socialinį stabilumą, tačiau kartu ji buvo (ir yra) socialinių pokyčių šaltinis ir rezultatas. Perėjimas prie naujų ekonominių santykių yra greitesnis nei socialinis ir kultūrinis „sugrįžimas prie normalumo“ (Stukuls, 2002), kuris minėtos latvių mokslininkės yra suprantamas kaip organizmo (valstybės) funkcijų atstatymas. Taigi pereinamojo laikotarpio šalyse, šis modelis reiškė ir perteklinį socialinį eksperimentavimą (pvz., darbo rinkos, socialinės apsaugos, mokesčių sistemose ar švietimo ir mokslo sistemoje), socialiai ir kultūriškai supriešinant ir diferencijuojant atskiras gyventojų grupes.

Taljūnaitės (2005) pasiūlytas teorinių socialinės stratifikacijos paradigmu sąryšis sujungia „vertikalųjį“ ir „horizontalųjį“ klasikinės ir naujosios socialinės nelygybės dėmenis grafiškai apversdamas Soulet (2002) „koncentrinį“ socialinės sanglaudos modelį ir įtraukdamas klasikines (vertikalias) ir naujasias (horizontalias) nelygybės formas. Šiuo atveju „stabilų įtrauktųjų ratą“ laiduoja socialinė stratifikacija. Socialiai pažeidžiamos visuomenės grupės atsiduria „pilkojoje zonoje“ (3 pav.), o socialinės atskirties grupės nuo „skurdo“ skiria santykinė skurdo riba. Bet kuri valstybė yra suinteresuota „įtrauktųjų“ rato išsiplėtimu, tuo tarpu socialinės atskirties lauko išsiplėtimas, apimantis visą valstybę, pasak Taljūnaitės (2005,113) reikštų „bent jau eilinę socialinę revoliuciją“. Vertinant Lietuvos situaciją, visgi galima rasti rimtų prielaidų, įrodančių, kad socialinės atskirties „ratas“

Lietuvoje po 1990-ųjų labai išsiplėtė (tą liudija ir emigracijos srautai), todėl „socialinė revoliucija“ dėl atskirties rato išsiplėtimo negalėjo įvykti, nes laisvas asmenų judėjimas, įtvirtintas ES teisėje, „amortizavo“ socialinę atskirtį. Kita vertus, tokia „amortizacija“ lėtina vidurinėsios visuomenės stratos, o tuo pačiu ir intelektualinio kapitalo plėtrą. Taikant E. Wright tipologiją (vadovaujamos pareigos – išsimokslinimas – autonomija darbe – pajamos didesnės nei vidutinės) Lietuvos vidurinioji klasė yra nedidelė – jos dalis (kai būtinai patenkinamas išsimokslinimo kriterijus, bent vienas iš kitų trijų nepatenkinamas arba nėra trūkstamo kriterijaus) yra tik 11,3 proc. visų gyventojų (Taljūnaitė, 2005).

Šaltinis: Taljūnaitė, 2005

3 pav. Teorinių socialinės stratifikacijos paradigų sąryšis

„Palyginti Vakarų šalyse, vidurinioji klasė, skaičiuojama šiais kriterijais, dažniausiai sudaro daugiau kaip 50 – 60 proc. gyventojų“ (Taljūnaitė, 2005,131). Aukštos kvalifikacijos specialistų ir kitų sričių profesionalų skaičiaus didėjimas sudaro prielaidas vidurinėsios klasės augimui ir stabilios

demokratinės visuomenės kūrimui. Kita vertus, jų, kaip „blaiviai mąstančiųjų“, išvykimas iš šalies komplikuoja vidurinės visuomenės stratos plėtrą ir palengvina sąlygas plėtotis biurokratijai, korupcijai ir neatsakingam valdymui, kadangi „emigravus labiausiai išsilavinusiems šalies gyventojams nebelieka, kas sustabdytų valdžios savivalę“ (Jucevičienė ir kt., 2002,23). Be to, vidurinėsios klasės atstovai yra svarbiausi novatoriai technologijų plėtroje ir intelektualinėje kūryboje (Taljūnaitė, 2005).

Pasak Heyneman (2003), žmonės „sudaro“ socialinį kontraktą tik esant tam tikroms sąlygoms. Jo manymu, atvykę žmonės bus linkę labiau įsitraukti į tos valstybės gyvenimą, kurioje jie nesijaučia svetimi arba yra tokie patys, kaip ir „piliečiai“, kur pagal jų norus veikia lūkesčių ir atpildo mechanizmai ir yra jiems priimtinos normos. Žmonės bus labiau linkę pasirašyti ir tokį kontraktą, kurio „pasirašymo“ priežastis jie supranta ir žino taikomas sankcijas (Heyneman, 2003). Socialinio kontrakto modelio aspektu, apie Lietuvą vertingų išvalgų suteikia grįžtamosios migracijos tendencijų stebėjimas. Pavyzdžiui, grįžtamosios migracijos tyrimas (Sipavičienė, Gaidys ir Dobrynina, 2010) aiškiai parodo, kad mobilūs/migruojantys asmenys Lietuvos valstybės nelinkę laikyti „sava“ ir nėra linkę „perrašyti“ socialinio kontrakto kilmės valstybės naudai: kadangi Lietuvos piliečiai emigruoja dažniausiai į šalis su gerokai aukštesniu darbo užmokesčio lygiu, grįžimo motyvacija yra nedidelė ar bent jau ne dėl ekonominių priežasčių (Sipavičienė, Gaidys ir Dobrynina, 2010). Tyrime taip pat teigiama, kad grįžimo rodikliai į ekonomiškai pirmaujančias valstybes (Airija, Jungtinė Karalystė, Belgija, Nyderlandai ar JAV) svyruoja nuo 50 iki 20 proc. ir yra dvigubai aukštesni nei į besivystančias šalis (Sipavičienė, Gaidys ir Dobrynina, 2010). Skelbiami visuomenės apklausų (pavyzdžiui Spinter/Delfi, 2011) duomenys rodo, kad beveik dešimtadalis Lietuvos gyventojų jau yra apsisprendę pasirašyti „socialinį kontraktą“ su kita valstybe per artimiausius vienerius metus, o apie 20 proc. – per dvejus-trejus metus. Nuo 2011 m. balandžio 1 d. naujas Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas neleidžia dvigubos pilietybės įteisinti po 1990-ųjų į Europos Sąjungos (ES) ir NATO šalis emigravusiems žmonėms.

Tačiau Lietuvos atveju, „teisių ir pareigų“ kontrakto demokratinį pobūdį keičia neformali pilietybės praktika, kuri, ignoruojant dvigubos pilietybės draudimą, peržengia vienos nacionalinės valstybės ribas, todėl šiuolaikinė įstatymų leidyba, pakylanti aukščiau tradicinio dvigubos pilietybės draudimo, turės šiuos klausimus spręsti.

Individo lygio socialinės sanglaudos modeliai pabrėžia, kad individo kaip veikėjo (*agent*) veiksmai, elgesys ir sprendimai lemia visuomenės struktūrą makro lygmenyje. Socialinė sanglauda neaptariama kaip visuomenės charakteristika, bet labiau kaip subjektyvi patirtis ir subjektyvus pojūtis (Guibet Lafaye, 2009). Individualistinėje paradigmoje atsakoma į klausimą kaip individualus elgesys nulemia socialines pasekmes (rezultatus), pastebimus makro-ekonominiame lygmenyje. Guibet Lafaye (2009) išskiria du individualistinius socialinės sanglaudos modelius – bendruomeniškąjį ir liberalųjį. *Individualistinio bendruomeniškojo* sanglaudos modelio esmė – individo subjektyvus savęs suvokimas kaip priklausančio tam tikrai visuomenės grupei. Kai atskiras asmuo jaučia stiprų įsipareigojimą grupei, grupė tuo atveju geba gerai atlikti savo funkciją, kurią ji atlieka pagal grupės tikslą ir veiklos kryptį (Guibet Lafaye, 2009). Individualus nario veiksmas grupės labai užtikrina solidarumą ir integralumą grupės viduje, tuo pačiu grupė, kaip „interesų bendruomenė“, integruojasi tarp kitų grupių. Socialinė sanglauda čia suvokiama, kaip priklausanti ir „besimaitinanti priklausymo jausmais“, kuriuos kiekvienas individas turi priklausomojo socialinio darinio atžvilgiu, kad ir kokie bebūtų šios bendruomenės „išmatavimai“, t. y. jos ribos gali tęstis nuo profesinės, etninės, iki tautinės ar europinės bendruomenės (Guibet Lafaye, 2009). *Politinio kontrakto ir dalyvavimo modelis* yra politiniu kontraktu paremtas, voliuntaristinio tipo modelis. Socialinė sanglauda čia suvokiama kaip kylanti iš individualaus išskirtinio elgesio. Politinis kontraktas sieja pavienį individą su platesniu socialiniu lauku, vis dėlto neperžengiančiu valstybės ribų. Socialinė sanglauda kuriasi iš į bendruomenės socialinę struktūrą nukreipto individualaus elgesio ir individualių charakteristikų (Guibet Lafaye, 2009). Taigi politinis kontraktas kuria bendro gyvenimo

institucinį legitimumą ir etiką (Costa-Lascoux, 2006 cit. Guibet Lafaye, 2009). Sanglauda nepriklauso nuo tapatybės arba vertybių ir nuomonių, įsitikinimų ir gyvenimo būdų homogeniškumo nei išankstinių nuostatų, pagal kurias individai turėtų prie jų prisitaikyti. *Individualistinis liberalus socialinės sanglaudos modelis* apibūdinamas kaip „minimalios socialinės sanglaudos“ modelis. Jis remiasi idėja, kad socialinė struktūra yra palaikoma rinkos mechanizmų ir asmeninių privačių racionalios naudos interesų (Guibet Lafaye, 2009). Pvz., atlygis už darbą (pinigų ar socialinio statuso prasme) priklauso nuo įgūdžių ir kompetencijų paklausos ir pasiūlos santykio darbo rinkoje (pvz., šio modelio veikimu galima paaiškinti ekonominio augimo Lietuvoje 2006–2007 m. metu sparčiai augusius statybų sektoriaus darbuotojų atlyginimus, bet tai jau kito tyrimo tema). Šis modelis generuoja minimalią socialinę sanglaudą kadangi santykiai tarp individų iš principo remiasi ekonominės naudos siekimu (Green, Janmaat ir Han, 2009). Kitas šio modelio trūkumas – tiesioginė priklausomybė nuo ekonominių ciklų, nes šis modelis glaudžiai susieja socialinę sanglaudą su ekonominėmis institucijomis ir ypač rinka, t. y. visuomenė susiskirsto pagal rinką. Apibendrinant, socialinės sanglaudos praradimas, remiantis šiuo modeliu, suprantamas kaip individų dalyvavimo bendruomeninėse veiklose ir institucijose sumažėjimas, kurio rezultatas – ryšio su valstybe praradimas. **Lietuvos atveju** šio liberalaus individualistinio socialinės sanglaudos modelio bruožai labiausiai pastebimi darbo rinkos, švietimo bei migracijos kontekste. Kaip parodė ES 6-osios Bendrosios programos tyrimo „Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ (LLL, 2010) rezultatai, nepaisant teigiamų pasekmių (konkurencijos tarp aukštojo mokslo institucijų) Lietuvos valstybės investicijų į švietimą fiskalinė reprivatizacija po 2009 m. aukštojo mokslo reformos įtvirtina aukštojo mokslo kaip finansinės naštos valstybei, bet ne kaip investicijų į žmogiškąjį kapitalą modelį. Lietuvos aukštojo mokslo sistema įtvirtina nelygybę ir mažina švietimo prieinamumą skirtingų visuomenės grupių atstovams, t. y. kylančios studijų kainos ima veikti dvejopai. Pirma, jos gali veikti kaip turinčiųjų

vidurinę išsilavinimą asmenų emigracijos „stūmos“ veiksnys. Neatitikimas tarp kainos ir lūkesčių dėl studijų kokybės skatina gambiausius moksleivius išvykti, todėl galima kelti hipotezę, kad šių asmenų išsilavinimas, įgytas išsivysčiusiose valstybėse, gali būti sunkiai pritaikomas Lietuvos darbo rinkoje jiems sugrįžus dėl to, kad Lietuvoje greitai nesusikurs žinioms imlūs sektoriai dėl žmogiškojo kapitalo praradimo, taigi asmenų, įgijusių išsilavinimą išsivysčiusiose šalyse, kvalifikacija bus per aukšta ir neatitiks Lietuvos darbo rinkos poreikių. Antra, galima švietimo liberalizavimo pasekmė gali būti ta, kad dėl didėjančių individualių išsilavinimo kaštų aukštasis mokslas taps sunkiau prieinamas daliai gyventojų (ypač 25–64 m. amžiaus suaugusiųjų tarpe). Apibendrinant, darbo rinkos aspektu, įgūdžių ir kompetencijų pasiūlos-paklausos mechanizmas priklauso nuo švietimo sistemos, tačiau jei Lietuvos švietimo sistemoje daugiau veikia rinkos savireguliaciniai mechanizmai, ekonominio ir socialinio atlygio mechanizmai tampa iškreipti, o tai skatina visuomenės susiskirstymą pagal rinką. Tokio susiskirstymo galimos svarbiausios pasekmės – emigracija ir ryšių su valstybe praradimas.

Apibendrinimas:

Europos Sąjungos ir jos šalių narių bei kitų valstybių ir tarptautinių organizacijų politiniuose dokumentuose socialinė sanglauda apima platų probleminių klausimų lauką, tačiau svarbiausiu klausimu sutariama: socialinė lygybė yra pagrindinė sąlyga visuomenės struktūros palaikymui, todėl priimami politiniai, ekonominiai ir socialiniai sprendimai įpareigoja siekti tokios visuomenės, kuri geba įtraukti į bendrą savo veiklos procesą didžiausią dalį piliečių.

Socialinė sanglauda nėra aiškiai apibrėžta, tačiau įvertinus platų probleminių temų spektrą, kurio kontekste ši sąvoka vartojama, galima teigti, kad politinis socialinės sanglaudos sampratos diskursas *a priori* kyla iš sociologinių ir socialinės teorijos interpretacijų. Mokslinę literatūrą, nagrinėjančią socialinės sanglaudos problematiką galima apibendrinti išskiriant keletą perspektyvų. Socialinė sanglauda gali būti suprantama kaip deskriptyvus visuomenės modelis, kuris yra eklektiškas ir jam tirti pasitelkiamas platus tarpdisciplininių įžvalgų spektras. Taip pat socialinė sanglauda suprantama kaip objektyvių ir subjektyvių veiksnių aplinka (kontinuumas), kurioje vyksta individų, grupių, institucijų, visuomenių ir sistemų sąveika. Tai daugialypė ir daugiaašė teorinė perspektyva, per kurios prizmę atsiskleidžia prieštaringas socialinis ekonominis, politinis ir kultūrinis kontekstas, jai reikalingi daugiaspekčiai tyrimų metodai.

Socialinės sanglaudos modelių teorinė analizė išryškina kiekvieno šių modelių privalumus ir trūkumus. Šių modelių gretinimas su Lietuvos švietimo ir mokslo sistemos, darbo rinkos ir migracijos kontekstu leidžia teigti, kad Lietuvoje aiškiai pastebimas liberalaus individualistinio socialinės sanglaudos modelio veikimas. Kita vertus, dėl to, kad nėra susitarta dėl vieningos perspektyvos ir empirinių indikatorių socialinės sanglaudos tyrimuose, ateityje reikalingas šių modelių empirinių indikatorių tikslinimas.

2. SOCIALINĖS SANGLAUDOS IR INTELEKTINIO KAPITALO SĄVEIKA

Šiame skyriuje analizuojama intelektualinio kapitalo ir socialinės sanglaudos sąveika. Apžvelgiamas intelektualinio kapitalo teorinis konstruktas bei išskiriama valstybės, kaip nacionalinio intelektualinio kapitalo gausintojo, teorinė perspektyva. Remiantis sociologine intelektualinio kapitalo analize **intelektinis kapitalas apibrėžiamas** kaip žmogiškasis kapitalas, esantis santykyje su struktūriniu ir santykių kapitalu. Laikomasi požiūrio, kad ryšį tarp žmogiškojo kapitalo, ryšių (rinkos) kapitalo ir struktūrinio kapitalo kuria intelektualinis (Gižienė ir Barkauskas, 2010). Pasak Taljūnaitės (2010), Europos Sąjunga šiuo metu ypač propaguoja mokymosi visą gyvenimą idėją, socialinio dialogo stiprinimą, aktyvių darbo rinkos priemonių diegimą, modernios valstybės kūrimą, kuri akcentuoja aktyvaciją vietoj išmokų. Pasak minėtos autorės, moksliniais tyrimais siekiama sukurti ir pagrįsti intelektualinio kapitalo tyrimo strategiją, kuri atskleistų prieštaravimus tarp žiniomis grįstos visuomenės formavimosi, aukštos kvalifikacijos specialistų karjeros ir jų įsitraukimo į verslo plėtrą europeizacijos bei globalizacijos kontekste.

Europos Sąjungos Lisabonos strategija priskiriama prie svarbiausių politinių dokumentų investicijų į žmogiškuosius išteklius srityje (Andriessen ir Stam, 2005). Žmonių bendradarbiavimas yra kritinės svarbos nematerialus turtas intelektualinio kapitalo amžiuje - du trečdalius organizacijos vertės sudaro intelektualinis potencialas, o pusė šio potencialo yra sąlygojama žmogiškojo intelektualinio kapitalo segmento, t.y. žmonių tarpusavio sąveikos. Ši sąveika, kaip žmonių bendruomenė, palaiko ekonominę ir socialinę pusiausvyrą (O'Donnell, et al., 2003). Intelektinis kapitalas apima tris skirtingus lygius: individualų, organizacinį bei nacionalinį (nacionalinio konkurencingumo). Būtent šalies lygmuo formuojasi kaip sociologinio pažinimo tradicija, pastaruoju metu siejanti intelektualinio kapitalo „išsaugojimo“ ir „praradimo“ problematiką (Taljūnaitė, 2010). Vakarų mokslininkai (Munk 2009, 5 cit.

Taljūnaitė, 2010), tirdami tarptautinės sąveikos procesus, įtraukia „informacinio kapitalo“ terminą, kurį visų pirma sieja su akademinio kapitalu (ar pripažintu simboliniu kapitalu). Stengiamasi naujai apibrėžti (peržiūrėti) „intelektualų“ sąvoką (Connell 2006, 5 cit. Taljūnaitė, 2010) kaip tam tikros socialinės grupės, besiformuojančios į priešakinę „naują klasę“, kultūrinių ar net politinių procesų socialinį veikėją.

Apibendrinant, mokslinę literatūrą, skirtą intelektinio kapitalo analizei, paaiškėja, kad žmogiškųjų išteklių segmentui intelektinio kapitalo tyrimuose skiriamas nepakankamas dėmesys. Taip yra todėl, kad žmogiškasis kapitalas – tai sukaupta kompetencijų, mokymosi įgūdžių ir žinių vertė, kuria jie disponuoja, todėl žmogiškasis kapitalas – pati sudėtingiausia intelektinio kapitalo dalis, nes jo „apskaita“ nepasiduoda įprastai buhalterijai (Lynn, 1998). Wall ir Martin (2004) nuomone, struktūrinis kapitalas, kaip apskaičiuojamieji „kietieji“ ištekliai, kurių išraiška buhalterinė, yra ne tokie svarbūs kaip darbuotojų pasitenkinimas, darbuotojų generuojamos idėjos ir organizacijos kultūra. Be to, intelektinio kapitalo tyrimuose dominuoja verslo sektoriaus organizacijų analizė. Švietimo ir mokslo sektorius skiriasi nuo verslo sektoriaus ir nepaisant liberalizavimo tendencijų, jis atlieka ne tik ekonominę, bet ir socialinę-politinę-kultūrinę misiją (Wink, 2004), kuria prisideda prie bendrojo gėrio (*common good*) ir visuomenės pažangos (Heyneman, 2005; Heuser, 2007). Todėl siekiant iš dalies užpildyti šią intelektinio kapitalo tyrimų nišą, darbe intelektinio kapitalo tyrimo centru laikomas žmogiškasis intelektinis kapitalas, kaip žmonių profesinė grupė, o visų intelektinio kapitalo rūšių visuma ir jų tarpusavio sąsajos toliau analizuojamos tiek, kiek tai yra tikslinga ir atskleidžia prieštaravimus tarp objektyvių ir subjektyvių žmogiškojo intelektinio kapitalo plėtros veiksnių.

2.1. Intelektinio kapitalo teorija socialinės sanglaudos kontekste

Po II-ojo Pasaulinio karo gamyba tapo vis labiau priklausoma nuo žinių ir darbuotojų išmanymo (Becker, 1993; Snyder ir Pierce 2002), tačiau

intelektinio kapitalo teorija pradėta vystyti tik prieš kelis dešimtmečius kaip atsakas į augančią žinių ir informacijos svarbą (Stähle ir Pöyhönen, 2005; Harris, 2000; Lin ir Edvinsson, 2011). Kurį laiką analizuojant intelektinį kapitalą dominavo vadybos ir ekonomikos mokslų prieiga, tačiau pastaruoju metu atsiranda vis daugiau studijų skirtų intelektinio kapitalo kaip žmogiškųjų išteklių analizei (Board of Strategic Advisers, 2008). Taigi intelektinis kapitalas pradžioje buvęs daugiausia vadybos ir ekonomikos mokslų tyrimų objektu vis labiau patraukia kitų disciplinų dėmesį. Petty ir Guthrie (2000) teigia, kad taip yra dėl to, kad intelektinis kapitalas yra visiškai patikimas rodiklis vertinant valstybės ateities potencialą, todėl intelektinio kapitalo tyrinėjimai skinasi kelią ne tik į technologijos (Snyder ir Pierce, 2002) ar sociologijos mokslus (žr. Lin ir Edvinsson, 2011) bet ir edukologiją (žr. Bolívar ir Chrispeels, 2011; OECD, 2010).

Sociologijos mokslų aspektu, intelektinis kapitalas dažnai suprantamas ir kaip intelektualų grupės raida, kurią veikė komunikacijos technologijų vystymasis (Sosteric, 1996; Benjamin, [1955] 1969; Bourdieu, ([1996] 1998). Pabrėžiamas žmogiškasis intelektinio kapitalo segmentas, kaip profesinė grupė lemianti socioekonominius visuomenės raidos procesus.

Šalia žmogiškojo kapitalo, intelektinis kapitalas apima struktūrinio, rinkos ir santykių kapitalą, taip pat organizacinį ir atsinaujinantį kapitalą (4 lentelė). Svarbiu dėmeniu intelektiniame kapitale laikomas atsinaujinimo kapitalas, suprantamas, kaip investicijos į MTTP infrastruktūrą ir kiekybiškai matuojamas patentų, inovatyvių įmonių, mokslinių publikacijų skaičiumi. Atsinaujinantis kapitalas yra tiesiogine priklausomybe susijęs su žmogiškuoju kapitalu. Kiekybiškai žmogiškasis kapitalas matuojamas gyventojų išsilavinimo, socialinės įtraukties ir gerovės rodikliais. Pasak Palumickaitės ir Matuzevičiūtės (2007), visi apibrėžimai intelektiniam kapitalui priskiria: a) žinias (tiek išdėstytas, tiek numanomas); b) žinių keitimosi procesus (tokius kaip tyrimai ir žinių taikymas, žinių sistemos, praktinės bendruomenės, kursai); c) produktus, gautus besikeičiant žiniomis (patentai, prekių ženklai ir kitas turtas, kuriam priskiriamos intelektinės nuosavybės teisės). Visi šie procesai

vyksta per žmonių bendradarbiavimą t.y. intelektinis kapitalas nėra įmanomas be žmogiškojo segmento. Dauguma autorių (Edvinson ir Malone 1977; Lin ir Edvinson, 2011) sutinka, kad intelektinis kapitalas susideda iš kelių tipų kapitalo: žmogiškojo, struktūrinio, organizacinio finansinio, rinkos ir vartotojų kapitalo (4 lentelė). Autoriai savo darbuose vartoja skirtingus žmogiškojo kapitalo apibrėžimus. Kaip sinonimai naudojami individų kapitalas ar kompetencija (Sveiby, 1994, 1997). Valstybės kontekste žmogiškasis kapitalas tapatinamas su žmonių turimais sugebėjimais, žiniomis ir motyvacija (Lin ir Edvinsson, 2011). Organizacinis kapitalas (dar vadinamas struktūriniu) siejamas su organizacijos mechanizmais ir struktūromis, galinčiomis padėti darbuotojams optimaliai vykdyti intelektinį darbą. Individas gali labai gerai dirbti, tačiau jeigu jį supa prastos sistemos ir procedūras turinti organizacija, bendras intelektinis rezultatas nebus pasiektas išnaudojant visą potencialą (Vaškelienė, 2005,32). Išskirdama žinias, intelektinio kapitalo teorija identifikuoja **individo** žinias, kaip organizacijos varomąją galią. Remiantis šia prielaida, organizacijai reikia atverti savo žinias ir rasti būdą kaip jomis dalintis - bendradarbiauti. Daugelyje organizacijų pagrindinė terpė, per kurią dalijamasi žiniomis, yra tarpasmeninės komunikacijos sistemos.

Technologija atlieka vis svarbesnį vaidmenį visapusiškai panaudojant žinias, todėl svarbu pripažinti dvi žinių formas: numanomas ir aiškias/tikslias. Šiose žinių formose ir transformacijoje iš numanomų į aiškias, labiausiai išryškėja intelektinio kapitalo vaidmuo (Allee, 1997). Pirmiausia ir svarbiausia – numanomos žinios, t.y. žinios, kurios labiausiai įrodo intelektinio kapitalo svarbą (Allee, 1997). Numanomos žinios – tai žinios, kurios yra individų ir grupių „galvose“, ir jos buvo sukauptos dėl mokymosi ir patirties, suvokimų įsitikinimų ir vertybių (Harris, 2000). Taigi valstybė, kuri nori išlaikyti ir gausinti savo intelektinį kapitalą ir padidinti aiškių ir tikslių žinių kiekį, turi pirma investuoti į numanomų žinių gausinimą (Harris, 2000). Kadangi numanomos žinios yra santykiuose ir bendradarbiavime tarp organizacijų ir individų, struktūrinis kapitalas tik suteikia didesnes galimybes dalintis aiškiais žiniomis, tačiau vien struktūrinio kapitalo nepakanka, kad

bendradarbiavimas ir keitimasis žiniomis vyktų. Organizacijos skiriasi savo vidiniu sudėtingumu ir socialine struktūra, todėl organizacinės atminties išlaikymas taip pat skiriasi, nes numanomos žinios yra nulemtos organizacijų ritualų, įsitikinimų, ir kultūros (Harris, 2000).

4 lentelė. Intelektinio kapitalo komponentai

Intelektinio kapitalo komponentai		
<i>Žmogiškasis kapitalas</i>	<i>Santykių (rinkos) kapitalas</i>	<i>Organizacinis (struktūrinis) kapitalas</i>
Žinios	Santykiai su vartotojais	Informacija
Igūdžiai	Vartotojų išlaikymas	MTTP
Kompetencijos	Vartotojų pasitenkinimas	Patentai
Ekspertinės žinios	Palankios sutartys	Intelektinė nuosavybė
Motyvacija	Reputacija	Licenzijos
Inovacijos	Ženklo įvaizdis	Verslo proceso reorganizavimas
Verslumas	Pardavimų kanalai	Standartinės veiklos procedūros
Lyderystė	Paskirstymo kanalai	Geroji praktika
Pritaikomumas	Santykiai su tiekėjais	Duomenų bazės
Intelektinis mobilumas	Verslo bendradarbiavimas	IT sistemos
Vertybės	Frančizės	Tinklų sistemos
Pasitenkinimas darbu	Rinkos žvalgymas	Valdymo informacinės sistemos
Darbuotojų kaita		Vadybos filosofija
Profesinė kvalifikacija		Organizacijos kultūra
Išsilavinimas		
Mokymasis		

Šaltinis: Wall ir Martin, 2004

Apsikeitimas numanomomis žiniomis priklauso nuo išplėstinio socialinio kontrakto (Baughn, et al. 1997), vadinasi, remiantis socialinės sanglaudos teorija, socialinis kontraktas gali būti praplečiamas ir už valstybės ribų. Numanomos žinios, kaip mokymasis, patirtis, vertybės ir pan., gali būti lengvai perkelti geografiškai ir intelektualiai (Baughn et al., 1997,106). Remiantis Spender (1996) supratimu apie numanomas ir aiškias žinias, intelektinis kapitalas atsiranda per žinias, kylančias iš socialinių ir institucinių praktikų. Minimaliai šios formos yra kaip numanomas kolektyvinis patyrimas, maksimaliai – tai aiškios pasidalintos žinios tarp visų mokslo bendruomenės narių (Harris, 2000). Intelektinio kapitalo kūrimas remiasi dviem svarbiais naujų intelektinio kapitalo išteklių generavimo mechanizmais a) žinių sinteze ir

apsikeitimu individualiomis žiniomis, o to rezultatas - inovacijos; b) naujų visos bendruomenės žinių generavimu, kuris yra didesnis visoje bendruomenėje nei kiekvieno individo žinių kiekis, t.y. intelektinis kapitalas paaikškina organizacijos galimybes kurti inovacijas ir naujas bendro veikimo formas (Bolívar ir Chrispeels, 2011).

Tirti žmogiškąjį intelektinio kapitalo žinių kūrimo ir perdavimo (bendradarbiavimo) kontekste svarbu dėl to, kad žmogiškasis kapitalas yra sunkiausiai subalansuojamas su struktūriniu kapitalu. Becker (1993,15) apibūdina žmogiškąjį kapitalą kaip „atnešantį pajamas ar naudą per ilgą laiko tarpą“. Becker (1993) taip pat pabrėžia, kad išlaidos švietimui, mokymams ir mokslui yra investicijos į kapitalą. Tačiau žmogiškasis kapitalas tuo ir skiriasi, kad šios investicijos negali būti atskirtos nuo individo t.y. nuo jo/jos žinių, įgūdžių ir sugebėjimų. Pasak Schultz (1963), švietimas ir kitos investicijų į žmogiškąjį kapitalą formas:

- a) generuoja naujas idėjas ir technologijas, kurios gali būti naudojamos gamyboje ir procesuose;
- b) keičia pačios gamybos pobūdį per naudojamus naujus gamybos būdus ir technologijas;
- c) pagerina ryšius tarp vartotojų, darbuotojų ir vadovų ir pailgina žinių ir sugebėjimų, kurias turi žmonės, „amžių“ ir išlikimą (Schultz, 1963).

Žmogiškojo kapitalo teorija teigia, kad kai kurie žmonės yra produktyvesni už kitus tik dėl to, kad į jų mokymą buvo daugiau investuota (Mueller, 1982). Asmens atlyginimas ir kilimo karjere galimybes ar darbo pobūdį lemia žinios ir sugebėjimai (Becker, 1993; Hulin ir Smith 1964; Katz 1978), todėl žmonės į save investuoja skirtingais būdais, ir ne tik dėl malonumo bet ir dėl materialinės ir nematerialinės gražos ateityje (Becker 1993; Blaug 1976; Mincer 1958; Schultz 1963). Taigi intelektinio kapitalo svarba socialinės sanglaudos kūrimuisi išryškėja per tris sritis (Hadjiyanni, 2010):

1. Darbą (įsidarbinimą, socialinį teisingumą)
2. Socialinius ryšius (socialinį kapitalą, pasitikėjimą žmonėmis ir institucijomis, priklausymą ir valstybės autoritetą); (Hadjiyanni, 2010).

Tam, kad vyktų apsiikeitimas numanomomis ir aiškiomis žiniomis, reikalingi trys su socialiniu kapitalu susiję elementai (Moran ir Ghoshal, 1996). Pirma – galimybės sąveikauti žmonėms bendruomenėje arba organizacijoje ir „prieiti“ prie kito žmogiškojo ir socialinio kapitalo per žmonių (ar jų grupių) norą kooperuotis ir bendradarbiauti vieniems su kitais siekiant socialinės ir ekonominės pažangos ir gerovės (Stanley, 2003). Antroji ir trečioji sąlyga: reikia, kad bendruomenės nariai tikėtų, kad jų tarpusavio bendradarbiavimas kurs vertę ir kad sukurta vertė bus vertinga ne tik organizacijai bet ir asmeniškai (Moran ir Ghoshal, 1996).

Pasak Powell ir Snellman (2004), intelektinis kapitalas pirmiausia yra susijęs su žmonėmis. Šių autorių manymu, intelektualinio kapitalo skirstymas į žmogiškąjį, sątykių (organizacinį) ir struktūrinį kapitalą (4 lentelė) nors ir yra patogus ekonomistams ir vadybininkams, nulėmė tai, kad labiausiai moksliniuose tyrimuose dominuoja kiekybiniai (patentų, MTTP veiklos ir žinių) vertinimai. Siekiant užpildyti šią spragą labiau turėtų būti gilinamasi į „žinių darbo jėgą“, kaip į profesinę aukštos kvalifikacijos darbuotojų – mokslininkų ir tyrėjų bendruomenę, kuri susideda iš individų, dirbančių skirtinguose, kartais besivaržančiuose sektoriuose ir šalyse, veiklą, nes tokios profesinės bendruomenės yra idėjų kūrimo ir įgyvendinimo priešakyje.

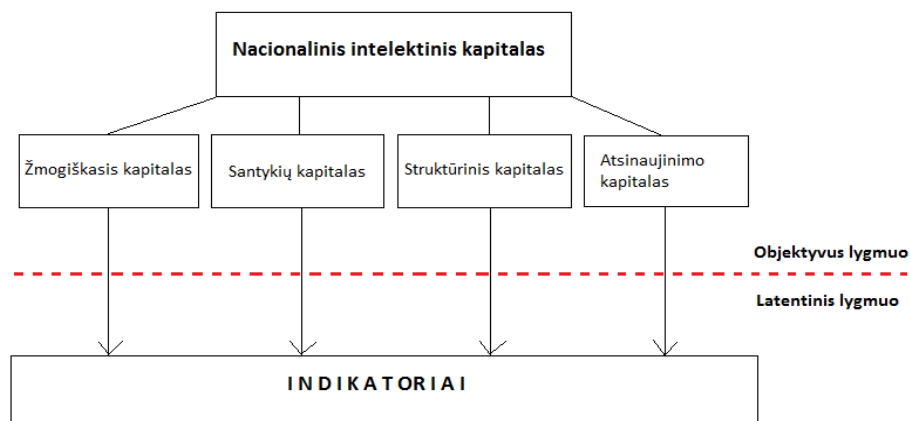
2. 2. Valstybės, kaip intelektualinio kapitalo gausintojo, vaidmuo: nacionalinis intelektualinio kapitalo modelis

Daugelis autorių argumentuoja, kad žinios ir žmogiškasis kapitalas lemia ekonomikos augimą ir socialinius pokyčius, todėl analizuojant intelektualinį kapitalą remiamasi prielaida, kad nacionalinio intelektualinio kapitalo

generuojama ekonominė valstybės gerovė yra socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnys. Švedijos Skandia projekto mokslininkų grupė 1996 m. iškėlė probleminį klausimą „kur slypi numanoma (*tacit*) tokios šalies kaip Švedija vertė?“ Po metų Švedijoje paskelbta pirmoji intelektualinio kapitalo studija, kurios pats pavadinimas suponuoja atsakymą į mokslininkams kilusį klausimą – „Gerovė ir saugumas ateities kartoms“ (Edvinsson ir Malone 1997; Lin ir Edvinsson, 2011) t.y. paaiškėjo, kad nacionalinio intelektualinio kapitalo generuojama ekonominė valstybės gerovė priklauso nuo investicijų į žmones per švietimo, mokslo ir inovacijų (t.y. žmogiškojo kapitalo) politikos instrumentus.

Žinios buvo svarbus veiksnys visuomenėms tiek pereinant nuo durkheimiškojo mechaninio solidarumo prie organiškojo solidarumo formų, tiek nuo industrinės prie poindustrinės ir žinių visuomenės. Dabartiniame informacijos ir informacinės visuomenės amžiuje žinios tapo intelektiniu kapitalu - taigi ne tik organizacijos, bet ir valstybės ypatingą dėmesį kreipia į intelektualinį kapitalą. Kogut ir Zander (1996, 503) nuomone, „įmonė – tai žmonių socialinė bendruomenė (*social community*), kuri specializuojasi efektyviai ir greitai kūriant ir perduodant žinias“. Tokia įmone kaip žmonių bendruomenė, laikoma ir valstybė.

Intelektinio kapitalo tyrimuose daroma skirtis tarp intelektualinio kapitalo *per se* ir nacionalinio intelektualinio kapitalo. Ši skirtis yra svarbi, nes leidžia intelektualinio kapitalo analizę atlikti socialinės sanglaudos kontekste, bei taip parodyti nacionalinio kapitalo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimuisi. Skirtis tarp nacionalinio intelektualinio kapitalo ir intelektualinio kapitalo *per se* leidžia išsamiau išanalizuoti intelektualinio kapitalo priklausymą: kiek nacionalinis intelektualinis kapitalas *priklauso* valstybei ir kiek šį priklausymą valstybė, veikianti globalių pasaulio raidos procesų, yra pajėgi kurti.

Sudaryta pagal Weziak, 2007

4 pav. Nacionalinio intelektualinio kapitalo modelis

Parodytame konceptualiaame nacionalinio intelektualinio kapitalo modelyje išskiriami objektyvūs ir latentiniai (subjektyvūs) intelektualinio kapitalo dėmenys (4 pav.). Daugelyje iki šiol atliktų tyrimų autoriai koncentruojasi ties objektyviais intelektualinio kapitalo indikatoriais. Objektyvūs indikatoriai analizuojami remiantis kiekybiniais statistikos ir tyrimų duomenimis. Kita vertus, analizuojant nacionalinį intelektualinį kapitalą svarbu įvertinti subjektyvius (latentinius) nacionalinio intelektualinio kapitalo indikatorius. Šie indikatoriai yra kokybiniai. Autoriai (Weziak 2007; Lin ir Edvinsson 2011) išskiria šiuos latentinius indikatorius – pasitikėjimo ir priklausymo valstybei jausmą, pasitenkinimą gyvenimu arba toleranciją. Taigi apibendrinant galima teigti, kad intelektualinio kapitalo tyrimams nuo *per se* tyrimų pasukus nacionalinio intelektualinio kapitalo matavimo link, į šiuos tyrimus tapo būtina įtraukti socialinės sanglaudos indikatorius, taip išryškinant subjektyvius kintamuosius.

Apie regioninį ar nacionalinį intelektualinį kapitalą kalbama vis dažniau (Stähle ir Pöyhönen, 2005; Andriessen ir Stam, 2005; Weziak, 2007; Lin ir Edvinsson, 2011). Pavyzdžiui, 2008 m. Lenkijos Vyriausybė paskelbė „Tautos intelektualinio kapitalo ataskaitą“, kurioje daug dėmesio skiriama žmogiškojo segmento analizei t.y. migracijos ir apsirūpinimo žmogiškaisiais ištekliais

klausimams, ir kurioje teigiama, kad Lenkija turi didelį intelektualio kapitalo žmogiškąjį potencialą, bet jis parandamas dėl finansinio ir atsinaujinančio kapitalo trūkumo (Board of Strategic Advisers, 2008). Panašias nacionalines ar regionines intelektualio kapitalo ataskaitas yra paskelbusios Švedijos (1999), Izraelio (2000), Taivano (2003) ir 2004 m. Jungtinių tautų iniciatyva - Arabų pusiasalio šalių vyriausybės (Board of Strategic Advisers, 2008). Taigi kalbant apie intelektualinį kapitalą aptariamas valstybės – kaip dinamiško socialinio veikėjo (įmonės) – intelektualio kapitalo gausintojo vaidmuo. Etzkowitz ir Leydesdorff (2000) išskiria tris globalius paradigminius pokyčius, susijusius su intelektualio kapitalo gausinimu:

1. Gamyba ir paslaugos (ir taip pat kasdieninis žmonių gyvenimas) dėl technologinio vystymosi vis labiau priklauso nuo MTTP pažangos;
2. Darbo rinkoje daugėja žinioms imlių darbo vietų, o žinių ekonomika tampa priklausoma nuo kvalifikuotos darbo jėgos;
3. Pastebima vis didesnė žinių kūrimo ir pritaikymo infrastruktūros ir žinioms imlių pramonės sektorių koncentracija valstybėse ar regionuose (Etzkowitz ir Leydesdorff, 2000)

Etzkowitz ir Leydesdorff (2000) teigia, kad universitetų ir mokslo sektoriaus svarba šiems paradigminiams procesams pasireiškia tiek per institucinę nacionalinę inovacijų infrastruktūros sarangą, tiek per tarpžmogiškuosius-tarpinstitucinius santykius (*interhuman-interinstitutional relations*). Tokių santykių vertė nėra materialinė. Harris (2000) tezę, kad žinios, švietimas ir žmonės, kurie priklauso organizacijai, tampa tos organizacijos konkurenciniu pranašumu, galime pritaikyti ne tik organizacijos, bet ir valstybės kontekstui. Nors žmogiškasis kapitalas yra viena iš lengviausiai apibūdinamų pagrindinių intelektualio kapitalo dalių, jis, kaip jau nekart minėta, yra sunkiausiai sujungiamas su struktūriniu kapitalu. Struktūrinis kapitalas priklauso organizacijai. Struktūrinio kapitalo pavyzdžiai – technologijos, išradimai, duomenys ar procesai, kurie gali būti patentuojami ir saugomi. Prie struktūrinio kapitalo elementų galima priskirti strategijas ir organizacijos kultūrą,

organizacinio proceso rutinas ir procedūras – t.y. dalykus kurie iš esmės neišmatuojami, bet yra vertingesni nei išmatuojamieji struktūrinio kapitalo kintamieji (Stewart, 1997). Pasak Stewart (1997), struktūrinis kapitalas turi du tikslus: a) kodifikuoti žinias, kurios gali būti perduodamos tam, kad žinios nebūtų prarastos; ir b) sujungti žmones su duomenimis ir ekspertus su žiniomis. Pasak šio autoriaus (1997,124), „komunikacijos tinklai ir žinios leidžia valstybei teikti pirmenybę gabiems žmonėms, tuo pačiu metu užtikrinant, kad jų ekspertinės žinios yra prieinamos visai organizacijai“.

Tam, kad būtų užtikrintas intelektualinio kapitalo sėkmingas panaudojimas organizacijoje, žinios ir keitimasis žiniomis turėtų būti valdomas efektyviai, t.y. struktūrinis kapitalas sukuria struktūrą, kuri išsaugo žmogiškuosius išteklius. Dalyvavimą, demokratiją, įsitraukimą (t.y. socialinės sanglaudos aspektus) išsaugant žmogiškuosius išteklius ypač akcentuoja nacionalinio intelektualinio kapitalo matavimo modelio kūrėjai Lin ir Edvinsson (2011). Pasak autorių žmogiškasis segmentas yra svarbiausia intelektualinio kapitalo dalis, nes jei socialinės sąlygos valstybėje yra tinkamos dalijimuisi žiniomis, kiekvienas individas visuomenėje vaidina integruotą strateginį vaidmenį ir kuria pridedamąją vertę bei yra žinių centras kitiems aplink jį esantiems asmenims. Tiriant žmogiškąjį intelektualinį kapitalą ekonominiu aspektu akcentuojama finansinio kapitalo, finansinių įsipareigojimų ir jurisdikcijos svarba, tačiau socialinio kapitalo aspektu pabrėžiama, kad žmonių kapitalas yra labai mobilus, lengvai, perkeliamas. Jis didina nesaugumą, todėl valstybės turi imtis tinkamų priemonių tiek jį apsaugoti, tiek jį mokyti, motyvuoti bei išlaikyti.

Lin ir Edvinsson (2011) studijoje „Nacionalinis intelektualinis kapitalas“ išskiria kvalifikuotos darbo jėgos rodiklį kaip vieną iš intelektualinio kapitalo matavimo kintamųjų. Nors šis (ir daugelis kitų rodiklių žr. 8 lentelę) gali būti matuojamas kiekybiškai, minėti autoriai siūlo šiuos rodiklius vertinti kokybiškai. Autoriai, siūlydami nacionalinio intelektualinio kapitalo tyrimo modelį, daugelį kiekybinių (patogių statistikams ir politikams) rodiklių siūlo vertinti kokybiškai.

5 lentelė. Nacionalinis intelektinio kapitalo matavimo modelis: rodikliai ir jų operacionalizacija

Žmogiškojo kapitalo rodikliai	Operacionalizacija
Kvalifikuota darbo jėga*	Apsirūpinimas kvalifikuota darbo jėga
Darbuotojų mokymas*	Darbdavių suinteresuotumas investuoti į mokymą
Raštingumo lygis	Suaugusiųjų (vyresnių nei 15 metų) raštingumo lygis
Turinčiųjų aukštąjį išsilavinimą gyventojų skaičius	Skaičius 1 tūkst. gyventojų
Pedagogų/dėstytojų darbo krūvis	Studentų tenkančių vienam pedagogui/dėstytojui skaičius
Interneto vartotojų skaičius	Interneto vartotojų skaičius 1 tūkst. gyventojų
Valstybės išlaidos švietimui	Išlaidos procentais nuo BVP
Proceso kapitalo rodikliai	Operacionalizacija
Verslo konkurencijos aplinka*	Įstatymų efektyvumas nesąžiningos konkurencijos prevencijai
Valdžios efektyvumas*	Biurokratinės kliūtys ir vadybos efektyvumas
Intelektinės nuosavybės teisių apsauga*	Intelektinės apsaugos teisių įgyvendinimo efektyvumas
Kapitalo buvimas*	Kapitalo kaštai verslo plėtrai
Kompiuterizacijos lygis	Kompiuterių skaičius 1 tūkst. gyventojų
Sąlygos verslui kurti*	Įstatymų palankumas verslui kurti
Mobiliojo ryšio vartotojų skaičius	Ryšio vartotojų skaičius 1 tūkst. gyventojų
Rinkos kapitalo rodikliai	Operacionalizacija
Įmonių mokesčiai*	Mokesčių sistemos įtaka verslumui
Užsienio kapitalo įmonės*	Galimybės ir suvaržymai plėtoti tarptautinį verslą
Kultūrinis atvirumas*	Nacionalinė kultūra ir atvirumas idėjoms
Globalizacija*	Teigiamas požiūris į globalią aplinką
Skaidrumas*	Valstybės politikos skaidrumas ir aiškumas
Šalies įvaizdis*	Pozityvus šalies įvaizdis verslui kurti
Prekių eksportas	Eksportas procentais nuo BVP

Atsinaujančio kapitalo rodikliai	Operacionalizacija
Verslo išlaidos tyrimams ir plėtrai	Verslo išlaidos MTTP, tenkančios 1 gyventojui
Moksliniai tyrimai*	Mokslinių tyrimų įtaka ekonominei pažangai
Išlaidos MTTP	Išlaidos MTTP procentais nuo BVP
Tyrėjų / mokslo darbuotojų skaičius	Skaičius 1 tūkst. gyventojų (pilnos darbo dienos ekvivalentas)
Aukštojo mokslo ir verslo bendradarbiavimas*	Žinių tarpsektorinis panaudojimas
Mokslinių publikacijų skaičius	Mokslo straipsnių skaičius, tenkantis vienam autoriui
Patentų skaičius	Patentų, tenkančių vienam gyventojui, skaičius

Šaltinis: Lin ir Edvinsson 2011; paaiškinimai (nurodytame šaltinyje): * - kokybinis indikatorius.

Kokybiniais parametrais autoriai siūlo operacionalizuoti ir tokius rodiklius kaip moksliniai tyrimai (vertinanant ne jų skaičių, bet įtaką ekonomikos plėtrai), darbuotojų mokymus (vertinant darbdavių norą investuoti į žmones), užsienio kapitalo įmones (vertinant galimybes plėtoti tarptautinį verslą). Lin ir Edvinsson (2011) supratimu, tik kokybinis šių ir kitų rodiklių (valdžios efektyvumas, sąlygos verslui, kultūrinis atvirumas ir pan.) vertinimas gali atskleisti nacionalinio intelektualinio kapitalo būklę bei parodyti šalies galimybes ir numatyti jos raidą. Žinoma, visų šių rodiklių nuoseklus nagrinėjimas reikalauja atskiros studijos, todėl darbe toliau empiriškai analizuojamas tik intelektualinio kapitalo žmogiškasis segmentas, siejant jo analizę su Lin ir Edvinsson (2011) siūlomais kokybiniais kintamaisiais.

Mokslininkai yra išsamiai išanalizavę intelektualinio kapitalo ir plėtros bei inovacijų kūrimo ryšius, tačiau remiantis nacionalinio intelektualinio kapitalo matavimo modeliu aiškėja, kad Lietuvoje mažai yra tirti subjektyvūs veiksniai ir valstybės vaidmuo šių subjektyvių veiksmų raiškai. Galima teigti, kad valstybės vaidmuo generuojant intelektualinį kapitalą dėl kompleksinių pokyčių viršnacionaliniu, tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu tampa dvejopas: iš vienos pusės ginčijamasi, kad valstybės vaidmuo ir galia individams transformavosi ir

vis labiau mažėja (pvz., dėl globalios darbo rinkos ir trans-nacionalinių korporacijų bei švietimo internacionalizacijos). Kita vertus, valstybės, kaip socialinio veikėjo, įtaka tampa labai svarbi pritaikant savo intelektinį kapitalą globaliai konkurencijai, inovacijų plėtrai bei švietimo sistemai, kurioje „gaminamos“ globalios kompetencijos ir įgūdžiai. Čia galima išvelgti analitinį paradoksą kalbant apie valstybę: valstybė reikalinga intelektiniam kapitalui sukurti (su savo švietimo ir mokslo sistema ir jos infrastruktūra), tačiau intelektiniam kapitalui valstybė „nereikalinga“ nes jis yra globaliai „likvidus“, t.y. įgūdžiai ir kompetencijos, yra (daugeliu atveju) lengvai perkeliama iš vienos valstybės į kitą.

Apibendrinant, būtina akcentuoti, kad žmogiškojo kapitalo trūkumas nulemia tai, jog vienos šalys yra socialine ir ekonomine prasme pažangesnės už kitas (Stark, 2002). Intelektinio kapitalo požiūriu valstybė yra ribojantis politinis darinys. Socialiai ir erdvės požiūriu valstybė nebegali riboti intelektinio kapitalo, kaip žmogiškųjų išteklių, judėjimo erdvėje. Tiek laisvas žinių judėjimas Europos Sąjungos šalyse tiek nacionalinių valstybių suinteresuotumas išsaugoti savo žmogiškąjį potencialą ar pritraukti trečiųjų šalių piliečius pakrypsta į kitą diskusiją, susijusią ne tiek su migracija ir/ar mobilumu, bet su socialinių teisių įgyvendinimu bei objektyviais ir subjektyviais intelektinio kapitalo traukos-stūmos veiksniais. Intelektinis kapitalas tarsi „persismelkia“ pro bet kokį produktyvumo matavimo modelį bei atskleidžia tikrąją valstybės vertę (Lin ir Edvinsson 2011). Ši vertė geriausiai matoma analizuojant švietimo, aukštojo mokslo ir MTTP sektorių. Ši analizė, Lietuvos aspektu, pristatoma kitoje dalyje.

2. 3. Lietuvos intelektinio kapitalo potencialo vertinimas švietimo, mokslo ir mokymosi visą gyvenimą kontekste

Lietuva iš praeities paveldėjo stiprų mokslininkų potencialą ir sąlygas, tačiau vidutinis patyrusių tyrėjų amžius artėja prie 60 metų, o skatinamoji struktūra atlyginimo ir pripažinimo prasme yra tokia, kad tik labai mažai

perspektyvių (*brightest*) žmonių renkasi karjerą moksle, o tai verčia nerimauti ir dėl Lietuvos, kaip žinioms imlios šalies, perspektyvų (United Nations, 2003). Lietuvoje 2008 m. duomenimis socialinių, inžinerijos ir humanitarinių mokslų daktarų tenkančių tūkstančiui 25–34 metų gyventojų, skaičius buvo 0,61, tuo tarpu ES vidurkis - 1,1 (European Union, 2008). Mokslo ir švietimo tarpusavio sąveikoje visuomenė pasipildo konkurencingais mokslininkais – intelektiniu kapitalu (Gižienė, Barkauskas 2010). Mokymasis visą gyvenimą susijęs su intelektinio kapitalo gausinimu, ir nors mokymosi visą gyvenimą terminas nėra naujas, (Evans (2009) savo istorinėje analizėje pateikia 1919 m. Jungtinės Karalystės politinius dokumentus, kuriuose minimas mokymasis visą gyvenimą) - tačiau jo virsmas visuotiniu reiškiniu, kurį Jarvis (2007) prilygina *naujųjų socialinių judėjimų* bruožų turinčiam fenomenui, nuo paskutiniojo 20 a. dešimtmečio yra siejamas visų pirma su informacinės ir žinių ekonomikos atsiradimu ir vystymusi. Švietimo organizavimo funkcija yra padalyta tarp trijų sričių – rinkos, visuomenės ir valstybės institucijų, kuriant mokymosi galimybes pagal besimokančiųjų poreikius ir Memorandume įvardytus tikslus (pilietinius, visuomeninius, ekonominius ir asmeninius). Mokymasis visą gyvenimą yra viena svarbiausių Europos Sąjungos (ES) taikomų politinių priemonių, padedančių pasiekti socialinę sanglaudą ir konkurencingumą šiuolaikinėje žinių visuomenėje ir globalioje pasaulio ekonomikoje (Downes ir kt., 2006). Neoklasikinės ekonominės teorijos požiūriu, intelektinis kapitalas (darbuotojai ir jų žinios bei žinių kaupimas) gali būti suprantamas kaip ekonominio augimo ir plėtros sąnaudos (*input*) (Dosi, Freeman, ir Fabiani 1994), o mokslo darbuotojų skaičius ir jo proporcija, tenkanti 1 tūkst. gyventojų, yra statistinis rodiklis dažnai pasitelkiamas iliustruojant šalies konkurencinį pranašumą.

2011 m. Statistikos departamento atlikto daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų profesinės veiklos statistinio tyrimo duomenimis, 2009 m. pabaigoje Lietuvoje buvo 9,6 tūkst. daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų iki 70 metų amžiaus, arba 0,5 procento visų 25–70 metų amžiaus gyventojų. 2009 m. pabaigoje dauguma (95,7 proc.) mokslo daktarų buvo aktyvūs darbo rinkos

dalyviai, tik 0,4 procento jų buvo bedarbiai, o 3,9 procento – ekonomiškai neaktyvūs asmenys. Palyginti su 2006 m., dirbančių mokslo daktarų skaičius padidėjo 3,3 procentinio punkto. 2009 m. 79,5 procento daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų dirbo mokslo tiriamąjį darbą, iš jų dauguma (75,1 proc.) – aukštojo mokslo sektoriuje, tačiau pastarųjų dalis, palyginti su 2006 m., sumažėjo 2,3 procentinio punkto. Dauguma (99,6 proc.) daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų buvo Lietuvos piliečiai. Užsienio piliečiai sudarė 0,4 proc. visų mokslo daktarų, gyvenančių Lietuvoje, iš jų 0,3 procento buvo nuolatiniai Lietuvos gyventojai. Dauguma turinčiųjų daktaro mokslo laipsnį – vyresni nei 45 metų asmenys: 45–54 metų amžiaus mokslo daktarai sudarė 27,8 procento, 55–64 metų – 24,3, o 65–69 metų – 11 procentų visų daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų. 2009 m., palyginti su 2006 m., 5,4 procentinio punkto padidėjo 35–44 metų amžiaus asmenų, turinčių daktaro mokslo laipsnį, skaičius. Daugiau nei pusė (56,3 proc.) daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų – vyrai. Palyginti su 2006 m., moterų dalis (43,7 proc.) padidėjo 3 procentiniais punktais. Vyrai sudarė daugiau kaip du trečdalius vyresnio amžiaus mokslo daktarų (65,9 proc. iš 65–69 metų amžiaus daktarų). Tarp jaunesnių mokslo daktarų vyrų ir moterų dalys beveik vienodos: moterys sudarė 48,3, vyrai – 51,7 procento mokslo daktarų iki 35 metų ir atitinkamai 53,9 ir 46,1 procento – 35–44 metų amžiaus grupėje. Daugiau kaip 80 procentų dirbančių daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų buvo patenkinti savo darbo sąlygomis, tobulėjimo galimybėmis (80,1 proc.), intelektualiniais darbo iššūkiais (85,6 proc.), savarankiškumo lygiu (90,9 proc.). Tyrimo duomenimis, atlyginimu labai arba iš dalies patenkinti buvo 59,6 procento daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų, tai 12,8 procentinio punkto daugiau negu 2006 m. (Statistikos departamentas, 2011). Svarbu pastebėti, kad duomenys apie MTTP darbuotojų pasitenkinimo darbu sąlygas atspindi tik Lietuvoje dirbančių asmenų nuomonę.

6 lentelė. Daktaro mokslo laipsnį turinčių asmenų, dirbančių mokslinį darbą, pasiskirstymas pagal užimtumo sektorių, proc.

	Dirbančiųjų mokslinį darbą, iš viso		Pasiskirstymas pagal užimtumo sektorius (iš viso atitinkamame sektoriuje – 100)							
			Verslo sektorius		Valdžios sektorius		Aukštojo mokslo sektorius		Privatus ne pelno sektorius*	
	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009
Iš viso	79,5	79,5	7,4	7,5	14,2	16,7	77,4	75,1	1,0	0,7

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2011; * Privatus ne pelno sektorius – privačios ne pelno institucijos, aptarnaujančios namų ūkius, bei fiziniai asmenys.

MTTP darbuotojų pasiskirstymas pagal užimtumo sektorių Lietuvoje nėra tolygus. Lietuva patenka į mažiausiai MTTP darbuotojų turinčių šalių skaičių (9 ir 10 lentelė). Šalys, kuriose yra santykinai didelis MTTP darbuotojų skaičius, pirmauja pasaulyje ir pagal inovacijų (patentų) skaičių. 10-oje lentelėje pateikiami ES (EPO) ir JAV patentų biure (USPTO) registruotų patentų skaičiai leidžia teigti, kad patentų skaičius atspindi MTTP darbuotojų proporciją šalyje, t.y. kuo daugiau šalyje mokslo darbuotojų, tuo didesnis patentų skaičius tenka 1 mln. gyventojų. Panaši tendencija stebima lyginant ES patentų biure registruotų patentų ir šių šalių MTTP darbuotojų skaičių. Žinoma, inovacijų ir konkurencingumo plėtrai turi įtakos ir kitos objektyvios priežastys: ekonominis išsivystymas, plėtojamos pramonės šakos, apsirūpinimas žaliavomis. Tą iš dalies ar visiškai gali nulemti politinė situacija, geografinė padėtis ar kultūrinės priežastys. Pavyzdžiui, Nyderlandų, Italijos ir Vokietijos oficialios statistikos duomenys rodo, kad, nors MTTP darbuotojų skaičius šiose šalyse yra santykinai mažas, tačiau inovacijų skaičius tenkantis 1 mln. gyventojų, yra didelis. Panaši tendencija stebima JAV, Japonijoje ir Kanadoje, kur duomenys rodo, kad šiose šalyse pažangą lemia ir kitos (struktūrinio, organizacinio) ne vien tik žmogiškojo kapitalo rūšys. Pasaulio ekonomikos forumo (World Economic Forum, 2010) sudaromas „Globalus konkurencingumo indeksas 2010-2011“ vertina ne tik tokius aspektus kaip

makroekonominė aplinka, infrastruktūra, finansų rinka ar technologinis išsivystymas, bet ir švietimas ir sveikatos apsauga. Vertinant darbo rinkos rodiklius, išskiriamas „efektyvus talento panaudojimo“ kriterijus, apimantis našumo ir atlyginimo santykį, pasiklovimą profesionalia vadyba, protų nutekėjimą ir moterų dalyvavimą darbo rinkoje. Kitas svarbus konkurencingumo elementas siejamas su MTTP sektoriumi, inovacijomis ir verslo novatoriškumo bei rinkos prisotinimo (s sofistikacijos) kriterijais: MTTP tyrimų kokybe, darbuotojų ir patentų skaičiumi, verslo lėšomis MTTP, vyriausybės investicijomis į technologijas, intelektinių teisių apsauga ir mokslininkų ir tyrėjų „pakankamumu“ (*availability*).

7 lentelė . JAV (USPTO) ir ES patentų biure (EPO) registruotų patentų skaičius 1 mln. gyventojų ir MTTP darbuotojai, proc. nuo visų darbuotojų

Šalis	Patentų skaičius USPTO		Patentų skaičius EPO			MTTP darbuotojai, proc. nuo visų darbuotojų
	1997	2002	2000	2005	Verslo sektoriuje, 2005, proc.	
Suomija	178	127	274	246	94,5	3,27
Švedija	215	106	257	258	94,5	2,71
Danija	94	63	176	199	80,8	2,44
Norvegija	68	43	89	104	83,6	2,38
Austrija	73	61	147	179	80,3	2,14
Belgija	85	53	127	135	79,9	1,85
Vokietija	144	113	269	283	90,8	1,84
Prancūzija	74	48	120	131	74,4	1,75
Ispanija	8	7	20	31	74,4	1,57
Airija	38	39	54	64	72,7	1,5
Čekija	4	4	6	10	70,6	1,43
Slovėnija	6	10	25	53	64,8	1,41
Nyderlandai	95	74	216	207	88,7	1,4
Estija	3	0	4	5	48,9	1,36

Italija	32	26	70	82	83,7	1,33
Vengrija	7	5	12	13	75,7	1,03
Lietuva	1	2	1	3	41,6	1,09
Latvija	1	1	3	8	66,4	0,99
Portugalija	1	1	4	11	66,5	0,87
Lenkija	1	1	1	3	52,1	0,83
Rumunija	0	0	0	1	51,5	0,45
JAV	376	323	110	115	89,8	0,87*
Japonija	286	265	171	164	96,6	0,71**
Kanada	133	120	53	70	88,1	0,67*

Sudaryta remiantis: Eurostat 2010; National Science Board 2011; Statistics Bureau of Japan 2010; Statistics Canada 2011; ** nuo bendro gyventojų skaičiaus; duomenys apie MTTP darbuotojų skaičių neperskaičiuoti į visos darbo dienos ekvivalentą; * nuo bendro gyventojų skaičiaus

Tiek bendrieji konkurencingumo kriterijai, tiek kiekybiniai duomenys apie šalis aiškiai parodo, kad mokslo pažanga ir naujos idėjos nemaža dalimi priklauso nuo MTTP darbuotojų skaičiaus, nes pagrindinis darbo našumo veiksnys yra aukšta darbo jėgos kvalifikacija. Apskritai, lyginant šalių duomenis, galima pastebėti, kad didžioji dauguma inovacijų sukuriama privačiame sektoriuje - skirtumai tarp šalių akivaizdūs, nes, pavyzdžiui, Nyderlanduose ir Slovėnijoje arba Airijoje ir Čekijoje MTTP darbuotojų proporcija panaši, tačiau patentų registracijos duomenys ryškiai skiriasi todėl, kad Nyderlanduose ir Airijoje inovacijų kuriant inovacijas dominuoja verslo lėšos. Lentelėje pateikti duomenys taip pat patvirtina Ragauskos (2007) mintį, kad verslūs mokslininkai bei išsimokslinę verslininkai bendradarbiavimo galimybes išnaudoja geriau tose šalyse, kuriose intelektualinio kapitalo ir verslo partnerystė yra tolygi - 2007 m. Lietuvos piliečiai yra apie 100 JAV patentų ir daugiau kaip 100 paraiškų JAV patentams gauti bendra autoriai, tačiau daugumos šių JAV patentų intelektualinė nuosavybė priklauso užsienio kompanijoms, o pagal inovacijas 2007 m. Lietuva buvo 143 vietoje pasaulyje (Ragauskas 2007). Taigi perfrazuodami M. Kubiliaus (2007), analizuojančio mokslo ir verslo partnerystės naudą valstybei, mintį, galime teigti, kad būtent

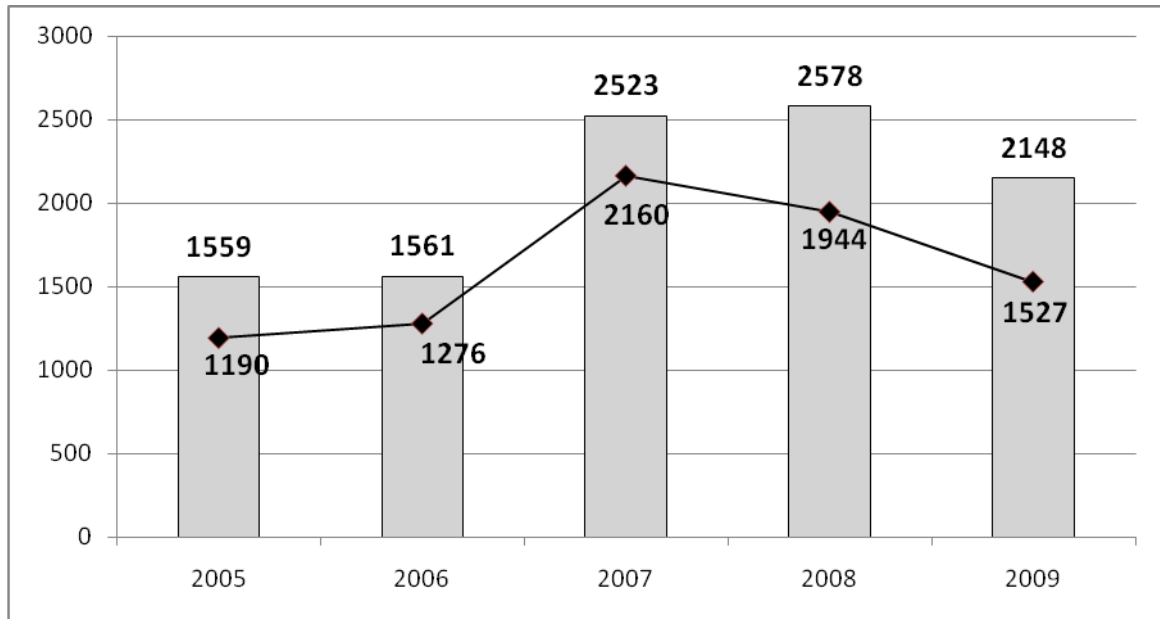
sanglaudos tarp šalių problema riboja aukštą vertę kuriančios *natio lituana* dinamiką, o žinių ekonomikos pagrindas yra ant tradicinių Vakarų Europos vertybių pamato suformuota, universalios humanitarinės žinijos išlavinta bei kilniu pavyzdžiu išugdyta asmenybė (Kubilius, 2007).

Duomenys taip pat rodo, kad Lietuvos intelektualio potencialo struktūra pagal demografines charakteristikas yra ne tokia palanki intelektualio potencialo plėtrai ir panaudojimui kaip kitose šalyse. Nors 2009 m. mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros (MTTP) darbams buvo skirta 765 mln. litų ir palyginti su 2008 m., išlaidos sumažėjo 125,1 mln. litų, t. y. 14,1 procento (Statistikos departamentas, 2010), mokslinių tyrimų veikloje 1000 gyventojų tenkantis darbuotojų skaičius augo (nuo 4,5 – 2005 m. iki 5,5 – 2009 m.). Kita vertus, bendras mokslinių tyrimų darbuotojų procentas nuo bendros darbo jėgos 2009 m. Lietuvoje buvo 1,03 proc., t.y. kelis kartus mažesnis nei Danijoje (2,34), Suomijoje (3,02) arba Švedijoje (2,50, 2008 m. duomenimis). Nuo 2003 m. ši proporcija Lietuvoje keitėsi mažai. Žmogiškojo intelektualio kapitalo atsinaujinimą gali trukdyti Lietuvos mokslo sektoriaus netolygumai pagal pasiskirstymą atskiruose sektoriuose (pvz., 2009 m. 97,2 proc. tyrėjų turinčių mokslo laipsnį dirbo valstybiniame sektoriuje – aukštojo mokslo ar valdžios įstaigose, ir tik 2,8 proc. - versle (Statistikos departamentas, 2010c). Pastebima tendencija, kad mokslinių tyrimų darbuotojų skaičius verslo įmonėse priklauso ir nuo ekonomikos ciklo svyravimų (žr. 6 pav.).

8 – oje lentelėje (ir 10 priede detalai pagal šalis) pateikiami Lietuvos mokslų tarybos duomenys apie iki 2010 m. liepos 1 d. užsienio šalyse parengtas ir apgintas Lietuvos mokslininkų disertacijas (išskyrus buvusiose TSRS valstybėse iki 2003 m. suteiktų mokslo vardų skaičių, nes iki 1990 m. TSRS valstybėse mokslo institucijos sudarė vieningą centralizuotą tinklą, todėl skirstymas pagal šalis nėra prasmingas; 1990 – 2003 m. duomenys apie buv. TSRS valstybėse parengtų disertacijų skaičių taip pat nepateikiami, nes į juos įeina iki 1990 m. dar tuometinėje TSRS mokslo institucijose pradėtos rengti disertacijos, už kurias mokslo laipsniai buvo suteikti po 1990-ųjų.) Pateikiami tik po 2004 m. Rusijos mokslo institucijose ir kitose buv. TSRS valstybėse

parengtų disertacijų duomenys. Kaip tarpinėmis šalimis tarp vakarų valstybių ir socialistinių valstybių pateikiami skaičiai ir apie buvusias Varšuvos pakto šalis (Lenkiją, Čekiją ir Slovakiją). Tačiau svarbu pažymėti, kad pastarųjų šalių mokslo sistemos buvo artimai susijusios su TSRS šalių mokslo sistema: duomenys iki 2003 m. apie Lenkiją ir Vokietiją iš dalies iliustruoja šias sąsajas.

5 pav. MTTP darbuotojų skaičius verslo sektoriuje Lietuvoje

Šaltinis: Statistikos departamentas 2010, ♦ - visos darbo dienos ekvivalentas

Svarbu pastebėti, kad lentelėje pateikiami duomenys nėra išsamūs – tai duomenys apie tuos asmenis, kurie turi ar turėjo vienokių ar kitokių interesų Lietuvoje ir kreipėsi dėl daktaro mokslo laipsnio nostrifikavimo. Vadinasi šie skaičiai nėra absoliutūs ir neatspindi tikslaus vaizdo. Jei tikėsime Stepanausko (2003) vertinimu, nuo 1990-ųjų užsienyje lietuvių apgintų disertacijų skaičius yra beveik 5 kartus didesnis (t.y. apie 1 tūkst).

8-os lentelės duomenų skirstymas į laikotarpius grindžiamas istoriniais įvykiais. Iki 1990-ųjų metų Lietuvos mokslo sistema buvo dalis TSRS mokslo sistemos, kuri funkcionavo atskirai nuo vakarų valstybių ir pasaulio mokslo sistemos. Mažas užsienyje apgintų disertacijų skaičius liudija apie buvusios sistemos uždaramą. 1990 – 2003 m. laikotarpį galima laikyti savotišku

pereinamuoju laikotarpiu po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1990-aisiais. Šiuo laikotarpiu sparčiai augo Lietuvos mokslininkų mobilumas.

8 lentelė. Lietuvių ir lietuvių kilmės mokslininkų užsienio valstybių mokslo institucijose parengtų disertacijų skaičius

Mokslų sritis	iki 1990	1990 iki 2004	2004 -2010	Iš viso
Humanitariniai mokslai	13	25	16	54
Socialiniai mokslai	2	16	11	29
Fiziniai mokslai	3	14	11	28
Biomedicinos mokslai	3	34	20	57
Technologijos mokslai	4	5	2	11
Iš viso per laikotarpį	25	94	60	179

Šaltinis: Lietuvos mokslo taryba, 2010; iki 2010 m. liepos 1 d. Įskaitant ir buv. VDR parengtas arba pradėtas rengti disertacijas; Duomenys apie iki 1990 m. buv. TSRS mokslo institucijose parengtas disertacijas nepateikiami, nes Lietuvos TSR ir TSSR mokslo institucijos sudarė bendrą centralizuotą mokslo sistemą.; įtraukti tik po 2004 m. Rusijos mokslo institucijose parengtų disertacijų duomenys; jei tas pats asmuo apgynė dvi disertacijos toje pačioje arba skirtingose šalyse, į duomenis įtraukiama paskutinė apginta disertacija/šalis.

Iš viso iki 2010 m. liepos 1 d., Lietuvos mokslo tarybos duomenimis, Lietuvos mokslininkai užsienyje apgynė 179 disertacijas. Iki 1990 m. užsienyje apgintos 25 disertacijos įskaitant buvusią Vokietijos Demokratinę Respubliką, Lenkiją ir Čekoslovakiją. 1990 – 2003 m. laikotarpiu užsienyje apgintų disertacijų skaičius išaugo iki 94. Po 2004 m. užsienyje parengta 60 disertacijų. Pagal šalių geografiją daugiausia įgytų mokslo laipsnių buvo Švedijoje, Lenkijoje, Vokietijoje ir JAV. Vokietijoje daugiau mokslo daktaro vardų suteikta iki 2004 m. Socialinių mokslų srityje dominuoja Lenkijos mokslo institucijų suteikti mokslo laipsniai. Švedijoje daugiausia parengta fizinių ir biomedicinos mokslų srities mokslininkų. Analizuojant šalių duomenis taip pat galime pastebėti, kad po 2004 m. sumažėjo disertacijų, parengtų ir apgintų valstybėse socialiniu ir kultūriniu požiūriu artimesnėse Lietuvai – Lenkijoje, Čekijoje ir Slovakijoje, skaičius. Galime teigti, kad sumažėjo ir Vokietijos

patrauklumas – į lentelėje pateiktus skaičius įeina disertacijos rengtos tiek buvusioje VDR, tiek jau suvienytoje Vokietijoje. Rusijoje po 2004 m. parengta tik viena socialinių mokslų srities disertacija. Rusijos ir iš dalies Vokietijos patrauklumo sumažėjimas žymi socialinius, ekonominius ir kultūrinius procesus, įvykusius Lietuvoje 1990-2003 m. laikotarpiu. Po 2004 m. visų sričių moksluose randasi didesnė šalių įvairovė – Norvegijoje, Suomijoje, Olandijoje, Japonijoje, Danijoje po 2004 m. parengta po vieną ar kelias disertacijas. Remiantis LMT statistika (ji rinkta rankiniu būdu), galima tvirtinti, kad šalių įvairovės didėjimą lėmė laisvo asmenų judėjimo teisė ES valstybėse bei didėjanti mokslo internacionalizacija, atverianti galimybes Lietuvos mokslininkams dirbti tarptautinėje erdvėje. Pagal absoliučius skaičius daugiausia disertacijų buvo parengta biomedicinos mokslų srityje – 57 ir humanitariniuose moksluose – 54. Disertacijų apgintų po 2004 m. daugiausia buvo Švedijoje. Technologijos mokslų srityje užsienyje suteikta mažiausiai daktaro mokslo laipsnių– 11. Duomenys apie technologijos mokslų srities intelektualinio kapitalo žmogiškąjį potencialą atskleidžia galimą prielaidą, kad asmenys, įgiję technologijos krypties mokslo laipsnį, dėl įgūdžių perkėlimo ir žinių universalumo turi mažiau interesų Lietuvoje, todėl dalies jų LMT duomenų bazėje nėra užfiksuota.

Po 2004 m. Lietuvai įstojus į ES prasidėjo nevaržomas mokslininkų judėjimas ES ir pasaulyje. Jei vidutiniškai per 14 metų (1990 – 2003) laikotarpį užsienyje buvo apginta 6,7 disertacijos per metus, tai nuo 2004 m. iki 2010 m. liepos 1 d. per metus apgintų disertacijų skaičius siekia daugiau nei 15 disertacijų per metus. Vadinas, vien remiantis šia statistika, galima spėti, kad Lietuvos mokslininkų mobilumas suintensyvėjo daugiau nei dukart, o atsižvelgiant į tai, kad 2004 – 2010 m. laikotarpis yra gana trumpas ir įvertinus šalių įvairovės didėjimą po 2004 m., galima pritarti Strateginių studijų centro (2006) prognozei, kad šis skaičius ir ateityje šiek tiek augs. Tą rodo ir užsienyje studijuojančių lietuvių skaičius. 2009-2010 m.m. ES šalyse visų pakopų studijose – bakalauro, magistro, doktorantūroje ir rezidentūroje – studijavo per 7 tūkstančius Lietuvos piliečių. Tai sudarė 3,5 proc. visų

Lietuvoje studijuojančių studentų (ŠMM, 2010). Populiariausios tarp lietuvių studentų ES šalys – Jungtinė Karalystė (2325), Vokietija (1274) ir Danija (911). Pagal studijų pakopą daugiausia bakalauro studijose studijavo daugiau nei du trečdaliai studentų, magistro ir daktaro (įskaitant rezidentūrą) atitinkamai – 18,9 ir 4,6 proc. Lyginant su kitomis ES šalimis, pagal studijuojančiųjų užsienyje dalį Lietuva buvo aukščiau negu ES vidurkis. Ne Europos Sąjungos valstybėse 2008 m. studijavo 1458 LR piliečiai, dauguma jų – Rusijoje (841) ir JAV (495) (ŠMM, 2010). Jungtinės Karalystės universitetų ir kolegijų priėmimo komisijos (*Universities and Colleges Admissions Service-UCAS*) duomenimis, 2008 m. į šalies pirmosios pakopos studijas priimti 682 Lietuvos piliečiai, 2009 m. – 895 (iš 1061 pageidavusiųjų studijuoti), 2010 m. – 1515 iš 2146 pageidavusiųjų (UCAS, 2010).

Duomenys rodo, kad žmogiškųjų išteklių praradimas gali lemti ne tik inovacijų ir konkurencingumo praradimą, išreikštą patentų ir išradimų skaičiumi, bet ir veikti kitus socio-ekonominius procesus. Vertinant bendrus rytų-vakarų emigracijos srautus iš Lietuvos, matyti, kad didžiąją dalį išvykstančių asmenų sudaro jaunesnio amžiaus ir išsilavinę piliečiai (Sipavičienė, 2006; Stulgienė ir Daunorienė, 2009; Statistikos departamentas, 2010; 2010a; 2010b). Šie asmenys dar 20 - 40 metų bus darbo rinkos dalyviai, todėl jų išvykimas veiks ir kitus, ne vien žinių ekonomikos sektorius (pvz., pensijų ir socialinės apsaugos sistemą). Švietimo ir mokslo ministerija prognozuoja, kad 2023 m. dėl demografinės situacijos – mažo gimstamumo ir migracijos – vidurines mokyklas baigs apie 40 proc. jaunuolių mažiau nei 2010. Stojančiųjų į Lietuvos universitetus ir kolegijas skaičius pradėjo mažėti nuo 2009 (ŠMM, 2010), tuo tarpu atvykstančiųjų studijuoti ar vykdyti mokslinių tyrimų asmenų skaičius neužtikrina tinkamos intelektualinio kapitalo „apykaitos“ – išvyksta daugiau aukštos kvalifikacijos asmenų nei atvyksta (Etninių tyrimų centras, 2009; Leonavičius ir Mažeikienė, 2009-2010; Statistikos departamentas, 2010; 2009; Taljūnaitė, 2008; ŠMM, 2010). Taigi studentų mobilumas tampa pradiniu etapu žmogiškojo kapitalo praradimui, kuris ilgainiui virsta nuolatine emigracija (Castles, 1998; Castles ir Miller,

2009). Be to, kuo aukštesnis asmens išsilavinimas, tuo didesnė tikimybė, kad toks asmuo emigruos (Stark ir Wang, 2001).

Duomenys apie mokslininkų, įgijusių daktaro laipsnį užsienyje, sugrįžimą į Lietuvą - negausūs: 2005–2008 metais dirbti mokslo ir studijų institucijose pirmta apie šimtą asmenų, mokslo laipsnius įgijusių aštuoniolikoje užsienio šalių (2005 m. priimta 26, 2006 m. – 24, 2007 m. – 34 ir iki 2008 m. rugsėjo 1 d. – dar 19) (ISM, 2009), tačiau nėra duomenų, kiek iš jų buvo Lietuvos piliečių. Pasaulio ekonomikos forumo (World Economic Forum, 2010) „protų nutekėjimo“ reitingas sudaromas apklausiant aukščiausio lygio vadovus pasaulio šalyse – „*Ar Jūsų šaliai lengva išlaikyti ir pritraukti talentingus žmones?*“, (įvertis skalėje nuo 1 [*ne, talentingiausi žmonės iš mano šalies dažniausiai ieško galimybių užsienyje*] iki 7 [*taip, mano šalyje yra daug galimybių talentingiems žmonėms*]). Pagal Pasaulio ekonomikos forumo duomenis, Šveicarija ir JAV išlieka didžiausios specialistų traukos šalys pasaulyje (įverčiai atitinkamai – 6,3 ir 5,9), ES traukos šalys yra Švedija (5,4), Jungtinė Karalystė (5,2) ir Nyderlandai (5,2). Visų 139 šalių statistinis vidurkis yra 3,5. Iš 139-ų šalių, 62-se šis įvertis siekia vidurkį arba yra aukštesnis– šias šalis galėtume priskirti „pritraukiančiomis“ arba subalansuoto žmogiškojo intelektualinio kapitalo šalims (pvz. Estija užima 57-ą vietą, o iš ES-10 tik Slovėnija ir Kipras yra aukščiau už Estiją). Latvija užima 93-ą, Lietuva - 110-ą (įvertis 2,6), vietą, o iš ES šalių tik Rumunija yra žemiau (2,4); pats žemiausias įvertis yra 2 balai (World Economic Forum, 2010). Taigi, duomenys rodo, kad Lietuva žmogiškojo intelektualinio kapitalo apytakos aspektu yra nepalankioje padėtyje.

Lietuvoje nežinomi tikslūs daktaro laipsnį turinčių asmenų emigracijos skaičiai, nėra išamų duomenų apie bendrą mokslininkų iš užsienio skaičių. Taip pat nėra ir duomenų ir tyrimų apie atvykstančių aukštos kvalifikacijos asmenų pasilikimo ilgam ar visam laikui planus ar motyvus. Iš universitetų (plačiau žr. empirinio tyrimo dalyje) pateiktos informacijos galima tikėtis, kad teoriškai Lietuvoje galėtų būti iki 30 asmenų iš užsienio vykdančių mokslinius

tyrimus Lietuvoje, nediferencijuojant pagal atvykimo trukmę ir tikslą pvz. projektą ar mainų programą.

9 lentelė. Žmogiškojo intelektualio kapitalo apytakos indikatoriai

	Lietuva	Australija	Suomija	JAV
Studentai iš užsienio, proc. nuo visų studentų, studijuojantys visą studijų programą	2,1	17,7	2,2	3,7
Doktorantūros pakopos studentai iš užsienio, proc. nuo visų doktorantūros pakopos studentų	1,09* (2009)	24 (2002)	6,4 (2002)	26,3 (2001)
Turinčiųjų daktaro laipsnį emigracija (bendras išvykusiųjų skaičius)	-	700 (1996-2001)	-	-
Bendras atvykusiųjų su specialia (mokslininko, tyrėjo) viza skaičius	-	-	-	33,900 (2001)
Bendras užsienio mokslininkų skaičius	-	-	-	192,000 (1999)
Doktorantūros studijas baigusių užsieniečių planuojančių likti šalyje ilgam arba visam laikui skaičius, proc. pagal reprezentatyvių apklausų duomenis	-	-	-	54,1 (1998-2001)
Doktorantūros studijas šalyje baigusių užsieniečių ir mokslininkų iš užsienio planuojančių likti šalyje ilgam arba visam laikui skaičius, proc.	-	-	47,6 (2004, ekspertinio vertinimo duomenys)	-
Protų nutekėjimo reitingas (šalies vieta pasaulyje pagal nutekėjimo intensyvumą iš 139 valstybių, 1= mažiausias nutekėjimas)	110	22	20	3

OECD (2004a), (2004b); Haukka 2005; Statistikos Departamentas 2011b; Statistikos departamentas, 2010c; World Economic Forum, 2010;; *neoficialūs Delfi.lt portale skelbiami (2011) duomenys

Statistikos departamento (2009a) duomenimis, Lietuvoje 2008 m. buvo išduoti 174 leidimai gyventi ne ES šalių piliečiams, atvykusiems į Lietuvą mokymosi ir studijų tikslais (pagal mokymosi pakopą duomenų nėra), bei daugiau nei 1200 leidimų pakeisti (t.y. pratęsti). Taigi Lietuvoje iš viso aukštosiose mokyklose galėtų būti iki 1500 visų pakopų studentų iš ne ES šalių. Į šį skaičių patenka ir per įvairias mainų, stipendijų, stažučių, praktikų ir pan. programas atvykę asmenys. Apie aukštos kvalifikacijos darbuotojus – mokslininkus iš

trečiųjų šalių – duomenų yra mažai. Šio tipo imigracija ištirpsta bendrame darbo migrantų sraute. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje 2006 m. buvo 5976 asmenys, turintys mokslo laipsnį, iš jų 0,5 proc. užsienio piliečiai (kartu sudėjus nuolatinius ir nenuolatinius gyventojus). Taigi remiantis šiais skaičiais, galima būtų tvirtinti, kad 2006 metais Lietuvoje buvo apie 30 mokslininkų iš užsienio. Atsižvelgiant į tai, kad mokslo laipsnį turinčių asmenų skaičius kito nežymiai (2008 m. jų buvo 6326) galima daryti prielaidą, kad ir toliau užsieniečių, turinčių mokslo laipsnį, skaičius išliko beveik toks pats. Tačiau duomenų kiek iš mokslo laipsnį turinčių užsieniečių buvo ne ES šalių piliečiai Statistikos departamentas nepateikia.

Pagal tyrimo „Lietuvos mokslininkų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos mokslo infrastruktūrą“ duomenis, tarp atsilikimo priežasčių vyrauja menkas mokslininkų darbo apmokėjimas, dėl kurio mokslininkai priversti daug dirbti papildomai bei bloga įstatyminė ir materialinė bazė. Maža galimybių stažuotis užsienyje bei geros bibliotekos trūkumas taip pat svarbūs mokslo atsilikimo veiksniai (Taljūnaitė, 2008). Tarp subjektyvių veiksnių svarbiausi - per mažas pačių mokslininkų aktyvumas bei per menkas užsienio kalbų mokėjimas; neskatinančios kūrybos atmosferos vyravimas, kuris susijęs ir su mokslo vadyba, didesne ar mažesne kliūtimi juos laiko daugiau negu pusė apklausoje dalyvavusių asmenų (Taljūnaitė, 2008). Visgi šie vertinimai remiasi kiekybinių apklausų duomenimis, o gilesnių analitinių tyrimų, kurie išsamiai atskleistų žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimo ar pritraukimo subjektyvius veiksnius, Lietuvoje nėra atlikta.

2. 4. Socialinė sanglauda ir intelektualinis kapitalas, kaip Lietuvos nacionalinio konkurencingumo veiksniai

Socialinės sanglaudos prieiga tiriant intelektualinį potencialą pirmiausia siejama su Heyneman (2000; 2003) ir Heuser (2007) švietimo ir aukštojo mokslo sektorių tyrimais bei socialinio ir žmogiškojo kapitalo aukštojo mokslo

institucijose analize. Heyneman (et al 2007) ir Heuser (2007) teigimu, švietimo ir mokslo institucijos kuria žmogiškąjį kapitalą ir prisideda prie ekonominio augimo ir socialinės sanglaudos – tai parodyta 10-oje lentelėje. Kitoje šios lentelės dalyje grupuojamos intelektinio potencialo praradimo dėl emigracijos pasekmės. Lentelėje parodytas švietimo ir mokslo vaidmens socialinės sanglaudos kūrimuisi supriešinimas su Lietuvos intelektinio kapitalo praradimo pasekmėmis išryškina prieštaravimus tarp švietimo ir mokslo sistemos, kaip veiksnio socialinės sanglaudos kūrimuisi ir žmogiškojo kapitalo praradimo pasekmių (įskaitant ir keletą teigiamų).

10 lentelė. Švietimo ir mokslo indėlis į socialinės sanglaudos kūrimąsi bei žmogiškojo kapitalo praradimo pasekmės

Švietimo ir mokslo vaidmuo socialinės sanglaudos kūrimuisi (Heyneman et al, 2007 ir Heuser, 2007)	Žmogiškojo kapitalo praradimo, emigracijos pasekmės
Aktyvi lyderystė, kuri įtvirtina ir stiprina aukštojo mokslo vaidmenį visuomenėje; socialinių problemų įtraukimas į švietimą;	Sugrįžimas su nauja patirtimi (Taljūnaitė, 2005; Dobrovolskas, 2001);
Įsitraukimas į tarptautinę akademinę bendruomenę; socialinių iššūkių empiriniai tyrimai;	Migruojantys aukštos kvalifikacijos asmenys gali netiesiogiai veikti inovacijų kūrimą savo kilmės šalyje t.y. per tinklus, ryšius ir priegą prie naujausios informacijos „nutekinti“ idėjas ir inovacijas į savo šalį (Agrawal 2008);
Visuomenės, plačiąja prasme kūrimas rengiant studentus;	Emigracija mažina vertingiausias ir reikalingiausias šalies išteklius: žmogiškąjį kapitalą, kurio šalyje, žengiančioje į žinių ekonomiką, niekada nėra per daug (Jucevičienė, ir kt., 2002; Wong, Yip, 1999);
Įtraukimas (<i>inclusion</i>) į visuomenę;	Po kiek laiko išvykusieji paprastai patraukia išvykti ir gabesnius savo studentus (Pilietinės visuomenės institutas, 2005);
Viešo elgesio standartai; viešos diskusijos visuomenei rūpimais klausimais;	Išvykimas iš šalies komplikuoja vidurinės visuomenės stratos plėtrą ir palengvina sąlygas plėtotis biurokratijai, korupcijai ir neatsakingam valdymui, kadangi „emigravus labiausiai išsilavinusiems šalies gyventojams nebelieka, kas sustabdytų valdžios savivalę“ (Jucevičienė, ir kt., 2002, 23);
Ekonominės gerovės augimas dėl: a) pritraukto kapitalo ir investicijų; b) dirbančių mokesčių mokėtojų;	Neigiamas poveikis ekonominiam augimui, pajamų paskirstymui ir bendrai gerovei; mažėjant dirbančiųjų skaičiui, mažėja socialinio draudimo einamasis finansavimas - dėl gyventojų senėjimo atsiranda finansinės įtampos pensijų ir kitų socialinių išmokų sistemose; gali padidėti kai kurių valstybių socialinės atskirties dydis ir jos

c) socialinės nelygybės mažėjimo.	intensyvumas (Taljunaitė, 2005; Dobravolskas, 2001);
Produktyvus įtraukiantis bendradarbiavimas;	Kaip ir kitos tradicinės eksporto rūšys talentingų ir gabių darbuotojų emigracija gali atnešti pelną iš užsienio, problema yra tai, kaip sumaniai tą padaryti (Dobravolskas, 2001);
Vertinga ir konkurencinga idėjų cirkuliacija tarp socialinių, politinių, ekonominių ir švietimo institucijų; kūrybiškumo ugdymas, kuris prisideda prie inovacijų;	Šalis, netekusi geriausių darbuotojų ir profesionalų, netenka konkurencingumo, ir joje lieka silpnoji valstybės dalis (Jucevičienė, ir kt., 2002);
Generuojamos naujos technologijos ir skatinamas bendras akademinis smalsumas; mažėja kultūrinė netolerancija;	Dėl emigracijos visuomenė tampa homogeniškesnė (Dobravolskas, 2001), tačiau nesant kultūrinės įvairovės švietime nėra poreikio domėtis aplinka (Taljunaitė et al., 2010);
Bendradarbiavimas tarp akademinės bendruomenės ir verslo subjektų, prisidedantis prie abipusio tobulėjimo;	Dėl kvalifikuoto darbo stygiaus ir nekvalifikuoto darbo pertekliaus gali būti pažeistas darbo organizavimas (Dobravolskas, 2001);
Demokratijos proceso užtikrinimas ir pilietinės visuomenės kūrimasis; akademinė laisvė;	Dėl emigracijos nulemtu profesionalų skaičiaus mažėjimo sulėtėja vidurinėsios klasės ir stabilios demokratinės visuomenės kūrimasis (Jucevičienė, ir kt., 2002);

Šaltiniai: Heyneman et al, 2007; Heuser, 2007; Taljunaitė, 2005 et al, 2010; Dobrovolskas, 2001; Agrawal 2008; Pilietinės visuomenės institutas, 2005; Jucevičienė, ir kt., 2002.

Lietuvoje apie socialinę sanglaudą pradėta diskutuoti po įstojimo į ES. Socialinė sanglauda siejama su politiniais Lietuvos tikslais, numatytais Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje (Lietuvos Respublikos Seimas, 2002). Šioje strategijoje užsimenama apie švietimo ir mokslo institucijų sanglaudą, kaip žinių ekonomikos prioritetą. Apie socialinę sanglaudą kalbama žinių visuomenės, saugios visuomenės ir konkurencingos ekonomikos tikslų kontekste. Strategijoje taip pat akcentuojama, kad užtikrinant švietimo sistemos kokybę integruojantis į bendrąją Europos šalių švietimo erdvę būtina užtikrinti ir vykdyti stabilų švietimo sistemos finansavimą, tenkinantį sistemos poreikius, ir sudaryti sąlygas atnaujinti švietimo infrastruktūrą. Strategija siekiama stiprinti aukštųjų mokyklų ir mokslo tyrimo įstaigų sanglaudą, mokslo ir studijų sąveiką, užtikrinti dalyvavimą Europos švietimo programose, plėsti moksleivių, studentų, mokytojų ir dėstytojų mainus, plėtoti panašią į kitas valstybes švietimo ir

aukštojo mokslo sistemą, siekiant profesinių kvalifikacijos ir kvalifikacinės laipsnių teikimo sistemos vienodumo. Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje išsilavinusi ir kvalifikuota darbo jėga priskiriama prie stiprybių, tačiau emigracija, kaip grėsmė, neįvardijama.

Lietuvos Nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo programoje, patvirtintoje Lietuvos Vyriausybės 2005 m. spalio 19 d., nustatyti nacionaliniai prioritetai makroekonomikos, mikroekonomikos, užimtumo srityse. Programoje emigracijos reiškiniai nėra įvertinti. Nėra išskiriama ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų emigracija ir pritraukimas t.y. neatsižvelgta į Lietuvos intelektualio potencialo praradimą ir kūrimą, o tai gali sunkinti strategijos įgyvendinimą. Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų paskirtis – suteikti pagrindą Lietuvos švietimo vizijai įgyvendinti. Migracijos ar emigracijos procesų įtaka Lietuvos švietimui, jo raidai šioje strategijoje taip pat nėra akcentuojama, nepaisant teiginio, kad švietimas turi būti plėtojamas atsižvelgiant į Lietuvos visuomenei tenkančius naujus iššūkius ir atsiveriančias naujas galimybes. Kita vertus, intelektualio potencialo praradimas patenka į Švietimo ir mokslo ministerijos politinę darbotvarkę: strateginiame veiklos plane atliktoje aplinkos analizėje yra atsižvelgiama į gyventojų emigraciją ar apsisprendimą emigruoti iš Lietuvos kaip į visuomenės struktūrą keičiantį veiksnių bei konstatuojama, kad mažėja gimstamumas, menkėja mokymo įstaigų efektyvumas, išlieka didelis atlyginimų Lietuvoje ir Vakarų valstybėse skirtumas, kuris skatina išvykti. Specialistų išvykimo mažinimas numatytas Mokslo ir studijų sistemos bendrųjų poreikių programoje. Tačiau valstybės švietimo strategijos nuostatose ir Švietimo ir mokslo ministerijos strateginiame plane neminima galimybė įtraukti aukštos kvalifikacijos lietuvius iš svetur formuojant švietimo politiką Lietuvoje, neskiriama dėmesio specialistų pritraukimui iš kitų šalių.

Žinių visuomenės ir konkurencingumo kontekste Lietuvos inovacijų 2010-2020 strategijoje (LR Vyriausybė, 2010) diagnozuojamos švietimo ir mokslo problemos bei įvardijamos intelektualio potencialo praradimo

problemos. Teigiama, kad Lietuvių mokslininkai, įgiję mokslinį laipsnį užsienio universitetuose, vadovavę tyrimų projektams viešosiose ir privačiose struktūrose, dėl menko konkursinio finansavimo, nepatrauklių karjeros sąlygų, sudėtingų administracinių procedūrų, uždarų hierarchinių struktūrų dažnai į Lietuvos institucijas negrįžta. Nepaisant to, kad daug Lietuvos piliečių pastaruosius du dešimtmečius studijavo, įgijo mokslo laipsnių, stažavosi, kaupė unikalią profesinę patirtį pasaulio mokslo institucijose, privačiose bendrovėse, šalies mokslinių tyrimų sistema strategijoje vertinama kaip įgijusi ekstensyvios plėtros požymių dėl rinkos poreikių neatitinkančios mokslinių tyrimų infrastruktūros, fragmentuotų investicijų iš ES struktūrinių fondų pirmojo etapo ir formalių mokslinės veiklos vertinimo kriterijų vyravimo. Be to, Lietuvoje nėra institucijos, tiesiogiai atsakingos už mokslo ir verslo bendradarbiavimo plėtrą. Mokslinių tyrimų konkursinio finansavimo principas pradėtas plačiau taikyti tik 2008 metais, pertvarkius Lietuvos mokslo tarybą ir įteisinus ją kaip mokslo programų finansuotoją, todėl mokslinių tyrimų lygis pernelyg atsilikęs ne tik nuo pirmaujančių valstybių, bet ir dalies naujųjų ES valstybių. Dėl menko verslo įmonių inovatyvumo ir orientavimosi į mokslo tyrimų inovacijoms rėmimą darbo vietų pasiūla versle tokios kvalifikacijos specialistams irgi menka. Taigi šioje strategijoje akcentuojami ne tik objektyvūs, bet ir subjektyvūs žmogiškojo intelektualinio kapitalo plėtros veiksniai, tačiau

Apie socialinę sanglaudą kalbama daugiausia regionų ir konkurencingumo bei *žinių visuomenės* kontekste. Lietuvos 2007–2013 metų ES struktūrinės paramos panaudojimo strategijoje yra pabrėžiamas (kaip nurodo pats veiksmų programos pavadinimas, šios programos pagrindinis tikslas ir vizija yra platesnė socialinė sanglauda Lietuvoje) poreikis užtikrinti, kad Lietuvos gyventojai jaustųsi vienos bendruomenės dalimi ir atskiros socialinės grupės dalintųsi ekonominės plėtros nauda. Lietuvos ūkio augimas ilguoju laikotarpiu gali būti stabilus ir darnus tik turint tvirtą pagrindą, kurį garantuoja ne tik konkretūs gamybos veiksniai ir jų kokybė, bet ir platesnės prielaidos, apimančios integruotą visuomenę bei deramą dėmesį aplinkai.

Siekiant sanglaudos, o kartu ir geresnės gyvenimo kokybės plačiąja prasme, labai svarbus tampa ne tik jau minėtas siekis įtraukti visus į darbo rinką, bet ir Lietuvos 2007–2013 metų ES struktūrinės paramos panaudojimo strategijoje akcentuojamas poreikis užtikrinti viešųjų paslaugų (visų pirma švietimo, mokymo ir sveikatos priežiūros) prieinamumą bei kokybę, aktyvų vietinio plėtros potencialo išnaudojimą bei darnų turimų gamtinių išteklių vartojimą. Taigi tikimasi, kad Sanglaudos skatinimo veiksmų programos įgyvendinimas, kad ir netiesiogiai bei labiau ilguoju laikotarpiu, prisidės prie spartesnės Lietuvos ūkio plėtros. Teigiama, kad aplinkos kokybė tampa vienu iš svarbiausių ūkio konkurencingumo veiksnių, o įvairių socialinių grupių indėlis galėtų būti geriau išnaudojami siekiant ilgalaikės ūkio plėtros. Aukščiau apibrėžtos vizijos įgyvendinimo bus siekiama aktyviai investuojant į keletą *plėtros tikslų*:

1. sudaryti visas reikalingas prielaidas vietos plėtros potencialui stiprėti ir atsiskleisti;
2. užtikrinti prieinamas ir aukštos kokybės esmines viešąsias paslaugas, ypač švietimo, mokymo, sveikatos priežiūros ir socialinės apsaugos srityse.
3. siekti geresnės aplinkos kokybės, ypatingą dėmesį skiriant energijos panaudojimo efektyvumui didinti (Lietuvos 2007–2013 metų ES struktūrinės paramos panaudojimo strategija).

2011 m. kovo mėn. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu buvo patvirtinta „Globalios Lietuvos“ – „Užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą 2011-2019 metų programa“. Šios programos įgyvendinimą pavesta koordinuoti Užsienio reikalų ministerijai (bus parengtas ir tarpinstitucinis veiklos planas, kuriame bus numatytos „Globalios Lietuvos“ kūrimo programos įgyvendinimo priemonės). Šioje programoje konstatuojama, kad per 20 nepriklausomybės metų iš Lietuvos išvyko daugiau kaip 0,5 mln. gyventojų, dalis jų – mokslininkai, tyrėjai, aukštos kvalifikacijos informacinių ir ryšių technologijų ar sveikatos priežiūros specialistai. Tai neigiamai veikia Lietuvos mokslo ir ekonomikos raidą. Daugelis išvykusių į užsienį Lietuvos

mokslininkų, tyrėjų, aukštos kvalifikacijos specialistų nesieja savęs ilgalaikiais ryšiais su užsienio valstybe, kurioje dabar gyvena, tačiau, be socialinių-ekonominių sąlygų, nurodo ir kitas grįžimo sąlygas: aiškią karjeros ir darbo perspektyvą, šiuolaikišką darbo aplinką, mokslo finansavimo sistemos pokyčius, galimybę vykdyti pasaulinio lygio mokslinius tyrimus. Užsienio lietuviai norėtų dalyvauti Lietuvos socialiniame ir ekonominiame gyvenime per trumpalaikius vizitus ir bendrus projektus, bendradarbiauti su mokslo ir studijų institucijomis. Kaip viena iš priemonių, galinčių aktyvinti tokį bendradarbiavimą, programoje numatoma informacijos iš įvairių šaltinių apie Lietuvoje vykdomus projektus ir iniciatyvas, jų finansavimo, darbo, studijų galimybes sisteminimas ir sklaida. Siekama skatinti grįžti (taip pat ir atvykti trumpalaikių vizitų) užsienio lietuvius ir jų tikslines grupes: mokslininkus, tyrėjus, aukštos kvalifikacijos specialistus, o užsienyje studijuojančius asmenis – atlikti praktiką ar stažuotis Lietuvos valstybės institucijose ir įstaigose, privačiose bendrovėse.

2009 metų birželio mėnesį buvo paskelbta šeštoji ES Sanglaudos politikos ataskaita (Europos bendrijų komisija, 2009), kurios dėmesio centre – kūrybiškumo ir novatoriškumo reikšmė regionų vystymuisi. Kūrybiškumas suprantamas kaip naujos ir vertingos idėjos, o novatoriškumas - kaip tų idėjų praktinis pritaikymas. Ataskaitoje pristatoma išsami ES šalių tyrimų, kūrybiškumo ir novatoriškumo analizė. Lietuva šioje ataskaitoje laikoma vienu regionu. Pirmoji kūrybiškumo ir novatoriškumo sąlyga, teigiama ataskaitoje, yra švietimas, skatinantis skleisti vietinį potencialą. Dalyvavimas Mokymosi visą gyvenimą programoje yra vienas iš rodiklių, kad valstybės rūpinasi sanglaudos politikos įgyvendimu. Žmogiškojo kapitalo intensyvumo (*HCI – Human Capital Intensity*) tyrimo, kuris rodo 25-64 metų amžiaus piliečių nuostatas siekti mokslo, 2007 metų duomenimis Lietuva yra viena tarp pirmaujančių ES valstybių (Lietuva taip pat pirmauja aukštą kvalifikaciją turinčių ir dirbančių moterų skaičiumi). Tačiau ataskaitoje pabrėžiama, kad siekiant būti kūrybingu regionu neužtenka skatinti vien vietinį potencialą, bet ir reikia kurti aplinką, kuri trauktų atvykti talentingus žmones ir iš kitų regionų,

dar geriau – kitų valstybių, apsigyventi ar bent apsilankyti. Laikytina, kad bendradarbiavimas su skirtingomis valstybėmis bei kultūromis suteikia neįkainojamos kūrybinės patirties. Ataskaitoje skelbiama, kad kūrybingo regiono sąlyga - naujai mąstantys žmonės, o regionas turi tokius žmones toleruoti, nes, kaip rašoma ataskaitoje, skirtingo mąstymo, kultūrų, skirtingos religijos ir gyvenimo būdo toleravimas padeda ne tik išlaikyti esamus, bet ir pritraukti naujus talentus (Europos bendrijų komisija, 2009).

Vis dėlto šioje ataskaitoje neatskleidžiami prieštaravimai susiję su socialinės sanglaudos pusiausvyra Lietuvoje. Analizuojami ES regionų (šalių) skirtumai, tačiau neanalizuojami skirtumai regionų viduje (šiuo atveju Lietuvoje). Remiantis statistiniais duomenimis, atskleidžiančiais Mokymosi visą gyvenimą aprėptį, paaiškėja, kad mokymosi ir švietimo prieinamumas Lietuvoje yra labiau socialiai ir teritoriškai determinuotas nei išsivysčiusiose ES valstybėse, pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje, Airijoje ar Skandinavijoje, nes, kaip parodė ES 6-osios Bendrosios tyrimų projekto „Mokymosi visą gyvenimą link: švietimo sistemos ir besikeičiančios darbo rinkos Rytų ir Centrinėje Europoje“ rezultatai, Lietuvoje pastebimi gana akivaizdūs skirtumai tarp miesto ir kaimo, vyrų ir moterų, jaunesnio ir vyresnio amžiaus (suaugusiųjų 25-64 metų) gyventojų galimybių mokytis (Dromantienė ir kt. 2009; Taljūnaitė, et al., 2010; Kozlovskiy, Voorman, ir Roosalu, 2010). Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, žmogiškasis kapitalas aukštajame moksle Lietuvoje taip pat nėra vertinamas: aukštojo mokslo institucijų vadovai ir mokymo personalas aiškiausiai „matoma“ (ir kaip potencialiai diskriminuojama) grupe švietime įvardija tik neįgaliuosius (kuriems fizinės galimybės mokytis nėra palankios), tuo tarpu netiesioginė (migrantų, socialinės atskirties grupių ar etninių grupių) diskriminacija yra „aukštojo mokslo institucijose nesuprantama sąvoka“, nors tuo tarpu tai, kad besimokančiųjų „iškritimo“ iš švietimo sistemos priežastys dažnai nėra akademinės gali rodyti netiesioginės diskriminacijos pobūdį (Downes, 2011).

Apibendrinant, galima teigti, kad mažas švietimo prieinamumas Lietuvos regionuose lemia vietinės pusiausvyros išsiskaidymą, o dėl emigracijos ši

pusiausvyra dar greičiau prarandama bei mažina intelektualinį potencialą. Svarbiausiuose strateginiuose Lietuvos dokumentuose labiau akcentuojamas struktūrinis kapitalas, tačiau nėra skiriama daug svarbos žmogiškajam jo segmentui. Valstybė turi dvi alternatyvas: investuoti į žinias ir kompetenciją arba laukti kol kitos organizacijos ribą, skiriančią konkurentus, dar labiau padidins. Žmogiškasis kapitalas sukuria struktūrinį kapitalą, tačiau struktūriniam kapitalui reikia žmogiškojo kapitalo, kuris užtikrina tinkamą jo panaudojimą. Tinkamas struktūrinio ir žmogiškojo kapitalo ryšys kuria intelektualinį kapitalą. Švietimo rodikliai šalia kitų ekonominio ir socialinio vystymosi rodiklių naudojami įvertinant socialinę gerovę (Aidukaitė 2010), tačiau Lietuvos strateginiuose dokumentuose tik konstatuojama, kad šie rodikliai nėra palankūs švietimo ir mokslo plėtrai, kaip investicijai į žmogiškąjį potencialą, kuris kuria socialinę sanglaudą.

2.5. Intelektinio potencialo pritraukimas, kaip socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnys

Heterogeniškos socialinės sanglaudos formos pirmiausia įvardija „kooperatyvios socialinės sąveikos būdus“ (Vertovec, 1999, xii) ir į valstybę siūlo žvelgti kaip į unifikuotą vientisą socialinį „audeklą“ (*social canvas*), o intelektualinio mobilumo tyrimai analizuoja ne tik fizinį judėjimą tarp valstybių, bet apima ir platesnius makro ir organizacijos lygio socio-ekonominius reiškinius: mokslinių idėjų kaitą, mokslinių tyrimų vadybą ir organizacijų ryšius su išorės veikėjais – mokslo ir tyrimų institucijomis šalies teritorijoje ir už jos ribų. Aukštos kvalifikacijos specialistų judėjimas, oficialiai įvardijamas kaip laisvas žinių judėjimas (European Communities, 2009) ar intelektualinis mobilumas (Taljūnaitė, 2010; Shinn ir Benguigui, 1997). Tiek „tradiciniai“ aukštos kvalifikacijos migrantai, tiek trumpalaikiai darbuotojai (*transients*) juda specializuotuose darbo rinkos sektoriuose ir nesusiduria su jokiais integracijos sunkumais (Castles ir Miller, 2009). Migracija tampa „likvidi“

(Bauman, 2000). Apskritai intelektinis mobilumas gali būti trejopas: geografinis, tarpsektorinis (mokslas – verslas) ir tarpdisciplininis (Leonavičius ir Mažeikienė, 2009-2010). Žinoma, svarbu paminėti, kad šie intelektualinio mobilumo tipai taip pat gali „persipinti“ t.y. yra galima šių trijų mobilumo tipų hibridizacija. Žinių keitimosi procesai vyksta atviroje teritorijoje ir ne vienos valstybės viduje (Palumickaitė ir Matuzevičiūtė, 2007).

Spartėjant globalizacijos tempui ir didėjant aukštos kvalifikacijos specialistų paklausai, pasaulinė konkurencija dėl kvalifikuotos darbo jėgos/tyrėjų darosi vis aštresnė visų pirma apsirūpinimo žmogiškųjų išteklių srityje. Todėl mobilumas - suvoktinas ne kaip neigiamas ir ribotinas reiškinys, o kaip siektinas modernios mokslo ir studijų sistemos bruožas, skatinantis atvirą pasauliui ir naujovėms mokslo aplinką ir mokslo plėtrą, keitimąsi žiniomis bei kūrybingumą. Žinoma, čia iškyla nacionalinių ir globalių interesų derinimo problema. Pavyzdžiui dabartinė Lietuvos demografinė padėtis ir dėl jos kylančios problemos darbo rinkoje skatina konkurenciją ieškant darbo jėgos, ypač kvalifikuotos, tiek ES, tiek trečiųjų šalių atžvilgiu. Todėl Lietuva, formuodama savo mokslo politiką, turi įvertinti globalioje aplinkoje vykstančią konkurenciją ir kaimyninėse valstybėse vykstančius procesus bei numatyti galimus pokyčius. Nors Europa pirmauja pasaulyje magistrantų, daktarų skaičiumi, tačiau panagrinėjus, kaip joje įsidarbina jaunieji mokslininkai, daktarai, pasirodo, kad čia Europą lenkia JAV, Japonija. Tai rodo, kad, gavę daktaro laipsnį, mokslininkai Europos šalyse nesieja savo karjeros su mokslu, kai kada jų netenkina čia esamos darbo sąlygos, atlyginimai, todėl jie išvyksta. ES ieško naujų ir tyrėjams patrauklių mokslinės karjeros planavimo alternatyvų ir imasi įvairių priemonių, kurios sudarytų sąlygas į MTTP sektorių susigrąžinti ir pritraukti daugiau kvalifikuotų tyrėjų ne tik iš savos šalies, bet ir iš kitų šalių ar pasaulio regionų. Tarptautinė dimensija tampa dabartinio mokslo aksioma.

„Intelektinį mobilumą“ tiesiogiai skatina abipusis šalių diplomų pripažinimas bei socialinių garantijų užtikrinimas ar perkėlimas (Taljūnaitė, 2010). Aukštos kvalifikacijos specialistai ar mokslo laipsnį turintys asmenys ne

visada gali suderinti mokslinius ir komercinius interesus, daugelyje tyrimų teigiama, kad šie asmenys dažnai turi rinktis tam tikrą karjeros modelį. Toks modelis, kada aukštos kvalifikacijos darbuotojai turi daryti kompromisą tarp mokslinės karjeros viešajame sektoriuje arba rinktis veiklą privačiame sektoriuje, dažnai reiškia ribotą savo potencialo panaudojimą (Wink, 2004). Kuomet intelektinis kapitalas nevienodai pasiskirsto ekonomikos sektoriuose, MTTP sektoriuje atsiranda „žinių perteklius“ ir finansinio kapitalo stygius, tuo tarpu verslo sektoriuje lėtėja plėtra, mažėja konkurencingumas ir prisitaikymo prie pokyčių ir naujovių gebėjimai. Tą iliustruoja statistiniai duomenys: Europoje gyvena didžiausias skaičius migrantų pasaulyje, beveik 70 mln. iš 164 mln. pasaulyje (tai sudaro 42,6 proc.), tačiau Europa traukia daugiausia nekvalifikuotus darbininkus (Hamilton, 2011). Aukštos kvalifikacijos darbuotojai iš užsienio sudaro tik 1,7 % visų ES darbuotojų, palyginti - Australijoje tokių yra 9,9 proc., Kanadoje - 7,3 proc. ir 3,5 proc. Jungtinėse Valstijose. Į ES atvyksta 85 proc. nekvalifikuotų darbininkų iš užsienio, o į JAV - tik 5 proc. (Hamilton, 2011).

Migracijos ir socialinės sanglaudos sąveika yra tyrinėta etninio ar rasinio tapatumo aspektu (žr. Vertovec, 1999). Nacionalinių sienų atvirumas neretai reiškia socialinės sanglaudos sumažėjimą valstybėje (De Beer ir Koster, 2009), nes padidėja atstumai tarp žmonių, tačiau vietiniai nemobilūs asmenys ir grupės pajaučia didesnę tarpusavio priklausomybę „vietoje“ (De Beer ir Koster, 2009,159). Galima teigti, kad dėl šios padidėjusios tarpusavio priklausomybės „viduje“ suintensyvėja „kova“ dėl negausių išteklių valstybės viduje. Remiantis De Beer ir Koster (2009), galime teigti, kad asmenų išvykimas iš valstybės šiuos neigiamus reiškinius aštrina, nes per didelę tarpusavio priklausomybę ir „per stipri“ kova dėl rinkos išteklių didina skirtumus (ekonominius, socialinius) ir nelygybę tarp asmenų ir grupių. Mobilūs asmenys ir ypač imigrantai, dažnai suvokiami kaip grėsmė socialinei sanglaudai dėl savo kultūrinio ir etninio „nepanašumo“ į juos priėmusias arba nepriimančias bendruomenes. Šis suvokimas atsispindi ir Lietuvoje atliktų tyrimų duomenyse, kaip jau buvo minėta, Lietuvos gyventojų požiūris į

imigraciją ir imigrantus apibūdinamas kaip fobiškas ir dažniausiai imigrantams nepalankus, be to, absoliuti dauguma imigraciją į Lietuvą vertina negatyviai (Sipavičienė, Gaidys, ir Jeršovas, 2010). Tapatumų ir skirtumų sugyvenimas Lietuvoje taip pat nėra pakankamas: kaip parodė reprezentatyvi gyventojų apklausa, lietuviai nėra pozityviai nusiteikę imigrantų atžvilgiu (Kuznecovienė, 2008), o „daugiatautės valstybės modelis, kuriame *bendrai gyventų* daugelis etninių grupių jiems nėra priimtinas“ (Taljūnaitė, 2008,49, išskirta originale). Tokios gyventojų nuostatos remiasi vertybiniu-aksiologiniu socialinės sanglaudos modeliu (Reitz ir Breton, 2009), tačiau, kaip minėta ankstesnėje darbo dalyje, stiprus angažavimasis į teritorinį-etninį modelį vertybiniu pagrindu devalvuoja grupių, turinčių kitokias vertybines orientacijas, įsijungimą ir dalyvavimą visuomenėje (Guibet Lafaye, 2009). Imigrantų Lietuvoje daugėja nežymiai (Statistikos departamentas, 2009), tačiau vystantis ekonomikai anksčiau ar vėliau galima tikėtis, kad juos į Lietuvą trauks galimybės dirbti, studijuoti ar gyventi. Viena vertus, imigracija yra naudinga, nes atvykėliai padeda kurti ekonominę gerovę, užpildo laisvas darbo vietas bei atneša kultūrinės įvairovės. Kita vertus, imigrantų klausimas neretai supriešina visuomenės narius, nes atvykusieji niekuo „neprisidėjo“ prie socialinės sanglaudos. C. Joppke (1998) nuomone, imigracija dažnai suprantama kaip valstybės suvereniteto „netekimo“ ir pilietybės „nuvertėjimo“ pavojus, nors B. Parekh (2008) išvalgos šiuos aspektus dekonstruoja pastarosiomis tezėmis:

- imigracija yra kultūrinės įvairovės šaltinis, tačiau klaidinga manyti, kad prieš prasidedant imigracijai visuomenė kultūriniu požiūriu buvo vienalytė ir kad ribodami imigraciją tą vienalytiškumą išsaugosime;
- nors imigrantai priklauso skirtingoms rasėms, religinėms ar etninėms grupėms, jie neturėtų būti tapatinami vien tik su „juoda“ spalva (tiesiogine ir perkeltine prasme);
- priimanti visuomenė tik iš pažiūros yra homogeniška, todėl imigrantų įvairovė nėra „įvairesnė“, nei skirtingų visuomenės grupių konservatyvių ar radikalių nuomonių pliuralizmas (pvz., pagal požiūrį į gyvenimą kartu nesusituokus, eutanaziją ir pan.); tyrimai rodo, kad imigrantai dažniau pritaria konservatyviajai daugumos nuomonei, todėl nuomonių pliuralizmas tarp imigrantų ir priimančios visuomenės nėra

didesnis, nei egzistuojantis demokratinis konfliktas, kuris supriešina pačius priimančios visuomenės narius;

- šiuolaikinė imigracija skiriasi nuo vykusios XX a. pradžioje ar po pasaulinių karų, nes tais laikais atvykusieji dažniausiai buvo karo pabėgėliai ir siekdavo asimiliuotis, o transporto ir komunikacijų stoka (ar jų nebuvimas) nutraukdavo imigrantų ryšius su kilmės valstybe. Šiuolaikiniai imigrantai dažniausiai atvyksta dėl ekonominių ar asmeninių motyvų, todėl jų santykis su priimančiąja valstybe pagrįstas sutarties principu. Palaikyti ryšius su kilmės valstybe ir išsaugoti savo tapatumą šiuolaikiniams migrantams yra paprasčiau komunikacijos technologijų ir pigių skrydžių dėka, todėl imigrantų nenoras asimiliuotis tampa „modernia“ problema, t. y. imigrantai nejaučia dėkingumo priimančiai valstybei ir, pasinaudodami politinėmis bei kultūrinėmis laisvėmis, laisvai reiškia prieštarigus jausmus priimančios visuomenės atžvilgiu (Parekh, 2008).

Socialinės sanglaudos ir imigracijos kontekste Lietuva galėtų būti priskiriama prie taip vadinamų „neimigracinių“ valstybių. „Imigrantų“ valstybės yra tokios valstybės, kuriose į imigrantus yra žiūrima kaip į potencialius piliečius, nes valstybė imigrantams yra sąlyginai atvira (Money, 1997). Priešingai, „neimigracinės“ tautos yra tos, kur pilietybė ir tautinis tapatumas priklauso nuo etniškumo, kur kultūrinės vertybės išlaikomos ir kinta mažai, o į imigrantus žiūrima kaip į svetimšalius ir užsieniečius, joms būdingi ir maži imigrantų srautai (Money, 1997). Neimigracinės tautos „kenčia“ nuo uždarumo, ksenofobijos, netolerancijos ir izoliacijos (su atsilikimo simptomais) problemų, o imigrantų valstybės turi spręsti tapatumo krizės klausimus, susijusius su imigrantų integracija, (segmentuota) asimiliacija ir įvairovės prieštaravimais (Money, 1997).

Migracija dažniausiai analizuojama per ekonominę ir sociologinę prieigą, neatmetant istorinės, demografinės, geografinės ir teisinės prieigos (Brettell ir Hollifield 2008). Migracijos teorijų analizei skiriama dėmesio A. Sipavičienės (2006), A. Kazlauskienės ir L. Rinkevičiaus (2006), A. Maslauskaitės ir V. Stankūnienės (2007) publikacijose bei daugelio užsienio autorių - Massey, et al (2005; et al., 2002), Borjas (1989), Fan ir Stark (2007) publikacijose. Hickman, Crowley ir Mai (2008) susieja migracijos teorijas su socialinės

sanglaudos problematika Jungtinėje Karalystėje, Iredale (2001) – aukštos kvalifikacijos migrantų karjeros trajektorijomis. Swain (2007) bei Castles ir Miller (2009) priešina socialinės sanglaudos problematiką ir migracijos teorijas. Mokslinėje literatūroje, nagrinėjančioje įvairaus pobūdžio migracijos veiksnius, dažniausiai remiamasi neklasikine ekonomikos teorija, pasaulio sistemų teorija, dvigubos darbo rinkos teorija, migracijos sistemų teorija, socialinio kapitalo ir migracijos tinklų, kumuliatyvaus priežastingumo ar istorinės atminties teorija. Kita vertus, Brettel ir Hollifield (2008) siūlo atsisakyti požiūrio į migraciją, kaip judėjimo iš vienos valstybės į kitą, ir požiūrio, kad valstybės yra pagrindiniai socialiniai veikėjai, lemiantys asmenų judėjimą. Būtent atskirų teorinių migracijos prieigų taikymas, pasak autorių, „uždaro“ migrantus į valstybės teritoriją, tuo tarpu kiti veikėjai – transnacionalinės korporacijos – kartais gali veikti kaip valstybės alternatyva, todėl būtina migraciją „permąstyti“ iš globalios, decentralizuotos perspektyvos (Brettell ir Hollifield, 2008,275). Nors valstybės vaidmuo visuomenės funkcionavime negali būti atmetamas, tačiau svarbu įvertinti tai, kad šiuolaikiniame globaliame pasaulyje yra galimos kitokios socialinių santykių konfigūracijos ir socialinės tvarkos (Sassen, 2006). Šios naujos socialinės tvarkos yra palankios aukštos kvalifikacijos asmenų mobilumui, kurių santykis su valstybe tampa „nepriklausomas“ ir kurie sudaro vieną iš keturių S. Sassen (2006) įvardijamų „naujųjų globalių“ – profesionalų ir ekspertų – socialinių klasių. Tokį „nepriklausomo piliečio“ pilietybės modelį išsamiai nagrinėja Taljūnaitė (2005, 99), pasak kurios, „nepriklausomas pilietis“ grindžia savo sprendimus, remdamasis natūralia arba technine kompetencija, bei sugebėjimu kaupti informaciją. Pasak Sassen (2006,299-300), dėl globalių socialinių tvarkų persipynimo žmonių priklausymo valstybei jausmas silpsta, tačiau „šių žmonių negalime vadinti migrantais - jie visgi yra tam tikrame, priklausymo santykiyje su valstybe“.

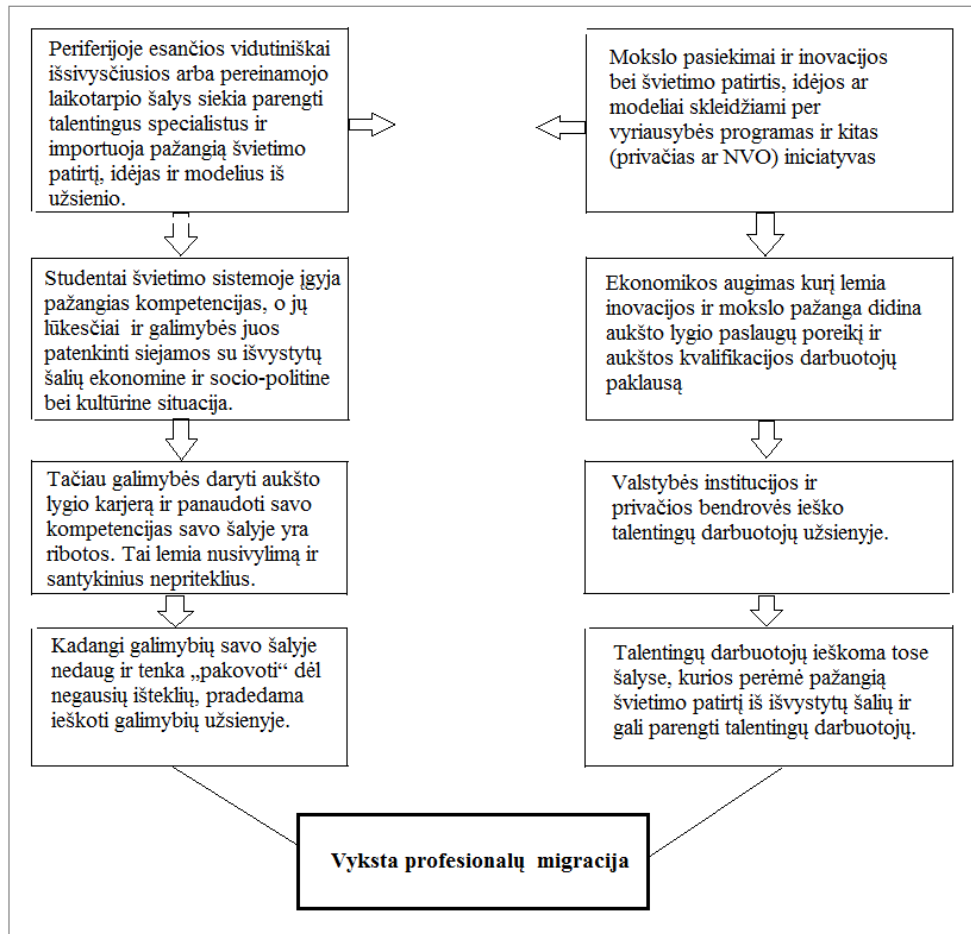
Požiūris į migracijos ir socialinės sanglaudos turinį kaip į „heterogenišką socialinės sanglaudos formą“ (Vertovec, 1999, xxiv) remiasi „visuomenės“ (Gesellschaft) (Tonnie, 2005 [1935]) ir organiško solidarumo principais

(Durkheim, 1964). Tikima, kad socialinė sanglauda kuriama dėl bendrų „pasidalintų“ tvarkos ir moralės principų nepaisant skirtumų ir įvairovės visuomenėje. Socialinė sanglauda kuriama per tarpusavio priklausymo ryšius tarp socialinių veikėjų, kuriuos reguliuoja formali valdžia. Tokiame modelyje imigracija suprantama ne kaip grėsmė, bet kaip migrantų įsipareigojimas „kooperatyviai veiklai dėl bendrų visiems aplinkiniams svarbių priežasčių“ (Vertovec, 1999, xxiv) t.y. siekiant ekonominės ir socialinės pažangos, kaip teigia Stanley (2003).

Taigi socialinės sanglaudos teorija ir jos modeliai yra tinkami *priklausymo* valstybei tyrinėjimui, nors žinoma, tradiciniai imigracijos-emigracijos traukos-stūmos modeliai išlieka šalia „naujųjų“ „nepriklausomo“ mobilumo/migracijos modelių (Castles ir Miller, 2009,310). Migracijos pasekmės (taip pat ir teigiamos) apima socialinės sanglaudos indikatorius (jie yra valstybės viduje), todėl, siekiant įvertinti intelektinio kapitalo žmogiškojo segmento santykį su valstybe, socialinės sanglaudos teorinė prieiga gali būti tik papildoma migracijos teorijomis.

Du dažnai įvardijami dalykai – žinių ekonomika, kurioje mokslu paremtos technologijos ir aukšta kvalifikacija, tampa įsidarbinimo garantu bei rinkų internacionalizacija ypač išplėtė finansinio ir žmogiškojo (mokslinio, intelektinio) kapitalo mobilumą, kurio pasekmė - erdvinės akademinų kompetencijų (*excellence*) konfigūracijos (Wink 2004; Gibbons, et al. 1994; Etzkowitz ir Webster 2000; Cantwell ir Janne 2000; Osegowitsch ir Madhok 2001; OECD, 2007). Valstybės ekonominis klestėjimas priklauso nuo jos fizinių ir žmogiškųjų išteklių, todėl daugelis mokslininkų (ypač ekonomistų) sutinka, kad žmogiškieji ištekliai, o ne tik materialinis kapitalas ir ekonominiai ištekliai lemia šalių ekonominę ir socialinę vystymąsi. Psacharopoulos ir Woodhall (1997,102) tikina, kad „žmogiškieji ištekliai sudaro valstybės klestėjimo esmę, t.y. ekonominis kapitalas ir natūralieji ištekliai yra pasyvūs produkcijos veiksniai, tuo tarpu žmonės yra aktyvūs veikėjai, kurie sukaupia kapitalą, išnaudoja gamtinius išteklius, kuria ekonominę, politinę ir socialinę organizaciją bei atlieka nacionalinę vystymą“.

6 pav. Profesionalų migracijos ciklas tarp valstybių

Šaltinis: Portes, 2009

Remiantis išsivysčiusių šalių pavyzdžiu, ieškoti talentingų darbuotojų užsienyje galėtų būti alternatyva Lietuvai, parandančiai žmogiškąjį potencialą. Pritraukimo pavyzdžių yra daug ir įvairių, tačiau šalia „tradicinių“ programų ir pritraukimo schemų vis dažniau valstybės atsigręžia ir į subtilesnes, netiesioginio pritraukimo priemones, tokias kaip tautinio tapatumo politika ir valstybės autoritetas (plačiau žr. OECD, 2008) siekdamas ilgalaikio poveikio. Pavyzdžiui RAND (žr. Morrison, 2001) korporacijos ataskaitoje apie imigrantų įvairovę akcentuojami ir šalies intelektualinio potencialo veiksniai – minėtoje ataskaitoje ieškoma atsakymo į šiuos su imigrantų įvairove susijusius klausimus:

- *Kaip etninės įvairovės sąlygomis „tramdyti“ skirtingų grupių interesus?*
- *Kaip „auginti“ imigrantų išteklius, kurie stiprintų mokslinį ir konkurencinį šalies potencialą?*
- *Kaip pažaboti struktūrinės kliūtis ir per švietimo prieinamumą suteikti kiekvienam gyventojui „gyvenimo šansą“? (Morrison, 2001)*

Su žmogiškųjų išteklių „auginimu“ per tautinio tapatumo politiką susijęs 11-oje lentelėje parodytas imigracijos į JAV prioritetų išdėstymas (asmenims, norintiems apsigyventi JAV dėl šeiminių ar kitų aplinkybių, taikomos kitos vizų išdavimo taisyklės). Tokia žmogiškųjų išteklių „auginimo“ strategija parodo, kad ir migracijos politikos įgyvendinimo lygmenyje yra palaikomas JAV, kaip progresyvios, novatoriškos šalies, tapatumo modelis. Intelektu „auginimas“ per imigracinę politiką padeda stiprinti JAV valstybės autoritetą ir yra susijęs su darnios plėtros tikslais bei žmogiškojo potencialo kūrimu.

Prioritetų sistema nuomonę, kad Amerikos tapatumas konstruojamas galimybių visiems, tolerancijos, pliuralizmo ir sunkaus darbo vertybių pagrindu (Meissner, 2006, Guibernau, 2007). Vadinasi, JAV, kaip valstybė, suinteresuota suteikti galimybes ir „gyvenimo šansus“ tik „visiems“ geriausiems ir gambiausiems. JAV šalies įvaizdis taip pat konstruojamas „geriausių“ ir „išrinktųjų“ gyventojų pagrindu: tai pirmaujančios, progresyvios, nebijančios naujovių, rizikos ir radikalumo šalies įvaizdis. Tokį įvaizdį kuria ir imigracijos politika. Išsilavinimas įgytas JAV neretai „eksportuojamas“ į kitas šalis. D. Meissner (2006) suskaičiavo per 50 pasaulio šalių, kurių buvę ar esami vadovai – prezidentai, ministrai pirmininkai arba karaliai – įgijo išsilavinimą JAV. Remiantis šiais pavyzdžiais, galima tvirtinti, kad išsilavinimas užtikrina ir stipresnę tapatinimąsi su valstybe (nebūtinai ta kurioje jis įgytas) bei paskatina dalyvavimą valstybės reikaluose. Tačiau pamatuoti, kiek „stiprus“ yra tautinis tapatumas gana sunku, todėl teigiama, kad tik pilietybė gali būti tautinio tapatumo stiprinimo pagrindas ir klausiama, ar dviguba pilietybė prilygsta dvigubam tautiniam tapatumui. Be to, pilietinis

dalyvavimas yra laikomas centrine tautinio tapatumo darybos ašimi demokratinėse valstybėse ir juo gana dažnai matuojama normatyvinė „gero“ piliečio elgsena (Conover et al., 2004).

11 lentelė. JAV legalios imigracijos pirmenybės teikimo sistema (darbuotojai)

I prioritetas	Išskirtinių gabumų asmenys menų, mokslo, švietimo, verslo ar sporto srityje; nusipelnę profesoriai bei tyrėjai; tarptautinių įmonių vadovai ir vykdomieji direktoriai;	28,6 proc. bendro limito + nepanaudota 4 ir 5 prioriteto dalis
II prioritetas	Profesijų, kurioms reikia daktaro ar magistro lygio studijų arba išskirtinių gabumų meno, mokslo ir verslo srities darbuotojai;	28,6 proc. bendro limito + nepanaudota 1 prioriteto dalis
III prioritetas – kvalifikuoti darbuotojai	Kvalifikuoti darbuotojai, kurių trūksta rinkoje, studijavę bent du metus po vidurinės mokyklos baigimo ir darbuotojai turintys bakalauro diplomą;	28,6 proc. bendro limito + nepanaudota 1 ir 2 prioriteto dalis
III prioritetas – „kiti“	Nekvalifikuoti darbuotojai, kurių trūksta rinkoje;	5 tūkst. (iš bendro atitinkančių 3-įjį prioriteta asmenų skaičiaus)
IV prioritetas	„Ypatingi imigrantai“ pvz. religinių konfesijų pastoriai, kiti darbuotojai, kurių darbas susijęs su religija, JAV valdžios įstaigų esančių užsienyje darbuotojai;	7,1 bendro skaičiaus (ne daugiau nei 5 tūkst. religinių darbuotojų)
V prioritetas	Investuotojai, kuriantys darbo vietas, kurie investuoja ne mažiau nei 1 mln. dolerių (suma gali būti mažesnė jei investuojama į kaimo vietoves arba ten kur didelis nedarbas), ir investicija sukuria ne mažiau nei 10 naujų darbo vietų;	7,1 bendro skaičiaus (ne mažiau nei 3 tūkst. investuotojams)
Bendras imigrantų darbuotojų skaičius per metus 140 000		

Šaltinis: Meissner et al. 2006

Europos Sąjungoje, siekiant užtikrinti pakankamus kvalifikuotus žmogiškuosius išteklius Europos mokslinių tyrimų erdvei, priimta 2005 m. spalio 12 d. ES Tarybos direktyva 2005/71/EB dėl konkrečios įleidimo trečiųjų šalių piliečiams atvykti mokslinių tyrimų tikslais tvarkos (OL, 2005, L 289, p. 15), kuria numatomos lengvesnės imigracijos procedūros tyrėjams iš trečiųjų šalių. Ši direktyva sudarė pagrindą naujam tyrėjų iš trečiųjų šalių atvykimą palengvinančiam vizų režimui susiformuoti visose ES šalyse ir numatė vizos

mokslininkams sąvoką. Perkeliant direktyvą 2005/71/EB, 2008 m. pradžioje Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties (Žin., 2004, Nr. 73-2539) pataisas, kurios reglamentavo leidimų laikinai gyventi išdavimą užsieniečiams, ketinantiems atlikti MTTP darbus, ir jų išdavimo sąlygas. Poįstatyminis teisės aktas – Leidimo dirbti užsieniečiams išdavimo sąlygų ir tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 4 d. įsakymu Nr. A1-118 (Žin., 2006, Nr. 46-1669), numato, kad iš užsieniečio nereikalaujama įsigyti leidimo dirbti, jeigu jis atvyksta į Lietuvos Respubliką vykdyti pagal darbo sutartį vykdyti mokslinių tyrimų arba dirbti pedagoginį darbą mokslo ir studijų institucijose. Laikinas leidimas gyventi užsieniečiui, ketinančiam atlikti MTTP darbus pagal darbo sutartį su Lietuvos Respublikoje įregistruota mokslinių tyrimų įstaiga, išduodamas vieneriems metams. Minėtos direktyvos tiek perkėlimas, tiek įgyvendinimas susijęs su daugeliu politinių dokumentų:

- 2009 m. gegužės 25 d. Tarybos direktyva 2009/50/EB dėl trečiųjų šalių piliečių atvykimo ir apsigyvenimo sąlygų siekiant dirbti aukštos kvalifikacijos darbą; kitaip žinoma kaip **Mėlynosios kortelės direktyva**;
- 2008 m. sausio 31 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos mokslinių tyrimų erdvės. Naujos perspektyvos (2007/2187(INI));
- 2007/435/EB: 2007 m. birželio 25 d. Tarybos sprendimas dėl Europos fondo trečiųjų šalių piliečių integracijai 2007—2013 m. laikotarpiui pagal Solidarumo ir migracijos srautų valdymo bendrąją programą įsteigimo;
- **2005 m. spalio 12 d. Tarybos direktyva 2005/71/EB dėl konkrečios įleidimo trečiųjų šalių piliečiams atvykti mokslinių tyrimų tikslais tvarkos**;
- 2005 m. spalio 12 d. Tarybos rekomendacija siekiant palengvinti trečiųjų šalių piliečių, atvykstančių vykdyti mokslinius tyrimus Europos bendrijoje, įleidimą;
- 2005 m. rugsėjo 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija siekiant supaprastinti valstybių narių vykdomą vienodų trumpalaikių vizų išdavimą trečiųjų šalių mokslo darbuotojams, keliaujantiems Bendrijoje mokslinių tyrimų vykdymo tikslais;
- 2004 m. gruodžio 13 d. Tarybos direktyva 2004/114/EB dėl trečiosios šalies piliečių įleidimo studijų, mokinių mainų, neatlygintino stažavimosi ar savanoriškos tarnybos tikslais sąlygų;
- 2002 m. birželio 13 d. Tarybos reglamento (EB) Nr. 1030/2002, nustatančio vienodą leidimų apsigyventi trečiųjų šalių piliečiams formą;
- 1971 m. birželio 14 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 1408/71 dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, judantiems Bendrijoje;

2008 m. gegužės 23 d. Europos Komisija priėmė komunikatą „Geresnės karjeros ir judrumo galimybės. Mokslo darbuotojams skirta Europos partnerystė“, kuriame nurodytos esamos žmogiškųjų išteklių problemos ES MTTP sektoriuje ir pasiūlyta ES valstybėms narėms sukurti partnerystę, kuri užtikrintų mokslo darbuotojų pakankamumą. Šiame komunikate pabrėžiama, kad siekiant išlaikyti Europoje talentingiausius mokslo darbuotojus ir pritraukti naujų, būtina laikytis subalansuoto požiūrio, kuriuo visiems ES šalių mokslo darbuotojams būtų užtikrintas deramas mokymas bei patrauklios karjeros galimybės ir panaikintos jų mobilumo kliūtys. Komunikatas mokslo darbuotojais įvardija labai platų spektrą dirbančiųjų MTTP sektoriuje – nuo universitetų dėstytojų ir mokslininkų, didelėse mokslinių tyrimų infrastruktūrose atliekančių ilgalaikius fundamentinius mokslinius tyrimus iki konkrečią misiją vykdančių valstybinių laboratorijų darbuotojų, nuo įmonių darbuotojų, vykdančių į rinką orientuotus eksperimentinės plėtros darbus iki aukštųjų technologijų įmonių sektoriaus mažų ir vidutinių įmonių darbuotojų, kurių darbas susijęs su technologijų taikymu ar produktų bei procesų inovacijomis.

Aktualus uždavinys Lietuvai yra pritraukti iš Lietuvos išvykusius tyrėjus, dirbančius užsienyje mokslo tiriamąjį darbą, grįžti dirbti į Lietuvą. Švietimo ir mokslo ministras 2008 m. lapkričio 20 d. įsakymu Nr. ISAK- 3207 patvirtino „Protų susigrąžinimo ir pritraukimo programą“, kuri numato priemones tyrėjų grąžinimui ir atvykimui į Lietuvą skatinti, taip pat parengti siūlymus atsakingoms valstybės institucijoms dėl teisės aktų, susijusių su vizų išdavimu ir leidimais gyventi ir įsidarbinti tyrėjams Lietuvoje, tobulinimo. Tai susiję su iki šiol mažai diskutuota tema apie *mokslininkų inovatyvių sprendimų įgyvendinimo ir nesėkmių kompensavimo sistemos sukūrimą*.

Sudarant tyrėjų mobilumo strategijas pagal atskiras šalis pirmasis įspūdis būna – kiek šalių, tiek ir strategijų. Todėl palyginamieji įvairių šalių tyrimai bei tarptautinių institucijų pastangos sukurti bendras taisykles bei procedūras aukštos kvalifikacijos specialistų judumui tarp šalių leidžia išryškinti tiek mobilumo strategijų kūrimo principus, tiek grupuoti atskiras šalis. Perkeliant

konkrečią direktyvą ar vertinant valstybės tyrėjų mobilumą skatinančios politikos veiksmingumą tenka rinktis kieno požiūriu bus vadovaujamosi: savos (priimančios kitų šalių tyrėjus) ar tyrėjų kilmės šalies interesais. Jeigu apie priimančią šalį yra teigiama, kad priimdama aukštos kvalifikacijos darbuotojus bei tyrėjus (kaip dalį tokios darbo jėgos) šalis turi galimybę kompensuoti savo darbo jėgos trūkumą, didinti specialistų gebėjimus, produktyvumą, užtikrinti ekonominį augimą ar sutaupyti išlaidas išsimokslinimui, tai mobilių tyrėjų kilmės šalies atžvilgiu konstatuojama, kad ji netenka savo kvalifikuotų darbuotojų bei kalbama apie „protų nutekėjimą“. Bendriausi tyrėjų mobilumą skatinančios politikos tikslai yra trejopi:

- Reaguoti į to laikotarpio darbo jėgos (specialistų) trūkumą;
- Didinti žmogiškąjį kapitalą šalyje;
- Skatinti žinių apyvartą bei inovacijas.

Vertinant šalies tyrėjų mobilumo strategijos būklę žiūrima (remiamasi OECD, 2008), ar yra (bei kokia) strategija šalyje, kuria vadovaujamosi *skatinant* tyrėjų mobilumą. Žiūrima, ar šalis yra priėmusi specialią programą, kokiam laikotarpiui. Specialios programos priimtos Jungtinėje Karalystėje, Austrijoje ir Kanadoje, kur mobilumas traktuojamas kaip pagrindinis nacionalinės strategijos veiksnys, padarysiantis šalį viena patraukliausių mokslininkams bei tyrėjams, sukursiantis inovatyvią bei konkurencingą šalies ekonomiką, prioritetą teikiant šalių bendradarbiavimui bei universitetų internacionalizavimui. Kaip neturinčios specialių strateginių programų, minimos Šveicarija bei Norvegija, nors pažymima pastarosios orientacija į mokslinių tyrimų bei tarptautinių tyrimų programų tarptautiškumo didinimą. Atskirai išryškinamos Europos Komisijos iniciatyvos bei eilė direktyvų, pvz. Strategija vystyti atvirą, trans-Europinę darbo rinką tyrėjams COM(2001)331 (20/6/2001).

Ar Lietuvoje galime išskirti specifinę strategiją, *skatinančią* tyrėjų mobilumą? Ją iš dalies atitiko *Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa*, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22

d. nutarimu Nr. 1270, kurioje buvo numatytos 2 priemonės: sudaryti tyrėjų mobilumo tarp valstybinių ir nevalstybinių mokslinio tyrimų įstaigų sąlygas, išlaikant vienodą tyrėjų statusą bei parengti teisinę bazę ir numatyti paramos priemonės „pumpurinėms“ (mokslo ir mokslinių tyrimų įstaigų padalinių ar tyrėjų grupių pagrindu besikuriančioms) įmonėms. „Tyrėjų karjeros programoje“ (patvirtinta 2007 m. gruodžio 3 d. ŠMM Įsak-2335), numatyta:

- Stipendijos (grantai) tarptautinio lygio mokslininkams;
- Iš užsienio grįžtančių Lietuvos mokslininkų reintegracijos rėmimas;
- Podoktorantūrinės stažuotės;
- Studentų mokslinių darbų skatinimas (*parama geriausiems doktorantams, studentų mokslinių praktikų finansavimas, stipendijos*);
- Valstybės pagalba mokslininkų įdarbinimui įmonėse;
- Mokslininkų ir kitų tyrėjų kvalifikacijos ir kompetencijos tobulinimas pagal atitinkamos mokslo srities poreikius;
- Mokslininkų ir kitų tyrėjų kvalifikacijos ir kompetencijos tobulinimas pagal pagrindinius gebėjimus.

Ar yra sukurtas internetinis tinklalapis ar organizacija, užtikrinanti informacijos, būtinos mokslininkų bei tyrėjų mobilumui, pateikimą. Šalių, kurios jų neturi, skaičius ženkliai išauga (Lietuvoje veikia Euraxess portalas). Diasporos strategijos buvimas – ieškoma akademinių bendruomenių saitų. Šalių, jų nepateikusių ar neišryškinusių skaičius, dar labiau išauga. Ar galime teigti, kad Lietuvoje turime tam tikrą diasporos strategiją? Greičiau, „Ne“, nors yra pavienių bandymų: pvz. *Protų susigrąžinimo programa* ar minėta *Tyrėjų karjeros programa*, kurioje numatytos stipendijos (grantai) tarptautinio lygio mokslininkams bei iš užsienio grįžtančių Lietuvos mokslininkų reintegracijos rėmimas.

Apibendrinant galima teigti, kad tyrėjų mobilumo politika bei šalies strategija labai priklauso nuo to, ar toje šalyje išvis yra *pakankamai diferencijuota migracijos politika*, kuri būtų orientuota į atskiras socialines grupes, tarp jų ir į mokslininkų bei tyrėjų mobilumą. Vienu šios migracijos politikos rodikliu yra laikomas specialių vizų tyrėjams įvedimas. Kita vertus, tai atspindi tyrėjų mobilumą skatinančių priemonių buvimas, tiek neformalių (kaip Suomijoje, kurios remiasi imigracijos tarnybos bei aukštojo mokslo institucijų bendradarbiavimu), Naujojoje Zelandijoje – paklausių (trūkstančių)

profesijų sąrašo sudarymu, Norvegijoje – lengvesnėmis šeimų susijungimo procedūromis, Jungtinėje Karalystėje - atskiroms studentų grupėms netaikomas leidimo dirbti reikalavimas.

Analizuojant nacionalinių valstybių *teisinę bazę*, pvz., konkrečią įleidimo aukštos kvalifikacijos trečiųjų šalių piliečiams atvykti tvarką, paprastai tiriama (žr. European Migration Network. Conditions of Entry... , 2007) darbo, vizų bei leidimų gyventi tvarka; kvotų buvimas arba ne; darbinės veiklos reguliavimas bei savarankiškai dirbančių asmenų veiklos reglamentavimas. Labiausiai atskiros šalys skiriasi pagal tai, kokias *specialias programas* jos yra sukūrusios siekdamas pritraukti aukštos kvalifikacijos trečiųjų šalių piliečius atvykti į šalį, o bendrumo paieškos vis dar labai sudėtingos (žr. European Migration Network. Conditions of Entry... 2007, 17-18). Dauguma programų nėra specialiai orientuotos į aukštos kvalifikacijos specialistus. Išimtį sudaro Jungtinė Karalystė, turinti tokią specifinę Aukštos kvalifikacijos migrantų programą (*Specific Highly Skilled Migrant Programme – HSMP*). Jeigu bendras įvairių šalių pastangų bruožas – orientacija užpildyti tam tikras darbo rinkos nišas, tai Jungtinės Karalystės programa HSMP vertinama kaip labai lanksti: migrantai, atvykę pagal šią programą, gali dirbti bet kurioje srityje (netgi būti savarankiškais darbuotojais). Jie nepraranda leidimo gyventi nesėkmės atveju. Estijoje tokia analogiška programa yra laikoma Mokymosi visą gyvenimą strategija, pagal kurią į Estijos universitetus yra kviečiami profesoriai tiek iš ES, tiek iš trečiųjų šalių, o informaciją (estų, anglų bei rusų kalbomis) teikia portalas EURES. Šalia šios programos, estų verslininkai gali patys ieškotis ir kviestis aukštos kvalifikacijos specialistus, naudodamiesi lengvesnėmis bei greitesnėmis leidimų dirbti ir gyventi gavimo procedūromis.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogiškojo kapitalo praradimo ir pritraukimo problemos ir jų sprendimai iliustruoja savotišką „perėjimą“ nuo požiūrio į migraciją kaip baigtinį reiškinį į požiūrį į mobilumą, kaip pastovią būseną. Vis daugiau publikacijų sieja aukštos kvalifikacijos asmenų mobilumą ne tik su dichotominiu traukos-stūmos veiksnių migracijos modeliu (kuris išlieka svarbus), bet su mobilaus asmens ir valstybės santykiu. Tokio pobūdžio

publikacijas Schiff (2006) vadina „naująja protų nutekėjimo literatūra“, o Favell (2010) persipynusius ir netradicinius migracijos modelius bei trajektorijas įvardija „naująja migracija“. Žinoma, galima ginčytis dėl tokio apibūdinimo naujumo ir dėl paties žodžio „naujas“ vartojimo socialiniuose moksluose, tačiau šie apibūdinimai įpareigoja atsigręžti į intelektualio kapitalo, žinių visuomenės ir socialinės sanglaudos sąsajas. Apie tokį atsigręžimą 17-ame pasaulinio sociologų kongrese, kurio tema – „Besikeičianti sociologija“ kalbėjo A. Touraine, pasak kurio, analitinės schemos turėtų būti grindžiamos laiko ir erdvės kategorijomis, komunikacijos transformacijų tyrimais, socialinės sanglaudos analize (Touraine, 2010 cit. Juozeliūnienė, 2010). Taigi žmogiškojo potencialo išsaugojimo ir pritraukimo problematika apjungia diskusiją apie „naująsias migracijos trajektorijas“ ir „naujus iššūkius“ socialinei sanglaudai (Favell 2010; Recci 2010). Šio proceso analizė leidžia iširti, kokį vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) kontekste atlieka žmogiškasis intelektualio kapitalo segmentas.

Apibendrinimas:

Socialinės sanglaudos prieiga tiriant intelektinį potencialą pirmiausia siejama su Heyneman (2000; 2003) ir Heuser (2007) švietimo ir aukštojo mokslo sektorių tyrimais bei socialinio ir žmogiškojo kapitalo aukštojo mokslo institucijose analize. Apibendrinant teorines išvalgas, galima teigti, kad žmonių potencialas yra socialinės sanglaudos kūrimosi prielaida. Apie socialinę sanglaudą kalbama daugiausia regionų ir konkurencingumo bei *žinių visuomenės* kontekste bei remiamasi prielaida, kad žmogiškojo intelektualinio kapitalo generuojamos idėjos ir inovaciniai sprendimai palaiko socialinę kokybę, t.y. kuria visuomenę, kuri sugeba įtraukti didžiausią žmonių skaičių ir taip ne tik mažinami prieštaravimai ir nesusikalbėjimas tarp skirtingų visuomenės grupių, bet ir užtikrinama tolygi ekonominė, socialinė ir kultūrinė valstybės raida.

Socialinės sanglaudos ir intelektualinio kapitalo koncepcijų sąveikos analizė parodė, kad žmogiškasis intelektualinis kapitalas yra stiprinantis ir palaikantis socialinę sanglaudą socialinės struktūros mechanizmas. Nors kiekvienos šalies migracijos istorija bei joje susikūrusios bendruomenės savaip formuoja šalies migracijos politiką, tačiau lygybės įteisinimas bei pagrindinių žmogaus teisių gynimas yra tas standarto minimumas, kuriuo grindžiamas piliečių ar atvykėlių įtraukimas. Šioje dalyje išanalizuotos žmogiškojo kapitalo praradimo ir pritraukimo problemos, ir jų sprendimai iliustruoja savotišką „perėjimą“ nuo požiūrio į migraciją, kaip baigtinį reiškinį, į požiūrį į mobilumą kaip pastovią būseną. Vis daugiau publikacijų sieja aukštos kvalifikacijos asmenų mobilumą šalia dichotominio traukos-stūmos veiksnių migracijos modelio (kuris išlieka svarbus), bet su mobilaus asmens ir valstybės santykiu. Žmogiškojo potencialo išsaugojimo ir pritraukimo problematika apjungia diskusiją apie „naujasias migracijos trajektorijas“ ir „naujus iššūkius“ socialinei sanglaudai (Favell, 2010; Recci, 2010). Čia iškyla nacionalinių ir globalių interesų derinimo problema, todėl išskiriama valstybės, kaip nacionalinio intelektualinio kapitalo gausintojo, teorinė perspektyva, t.y. intelektualinis kapitalas nėra įmanomas be

valstybės.

Nacionalinio intelektualinio kapitalo modelis išskiria objektyvius ir subjektyvius intelektualinio kapitalo dėmenis. Daugelyje iki šiol atliktų tyrimų autoriai koncentruojasi ties objektyviais intelektualinio kapitalo indikatoriais. Objektyvūs indikatoriai analizuojami remiantis kiekybiniais parametrais. Kita vertus, analizuojant nacionalinį intelektualinį kapitalą svarbu įvertinti subjektyvius nacionalinio intelektualinio kapitalo komponentus. Tam, kad būtų užtikrintas intelektualinio kapitalo sėkmingas panaudojimas organizacijoje, žinios ir keitimasis žiniomis turėtų būti valdomas efektyviai, t.y. struktūrinis kapitalas tik sukuria struktūrą, kuri išsaugo žmogiškuosius išteklius. Čia teoriniame lygmenyje tampa svarbu įvertinti socialinės sanglaudos kontekstą keliant klausimą *kam priklauso intelektualinis kapitalas* ir kaip *valstybė kaip socialinis veikėjas generuoja intelektualinio kapitalo priklausymą* ir kokie yra subjektyvūs veiksniai kuriantys šią priklausomybę.

Apibendrinant skyriaus išvalgas, galima konstatuoti, kad **socialinės sanglaudos ir migracijos procesų valdymas yra skirtingas**, ir kai kurios šalys investuoja į aukštą kvalifikaciją turinčius asmenis ir švietimą, taip siekdamos užtikrinti socialinę sanglaudą. Siekiant patikrinti, ar aptartos sąvokos ir teorinės perspektyvos gali būti naudingos interpretuojant žmogiškojo intelektualinio kapitalo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimuisi, kitoje darbo dalyje pristatomas tyrimas akcentuoja žmogiškojo kapitalo segmento priklausymą valstybei ir jo santykį su ja.

3. INTELEKTINIO KAPITALO PRIKLAUSYMAS VALSTYBEI KAIP SOCIALINĖS SANGLAUDOS KŪRIMOSI VEIKSNYS: EMPIRINIS TYRIMAS

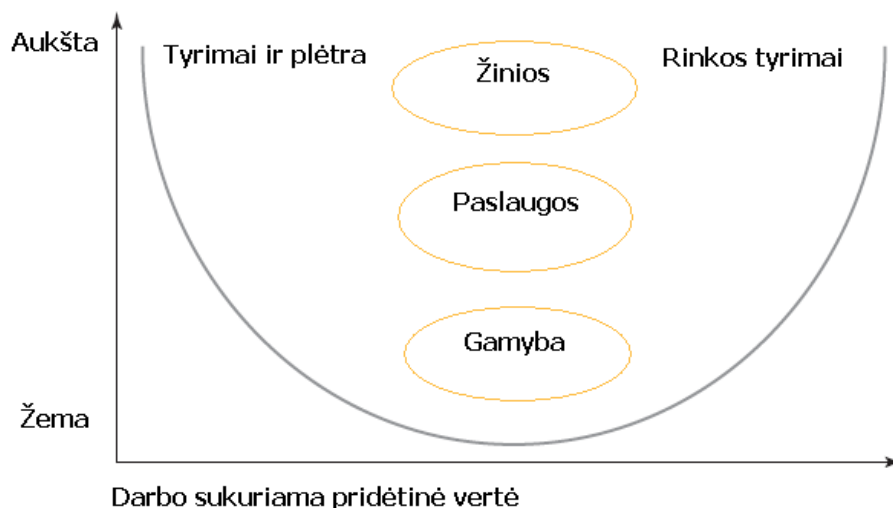
Intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos sąveikos empirinį tyrinėjimą apsunkina tai, kad tai daugialypės sąvokos. Šioje dalyje pateikiamas socialinės sanglaudos ir intelektualinio kapitalo integravimas empirinių duomenų pagrindu siekia atspindėti šį daugialypiškumą. Pirmiausia aprašoma empirinio tyrimo metodologija, pristatomi ir įvertinami empirinio tyrimo rezultatai. Empirinis tyrimas apima du etapus, kurių kiekvienas aprašomas atskirai, aptariant tyrimo eigą, duomenų rinkimą ir duomenų šaltinius. Šie tyrimai remiasi interviu su švietimo ir mokslo sistemoje dirbančiais aukštos kvalifikacijos asmenimis. Pirmąją jų grupę sudarė trečiųjų šalių (ne ES šalių) tyrėjai, vykdantys mokslinius tyrimus Lietuvoje. Antrąją grupę sudarė Lietuvos piliečiai, įgiję mokslo daktaro laipsnį ne Lietuvoje. Skirtingų profilių aukštos kvalifikacijos asmenų interviu analizė leidžia atskleisti mikro-makro perspektyvą ir parodyti kaip vyksta individo sąveika ne tik su kitais individais, bet ir su tokiais socialinėmis struktūromis, kaip formalios institucijos ar valstybė. Papildomai ne ES šalių tyrėjų tyrime naudojami 15-os švietimo ir mokslo ekspertų interviu duomenys (žr. LLL, 2010).

3. 1. Empirinio tyrimo metodiniai parametrai ir tyrimo modelis

Tyrimu siekiama ištirti subjektyvų intelektualinio kapitalo lygmenį siejant žmogiškąjį segmentą ir švietimo ir mokslo sistemoje esančių institucijų gebėjimą generuoti *priklausymą* valstybei, remiantis Lietuvos ir lietuvių kilmės ir ne Europos šalių MTTP darbuotojų įsijungimo į švietimo ir mokslo sistemą Lietuvoje kontekstu, įvertinant šio įsijungimo konteksto vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) procesui bei nustatyti intelektualinio kapitalo trajektorijas

(angl. *pathways*), t. y. kaip intelektinis kapitalas pritraukiamas į valstybę ir išstumiamas iš jos.

Socialinės sanglaudos ir migracijos procesų valdymas yra skirtingas ir šalys investuoja į aukštą kvalifikaciją turinčius asmenis ir švietimą, taip siekdamos užtikrinti socialinę sanglaudą. Išanalizavus Lietuvos statistinius duomenis apie žmogiškojo intelektualio kapitalo rodiklius, dvi grupės atsiduria intelektualio kapitalo tyrimų centre. Pirmoji – tyrėjai, įgiję mokslo laipsnį ne Lietuvoje (kiekybiniai duomenys apie juos riboti, o kokybinių įžvalgų trūksta). Antroji grupė – ne ES šalių mokslininkai ir tyrėjai, vykdanys mokslinius tyrimus Lietuvoje. Šios grupės pasirinktos dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, jos atitinka darbe naudojamą žmogiškojo intelektualio kapitalo žmogiškojo segmento sampratą ir implikuoja mąstyti apie valstybėje vykstančių procesų, keičiančių socialinę sanglaudą, šioms grupėms daromą įtaką. Antra, intelektualio kapitalo žmogiškasis segmentas turi tiesioginį poveikį socialinei sanglaudai – ekonominis kapitalas, inovacijos ir visuomenės pažanga, investicijos į mokslo ir technologijų infrastruktūrą kuria ne tik šalies, kurioje „gera gyventi“ įvaizdį, bet pritraukia finansinį kapitalą ir kuria darbo vietas (žr. 7 pav).

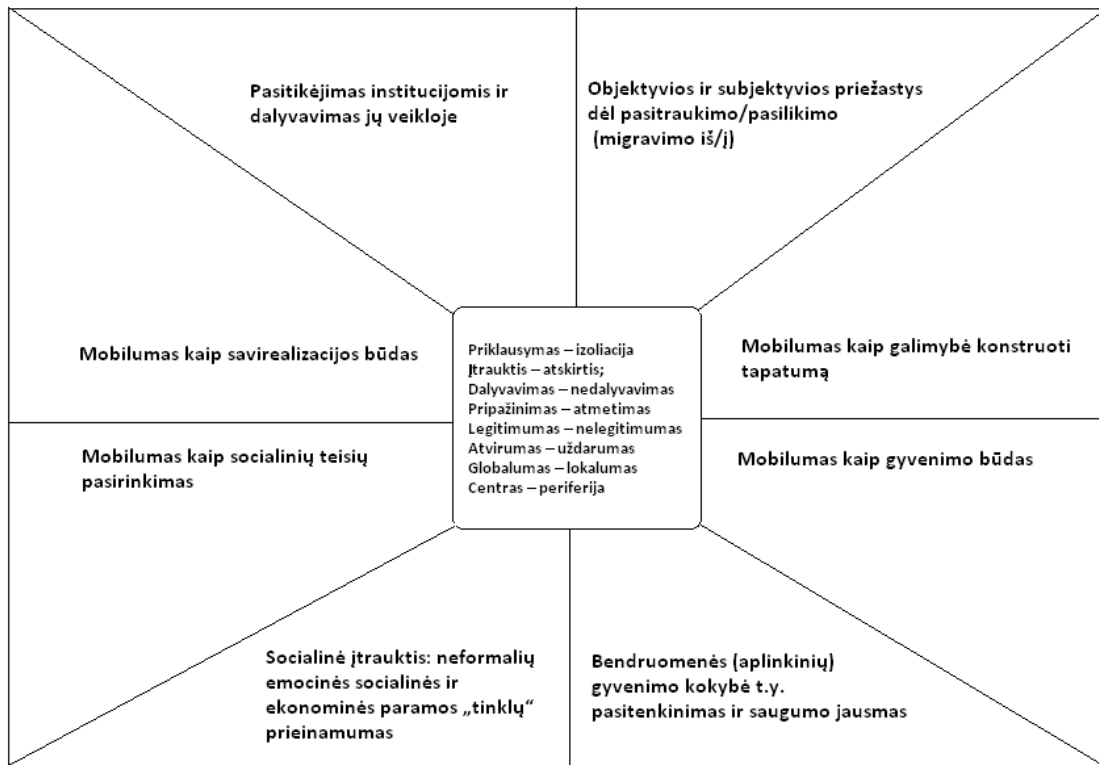

Šaltinis: Edward ir Ulrich, 2008

7 pav. Darbo pobūdis ir jo kuriama pridėtinė vertė.

Naujos žinios atsiranda individo lygmenyje, tačiau individualių (asmeninių) žinių prieinamumas kitiems yra esminis konkurencingumo elementas (Koenig ir Membrillo, 1998). Šis prieinamumas turėtų būti užtikrinamas visuose lygmenyse. Turėtų būti užtikrinamas žinių tęstinumas ir jų priklausymo „kažkam“ – įmonei, organizacijai ar valstybei – jausmas (Stewart, 1997). Apskritai „priklausymo jausmas“ yra tai, kas sujungia individualių žinių kūrimo procesą su intelektiniu kapitalu (Koenig ir Membrillo, 1998). O. Stark (2004), vertindamas žmogiškojo kapitalo nutekėjimo ir sugrįžimo perspektyvas, akcentuoja specifinį ir bendrąjį žmogiškąjį kapitalą. Bendrasis kapitalas – tai asmens žinių, kvalifikacijų ir asmeninių savybių visuma, kuri leidžia „neprisirišti“ prie teritorijos. „Naujosios migracijos“ kontekste pabrėžiamas specifinis kapitalas, kuris susideda ne tik iš ekonominių sąlygų, bet ir iš subjektyviai interpretuojamų normų, vertybių ar socialinės kontrolės. „Specifinis“ žmogiškasis kapitalas yra „produktyvus užsienyje“, bet „nenaudingas namie“ (Stark, 2004,19). Kitaip tariant, „naujosios“ migracijos kontekste tampa svarbūs socialinės sanglaudos dėmenys, apie kuriuos vis daugiau kalbama kaip apie „socialinę kokybę“ (Pichler ir Wallace, 2009).

Intelektinio kapitalo priklausymas, t. y. į(-si)jungimas į socio-ekonominių valstybės kontekstą, teritorinis mobilumas bei išsaugojimas, yra vienas iš būdų matuoti socialinės sanglaudos kūrimą(-si). Kadangi kiekybiniai duomenys apie intelektinio kapitalo žmogiškąjį segmentą yra riboti, kokybinio empirinio tyrimo logika leidžia analizuoti intelektinį kapitalą, kaip veiksni socialinės sanglaudos kūrimuisi. Šio tyrimo objektas yra perdėm kompleksiškas kiekybiniais metodams pritaikyti, be to, nėra žinoma tiksli generalinė visuma. Tyrime siekiama „pagauti“ tikrovę tokią, kokia ji yra, neturint jokių išankstinių nusistatymų ir siekiant suprasti, kaip žmonės suvokia savo aplinką bei sąlygas, aplinkybes, kurios formuoja jų gyvenimą, bei kokias prasmes tam suteikia.

Sudaryta pagal Jensen, 1998 ir Duhaime et al, 2004

8 pav. Latentiniai subjektyvūs socialinės sanglaudos indikatoriai

Mokslą, mokymąsi ir inovacijas generuoja valstybės, institucijų ir asmenų sąveika, kuri remiasi „pasitikėjimu, priklausymu ir kitais socialinės sanglaudos elementais“ (Lundvall, 2002,9). Taigi empiriškai ištiriant pasirinktą žmogiškojo intelektualinio kapitalo segmentą, įvertinant jo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) procese, svarbūs formalus švietimo ir mokslo sistema, darbo jėgos mobilumas, prieiga prie socialinių tinklų, socialinės ir psichologinės sąlygos, įskaitant bendrų vertybių ir bendrų tikslų buvimą ir pasitikėjimo institucijomis kriterijus (Davis and Fine-Davis, 1991; Larson 1993; Diener and Suh, 1997; Duhaime et al, 2004). Intelektinio kapitalo kaip veiksnio socialinės sanglaudos kūrimuisi įvertinimas yra neatsiejamas nuo institucinių galių ir kultūrinės aplinkos bei atskirų grupių santykio su valstybe. Be to, žmogiškojo kapitalo kūrimo procese tarpusavio sąveika tarp valstybės, organizacijų ir individų nulemia valstybės vertės ir konkurencingumo augimą

(Romano, 2009).

Tyrime remiamasi prielaida, kad siekiant paaiškinti objektyvias (ekonominės) intelektinio kapitalo pritraukimo ir išstūmimo iš valstybės priežastis reikia tirti subjektyvius veiksnius. Kokybinio tyrimo duomenys analizuojami pagal Jenson (1998) išskirtą priklausymo kategoriją, ją siejant į konceptualią visumą su (Duhaime, et al., 2004) išskirtais socialinės sanglaudos analitiniais pjūviais (žr. 8 pav.). Duhaime (et al., 2004) ir Jenson (1998) išskirtos kategorijos tyrime taip pat siejamos su Forsé ir Parodi (2009) socialinės sanglaudos teorija ir Guibet Lafaye (2009) išskirtais socialinės sanglaudos modeliais. Pasitikėjimas institucijomis ir dalyvavimas jų veikloje, objektyvios ir subjektyvios priežastys dėl pasitraukimo/pasilikimo (migravimo iš/į) bendruomenės, socialinė įtrauktis, neformalių emocinės socialinės ir ekonominės paramos „tinklų“ prieinamumas, ekonominė įtrauktis, bendruomenės (aplinkinių) gyvenimo kokybė, t. y. pasitenkinimas ir saugumo jausmas, yra išskiriami kaip aspektai, kurių analizė leidžia papildyti teorinius svarstymus apie socialinės sanglaudos kūrimosi modelius.

Tyrimo metu buvo surinkta giluminė informacija apie informantų į(-si)jungimą į socio-ekonominį valstybės kontekstą, nagrinėjant klausimus apie žmogiškojo intelektinio kapitalo indėlį į valstybę, per vieni kitų ir savęs sampratas bei įsijungimą į profesinę „bendruomenę“ bei *priklausymo* valstybei ir tautai jausmą (Forsé ir Parodi, 2009). Žmogiškąjį intelektinį kapitalą čia siekiama tirti empiriškai, įvertinant jo vaidmenį socialinės sanglaudos kūrimo(-si) procese, bei nustatyti intelektinio kapitalo mobilumo trajektorijas (angl. *pathways*), t. y. kaip „vietinis“ intelektinis kapitalas sukuriamas valstybėje, pritraukiamas į ją ir išstumiamas iš jos, ir įvertinti, kiek intelektinis kapitalas *priklauso* valstybei, kiek jis yra takus ir mobilus. Taip pat aptariama tyrimo eiga, iškilusios problemos ir išvalgos. Prieš pradėdant tyrimą paaiškėjo, kad panašių tyrimų ir publikacijų Lietuvoje beveik nėra. Publikacijos susijusios su aukštos kvalifikacijos asmenų gyvenimo istorijomis dažniausiai tyrinėjo migracijos „stūmos-traukos“ veiksnius, kitose dominavo informacija apie „paprastus“ migrantus. Reikšmingą dalį informacijos šaltinių sudarė

užsakomųjų tyrimų medžiaga, t. y. „valdžios publikacijos“, kaip jas vadina Hume ir Mulcock (2004). Pačių migrantų internete publikuoti komentarai, straipsniai ir nuomonės bei savotiški „emigrantų literatūros“ kūriniai, paremti istorijomis, pasakojimais ir patirtimi svetur taip pat pravertė pagrinžiant pokalbių klausimus. Apibendrinant galima teigti, kad kritiškų profesionalų ir socialiai ir teritoriškai mobilių asmenų gyvenimo „atspindžių“ mokslinėje literatūroje yra mažai, todėl ir pasirinkta tokia tyrimo strategija, kuri leistų kalbėti ne „už“, bet „iš“ tiriamųjų informantų perspektyvos (Abu-Lughod, 1991,143).

Kai kurie autoriai linkę manyti, kad protų nutekėjimo ir migrantų tyrimuose ekonominiai emigracijos motyvai dažnai yra pervertinami (Counihan ir Miller, 2006; Rakauskienė, 2007; Castles ir Miller, 2009). O. Rakauskienės nuomone, viena iš pagrindinių žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimo priežasčių yra ta, kad žmonės palieka Lietuvą, nes negali joje realizuoti savo profesinio potencialo – specialistai ir profesionalai neranda sau tinkamos terpės – profesinės, o dažnai ir dvasinės, intelektinės, kūrybiškos aplinkos, o karjera, materialinis statusas nepriklauso nuo profesionalumo ir išsilavinimo lygio (Rakauskienė, 2007). Socialinio poveikio atžvilgiu, intelektualinio kapitalo praradimas turi stiprų poveikį valstybės raidai, nes nutrūkus ryšiams su kilmės valstybės socialine struktūra šis praradimas įgauna negrįžtamą poveikį socialinei sanklodai.

Lietuvoje aukštos kvalifikacijos darbuotojų emigracija skelbiama kaip „pavojinga“, o akademiniam diskurse apie intelektualinį kapitalą dažniausiai kalbama lietuvių tyrėjų ir mokslininkų emigracijos ir protų nutekėjimo kontekste, tačiau Lietuvai taip pat aktualus ir intelekto pritraukimas iš ne ES šalių. Mokslininkų ir tyrėjų mobilumo tyrimai Lietuvoje dažniausiai remiasi statistine kiekybine analize. Kokybinių tyrimų su ne ES šalių aukštos kvalifikacijos tyrėjais ir mokslininkais Lietuvoje nėra atlikta. Be to, atvykę į šalį jie dažniausiai tampa statistiškai ir socialiai „nematomi“ (Salt, 1992; Favell, 2006).

Galimos socialinės sanglaudos matavimo alternatyvos yra šios: pirmoji – tai šalies lygio socialinės sanglaudos indikatorių matavimai, kurie remiasi kiekybine išraiška (Rajulton, Ravanera ir Beaujot, 2007), antroji – kokybiniai duomenys ir jų interpretacija. Standartiniai kiekybiniai socio-ekonominiai rodikliai ne iki galo atspindi socialinės sanglaudos kūrimo(-si) dinamiką ir kiekybiniai matavimai neatskleidžia svarbių priežastinių ryšių tarp subjektyvių kintamųjų (Diener ir Suh, 1997; Rajulton, Ravanera ir Beaujot, 2007). Remiantis šiomis prielaidomis pasirinktas kokybinis tyrimas. Kokybinio metodo taikymas reikalingas ir dėl naujų socialinės sanglaudos reiškinių pažinimo galimybių. Pasak Forsé ir Parodi (2009), tirti socialinę sanglaudą, reiškia bandyti išmatuoti atotrūkį tarp esamos socialinės tvarkos ir gerai „funkcionuojančios“ visuomenės, t. y. matuoti skirtumus tarp visuomenės grupių, negatyvius reiškinius ir kitus visuomenės „nepajėgumus“. Pasak minėtų autorių, yra du socialinės sanglaudos matavimo aspektai: pirma, tai socialiniai reiškiniai ir procesai, kuriuos galima stebėti bei analizuoti vertinant kiekybinius duomenis, ir antra – tai diskusijos *procesas*, apie tai, ką reiktų pakeisti, kad visuomenė ar jos dalis (pvz., profesinė grupė) gerai „funkcionuotų“ (Forsé ir Parodi, 2009).

Socialinių mokslų tyrimus (Stebbins, 2001) skiria į du aspektus: tiriamąjį (*exploratory*) ir patvirtinamąjį (*confirmatory*). Remiantis literatūros apžvalga ir esamais tyrimais, galime teigti, kad yra gana mažai žinoma apie intelektualio kapitalo, kaip socialinės sanglaudos kūrimo (-si) veiksnio, formavimosi bei raiškos specifiką ir jų tarpusavio (mikro, meso ir makrolygio) sąveiką, todėl tyrimas aiškiai suponuoja tiriamąjį-žvalgomąjį analizės pobūdį. Šio tyrimo įžvalgos galės vėliau būti verifikuojamos ir papildytos naujais kokybiniais ir kiekybiniais duomenimis. Kita vertus, šiame tyrime, atskleidžiančiame subjektyvias intelektualio kapitalo segmento ir socialinės sanglaudos sąsajas, taip pat naudojama antrinių kiekybinių duomenų analizė, t. y. kokybiniame tyrimo kontekste „įsodinami“ (angl. *nested*) su tiriamu aspektu susiję kiekybiniai duomenys (Creswell et al., 2003). Apskritai socialinės sanglaudos procesų tyrimuose visuomenės (makro) perspektyva užleidžia vietą individo ir

žmonių grupių, kaip vienokio ar kitokio tipo bendruomenės, analizei (Green, Preston, ir Janmaat, 2006,24). Todėl ir darbe remiamasi prielaida, kad kokybinis socialinės sanglaudos indikatorių matavimas leistų plėsti diskusiją Lietuvoje apie tai, ką reiktų pakeisti, kad visuomenė ar jos dalis (pvz., profesinė grupė) gerai „funkcionuotų“.

3. 2. *Priklausymo kategorija ir jos operacionalizavimas*

Nėra susitarta dėl vienodų socialinės sanglaudos apibrėžimų, indikatorių ir jų matavimo, Bollen ir Hoyle (1990) siūlo socialinę sanglaudą tirti kaip individų, per priklausymą ir moralę, „suvokiamą“ (*perceived social cohesion*) fenomeną. Formaliai „suvokiamoji“ socialinė sanglauda yra apibrėžiama kaip individo priklausymo grupei jausmas ir moraliniai įsipareigojimai, siejami su naryste (tautinėje, profesinėje) grupėje (Bollen ir Hoyle, 1990,482). Pastarieji autoriai pasisako už subjektyvų socialinės sanglaudos tyrinėjimą, įvertinant faktorius, kurie lemia susitapatinimą ir susisaistymą su didesne ar mažesne visuomenės grupe ar valstybe. Richardson (2002) ir Thaver (2004) manymu, socialiniuose ryšiuose, kuriuos asmuo užmezga su kitais socialiniais veikėjais (asmenimis, grupėmis, institucijomis ar valstybėmis), priklausymo jausmas susijęs su tuo, jog asmuo „jaučiasi namuose“. Šis jausmas gali būti patiriamas, kai individas gauna teigiamos, pozityvios patirties svetimoje vietoje. Thaver (2004) straipsnyje, kuriame analizuojami organizacinės (institucinės) aukštojo mokslo kultūros tyrimo metodologiniai parametrai, pastebi, kad tiriant priklausymą, klausti asmens reikia ne „ar tu jautiesi namie?“, bet greičiau „kur, kaip ir kokiomis aplinkybėmis asmuo gali pasakyti „*aš jaučiuosi namie*“ ar „*aš esu savo vietoje*“?“. Namų savoką minėtas autorius vartoja perkeltine prasme – tai plataus socioekonominio ir kultūrinio lauko metafora.

Priklausymas yra sunkiai identifikuojamas „latentinis“ subjektyvus socialinės sanglaudos indikatorius (Jenson, 1998), o klausimas, kaip *priklausymas* konstruojamas intelektualinio kapitalo žmogiškojo segmento, nepakankamai įvertintas. Mokslinėje literatūroje sutinkama etninio ir pilietinio

priklausymo konceptualizacija visgi pasirodė per siaura intelektualinio kapitalo žmogiškojo segmento tyrimui. Priklausymas gali būti suvokiamas plačiau. Pavyzdžiui, danų filosofas Soren Kierkegaard *priklausymą* apibrėžia kaip buvimo pasaulyje *teisingą santykį* (*belonging qua correct relation*; Kierkegaard, 1987 [1943]). Toks egzistencialistinis apibrėžimas leidžia ieškoti atsakymo, kaip konstruojamas priklausymas ir ką jis reiškia pačiam asmeniui. E. Durkheim (1964) supratimu, priklausymo nebuvimas (idėja, kad visuomenėje nėra bendrų normų ir pilietinių vertybių) veda į anomiją. Tuo tarpu A. Giddens (1991) pabrėžia, kad dabartinė visuomenė individui teikia neribotų galimybių konstruoti ir „lipdyti“ (*mould*) savo tapatumą renkantis kam, kiek ir kur priklausyti, t. y. modernus priklausymas tarsi priešpastatomas tradicinėms etninio-pilietinio priklausymo formoms – šeimai, tautai, valstybei. Tiriant priklausymą vien tik pilietybės aspektu, priklausymas reikštų vienašališką pavaldumą valstybei (Taljūnaitė, 2005), taip sumenkinant asmens vaidmenį, todėl socialinės sanglaudos kontekste turėtų būti įvertinamas asmens ir valstybės ryšys. Į etninio-pilietinio priklausymo ribas ypač „netelpa“ mobilūs aukštos kvalifikacijos asmenys. Tą lemia ir globalios socialinės ir ekonominės nelygybės formos, pasireiškiančios dėl išsilavinimo, komunikacijos technologijų, tinklaveikos ir migracijos. Nors Sassen (2006) teigimu, aukštos kvalifikacijos asmenys ir profesionalai yra privilegijuota grupė, kuri judėdama iš vienos teritorijos ar sektoriaus į kitą nepatiria jokių ir praktiškai nesusiduria su jokiais integracijos sunkumais, Favell (2008) tvirtinimu, jų padėtis visgi neprilygsta vietos grupei priklausantiems asmenims. Forsé ir Parodi (2009) socialinės sanglaudos teorijoje priklausymą išskiria kaip vieną svarbiausių rodiklių, kurį galima išmatuoti (kiti du – pripažinimas ir legitimumas). Pasak šių autorių, priklausymas yra platesnė kategorija nei integracija, kuri paprastai matuojama socialinės sanglaudos tyrimuose. Integracija, minėtų autorių supratimu, apima *skirtumo, išsiskyrimo iš kitų, kitokių* kontekstą, o *priklausymas* apima visus tiriamos visuomenės ar grupės narius (ne tik „kitus“), nesvarbu, kurį kriterijų pasirinksiame – pilietinį, etninį, socialinį, politinį, ekonominį, profesinį, teritorinį ar geografinį. Žiūrint į valstybę per

priklausymo prizmę, aiškėja, kad priklausymo perspektyva suteikia inovatyvių idėjų, dekonstruojančių valstybės kaip „įsivaizduojamos bendruomenės“ (Anderson, 1991) teritorinį ir institucinį uždaramą. Taigi priklausymas gali būti suprantamas ne tik teritorine, etnine ar pilietybės, bet ir transnacionalumo, kultūrine ir profesine prasme (žr. 12 lentelę). Priklausymui, kaip svarbiausiam socialinės sanglaudos dėmeniui, artimas ir Ruedin ir D'Amato (2011,3) siūlomas apibrėžimas: „Socialinė sanglauda reiškia, jog individai jaučiasi visuomenės dalimi ir pasitiki vieni kitais“.

Socialinė sanglauda gali būti suprantama kaip „gera visuomenės struktūra“, todėl kai kurių autorių darbuose socialinę sanglaudą pakeičia tautinės sanglaudos sąvoka (Reitz et al., 2009; Dayton-Johnson, 2001; Béland ir Lecours, 2008). Kita vertus, klausimas – „kas sieja socialinę sanglaudą ir tautą?“ – keliamas retai, nes atsakymas į jį reikštų pernelyg drąsų bandymą apibūdinti daugialypį ir sudėtingą ekonominį, politinį ir kultūrinį kontekstą. J. Reitz, R. Breton ir kt. (2009) socialinės sanglaudos sąvoką vartoja siauresne tautinės sanglaudos prasme, suprasdami ją kaip ekonominius, socialinius, demografinius ir kultūrinius valstybės raidos indikatorius, kurie apibūdina valstybės ar tautos gyvavimą ir galią. Šie indikatoriai yra skirtinguose rizikos ir saugumo bei visuomenės solidarumo ir skirtumų poliuose. Juos matuojant bandoma bent iš dalies atsakyti į klausimą, ar emigracija ir imigracija gali „pagerinti“ ir „sustiprinti“ visuomenę. Šiuos indikatorius taip pat akcentuoja ir jau minėtas Duhaimė (et al., 2004). Pastarasis klausimas apie migraciją yra antitezė Ache (et al., 2008) teiginiui, kad „gera“ visuomenė yra „stipri“ visuomenė, kuri geba „įsukti“ į bendrą savo veiklos procesą didžiausią dalį piliečių. Tai suteikia tokiai visuomenei dideles galias (legitimumą), mobilizuoja išteklius, kurių dėka socialinė sanglauda neprarandama. Be to, sanglauda yra ilgalaikė, t. y. socialiniai ryšiai tarp visuomenės grupių yra stiprūs ir aktyviai palaikomi (Vranken et al., 2003).

Priklausymas apima lokalias ir globalias socialinės sąveikos formas. Modernios *priklausymo* formos gali būti apibūdinamos kaip „nebetelpančios“ į tradicines socialines kategorijas – šeimą, bendruomenę, profesiją ar valstybę,

t.y. tapatumas yra ne duotybė, bet „darbas“ (Bauman, 2000). Dėl šios priežasties sociologijos mokslo tyrinėjimai vis daugiau dėmesio skiria ne deskriptyvioms *priklausymo* kategorijoms, bet preskriptyvioms *priklausymo* kategorijoms, t. y. kaip asmuo pats save priskiria tam tikrai grupei ar kategorijai. Ypač aukštos kvalifikacijos asmenų, intelektualio kapitalo, „tradicinės“ priklausymo kategorijos pasiduoda tik sąryšinei analizės logikai, t. y. daugialypiai *priklausymo* aspektai ir socialinių santykių tinklai „tradicinio“ *priklausymo* formas savotiškai devalvuoja – pradedant socialiniais interneto tinklalapiais, baigiant transnacionalizmu, profesiniu mobilumu, daugianacionalinėmis korporacijomis ar migracija. Dėl šių priežasčių randasi naujos „kito“ darybos formos, kurias apsprendžia ne vien laikas ir erdvė ar biografiniai faktai. Todėl pagrindiniai *priklausymo* aspektai siejami su tokiais klausimais kaip vertybės ir nuostatos, susijusios su *priklausymo* konstravimu ir kodėl priklausymas tradicinėms socialinėms kategorijoms tampa nebe toks svarbus ir kaip šie tradiciniai tapatumo dėmenys apibrėžia grupę, kuriai priklausome, bei kas lemia sprendimą tapatintis arba nesitapatinti su tam tikra socialine kategorija (pvz., valstybe).

Socialinė sanglauda homogenizuoja tapatumų ir *priklausymo* raišką, o šie padeda išlaikyti socialinę sanglaudą. Šiame abipusiame procese svarbią vietą užima emigracijos bei imigracijos kontekstas, nes valstybės ekonominė, politinė bei kultūrinė galia daugiausia priklauso nuo gyventojų skaičiaus (žinoma, jei pritarsime T. H. Eriksen (1997) minčiai, kad tauta yra gyvas organizmas ir be gyventojų išlikti negali). Z. Bauman (2006,20) teigia, kad „tapatumo idėja atsirado dėl priklausymo krizės ir dėka pastangų, kurių reikėjo užpildant tuštumą tarp ‘turėtų būti’ ir ‘yra’“. Šis Z. Bauman apibrėžimas susijęs su socialinės sanglaudos dėmenimis – rizika, saugumu bei visuomenės solidarumu. Kitaip tariant, valstybė nubrėžia ribą tarp „mes“ ir „jie“, o migrantai (tiek emigrantai, tiek imigrantai – nesvarbu, iš kurios perspektyvos žiūrėsime), dėl pilietinių teisių (ne)įgyvendinimo, (ne)užtikrintos ekonominės gerovės ir laisvų arba ribotų galimybių dalyvauti visuomenės veikloje, patiria arba riziką ir priimančios visuomenės „atmetimą“, arba saugumą ir solidarumą.

12 lentelė. Priklausymo dėmenys, dekonstruojantys valstybės teritorinį ir institucinį uždaramą

Priklausymas	teritorinis	nacionalinis, regioninis, kosmopolitinis
	etnis	kilmė, bendruomenė
	pilietinis	pilietybė kaip statusas, kaip socialinis vaidmuo, kaip procesas, kaip teisių pasirinkimas (Taljūnaitė, 2005)
	transnacionalinis	mobilumas, migracija
	kultūrinis	kalba, religija, istorija
	profesinis	švietimas, kvalifikacija
	asmeninis	individualumas ir unikalumas (Erikson, 1968)

Mobilių asmenų, migrantų atžvilgiu, priklausymas yra „takus“ procesas, besireiškiantis per istorinius, struktūrinius ir kultūrinius santykius, kuriuose toks asmuo atsiduria. Šie asmenys gali priklausyti vienai ar kelioms valstybėms, grupėms, gali tarp jų judėti keisdami savo tapatumą, nepaisant to, kad vienos ar kitos socialinės struktūros rėmuose juos prikirtume kuriai nors iš šių struktūrų (Reed-Danahay ir Brettell, 2008). Kartais tokių asmenų priklausymas apibrėžiamas „lanksčios pilietybės“ kriterijais, kurie „komplikuoja“ tradiciškai suprantamą priklausymą (Reed-Danahay ir Brettell, 2008,10). „Lanksčios pilietybės“ sąvoka gali būti siejama ir su Europos pilietybės išplėstu socialinių teisių rinkiniu. Shore (2000) ES pilietybę netgi įvardija *de facto* nauja tautybe. Taigi ES suteikiamų teisių ir pareigų dinamika bei nediskriminacijos principo veikimas „sujaukia“ hegemoniškai ir iš valstybės perspektyvos konstruojamą priklausymo turinį.

Tiriant intelektualinio kapitalo žmogiškąjį segmentą ne mažiau svarbios yra profesinio ir kultūrinio priklausymo kategorijos – t. y. asmens ar grupės socialinių-ekonominių dispozicijų visuma. Empirinį priklausymo tyrinėjimą apsunkina iš dalies ir tai, kad asmuo paprastai nereflektuoja savo priklausymo. Ši kategorija yra tarsi „antrarūšis“ habitus kasdienybėje (Bourdieu, 1984), dėl to šiame darbe priklausymas operacionalizuojamas per socialinių teisių

įgyvendinimo kontekstą (žr. 13 lentelę). Pasak Bourdieu (1994), neužtenka vien dalyvavimo, svarbu ryšio kokybė, nes net ir daug socialinio kapitalo turintys asmenys nesijaučia priklausą, jei bendruomenė socialiai ir ekonomiškai yra silpna ir turinti mažai galios.

13 lentelė. Priklausymo sąvokos operacionalizacija per socialinių teisių kontekstą

Priklausymas	
Socialiniai ryšiai	Profesija kaip savirealizacijos būdas ir socialinių teisių pasirinkimas, socialinis saugumas, socialinis-ekonominis statusas, dalyvavimas organizacijose, visuomeninėje veikloje, subjektyvus asmeninės gerovės ir aplinkos vertinimas, įtrauktis – atskirtis;
Įsidarbinimas	Darbo paieška, įsidarbinimas, darbo aplinka, realizavimasis darbo rinkoje, prieštaravimai tarp materialių sąlygų, išsilavinimo ir padėties darbo rinkoje;
Pilietybė	Pasitikėjimas socio-politine aplinka, dalyvavimas – nedalyvavimas, pasitikėjimas institucijomis ir dalyvavimas jų veikloje;
Tautinis tapatumas	Teritorinė priklausomybė bei stiprus prisirišimas prie vietos; asmeninio ir vietos tapatumo persipynimas; mobilumas / migracija kaip galimybė konstruoti tapatumą;
Profesinis tapatumas (identitetas)	Profesinė bendruomenė, profesinė diaspora, internetinės bendruomenės ir tinklai, profesijos prestižas, pripažinimas – atmetimas tarptautiškumas, tarpdalykiškumas, tarpsektorinis aspektas;
Migracijos trajektorijos	Migracijos patirtys, migracijos sprendimo priėmimą lemiantys veiksniai, objektyvūs ir subjektyvūs sugrįžimo/pasitraukimo motyvai, mobilumas kaip gyvenimo būdas;

Priklausymo jausmas generuoja pasitikėjimą socio-ekonomine sistema. Socio-ekonominę sistemą sudaro socialiniai ryšiai ir integracija, darbo rinka ir profesija, asmens ryšys su valstybe (ar jo nebuvimas). Pasitikėjimas mažina nesaugumo jausmą, dėl kurio individai priešinasi pokyčiams, todėl socialinė sanglauda yra lemiamas žinių ir mokymosi ekonomikos veiksnys (Archibugi ir Lundvall, 2001). Svarbu atkreipti dėmesį, kad priklausymo kategorija padeda „įjautrinti“ duomenis šalia kitų svarbių koncepcijų. Pavyzdžiui, pripažinimo koncepcija šalia priklausymo, gali suteikti vertingų įžvalgų apie hegemonišką užimtumo/įsidarbinimo supratimą (Reiter, 2008). Mokymosi visą gyvenimą

idėja, nors ir utopiška, bet jos esmė – sukurti savotišką žinių banką, siekiant, kad žinios ir kompetencijos bei švietimo prieinamumas visiems sukurtų konkurencingą ekonomiką. Tokio žinių banko kūrimas, pasak Ritzzen (2001) ar Easterly, Ritzan, ir Woolcock (2006), yra centrinis, kuriant socialinę sanglaudą pasaulio šalyse, nes padaro intelektinius išteklius prieinamus daugeliui žmonių, už mažą kainą ir suteikia galimybę dalintis geraja praktika. Į socialinės sanglaudos kūrimą svarbu inkorporuoti institucinį kontekstą, nes jis suteikia „erdvę manevrams“ (Ritzzen, 2001). Be to, instituciniai gebėjimai įgyvendinti politikos tikslus užtikrina socialinės sanglaudos sėkmingą kūrimą (Easterly, Ritzan, ir Woolcock, 2006).

3. 3. Tyrimo duomenys – interviu su 30 asmenų

3. 3. 1. Tyrimo etapai

Tyrime naudojami duomenys buvo gauti skirtingu laiku ir skirtingose vietose. Duomenų rinkimo procesą sąlyginai būtų galima skirti į tris etapus. Kaip minėta Įvade, darbe naudojami pagal 2004–2006 m. bendrojo programavimo dokumento 2 prioriteto „Žmogiškųjų išteklių plėtra“ 2.5 priemonę „Žmogiškųjų išteklių kokybės gerinimas mokslinių tyrimų ir inovacijų srityje“ projekto „Lietuvos mokslininkų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą“ (SFMIS Nr. BPD2004-ESF-2.5.0-03-05/0038) duomenys (STI, 2008). 2005–2011 metais Socialinių tyrimų institutas (dabar Lietuvos socialinių tyrimų centro, Sociologijos institutas) dalyvavo ES 6-osios Bendrosios programos (*6th Framework*) mokslinių tyrimų projekte „Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ (*Towards a Lifelong Learning Society in Europe: The Contribution of the Education System (LLL, 2010)*). Darbe remiamasi pastarojo tyrimo bei Švietimo ir mokslo ministerijos užsakomosios studijos „Tyrėjų mobilumas ir jo socialiniai aspektai“ išvalgomis (Taljūnaitė ir kt. 2009). Kaip antriniu duomenų šaltiniu

darbe taip pat remiamasi Vytauto Didžiojo universiteto 2008–2009 metais vykdyto mokslinių tyrimų projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos bei globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ duomenimis atliktų teorinių ir empirinių tyrimų medžiaga. Formuluojant tyrimo klausimus ir gaires buvo remiamasi pastarojo tyrimų projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos bei globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ (vad. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė) išvalgomis. Šio projekto rėmuose atliktų empirinių tyrimų medžiaga – dokumentų, literatūros šaltinių bei politikos ir diskurso analizė, autobiografinis tyrimas, pusiau struktūruoti interviu ir focus grupių tyrimai Lietuvoje, Norvegijoje, Airijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir JAV – disertacijos išvalgas papildė svarbiais antriniais duomenimis.

Šie tyrimai disertacijoje papildyti kokybinio tyrimo duomenimis, apklausus 16 trečiųjų šalių piliečių, vykdančių mokslinius tyrimus Lietuvoje, bei 14 lietuvių mokslininkų, įgijusių daktaro mokslo laipsnį užsienyje, sudarius atskiras kokybinio tyrimo (interviu) gaires (žr. 2-ame priede) kiekvienai informantų grupei (žr. toliau tekste). Šie duomenys leidžia diagnozuoti žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimo bei išsaugojimo veiksnius socialinės sanglaudos kontekste. Tai, kad tyrimui pasirinkti asmenys, kurie švietimo ir mokslo įstaigose yra atsakingi vykdytojai, turintys mokslų daktaro laipsnį, leido gauti kokybiškus tyrimo duomenis, kurie atspindi ne tik jų, kaip informantų, bet kartu ir kaip tam tikra prasme ir švietimo bei mokslo ekspertų nuomonę.

3. 3. 2. I-oji informantų grupė – ne ES šalių tyrėjai Lietuvoje

2009 m. rugsėjo – spalio mėn. buvo atlikta 16 pusiau struktūruotų interviu su ne Europos Sąjungos šalių piliečiais, dirbančiais mokslinį darbą arba vykdančiais mokslinius tyrimus Lietuvoje. Rengiantis atlikti tyrimą

paaikėjo, kad „intelektualios“ imigracijos trajektorijos labai įvairios (atvykstama tiek per įvairias mainų, dvigubo diplomo, stažuotų, stipendijų programas, tiek per tarpasmeninius ir/ar institucionalizuotus ryšius -mokslo fondai, projektai ir pan.). Sudarius imigrantų tipologiją būtų galima iširti „intelektualios“ imigracijos reiškinį; tačiau jei „intelektualius“ imigrantus skirstome į tipus, iškyla problema dėl duomenų „prisotinimo“, kadangi kiekvienam tipui galima priskirti tik vieną ar kelis asmenis. Atsižvelgiant į tai, tyrimo atrankos kriterijais pasirinkta ne žemesnė nei tyrėjo kvalifikacija, gyvenimas Lietuvoje ne trumpiau nei 6 mėnesius, darbas pagal darbo sutartį arba universitetų/mokslo institutų doktorantai. Į tyrimą neįtraukti pagal įvairias mainų programas ir stipendijas (dvigubo diplomo, LLP/Erasmus Mundus, Fullbright ir pan.) atvykę asmenys bei asmenys, dirbantys užsienio šalių diplomatinėse atstovybėse. Pagrindinis tam tikrą šio tyrimo ribotumą sąlygojantis veiksnys – informacijos trūkumas apie atvykstančius į Lietuvą trečiųjų šalių tyrėjus ir mokslininkus. Atsirenkant informantus taikyta „sniego gniūžtės“ atranka, nes nėra tikslių duomenų (yra tik bendri skaičiai žr. Etninių tyrimų centras, 2009) apie trečiųjų šalių piliečius – mokslininkus ir tyrėjus – dirbančius Lietuvoje. Rengiant tyrimą buvo susidurta su duomenų rinkimo problemomis. Pirma, ne visi duomenys, reikalingi analizei atlikti, Lietuvoje yra kaupiami. Pavyzdžiui, Lietuvoje nėra fiksuojamas užsienio tyrėjų darbuotojų atvykimas iš ES ir ne ES šalių (fiksuojami tik leidimai dirbti). Fragmentiškai kaupiama informacija apie iš Lietuvos emigruojančių gyventojų profesiją (Sipavičienė, Gaidys, ir Jeršovas, 2010). Duomenys apie ne ES šalių tyrėjus ir mokslininkus, įdarbintus institucijose, nėra kaupiami centralizuotai, todėl buvo renkami rankiniu būdu. Pirminiai „sniego gniūžtės“ atrankos subjektai buvo personalo, mokslo ir tarptautinių ryšių skyriai universitetuose bei mokslinių tyrimų institutų moksliniai sekretoriai ar kiti darbuotojai, kurie padėjo surasti arba nurodė jiems žinomus trečiųjų šalių piliečius. Nėra aiškaus koordinavimo pačiose institucijose: pvz., vieno universiteto tarptautinių ryšių skyriaus darbuotojai sutiko padėti surasti informantus (doktorantus), bet dėl mokslininkų patarė kreiptis ir į personalo skyrių. Informacija apie trečiųjų šalių

piliečius universitetuose kaupiama skirtinguose padaliniuose – pvz., informaciją apie įdarbintus mokslininkus dažniausiai galėjo suteikti personalo skyriai, informaciją apie doktorantus – tarptautinių ryšių arba mokslo skyriai.

Interviu temos apėmė klausimus apie Lietuvoje gyvenančių ir dirbančių trečiųjų šalių aukštos kvalifikacijos tyrėjų ir mokslininkų patirtį, siekiant įvertinti pozityvius ir negatyvius veiksnius, darančius įtaką jų įsijungimui į darbo rinką ir platesnį socialinį lauką. Interviu vyko pagal numatytus atvirus klausimus. Remiantis tyrimo metodologine schema, klausimų gairės sudarytos iš 32 atvirų klausimų, kurie suskirstyti į penkis teminius klausimų blokus (žr. 8-ame priede), tačiau informantams leista patiems pasakoti savo istoriją ir išsakyti rūpimus klausimus, nukrypti nuo interviu klausimų. Po vieną interviu vyko lietuvių ir rusų kalba, kiti vyko anglų kalba. Kalbantis su kiekvienu informantu visas dėmesys buvo koncentruojamas į asmenį, siekiant surinkti gilią ir išsamią informaciją apie jo/jos patirtį, požiūrį, nuostatas ir motyvus. Interviu raštu vyko su tais informantais, kuriuos buvo patogiau apklausti el. paštu: pvz., vienas informantas buvo laikinai išvykęs į kitą ES šalį, kiti atsisakymą susitikti motyvavo laiko stoka. Interviu klausimai apėmė stūmimo ir traukos veiksnius (pvz., kodėl asmuo atvyko į Lietuvą, ar ketina likti ilgam), socialinių ryšių įtaką migracijos sprendimui, asmeninių ir institucionalizuotų ryšių įtaką socialinei integracijai Lietuvos visuomenėje (dalyvavimas visuomenės veikloje, pilietybės siekis). Taip pat buvo siekiama sužinoti, ar informantai naudojami švietimo paslaugomis ir kitomis socialinėmis garantijomis (pvz., sveikatos priežiūros paslaugomis ir pan.). Pusiau struktūruotų interviu trukmė – nuo 50 minučių iki 2,5 valandos.

3. 3. 3. II-oji informantų grupė – Lietuvos piliečiai, įgiję daktaro mokslo laipsnį svetur

Lietuvių kilmės asmenų, įgijusių daktaro mokslo laipsnį ne Lietuvoje, kaip intelektualinio kapitalo žmogiškąjį segmentą, disertacijoje pasirinkta tirti per teminius giluminius interviu (*theme-based interview*) ir remiantis individualių

biografijų faktais (Denzin ir Lincoln, 2005; Bogner, Littig ir Menz, 2009). Žmogaus biografija yra formuojama tam tikrų procesų susijusių su platesniu socio-ekonominiu kontekstu (Denzin ir Lincoln, 2005). Individualios biografijos kuria visuomeninius procesus per sistemų, institucijų, organizacijų abipusę sąveiką su bendruomenių, grupių ar šeimos nariais. Individualios biografijos ir sistemų, institucijų ar organizacijų sąveika lemia socialinę įtrauktį. Sėkminga „biografinė“ sąveika tarp individo, sistemų (institucijų, organizacijų) yra priešastimi socialinio-ekonominio saugumo ir *priklausymo* valstybei sąlyga. Tyrime taip pat remiamasi prielaida, kad sėkminga „biografinė“ sąveika su profesine bendruomene „įgalina“ socialinę sanglaudą kaip procesą ir siekiamą tikslą. Remiantis šiomis prielaidomis pasirinkta interpretacinė kokybinio tyrimo logika (Creswell, 2007), kuri leidžia individualių biografijų faktams ir juos interpretuojantiems individams, iš kurių kokybiniai duomenys buvo renkami, atsidurti tyrimo centre (Denzin ir Lincoln, 2005), t. y. atskleisti, kaip pats tyrime dalyvaujantis individas „perskaito“ savo biografiją platesniame kontekste, siejamame su jo santykiu su valstybe. Tyrime į vieną konceptualią visumą taip pat siejamos prasmės ir motyvacija, kuri lėmė tiriamųjų veiksmus (Miller, 2000; Bertaux, 1981).

Neskaičiuojant neformalių pokalbių, 2010 sausio – liepos mėn. buvo atlikta 14 teminių (pusiau struktūruotų) interviu su lietuviais mokslininkais, įgijusiais daktaro laipsnį užsienio šalyse. Interviu truko nuo 45 minučių iki 2 valandų. Su informantais bendrauta tiesiogiai arba informacinių technologijų (*skype*) pagalba. Pasibaigus tyrimui su kai kuriais jų vis dar palaikomas ryšys. Tai leido juos stebėti ir fiksuoti jų elgesį. Informantų sąrašai yra pateikiami 8, 9 ir 10 prieduose. Visų informantų vardai ir kai kurios neesminės detalės yra pakeistos, siekiant užtikrinti anonimiškumą, taip pat neminimos jų darbovietės. Visi informantai yra jauno arba vidutinio amžiaus: jauniausiajam – 33, vyriausiajam daugiau nei 45 metai. Keturi iš jų gyveno Lietuvoje. Informantai buvo surasti „sniego gniūžtės“ principu, taikant mokslo daktaro laipsnio įgijimo užsienyje kriterijų. Šis atrankos kriterijus yra svarbiausias, atsirenkant informantus, be to jis suteikė galimybę susikoncentruoti „ties mažu, bet labai

turtingu informacija tiriamųjų skaičiumi, leidžiančiu atskleisti tyrimo dėmesio centrą“ (Green, 2002,11). Interviu, informantams sutikus, buvo įrašyti į diktofoną. Su dviem informantais interviu dėl įvairių priežasčių (laiko trūkumo, persigalvojimo ir pan.) neįvyko, tačiau neformalių pokalbių metu suteikta informacija buvo vertinga tyrimui. Su informantais pirmiausia susisiekti elektroniniu paštu, keletą jų padėjo surasti kiti asmenys. Tai buvo bendradarbiai, vadovai institucijų arba jų padalinių, kuriuose tyrimo informantai dirbo. Su vienu informantu padėjo susiekti jo šeimos narys. Iš 6-ių informantų, su kuriais pirmiausia buvo susisiekti elektroniniu paštu, negauta jokio atsakymo. 7 interviu vyko Lietuvoje, 2 – Jungtinėje Karalystėje, 1 – Airijoje, ir 4 – naudojant informacines technologijas.

3. 3. 4. Tyrimo metodas – giluminis teminis interviu

Giluminio interviu metodas naudotas šiame tyrime dar gali būti apibūdintas kaip į problemą orientuotas interviu, „adaptuota giluminio interviu versija“, t. y. tokia interviu technika leidžia į interviu atvirai integruoti konceptualius tyrimo aspektus (Witzel, 1982, 1989, 2000). Probleminis interviu laikomas tarpiniu (kompromisiniu) variantu tarp pusiau struktūruoto ir naratyvinio interviu (Hopf, 1991, 178). Giluminio interviu privalumas – tiesioginė tyrėjo ir tiriamojo sąveika, kurios metu (ir po jos) informacija renkama ne atsietai, atitolus nuo tiriamųjų – tyrėjas susipažįsta su tiriamaisiais, supranta jų kalbėjimo kontekstą ir patį pasisakymų turinį, gali rinkti socialinę informaciją tokia kalbine išraiška, kokią naudoja patys tiriamieji (Morkevičius, Telešienė, Žvaliauskas, 2008). Giluminio teminio interviu metodas sudarė galimybes nenukrypti nuo pagrindinių tiriamosios problemos klausimų ir lengviau atlikti kokybinių duomenų analizę. Kita vertus, siekiant išlaikyti artimą kontaktą su informantais ir jiems pageidaujant, jie galėjo pakreipti pokalbį norima linkme. Giluminis interviu – ilgos trukmės interviu, kuriuo siekiama surinkti kuo išsamesnę (gilesnę) empirinę medžiagą apie individo požiūrius, jausmus, patirtis ar lūkesčius. Giluminiai interviu paprastai apima

išsamų, gilų pokalbį tiriamais klausimais. Giluminiam interviu buvo naudojamos pokalbio gairės, pagal būsimas interviu temas, kurios pokalbio metu galėjo kisti, nes buvo atsižvelgiama į tai, kad apie tiriamus reiškinius ar procesus yra surinkta sąlyginai mažai mokslinės informacijos (žr. 9-ame priede). Pokalbių ir interviu metu visi informantai buvo labai atviri ir noriai pasakojo apie savo gyvenimą. Kai kurie jų patys iškėlė jiems rūpimus klausimus ir temas. Kitaip tariant, pokalbio pradžioje tikėtasi kalbėti pagal temas, tačiau dėl informantų aktyvios pozicijos visuose interviu galima išskirti dvi dalis – klausimai pagal apsibrėžtas (pusiau struktūruotas interviu) temas ir nestruktūruotas „kalbėjimas“. Kokybinio tyrimo metodai, šalia teminių giluminių interviu, apėmė paprastą stebėjimą, pokalbius, neformalius susitikimus, kurie pasitarnavo ne tik informantų elgesio, bet ir aplinkos stebėjimui bei aprašymui. Su dalimi informantų užsimezgė artimesni ryšiai, o tai leido daugiau dalyvauti jų gyvenime, atsirado daugiau atvirumo. Su trimis informantais teko kartu dalyvauti konferencijose, organizuoti renginius. Pasak Bourdieu (1984a), kuomet tyrėjas ir informantas užima artimą/panašią socialinę poziciją (pavyzdžiui, gydytojas kalbasi su gydytoju), pokalbis bus atviresnis ir informantai bus linkę atsiverti, todėl gauti empiriniai duomenys iš skirtingų informantų būtų sunkiai interpretuojami be neformalaus bendravimo su informantais. Nors šiuos duomenis yra sudėtinga užfiksuoti ir cituoti, jie suteikė naujų įžvalgų, kurios pravertė interpretuojant ir struktūruojant gaunamus empirinius duomenis.

3.3.5. Papildomi tyrimo duomenys – 15 interviu su švietimo ir aukštojo mokslo ekspertais

Kaip jau minėta, mokymosi visą gyvenimą idėjos esmė – sukurti savotišką žinių banką, siekiant, kad žinios ir kompetencijos bei švietimo prieinamumas visiems sukurtų konkurencingą ekonomiką. Tokio žinių banko kūrimas, pasak Ritzen (2001) ar Easterly, Ritzan, ir Woolcock (2006), yra

svarbiausias (*central*), kuriant socialinę sanglaudą pasaulio šalyse, nes padaro intelektualius išteklius prieinamus daugeliui žmonių. Be to, į socialinės sanglaudos kūrimą svarbu inkorporuoti institucinį kontekstą, nes jis suteikia „erdvę manevrams“ (Ritzen, 2001), o instituciniai gebėjimai įgyvendinti politikos tikslus užtikrina socialinės sanglaudos sėkmingą kūrimą (Easterly, Ritzan, ir Woolcock, 2006). Švietimo sistema yra intelektualinio kapitalo kūrimo priemonė, taigi intelektualinis kapitalas kaip švietimo sistemos rezultatas yra socialinė sanglauda. Pagrindinis klausimas siejamas su intelektualinio kapitalo kūrimu per švietimo sistemą, yra švietimo sistemos pajėgumas integruoti skirtingas visuomenės grupes, suteikiant joms vienodas galimybes mobilumui, pvz., darbo rinkoje, socialiniuose sluoksniuose ir pan. Taigi galima teigti, kad švietimo sistema apsprendžia tolygų visuomenės vystymąsi ir padeda išvengti susiskaldymo ir prieštaravimų tarp skirtingų visuomenės grupių. 6-osios Bendrijos programos (*6th Framework*) mokslinių tyrimų „Visą gyvenimą besimokančios Europos link: švietimo sistemos indėlis – švietimo sistemos ir darbo rinkos kintančiose Rytų ir Centrinės Europos šalyse“ (LLL, 2010) projekto rėmuose pagal sukurtą originalią tarptautinio tyrimo metodiką 2009 m. kovo-gegužės mėn. buvo atlikti 15 interviu su švietimo ir mokslo ekspertais. Lietuvoje atliktame tyrime dalyvavo Švietimo ir mokslo ministerijos, universitetų ir kolegijų, vid. mokyklų, kalėjimų ir neformalaus ugdymo organizacijų atstovai. Šiame tyrime naudojami interviu su Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos ir aukštojo mokslo ekspertais atskleidžia institucinius veiksnius, padedančius išsaugoti, pritraukti ar generuoti intelektualinį kapitalą bei paaiškina normatyvinį-institucinį socialinės sanglaudos Lietuvoje kontekstą. Disertacijoje naudojami interviu duomenys, susiję su švietimo preinamumu migrantams (4, 5, 6, ir 7 priedai). Kadangi mokymosi visą gyvenimą sistema nėra ideali ir neįtraukia visų galimų švietimo sistemos dalyvių, tarptautinio tyrimo duomenys papildo I-ojo etapo (trečiųjų šalių tyrėjų ir mokslininkų) tyrimo įžvalgas svarbia informacija ir atskleidžia institucinius veiksnius, padedančius pritraukti ar generuoti intelektualinį kapitalą.

3. 4. Tyrimo duomenų analizės žingsniai

I-ojo ir II-ojo tyrimo etapų duomenys buvo apdoroti kompiuterine programa NVivo, nes tyrimo metu atliktų ir transkribuotų giluminių interviu masyvas buvo didelis, todėl paprastu rankiniu būdu juos būtų buvę sunku koduoti. NVivo programinė įranga padeda sisteminti ir analizuoti nekiekybinius ar nestruktūruotus duomenis ir leidžia klasifikuoti ir rūšiuoti informaciją, nagrinėjant santykius tarp duomenų ir derinant skirtingus analizės būdus. NVivo naudojimas apima platų metodų spektrą, pavyzdžiui, ši programa gali būti naudojama tinklų ir organizacinių bei diskurso analizei, *grounded* teorijoje, pokalbių ir etnografijos, literatūros analizėje bei taikant fenomenologijos ar mišrius kokybinių tyrimų metodus. NVivo apdoroja medžiagą bet kuria kalba. Ją taip pat galima naudoti dirbant su skirtingų formatų bylomis, vaizdo ir garso įrašais, skaitmeninėmis fotografijomis. Tačiau kaip ir kitų programinių įrangų, skirtų sociologinei analizei atveju, NVivo turi trūkumų. Programa tyrėjui palengvina darbą atliekant paviršutinišką duomenų kodavimą pradiniam darbo su duomenimis etape, pvz., padėti atrasti tam tikras pasikartojančias temas bei jomis remiantis formuluoti analizės tikslus ir uždavinius (Bazeley ir Richards, 2007). Sudėtingesnių prasmų kodavimą ir faktose/tekstuose rastų duomenų interpretaciją gali atlikti tik pats tyrėjas.

Siekiant užtikrinti disertacijos empirinio tyrimo rezultatų patikimumo (*dependability*) kriterijų (Morkevičius, Telešienė, ir Žvaliauskas, 2008), toliau pateikiami šio tyrimo duomenų analizės žingsniai, aprašant kokia tvarka buvo dirbama su turima empirine medžiaga ir kaip jiems buvo taikoma kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVivo programa:

1. Prieš perkeliant duomenis į NVivo programą transkribuotų interviu tekstinis masyvas buvo sutikrintas su audio įrašais (tas pats tyrėjas nuo pradžios iki galo dalyvavo šio empirinio tyrimo procese, išskyrus transkribuojant informantų interviu).

2. Toliau antrą kartą buvo perskaitytos visos tiriamųjų naracijos kaip bendra empirinių duomenų medžiaga, leidžianti išskirti pirminiam nestruktūruotam objekto vaizdui.
3. Empiriniai duomenys sukelti į programą ir pradėtas nuoseklus kiekvieno interviu turinio analizavimas, ieškant prasminių vienetų (sakinių, frazių ar trumpų istorijų) tekste, kuriant pirmines darbinės kategorijas, sąmoningai atsisakius išankstinio kategorijų medžio dizaino.
4. Kompiuterizuotas kategorijų medžio kūrimas su Nvivo programa yra lankstus, todėl duomenų turinio analizės metu kategorijų pavadinimai buvo keičiami, tikslinami, kai atsitiktinės temos virsdavo pasikartojančiomis, analizuojant vis paskesnio interviu tekstą. Kategorijos buvo skaidomos į subkategorijas arba jungiamos taikant ašinio kodavimo principus. Kai kurios subkategorijos virsdavo atskiromis kategorijomis, apimančiomis naujas subkategorijų šakas.
5. Skirtingų etapų interviu duomenys buvo koduojami atskirai. Išanalizavus visus interviu išsikristalizavo po vieną skirtingų etapų kategorijų medį, kurie buvo naudojami kaip darbiniai instrumentai tolimesnei duomenų analizei.
6. Pagal kategorijas susisteminus masyvą ir toliau gilinantis į informantų naracijas, vyko teorinės medžiagos nagrinėjimas ir gautų duomenų interpretavimas, iš kurio palaipsniui išsirutuliojo pagrindinės temos. Interviu vėliau analizuojami išskiriant analitinius kodus, remiantis gauta informacija ir juos vėliau grupuojant į platesnes temines kategorijas.

9 pav. I–ojo etapo tyrimo, trečiųjų šalių tyrėjų, kategorijų medis

Atvykimas ir įsidarbinimas

atvykimo priežastys

susidūrimai su imigracijos taisyklėmis

žinios ir informacija apie migraciją

Migracijos trajektorijos

išsilavinimas ir profesija kaip migracijos resursas

migracija kaip gyvenimo būdas

Profesija ir pripažinimas

pasitikėjimas institucijomis

asmeninė integracija
kalbos barjeras
susidūrimai su „vietiniais“
asmenybė kaip misija

Pilietybė ir „gero gyventojų“ elgsena

socialinė politika
sveikatos priežiūra
neapibrėžtas nežinojimas

Pasilikimas šalyje ir išvykimas

10 pav. II-ojo etapo tyrimo kategorijų medis – lietuviai, įgiję daktaro mokslo laipsnį ne Lietuvoje

Mobilumo galimybės

darbo reikšmė
 į sugrįžimą orientuoti informantai
 į rinką orientuoti informantai
mobilumas kaip savirealizacijos būdas
profesinio tapatumo konstravimas
profesiniai ryšiai
kartos veiksniai: profesinė pozicija ir jos kitimas socialinėje hierarchijoje

Mobilumas kaip patirties ir mokymosi procesas

naujos ir senos patirties kvestionavimas
tarp kelių šalių
asmeniniai lūkesčiai
profesiniai asmeniniai lūkesčiai
profesiniai instituciniai lūkesčiai
socialinis nesaugumas ir neapibrėžtumai kaip rizikos veiksniai

tapatumo paieškos
socialinis kentėjimas
profesinė bendruomenė
pilietybė ir tautinis tapatumas

Darbas ir karjera kaip potencialo atskleidimo galimybė

laikas ir erdvė – istorinės-socialinės struktūros tapatumai
ateities perspektyvos
socialiniai santykiai
su artimaisiais
su kolegomis
su institucijomis
su lietuviais

Priklausymas bendruomenei kaip idėjų šaltiniui

Nusivylimo sugrįžimai

Spontaniški pastebėjimai

3. 5. Subjektyvi tyrėjo pozicija

Faraday ir Plummer (1979, 786–788 cit. Reiter, 2008) teigia, kad tyrėjas turėtų „viešai pripažinti, kiek „užteršė“ duomenis“ savo paties interpretacijomis ir *bias*“. Minėti autoriai išskiria penkis „idealius“ duomenų analizės užteršimo tipus: 1) „grynoji“ tyrimo ataskaita, kai duomenys pateikiami be jokio aiškinimo (pvz., autobiografijose); 2) „tarša“ prasideda tyrėjui bent kiek paredagavus dokumentą; 3) populiariausias „užteršimas“ yra „sisteminiškas-tematinis“, derinant indukcinę ir dedukcinę analizę, tyrėjui remiantis tiek tiriamo subjekto, tiek sociologinės teorijos interpretacija; 4) tyrėjas paremia idėjas kruopščiai atrinktais ir apgalvotais pavyzdžiais; bei 5)

aukščiausio lygio užteršimas – „teorizavimas sėdint fotelyje“. Visi šie idealūs tipai dažnai yra derinami ir nė vienas jų nelaikomas geresniu už kitą. Pvz., ketvirtojo ar penktojo „laipsnio“ užteršimas būdingas emancipuojančių tyrimų logikai (angl. *emancipatory research*), pavyzdžiui, tiriant rasinę diskriminaciją ar teorizuojant apie feminizmą. Šiame darbe daugiausia laikomasi trečiojo – nuosaikaus duomenų analizės būdo, t. y. duomenis analizuojant derinama indukcija ir dedukcija, informantų mintys ir autoriaus įžvalgos susiejamos su teorinėmis interpretacijomis bei kartais „viduje įsodinami“ (*nested*; Creswell, 2007) antrinių šaltinių duomenys. Kita vertus, darbe kartais „leidžiama“ daugiau kalbėti informantams, o kai kur nevengiama ir didesnio „užteršimo“. Antriniais duomenys – kitų tyrimų ir publikacijų pateikiamos įžvalgos, išvados bei statistiniai duomenys – taip pat pasitelkiami siekiant užtikrinti kokybinio tyrimo patvirtinamumą (*confirmability*) ir perkeliamumą (*transferability*) kriterijus (Lincoln ir Guba, 1985).

3. 6. TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ – NE ES ŠALIŲ TYRĖJAI LIETUVOJE

3. 6. 1. Trečiųjų šalių tyrėjų atvykimas ir įsidarbinimas

Tyrime dalyvavusių informantų demografinės charakteristikos – atvykusiųjų amžius, lytis, ir socioekonominis statusas veiklos pobūdis – buvo svarbūs migracijos sprendimo priėmimui (taip pat žr. 2-ame priede). Trys informantai, dalyvavę tyrime, buvo vedę Lietuvos pilietę/-į. Vienas tyrėjas taip pat atvyko į Lietuvą dėl asmeninių motyvų – gyventi kartu su Lietuvos piliete. Keturi tyrime dalyvavę asmenys Lietuvoje gyveno ilgiau nei 4 metus, 5 informantai gyveno Lietuvoje nuo 1 iki 2 metų, likusieji 7 – nuo pusės iki vienerių metų. Atvykimo laikas (mėnuo) gana priklauso nuo šalies: tolimesnių ir mažiau ekonomiškai išsivysčiusių šalių piliečiai atvyko rugsėjo arba sausio mėn., t. y. universitete prasidėjus rudens ar pavasario semestru. Formali studijų ar mokslo metų pradžia nebuvo reikšminga išsivysčiusių ar

pereinamojo laikotarpio šalių (JAV, Japonijos, Turkijos, Ukrainos) piliečiams – jų sprendimą atvykti daugiau nulėmė ne tik institucionalizuoti ryšiai, bet ir asmeniniai motyvai.

Privačios bendrovės mokslo darbuotojas, JAV pilietis, pirmiausia į Lietuvą atvyko 3 mėnesių laikotarpiui, aplankyti lietuvių merginą, su kuria susipažino studijuodamas JAV universitete (mergina buvo atvykusi 6 mėn. pagal mainų programą). Vėliau jis nusprendė ieškoti darbo Lietuvoje ir likti, kol mergina pabaigs magistro studijas. Lietuvoje gyveno daugiau nei 11 mėnesių. 6N_A

Mokslininkė iš buv. socialistinės šalies susipažino su lietuviu, studijuodama doktorantūroje ES šalyje. Po vedybų nusprendė gyventi Lietuvoje. Per kelis metus išmoko lietuvių kalbą, dvejus metus dirbo laikiną darbą, ne pagal specialybę, kol rado darbą pagal tyrimų kryptį mokslo institute. Lietuvoje gyveno 3 metus. 1N_U

Mokslininkas iš išsivysčiusios šalies, kelis kartus lankėsi Lietuvoje pagal Erasmus mainų programą (dėstė universitete). Vėliau jam buvo pasiūlyta dirbti pedagoginį darbą ir vadovauti vienam universiteto padaliniiui, t. y. užimti išskirtinę, prestižinę darbo vietą. Lietuvoje gyveno ilgiau nei 2 metus. 12N_T

Sheaffer ir Rosenblatt (2001 cit. Jucevičienė, ir kt., 2002) tyrėjų ir mokslininkų mobilumo priežastis grupuoja į trejopo pobūdžio veiksniai:

1. Organizacinio lygio (institucionalizuotus) veiksniai – karjeros galimybės, subalansuotas darbo krūvis, egzistuojantys skatinimo ir „sulaikantys“ veiksniai (motyvacija, lojalumas organizacijai);
2. Individualius veiksniai – tyrėjo gebėjimai ir kvalifikacija, jaunas amžius;
3. Aplinkos veiksniai – (tiek kilmės valstybėje, tiek priimančioje), kurie lemia sprendimą atvykti – ekonomikos augimas, darbo vietų pasiūla, aukšto lygio technologinės galimybės ir pan. (Sheaffer ir Rosenblatt, 2001 cit. Jucevičienė, ir kt., 2002).

Aplinkos veiksniai dažniausiai įvardijami kaip „intelektų pritraukimo“ veiksniai išsivysčiusiose valstybėse. Aplinkos veiksniai informantams nebuvo svarbūs – keli pradedantys tyrėjai nurodė pigesnę mokslą ir „pakankamą“ studijų kokybę, kuri „galėtų būti geresnė“ 15N_I. Viena tyrėja – 19 a. pradžios

– 20 a. pabaigos lietuvių kilmės JAV emigrantų palikuonė, JAV pilietė, nekalbanti lietuviškai, atvyko doktorantūros studijoms dėl galimybės naudotis archyvų medžiaga. Taigi tik tam tikri organizacijos lygio veiksniai turėjo įtakos tyrime dalyvavusių mokslininkų ir tyrėjų apsisprendimui atvykti į Lietuvą. Kita vertus, individualūs „traukos“ veiksniai mažai priklauso nuo atvykstančiųjų sugebėjimų ir kvalifikacijos – trys iš mokslo laipsnį turinčių asmenų atvyko gyventi į Lietuvą pirmiausia dėl šeimos aplinkybių ir tik po metų ar dvejų įsidarbino mokslo įstaigose ar universitetuose. Tiems informantams, kurie įsidarbino savarankiškai (t. y. jie nebuvo kviečiami atvykti) sunkumų sukėlė tokios priežastys, kaip kalbos barjeras, neapibrėžtas įsidarbinimo procesas, neapibrėžtumas dėl diplomų pripažinimo, imigracijos ir leidimų gyventi išdavimo tvarkos, o aukštojo mokslo institucijose, ekspertinio LLL2010 tyrimo duomenimis, migrantai išlieka „nepastebimi“:

„Kiekvienais metais mes vieną kitą turim. Jiems yra priėmimo sąlygose tam tikros išlygos, bent iki šiol buvo. Iš kitų šalių skirstomi į lietuvių kilmės. Turėjome ir iš Amerikos, bet lietuvių kilmės užsienietis, jis gali pretenduoti net į valstybinę vietą. Tai vat, yra ten tam tikros išlygos, bet vienetai, vienetai. Vienetai... nedaug tokių turim“. A2_01

Mobilumas/migracija, kaip „lemtingas momentas“, pasak Giddens, (1991,113,243), yra „momentas, kada priimami svarbūs sprendimai“, kurie yra „problemiški“, nes individas atsiduria „egzistencijos sankryžoje“, kurioje kiekvienas sprendimas turi lemtingas pasekmes. Tyrimo informantų sprendimą atvykti į Lietuvą padiktavo daugiau asmeniniai arba racionaliai apsvarstyti organizacijos lygio veiksniai, pvz., karjeros galimybių numanoma nauda (*pasigerinti CV*) ar tyrimų tema (naudojimasis archyvais). Pasakodami apie atvykimą informantai pabrėžia savo „susidūrimus“ su Lietuvos imigracijos sistema.

„[...] ir reikia dar suprasti, kad užsienietis, jis yra kol kas kaip vaikas [...] kad ten būtų kažkokia informacija, kad galėtum paklausti, vat ateitum pas žmogų ir sakytum, aš noriu čia gyventi, kokie mano žingsniai toliau, kur man eiti lietuvių kalbos mokytis pagaliau, kur darbo ieškoti, kaip ieškoti, tarkime, netgi kokį cv parašyti, galbūt, kokia forma, nes kiekvienoj šaly kažkas skiriasi truputį, ką reikia išdėstyti pirmoj vietoj, nu

vat, tuos visus tokias smulkmenas vistiek reikėtų užsieniečiui labai smulkiai išaiškinti 1N_U

Sutvarkyti formalias migracijos procedūras jiems dažniausiai padėjo būsimų darboviečių/universitetų darbuotojai arba artimieji. Ši pagalba, visų tyrimo dalyvių nuomone, buvo savanoriška ir asmeninė – „jokio žmogaus, kuris rūpintųsi imigrantų įdarbinimu, universitete nėra, manau, jie tarpusavyje kolegiškai pasidalina, kas už ką atsakingas“ 9N_K. Kai kurie tyrimo dalyviai susidūrė su informacijos suteikimo problema:

„Sutinku, kad imigracijos procedūros būtų griežtos. Taip turi būti, tačiau Lietuvos migracija vadovaujasi formaliais kriterijais ir nėra lankstumo. Migracijos darbuotojai kartais tingi įsigilinti į individualią situaciją. Jie apie mano šalį vadovaujasi susidaryta išankstine nuomone... tokių dalykų jie prisiskaito laikraščiuose [...]. Viskas būna paprasta, kai universitetas sutvarko migraciją ir kai universitetas parašo pažymą ir dar paskambina ir patvirtina, kad tai „geras“ žmogus... Bet jei šiaip koks profesorius iš bet kur... Indijos, Pakistano... sugalvotų pats atvažiuoti ir paprašytų laikino leidimo gyventi – nežinau, nežinau...“ 12N_T.

Kiti informantai taip pat pastebi informavimo spragas:

„[...] internete skaičiau, kokių dokumentų jiems [Migracijos departamentui] reikia. Online jie rašo viena, o kai nueini su tais dokumentais, jie tavęs prašo visiškai ko kito. Pavyzdžiui, internete jie rašo [dokumentus pateikti] „lietuvių arba anglų kalba“, o kai nuneši angliškus dokumentus, paaiškėja, kad jų reikia lietuvių kalba. Neaišku, kurie dokumentai turi būti išversti į lietuvių kalbą, o kurie ne. Kai eisiu prasitęsti leidimo gyventi, visus dokumentus nešiu lietuviškai. Jiems tai labiau patinka“ 14N_P.

„Mano dokumentus sutvarkė firmos sekretorė. Ji išmano visus niuansus. Kiek žinau, ji ten daugumą žmonių pažįsta, vieni kitus vardais vadina. Ji ten visur net be eilės eina. Dėl manęs nekilo jokių sunkumų, bet jei būtų reikėję pačiam viską daryti... nežinočiau nei kur eiti, nei su kuo kalbėti. Labai gerai, kad žmonės taip gražiai bendrauja su migracija, bent jau aš manau, kad man pasisekė, kad sulaukiau tokios pagalbos“ 6N_A.

Daktaro ir aukštesnį laipsnį turintys informantai norėtų, kad migracijos procedūros būtų labiau diferencijuojamos. Kita vertus, esama ne tik teisinių, bet ir psichologinių „išstūmimo“ komponentų. Pavyzdžiui, vienas informantas prisiminė atvejį, kada jo kolegai, turinčiam daktaro laipsnį ir norėjusiam įkurti konsultavimo įmonę Lietuvoje, leidimas gyventi ir dirbti buvo išduotas, tačiau kai paminėtas asmuo norėjo savo įmonėje įdarbinti žemesnės kvalifikacijos darbuotojus, jie nebuvo įleisti į šalį ir jam buvo pasiūlyta įdarbinti lietuvius. Neradęs tinkamų darbuotojų Lietuvoje minėtas verslininkas įsikūrė Jungtinėje Karalystėje:

„Lietuvoje jam buvo liepta įdarbinti Lietuvos piliečius, o kadangi čia neatsirado tinkamų kandidatų, kurie be anglų dar mokėtų ir turkų kalbą, jam teko „ieškoti laimės“ Jungtinėje Karalystėje [...] tai buvo sąžiningas žmogus, galėjęs prisidėti, kad jo verslas mokėtų mokesčius į biudžetą ir plėstų Lietuvos ryšius pasaulyje“ 12N_T.

Kiti atvejais atskleidžia individo išgyvenamą priklausymo dilemą: egzistuojantis pilietinių teisių apribojimas tam tikroms žmonių grupėms reiškia nesavanorišką jų nutolinimą nuo visuomenės ir dažnai netgi išstūmimą ekonominio dalyvavimo prasme:

„Dėl to, kad mano antroji pusė [sutuoktinis] yra lietuvis, aš neturiu jokių nuolaidų. Pavyzdžiui, Migracijos departamente mes esam toje pačioje eilėje, kur yra ir kiti užsieniečiai, kurie atvažiuoja, pavyzdžiui, dirbti. Iš tikrųjų reikia diferencijuoti, nors nesakau, kad aš esu geresnė, ne...1N_U.

„Nors aš to [migracijos dokumentų tvarkymo] nedarau, universitetas visa tai daro, bet būna profesoriai atvažiuoja, o tam, kad gautumėme vizą, reikia būtinai važiuot [į Migracijos departamentą]. Jie sako, mums reikia pamatyti, kas tu toks. Kad jis profesorius? Kam jiems tai reikalinga? Nusiuosti pasą, padaryti vizą, bet vis tiek jie kontroliuos, kas jis toks“. 12N_T

Žinoma, remiantis šiais pavyzdžiais negalima daryti baigtinių apibendrinimų. Apskritai čia kyla klausimas ne tiek apie intelektualio kapitalo pritraukimą ir migrantų integraciją *per se*, bet nacionalinę integraciją, besiremiančią išreikštu

poreikiu tokiems darbuotojams švietimo ir mokslo institucijose. Ekspertų nuomone:

„Šis [atvykimo] interesas didėja ir galiu paprognozuoti, kad jų bus daugiau“ A2_02.

„Todėl, kad pasaulis darosi globalus, nes Europos Sąjunga ir mobilumas, tikrai daugės ir dėl to, kad pasaulis darosi labai judrus, turkų pažiūrėkit kiek įstojo, kiek baltarusių įstojo. Didėja judėjimas tarp žmonių, didės švietimo poreikis. Europos Sąjunga ir darbo rinka, sako, atvažiuoja baltarusių, atvažiuoja turkų, atvažiuoja dar kažko, darbo vietų, darbo mobilumo judėjimas ir apskritai žmonių darbo judėjimas. Tikrai daugės [...] ir atvažiuojančių, ir išvažiuojančių.“ B2

Galima teigti, kad tyrėjų iš trečiųjų šalių atvykimas į Lietuvą yra gana chaotiškas: traukos veiksniai daugiausia buvo individualūs, asmeniniai. Profesinė ir akademinė motyvacija atvykti į Lietuvą nebuvo labai svarbi. Taigi aukštos kvalifikacijos atvykėliai iš trečiųjų šalių Lietuvoje galėtų būti apibūdinti daugiau kaip „lankytojai“ nei imigrantai. Visgi remiantis šių asmenų judėjimo stebėseną, galima „apčiuopti“ jų migracijos trajektorijas ir nustatyti jų tipologiją, kuri pristatoma kitame skyriuje.

3. 6. 2. Atvykstančiojo intelektualinio potencialo tipologija

Svarbu pažymėti, kad nors informantų suradimas tyrimui ir kėlė tam tikrų metodologinių dilemų, tačiau pati jų paieška leido perprasti aukštos kvalifikacijos asmenų judėjimą Lietuvoje. Vertinant švietimo ir mokslo institucijų tyrimui suteiktą informaciją (tiek informantų, kurie dalyvavo tyrime, tiek informantų, kurie neįtraukti į tyrimą, bet su kuriais kontaktuota rengiantis tyrimui), galima teigti, kad atvykėlių situacija skiriasi nuo Lietuvos piliečių, nes egzistuoja tam tikri integracijos aspektai, kurie leidžia teigti, kad atvykusių trečiųjų šalių asmenų intelektualinis potencialas lieka nematomas ir nepripažintas.

Tai statistiškai „nematoma“ grupė (Salt, 2005). Taigi galima kelti klausimą ar toks „nematomumas“ nulemia tai, kad jie mažai prisideda prie Lietuvos ekonominės ir socialinės plėtros. 20-oje lentelėje, remiantis tyrimo duomenimis ir rezultatais, sudaryta pritraukiamo intelektualinio kapitalo esama ir galima tipologija (pagal Iredale, 2001), pagal judumo elgsenos požymius. Apgalvotas ir tikslus valstybės manipuliavimas šiais tikslais leistų priimti Lietuvai naudingus sprendimus.

14 lentelė. Mokslo imigrantų tipologija – Lietuvos situacijos vertinimas

Tipas	Imigracijos tikslai	Komentarai apie Lietuvos atvejį
Pagal motyvaciją	A. Atvykstama įgyti tarptautinės patirties ar „pagerinti CV“++	Būdinga pradedantiems tyrėjams / doktorantams.
	B. Pritraukia pinigai / stipendija (kilmės valstybės skiriamos lėšos arba mainų, dvigubo diplomo, konkursų ir kitų programų bei projektų lėšos) ++	Būdinga pradedantiems tyrėjams / doktorantams.
	<i>B 1. Atvykstama į tėvų/protėvių kilmės šalį pasinaudojus specialiomis stipendijomis/programomis, skirtomis lietuvių kilmės asmenims / arba ir kitomis programomis +</i>	<i>Atvyksta asmenys iš pirmosios ar antrosios lietuvių emigracijos „bangos“ šalių, pvz., JAV, Brazilijos; Lietuvos pasirinkimas motyvuojamas kilme ir tada, kai atvykstama per bendrojo pobūdžio programas, pvz., Fullbright. Tokie asmenys, kurie dažniausiai nekalba lietuvių kalba, neretai renkasi su Lietuva susijusių mokslo tyrimų tematiką (ypač socialiniuose ir humanitariniuose moksluose). Net ir turėdami Lietuvos ir kilmės šalies (dvigubą) pilietybę, šie asmenys dėl kalbos barjero švietimo ir mokslo institucijose suvokiami kaip užsieniečiai.</i>
	C. Pritraukia išskirtiniai mokslo centrai ?	Lietuvoje mažai praktikos. Tyrime tokių atvejų nepasitaikė.
	D. Atvykstama į laisvą darbo vietą ?	Lietuvoje mažai praktikos. Įdarbinimo procedūros mažai orientuotos į tarptautinę darbo rinką. Į laisvą darbo vietą „patenkama“ per socialinius tinklus arba darbo vieta įsteigiama specialiai asmeniui (pvz., įkuriant aukštojo mokslo institucijoje naują padalinį)
	E. Atvykstama (kviečiama) plėtros ir vystymo tikslais ?	Išsivysčiusios šalys siekia užtikrinti šalies plėtrą, todėl per įvairias programas ir iniciatyvas kviečia mažiau išvystytą užsienio šalių tyrėjus; tai ypač būdinga sveikatos priežiūros ir IT sektoriuose.

		Lietuvoje yra „protų susigrąžinimo“ programa, kurios tikslas yra skatinti grįžtamąją tyrėjų migraciją arba plėtoti tarptautinį bendradarbiavimą su lietuviais mokslininkais užsienyje. „Protų pritraukimo“ iniciatyvos pavienės, jas dažniausiai nulemia tarpasmeniniai, mažai institucionalizuoti ryšiai. 2009 m. patvirtintoje „Tyrėjų karjeros programoje“ numatyta skirti lėšų mokslininkų iš užsienio atvykimui 24 mėn. ir ilgiau, tačiau nėra numatyta, kokių kryptų ir kvalifikacijos mokslininkai bus kviečiami.
Pagal šalį	Iš išsivysčiusių šalių į besivystančias ar pereinamojo laikotarpio šalis +	Lietuva kaip imigracijos šalis dažnai pasirenkama ne tik dėl galimybių vykdyti tyrimus, bet ir dėl ekonominių motyvų. Tyrimas rodo, kad tyrėjų iš išsivysčiusių šalių atvykimą į Lietuvą nemaža dalimi lemia pragyvenimo lygių skirtumai.
	Iš besivystančių / ar pereinamojo laikotarpio šalių į labiau išsivysčiusias šalis +	Instrumentinė imigracija yra gana dažna (pvz., siekiama gauti leidimą gyventi ir laisvai „judėti“ į kitas ES šalis; arba atvykstama iš šalių, kuriose išsilavinimas sąlyginai brangus, su tikslu grįžti į kilmės valstybę).
Pagal tikslą / įsidarbinimo pobūdį (angl. channel)	Darbo +	Trečiųjų šalių tyrėjai dažniausiai užima „nesaugias“ darbo vietas, t. y. dirba pagal terminuotas darbo sutartis; neišvengiama dvigubo apmokestinimo; pensijų laikotarpio užskaitymas priklauso nuo kilmės valstybės ir Lietuvos dvišalių susitarimų; dažnai atvykstama „dvigubo diplomo“ doktorantūros studijoms (taip pat ir bakalauro/magistro studijoms).
	Mokslo / mokslinių tyrimų +	
	Studijų ++	
	Projektinė veikla +	
	Užsakomieji įmonių tyrimai ?	
Pagal trukmę	Trumpalaikė (iki 6 mėn.) ++	Galima teigti, kad trumpalaikiai ir vidutinės trukmės vizitai yra būdingiausias tyrėjų imigracijos bruožas, jei tai galima vadinti imigracija. Bakalauro studijų internacionalizavimas „užaugintų“ ir naują mokslininkų-imigrantų kartą. Tačiau tai yra brangu. Kita vertus, skatinti ilgalaikį įsidarbinimą reiktų atsargiai. Labai svarbu tinkamai įvertinti darbo vietų pasiūlą, Lietuvos tyrėjų potencialą ir „užsiauginti“ pakankamą jų pamainą.
	Vidutinio laikotarpio (1-3 metai) ++	
	Ilgalaikė (daugiau nei 3 metai) -	
Pagal integraciją	Dirbama žemesnės kvalifikacijos darbo vietoje ?	Kai kurios išsivysčiusios šalys stengiasi pritraukti patyrusius, bet skurdesnių šalių tyrėjus į žemesnės kvalifikacijos reikalaujančias darbo vietas. Jei Lietuva ateityje taip pat pasuktų panašiu keliu, jos darbo rinka taptų gerokai iškreipta dėl to, kad pradedantiems Lietuvos tyrėjams sumažėtų galimybių rasti darbo vietą.

	Neutrali darbo vieta ?	
	Užimama išskirtinė / prestižinė darbo vieta ?	Jei kitų šalių tyrėjams Lietuvoje būtų sudaromos tik išskirtinės sąlygos, patrauklumas „vietiniams“ siekti karjeros moksle sumažėtų.

Sudaryta remiantis Iredale, 2001; Simbolių lentelėje reikšmės: + yra atvejų; ++ daroma prielaida, kad gana dažnai; - gana retai; ?- neaišku

Nors tyrime dalyvavusių informantų iš ne ES šalių skaičius mažas, jų įsijungimo į profesinę bendruomenę strategijos gali būti apčiuopiamos: išsiskiria „privilegijuotų“ informantų, kurie atvyko pasinaudoję socialiniais tinklais bei „mobilaus gyvenimo būdo“ atvykėlių kategorijos, jei sutiksime su R. Sherman (2006) pateiktu migrantų skirstymu į keturias grupes: a) neseniai į tikslo šalį atvykusius „naujuosius“; b) įdomių patirčių, kitokios aplinkos, pasikeitimų gyvenime „ieškančiuosius“; c) daugianacionalinėse korporacijose dirbančius vadovus ir vadybininkus; ir d) „vietinius“ migrantus, kurie kitoje šalyje jau gyvena ilgesnį laiką (tarp jų ir antros ar trečios kartos migrantai). Remiantis šiuo skirstymu, „privilegijuotieji“ atvykėliai patektų į „naujųjų“, tačiau kartu galėtume juos priskirti ir transnacionalinių darbuotojų-profesionalų subkategorijai. „Mobilaus gyvenimo būdo“ atvykėliai, nors reikia pabrėžti, kad toks skirstymas yra sąlyginis, patektų į „ieškančiųjų“ migrantų kategoriją. Įdomu pastebėti, kad vieno „ieškančiojo“ informanto, su kuriuo buvo palaikomas ryšys ir pasibaigus tyrimui, „ieškojimai“ „baigėsi“ Jungtinėje Karalystėje. Šis informantas dėl finansinių priežasčių nutraukė savo veiklą Lietuvoje ir vėliau įsidarbino nesusijusiame su jo išsilavinimu darbo sektoriuje Jungtinėje Karalystėje.

Iš informantų atvykimo tipologijos galima spręsti, kad atvykti į Lietuvą traukia individualūs motyvai. Aukštojo mokslo ekspertų nuomone:

„Sistema pakankamai lanksti, tik neišplėtotą. Jeigu mes aktyviau įdiegtume nuotoline studijas, tai ko gero atsivertų dar didesnės galimybės, ypač tam tikrose srityse studijų. Gal su technologijomis būtų sunkiau, bet vadybos ir verslo administravimo studijų programose tai

tikrai tai būtų įmanoma. Sveikatos priežiūroj to nebūtų įmanoma, nes ten praktiškai pusę studijų laiko reikia skirti praktiniams įgūdžiams. A2_01

Atvykimo tipologija patvirtina prielaidą, kad Lietuva nėra įdomi aukštos kvalifikacijos darbuotojams ir papildo darbo migracijos tyrimo Lietuvoje (Sipavičienė ir Jeršovas, 2010) įžvalgas:

- Lietuva nėra įdomi šalis aukštos kvalifikacijos darbuotojams (nėra didelių tarptautinio lygio įmonių, kurios galėtų įdarbinti aukšto lygio specialistus);
- Lietuvoje nėra išreikšto poreikio tokiems darbuotojams (Lietuvos ekonomika nėra orientuota į aukštos kvalifikacijos darbuotojus);
- Lietuva nesugeba konkuruoti dėl aukštos kvalifikacijos darbuotojų ir nevykdo tokių darbuotojų pritraukimo programų; (Sipavičienė ir Jeršovas, 2010)

Švietimo ir mokslo ekspertai taip pat akcentuoja studijų kokybės ir kainos santykį bei rinkos paklausos–pasiūlos mechanizmus, kuriais remiasi aukštos kvalifikacijos asmenų atvykimas į šalį:

„Kaip jisai atvyko ir ko jisai čia nori, jisai nori studijų ir aišku diplomo, nes studijos gal pigesnės. Todėl pas mus atvažiuoja mediciną mokyti tie migruojantys ir taip toliau. Jis išsitaria rinką, jam gal pigesnio reikia ir diplomo, bet iš esmės aš manau, kad jam reikia, nu, galbūt pagalvoja, ko aš čia važiuoju, bet iš esmės nėra reikalaujanti sistema kokybės. A3_01.

„Nu vat kitų kitataučių aš per daug ir nematau, žinokit. Jų motyvacija atvykti, ko gero, gali būti dvejopa [...] O čia pas mus arba kokybės jis turėtų važiuot, arba va antras [variantas], kaip sakiau, susipažint su nauju kraštu, patirt egzotikos, nuotykių ar dar kažko. [...], tačiau atvykimas – su studijų kokybe nesusijęs dalykas“ B1.

„O dėstytojai darbui su migrantais neruošiami. O ką reikėtų kitaip daryti? Jei mes paruoštume, kaip nusimatėm strateginiame plane dėl tų nuotolinių studijų, jas plėtoti, diegti, o tai, žinoma, tam reikia dėstytojų, kurie medžiagą parengtų būtent. Sakym, visai studijų programai, jeigu galima būtų studijuoti visą programą nuotoliniu būdu“ A2_01.

Apibendrinant trečiųjų šalių asmenų atvykimo tipologiją bei ekspertų vertinimus galima teigti, kad aukštosios mokyklos ir mokslinių tyrimų įstaigos nėra pasiruošusios darbui su trečiųjų šalių piliečiais. Institucijos nekonkuruoja dėl darbuotojų/studentų iš šių šalių. Į aktyvų tokių asmenų pritraukimą žiūrima

pasyviai ir atsargiai – ekspertai įvardija nuotolines studijas kaip būdą pritraukti studentų bei pabrėžia, kad studijų kokybė nėra traukiantis veiksnys, o atvykimą greičiau lemia individualūs racionalūs motyvai – atvykstama, kur pigesnis pragyvenimas. Sprendžiant iš atvykstančiųjų tipologijos, Lietuvos, kaip šalies kurioje gali skleistis intelektinis potencialas, trauka yra minimali. Tyrimas rodo, kad tą gali lemti ne tik politinis (Sipavičienė ir Jeršovas, 2010), bet ir institucinis švietimo ir mokslo sektoriaus neapibrėžtumas dėl aukštos kvalifikacijos asmenų pritraukimo ir poreikio.

3. 6. 3. Trečiųjų šalių piliečių profesinis priklausymas

Dalyvavimas darbo rinkoje yra suprantamas kaip normatyvinė socialinio pripažinimo sąlyga (Reiter, 2008). Tyrimas parodė, kad informantams trūksta informacijos apie skelbiamus įsidarbinimo konkursus anglų kalba, informantai mini, kad įstaigų darbuotojai informaciją gali suteikti tik lietuvių ir rusų kalbomis, todėl be tarpininkų jie patys negali išsiaiškinti visų įsidarbinimo niuansų, kartais reikalaujama pateikti dokumentus, išverstus į lietuvių kalbą. Tyrimo metu paaiškėjo, kad mokslininkai iš trečiųjų šalių gali susidurti su sunkumais, norėdami, kad jų diplomas būtų pripažintas Lietuvoje. Pagal šiuo metu galiojančią tvarką, užsienyje įgytų mokslo laipsnių diplomų (daktaro ir habilituoto daktaro) nostrifikavimo teisę turi Lietuvos mokslo taryba (LMT). Fizinis asmuo, norėdamas nostrifikuoti mokslinį laipsnį, LMT turi pateikti prašymą, diplomo kopiją, patvirtintą notaro (arba diplomo originalą), mokslo laipsnio diplomo vertimą į lietuvių kalbą (išversti diplomo tekstą gali pats mokslininkas), mokslininko kortelę (užpildoma vietoje, pateikiant dokumentus), disertacijos santrauką arba disertaciją bei paskelbtų mokslo darbų disertacijos tema sąrašą ir dokumentą, *liudijantį Lietuvos Respublikos pilietybę arba teisę gyventi Lietuvoje*. Lietuvos mokslo taryba sprendimą dėl mokslo laipsnio diplomo nostrifikavimo turi priimti per tris mėnesius nuo dokumentų pateikimo dienos. Nors ši tvarka 2009 m. buvo supaprastinta,

tačiau reikalavimas pateikti dokumentą, suteikiantį teisę gyventi Lietuvoje Mokslų tarybos taisyklėse nėra aiškiai apibrėžtas. Šis reikalavimas, remiantis vienos informantės pasakojimu, suprantamas kaip reikalavimas pateikti 5 m. galiojantį leidimą nuolat gyventi šalyje. Taip varžomos daktaro laipsnį turinčių asmenų teisės. Kitaip tariant, „Lietuvoje tu pirma 5 metus pabūsi magistras, o tik po to galėsi būti daktaras“ 1N_U. Informantų pateikti pavyzdžiai rodo, kad įdarbindamos trečiųjų šalių piliečius institucijos įvairiai interpretuoja LMT nustatytą daktaro diplomų pripažinimo tvarką:

- arba šios tvarkos laikomasi tiksliai ir aukštos kvalifikacijos darbuotojus įdarbinami žemesnėse pareigose;
- arba *de facto* pripažįstamas trečiųjų šalių asmenų mokslo laipsnis.

Toliau pateikiami du skirtingi trečiųjų šalių piliečių įdarbinimo atvejai. Juos vertinant galima teigti, kad informantų socialiniai ryšiai ir pripažinimas yra determinuojami prieštaravimų tarp išsilavinimo ir padėties darbo rinkoje. Pirmasis, moters, atvejis, žymi nepasitikėjimą institucijomis ir institucionalizuoto atmetimo reakciją. Nors informantei jos profesija reiškia visų pirma savirealizaciją, jos socio-ekonominis statusas buvo apribotas formaliomis (pripažinimo dėl pilietybės) kliūtimis. Antrasis atvejis suponuoja profesinio priklausymo, kurį nulemia ne tik išsilavinimas ir kvalifikacija, bet ir neformalių emocinės socialinės ir ekonominės paramos „tinklų“ prieinamumas, kuriais pasinaudojama siekiant individualių interesų.

Mokslininkės atvejis: diplomo pripažinimas susijęs su pilietybe 1N_U

Socialistinio bloko šalies pilietė, gavusi daktaro mokslo laipsnį ES šalyje, po 2004 metų ištekėjo už Lietuvos piliečio ir atvyko gyventi į Lietuvą. Atvykusi į Lietuvą dvejus metus ieškojo darbo pagal specialybę, dirbo vertėja bei administratore vienoje ne mokslo tyrimų įstaigoje. Atvykusi gyventi į Lietuvą pirmiausia kreipėsi į Studijų kokybės vertinimo centrą („Suvalkų gatvė“) dėl diplomų pripažinimo. Mokslininkės magistro diplomą buvo pripažintas, bet dėl daktaro diplomo nostrifikavimo, jai buvo nurodyta kreiptis į Lietuvos Mokslų tarybą:

„Ten pirmas pokalbis buvo gana draugiškas ir malonus. Parašiau prašymą nostrifikacijai, o paskui mums buvo pasakyta, kad diplomą nebus pripažintas. Paskui mes dar kartą kreipėmės į Mokslų tarybos komisiją, kad mūsų klausimą [iš naujo] apsvaistytų. To nebuvo padaryta, na, gal ir buvo padaryta, bet protokolo iki šiol neturim... Juk turim teisę turėt ar protokolą, ar išrašą, na, kad iš tikrųjų pasakytų – jūsų diplomą nepripažįstamas, bet ne.. .nieko [...] Mums buvo paaiškinta, kad užsieniečių atveju diplomą nėra pripažįstamas tol, kol užsienietis neturi Lietuvos pilietybės. Metodika ta pati viena, ir kol kas nėra nostrifikacijos metodikos. Lietuviams yra, bet užsieniečiams

nėra. Nesvarbu, jūs galite baigti Oksfordą, Harvardą, ar turėt profesoriaus vardą – 90 dienų, kol galioja viza, jūs būsite daktaras ar profesorius, o 91-ą dieną – viskas baigta“. Informantė neturi Lietuvos pilietybės ir artimiausiu metu neketina dėl jos kreiptis. Ji turi leidimą gyventi šalyje, kuris galioja 1 metus, todėl kasmet jie „su vyru turi lankytis Migracijos departamente ir pateikti iš naujo visus dokumentus“. Tai pasak informantės, nėra sudėtinga ir visa procedūra jų nevargina, „nors laikas būna sugaištamasis“. Tyrimo metu informantė dirbo mokslinių tyrimų institute, tačiau ėjo magistro kvalifikaciją atitinkančias pareigas: „mūsų direktorius yra gana protingas žmogus, čia sakau ne dėl to, kad dirbu institute. Per pirmąjį pokalbį [dėl darbo] jis pasiskambino į Mokslų tarybą, jam ten buvo paaiškinta. Jis pats studijavo „postdoką“ užsienyje, todėl viską suprato [...] Kol kas aš esu įdarbinta oficialiai žemesnės kvalifikacijos darbui. Bet jeigu aš moku kažką, kaip aš pasakysiu, kad nedirbsiu šito darbo, vien dėl to, kad esu žemesnėse pareigose? Bet atitinkamai ir atlyginimo koeficientas yra mažesnis – mažiausiai šimtą litų aš prarandu [...] tik dėl to, kad nėra sutvarkyti šie dalykai Lietuvoje“. Informantė manė, kad jos atvejis yra vienintelis toks buvęs iki šiol, todėl „dėl vieno žmogaus niekas posėdžio nekvieta. [...] Ten reiktų tik vieną sakinį pakeisti, kur parašyta, kad diplomą pripažįstamas tik Lietuvos Respublikos piliečiams. Ten reiktų tik vieną sakinį pakeist. Mums parodė tokią seną knygutę su tomis taisyklėmis, mums jos nedavė, internete jos irgi nėra. Kitose šalyse užtenka parašyti prašymą ir nunešti diplomo kopiją ir ... tai yra nostrifikacijos metodika [...] nesuprantu, kodėl diplomą susijęs su pilietybe?“.

Mokslininko iš išsivysčiusios šalies atvejis: jei universitetas įdarbina, vadinasi, diplomą pripažintą 12N_T

Mokslininkas iš išsivysčiusios šalies kelis kartus lankėsi Lietuvoje pagal Erasmus mainų programą (dėstė universitete). Vėliau jam buvo pasiūlyta dirbti pedagoginį darbą ir vadovauti vienam universiteto padaliniiui, t. y. užimti išskirtinę ir gana prestižinę darbo vietą. Lietuvoje gyvena ilgiau nei 2 metus. Atvyko į Lietuvą su šeima – žmona ir 2 metų sūnum (kuriam dabar 4 metai).

„Aš jau gerai pažįstu Lietuvos mokslą. Lankiausi čia kelis kartus anksčiau. Skačiau paskaitas ir studentams, ir profesoriams. Užsimezgė abipusiai naudingi ryšiai. Jaučiau, kad jiems manęs reikia – kartu rašėm projektus. Keli dėstytojai ir studentai buvo atvykę ir į mano šalį. [...] Niekada nemaniau, kad likimas atves į Lietuvą. [...] Mane įdarbino net nepažiūrėję į diplomą. Tik reikėjo kopiją atiduoti katedros vedėjui. Jis rūpinosi darbo leidimais... padėjo ne tik man, bet visai mano šeimai. Net surado mums butą. Po to dar [darbo] sutartį reikėjo pasirašyti. Ji buvo lietuvių kalba, bet aš pasitikiu žmonėmis – turiu ją namuose, bet nieko nesuprantu, kas joje rašoma [...]. Dėl diplomo nekilo problemų. Nieko nežinau apie pripažinimą. Man atrodo, kad jei universitetas įdarbina mane, tai diplomą jau ir pripažintą. [...] Bet gal jūs teisingas, gal man reikia tuo pasidomėti? [...] aš esu docentas, man moka docento atlyginimą. Niekada niekas nesidomėjo mano diplomu. [...] Tie žmonės, kurie pasiūlė man atvykti į Lietuvą, žino mano darbus, skaitė, ką esu parašęs, klausėsi mano paskaitų. Studentai, atrodo, mane irgi mėgsta [...] Na, čia universiteto sąlygos geros, prie gyvenimo sąlygų reikia priprasti, lietus, oras šiek tiek kitoks, o šiaip viskas gerai, bendrai gerai. Ramu, man kaip akademikui, darbą dirbti gerai galiu, ramu čia. Sąlygos yra“.

Lentelėje pateikti atvejai taip pat iliustruoja du prieštaravimus tarp simbolinio ir materialaus pripažinimo. Pirmuoju, mokslininkės, atveju, simbolinis ir materialus pripažinimas neįmanomas visa apimtimi dėl struktūrinių-institucinių kliūčių. Perfrazuojant Honneth (2002,54), kuris analizuoja nedarbą ir savivertę, šiuo atveju asmuo negali laikyti savęs visapusiškai dalyvaujančiu ir pripažintu visuomenės nariu, nes simbolinio ir materialaus pripažinimo trūkumas riboja socialinę integraciją. Antrasis, mokslininko iš išsivysčiusios šalies, atvejis iliustruoja pripažintą profesinį priklausymą, kaip „sėkmingą“ biografinę

sąveiką su platesniu (realizacijos darbo aplinkoje, profesinės bendruomenės, pasitikėjimo institucijomis) kontekstu (Wohlrab-Sahr, 1995).

Tyrimo dalyviai vertindami darbo aplinką daugiausia minėjo įvairių išteklių (finansavimo, patalpų, įrangos) trūkumą, ir tai, kad darbo sąlygos tiesiogiai lemia produktyvumą:

„Žinote, koks mokslininkas jums pasakys, kad turi pačią geriausią aparatūrą? Mums visada kažko trūksta“ 1N_U

Šios informantės nuomonė suponuoja mintį, kad materialūs darbo aplinkos aspektai visgi nėra lemiantys profesinio tapatumo ir potencialo skleidimąsi. Ši informantė, ir ypač informantai iš išsivysčiusių šalių, labiau akcentuoja pagarbą asmenybei, požiūrį į darbuotoją bei darbuotojų motyvaciją:

„Žmogus gali dirbti už idėją, tai suprantama, aišku, kad jis gali ir viršvalandžius dirbti, man irgi teko, bet mano atlyginimas nuo to nepriklauso“. 6N_A

Tyrimo dalyviai iš išsivysčiusių šalių darbo sąlygas Lietuvoje vertina kaip prastesnes, tuo tarpu savo buitines gyvenimo sąlygas jie vertina kaip panašias į tas, kurias turėjo savo šalyje. Išsivysčiusių šalių tyrėjams ir mokslininkams būdingas savo mokslinės veiklos kaip „kuriančios pridėtinę vertę“ suvokimas:

„Savo šalyje uždirbčiau daugiau. Bet man ir čia visko užtenka. Manau, kad dirbdama Lietuvoje esu naudinga abiem pusėms – grįžusi į [...] visiems pasakoju apie jūsų šalį, žmonės sužino, po to papasakoja kitiems. Skaitydama pranešimus konferencijose dažnai remiuosi savo patirtimi Lietuvoje, sakau, „Lietuvos mokslininkai daro taip“. 2N_J

„Na, Lietuvoje aš užsienietis ir [...], kartais netgi geriau būti užsieniečiu, negu lietuviu“ 12N_T

Apibendrinant galima teigti, kad nepaisant to, jog informantai susiduria su įvairiais sunkumais, kylančiais iš dinamiškos socialinės tikrovės, visgi jie savo asmeninę poziciją yra linkę „kilstelėti“ aukščiau racionalios naudos interesų. Tai daugiau būdinga išsivysčiusių šalių atvykėliams, kurie savo priklausymą „čia“ suvokia kaip savotišką asmeninę misiją, autoritetą ir pavyzdį.

Informantų buvo klausama, ką jie darytų, jei prarastų darbą Lietuvoje, arba turėtų nutraukti studijas. Tyrėjas 14N_P teigė, kad *iškart grįžtų į savo šalį*, jo kolega 10N_K *liktų jei pavyktų rasti gerą darbą*. 11N_T pabrėžė, kad *likti Lietuvoje ir ieškoti darbo būtų įmanoma tik mokant lietuvių kalbą*, ir tvirtino, kad *nežinotų nuo ko pradėti darbo paiešką*. 7N_AR teigė, kad ieškotų darbo, jei prarastų turimą darbą, pasak jo, tai „*logiška*“. Tačiau jis teigė, kad nesijaučia saugus – „*ne, nesijaučiu saugus, nes nuolat turiu galvoje tai, kad gali tapti nebeįmanoma derinti studijas ir darbą*“. Atsakydamas į klausimą, ar sutiktų dirbti ilgesnį laiką ir pratęsti darbo sutartį, šis asmuo tvirtino, kad „*tai priklausys nuo to, ką pasieksiu, ar bus koks nors progresas*“, be to, po dviejų metų gyvenimo Lietuvoje jam atrodo, kad apsispręsti dar reikia laiko – „*kuo ilgiau gyveni vienoj vietoj, tuo geriau gali jaustis*“. Mokslo darbuotojas iš JAV 6N_A teigė, kad *trumpai (briefly) bandytų ieškoti kito darbo, jei nerastų, iškart grįžtų į JAV*.

„Na, kaip, aš žinau, kad čia esu laikinai, aš grįšiu, arba ryt, arba po metų, na, jeigu čia būtų blogai, aš galvoju, kad po metų aš išvažiuočiau iš Lietuvos. Aš galiu dirbti bet kuriam universitete. Aš buvau Amerikoje, na, aišku, ten reikia daug pinigų norint gerai gyventi, o čia galima gerai gyventi turint mažiau pinigų. Ten daug pinigų reikia. Aš pasiturintis žmogus, aš turiu pinigų, aišku, pinigai svarbūs, na, bet su pinigais problemų neturiu“. 12N_T

Apibendrinant galima teigti, kad siekis tęsti profesinę veiklą ir daryti karjerą Lietuvoje būdingas tiems asmenims, kurie čia praleido daugiau laiko. Be to, pasilikti ilgesniam laikui labiau linkę atvykusieji iš ekonomiškai mažiau išvystytų valstybių. Tačiau kartu šie asmenys jaučiasi ir mažiau saugūs (nei, pavyzdžiui, jų kolegos iš JAV), tačiau yra labiau linkę pasilikti ir ieškoti kito darbo. Jie labiau linkę dirbti ir žemesnės kvalifikacijos darbą. Apibendrinant galima teigti, jog nepaisant suvokimo, kad informantai Lietuvoje atlieka savotišką misiją, jie labiau linkę tapatintis su savo kilmės valstybe. Kitas pasilikimo aspektas – asmeniniai motyvai:

„– Ar būtumėt kada galvojusi, kad atvažiuosit į Lietuvą, būtent dėl mokslinės veiklos? – „Jeigu ne vyras, taip vat niekada nebūtų kilus tokia mintis, niekada [...] todėl kad, nu, aš Čekijoje ir dirbau, ir gyvenau, bet paskui vis tiek grįžau namo, todėl, kad namuose vis tiek, žinote, kitaip ir galimybių, gal ne galimybių, bet yra toks noras padaryt kažką savo šaliai. [...] ir dar mano specialybė yra tokia, kad Ukrainoje iš tikrųjų yra daug galimybių“ 1N_U

Nemokantys lietuvių kalbos tyrimo informantai nereiškė noro jos mokytis, nors ir supranta, kad vietinės kalbos mokėjimas būtų prielaida aktyvesniam įsitraukimui ir dalyvavimui profesinėje veikloje. Informantai mokantys lietuvių kalbą ją išmoko dėl asmeninių motyvų (dažniausiai todėl, kad sutuoktinis/partneris(-ė) buvo lietuvis(-ė)). Informantai iš Turkijos ir buv. socialistinių šalių pirmenybę teikia rusų kalbai, kuri jiems yra būdas įsitraukti ir dalyvauti visuomenės reikaluose. Asmenys iš išsivysčiusių šalių mažiau suinteresuoti mokėti lietuvių kalbą. Kalbos barjeras gali lemti tai, kad dirbamas žemesnės kvalifikacijos darbas, todėl šalys, kurių kalbos vartojamos už valstybės teritorijos (Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Ispanija, JAV) arba dvikalbės šalys (Suomija, Švedija, Norvegija) yra patrauklesnės aukštos kvalifikacijos darbuotojams (OECD, 2008). Lietuvos įstatyme „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ numatomi kursai valstybinės kalbos mokymui. Nemokamos lietuvių kalbos mokymo paslaugos teikiamos tik lietuvių kilmės tremtiniam arba asmenims, kuriems suteiktas prieglobstis Lietuvoje. Sporadiškai nemokami lietuvių kalbos mokymai organizuojami pačių universitetų iniciatyva. Juos finansuoja ES programų lėšos. Danijoje aukštos kvalifikacijos imigrantai gali 2 tūkst. valandų nemokamai lankyti kursus, Australijoje 1300, Kanadoje – 600, Vokietijoje – 600, Prancūzijoje – 400, Belgijoje – 200 valandų, žinoma, pastebima, kad ir minėtose šalyse kursai prieinami ne visiems (OECD, 2008). Lietuvoje 2011 m. buvo atlikta kokybinė atvejo studija (žr. Zygmantas, 2011) apie lietuvių kalbos mokymąsi su 45 suaugusiais užsieniečiais, 28 iš kurių turėjo nuolatinį ar laikiną leidimą gyventi Lietuvoje. Studija parodė, kad atvykusiųjų nedalyvavimas arba apsunkintas dalyvavimas

Lietuvos visuomenėje yra didžiaja dalimi nulemtas lietuvių kalbos žinių trūkumo, tuo tarpu antras svarbiausias motyvas (šalia savirealizacijos) mokytis lietuvių kalbos buvo atvykusiųjų noras steigti savo verslą Lietuvoje, o pilietybės siekis informantams buvo nesvarbus (Zygmantas, 2011).

Apibendrinant tyrimo imigrantų įsijungimą į profesinę bendruomenę informantams išryškėja keletas probleminių aspektų. Pirma, švietimo ir mokslo institucijos nerenka ir nefiksuoja kiekybinių ir kokybinių duomenų apie imigrantus (studentus ir darbuotojus), todėl iš tyrimo duomenų atrodo, kad svarbiausios priežastys, kodėl jie yra čia ir ko šie asmenys siekia Lietuvoje, yra daugiausia individualios-asmeninės. Jiems siūloma institucinė pagalba apsiriboja individualia asmenine pagalba. Viena vertus, individualus dėmesys asmeniui galėtų būti vertinamas kaip teigiamas dalykas, tačiau, nesant aiškios formalizuotos švietimo ir mokslo institucijų praktikos „aptarnauti“ atvykėlius, jie atsiduria neapibrėžtoje profesinėje (arba studento) situacijoje, yra nesaugūs, nes negali remtis šia praktika siekdami geriau įsijungti tiek į institucinę aplinką, tiek ir į platesnę visuomenę. Taip pat tikėtina, kad daugėjant tokių asmenų, sistema, kurioje santykius tarp švietimo institucijos ir migranto labiau apibrėžia tik neformalios praktikos, ilgainiui taps nepajėgi „aptarnauti“ augantį tokių asmenų skaičių, o tai sukels prieštaravimus institucijų viduje.

Ekspertų manymu, instituciniai gebėjimai sprendžiant mobilių asmenų problemas vertintini kaip nepakankami. Švietimo ir mokslo institucijų specialistai nėra kaip nors ruošiami darbui su migrantais (įskaitant ir studentus), todėl ekspertai akcentuoja poreikį institucijose skirti laiko mokymams kaip dirbti su tokiais asmenimis. Kita vertus, jų nuomonėse nemažai prieštaravimų – Švietimo ir mokslo ministerijos ekspertai teigia prieštaraujančius dalykus (jie tekste paryškinti):

„Nemanau, kad žino, žinot, pradeda tada, kai susiduria su problema, kad ruošiami būtu? [...] nėra tokio kažkokio [ruošimo]“ B2

„Tikrai tokie ruošimai buvo, bet norėčiau primint, kad pas mus aukštosios mokyklos akademine prasme yra autonomiškos ir jie tą daro

pačios aukštosios mokyklos, per projektus ir per kitą kažkokią veiklą. Kažkokio centralizuoto ruošimo tikrai daroma nebuvo.“ B1

„Pagalba, nu ką, yra tradiciniai lietuvių kalbos kursai kažkokie.“ B1

Švietimo sistemos atvirumas yra vienas iš būdų užtikrinti socialinę sanglaudą. Ekspertai mano, kad atsakomybė už imigrantų „socializaciją“ turėtų būti perkeliama priimančioms institucijoms. Institucijose šio tyrimo dalyviams pagalba buvo prieinama individualiai, šią paramą informantai susiedavo su konkrečiu asmeniu (bet nebūtinai, į kurio pareigas įeitų darbas su užsieniečiais) institucijoje. Tyrimo duomenys taip pat rodo, kad ši pagalba yra sporadiška, neintensyvi ir dažnai remiasi simbolinės galios santykiu tarp atvykusiojo ir institucijos. Tačiau šis santykis nėra lygiavertis – institucija, nesant priimtinių normų ir darbo su mobiliais asmenimis praktikos, tampa asimetriškai galingesnė santykiyje su tokiais asmenimis. Yra du šio santykio aspektai: pirma, jis gali būti palankus mobiliam asmeniui, jei institucijos personalas yra atviras lanksčioms pagalbos ir paramos formoms. Kita vertus, toks neapibrėžtas santykis gali lemti intelektinio kapitalo praradimą, kai institucinis lankstumas yra ribojamas administracinių procedūrų ir ne visada palankus mobiliems asmenims. Apibendrinant, egzistuoja institucinis švietimo ir mokslo sektoriaus neapibrėžtumas ne tik, kaip jau minėta, dėl aukštos kvalifikacijos asmenų pritraukimo ir poreikio, bet ir neapibrėžtumas dėl paramos formų jau atvykusiems asmenims.

3. 6. 4. Pilietinis priklausymas ir pilietybės siekis

Pilietinis priklausymas taip pat gali būti priskiriamas prie subjektyvių darbo aplinkos veiksnių. Bolino, Turnley ir Bloodgood (2002) tvirtinimu, pilietinė elgsena, kuri suprantama kaip siekis gauti šalies pilietybę ateityje, didina organizacijos produktyvumą ir organizacijos kapitalo plėtrą. Ypač, pasak Bolino (et al., 2002), pilietybė turi svarbos struktūrinio, santykinio ir intelektinio kapitalo plėtrai, todėl ir tyrime siekta išsiaiškinti, ar imigrantas nori, siekia ir gali būti priimtas į sferą, kuriai jis „nepriklauso“. Pilietybės

įstatymas (Lietuvos Respublikos Seimas, 2008; pakeitimai, 2010) numato pilietybės suteikimo tvarką ir procedūras, tačiau nė vienas tyrimo dalyvis niekada nesikreipė dėl Lietuvos Respublikos pilietybės. Pagrindinės tą nulėmusios priežastys, kurias nurodė tiriamieji, buvo neilgas gyvenimo Lietuvoje laikas, neaiškūs pačių tyrimo dalyvių ateities planai, neaiškios tolimesnės studijų, mokslinės veiklos ir karjeros Lietuvoje perspektyvos, noras dalyvauti savo kilmės šalies gyvenime, „neprarasti šaknų“. Ilgesnį laiką (nuo 2 iki 4 metų) Lietuvoje pragyvenę asmenys teigė, kad yra tik svarstę apie tokią galimybę. Už lietuvių ištekėjusi mokslininkė iš Ukrainos teigė nenorinti tapti Lietuvos piliete, nes nežino „politikų [...] ir visi man jie vienodi [...] galiu pažiūrėt per televiziją [...] bet kaip aš galiu balsuot – ypač, kol neturiu vaikų, gal, kai turėsiu vaikų, būsiu suinteresuota turėti pilietybę ir balsuoti“ 1N_U.

Apibendrinant, aiškėja, kad informantai aiškiai neartikuliuoja savo pilietinių siekių. Lietuvos pilietybę jiems nėra tapatinimosi su priimančiąja valstybe kriterijus, o normatyvinę „gero piliečio elgseną“ pakeičia „gero gyventojų elgsena“, į kurią įeina tik profesinio ir asmeninio priklausymo formos. Informantai nejaučia stipraus prisirišimo prie vietos, todėl jų mobilumas gali būti vertinamas kaip laikinas resursas konstruojant teritorinį prisirišimą. Tai patvirtina ir trečiųjų šalių migrantų integracijos Lietuvoje tyrimo duomenis, t. y. su darbo santykiais susiję socialiniai ryšiai yra vienas pagrindinių ne ES piliečių socialinių išteklių šaltinių (Beresnevičiūtė, Leončikas, ir Žibas, 2009). Pilietybės siekis tiesiogiai priklauso nuo šalies, kurios pilietybės siekiama, teikiamų galimybių maksimizuoti ekonominę naudą (DeVoretz, 2006), t. y. pilietybė yra bendruomenės gerovės socialinė pasekmė (Brubaker, 1990). Savo materialinę padėtį geriau vertinantys tyrimo informantai (iš JAV ar Japonijos) dažniausiai šią padėtį laikė savo kilmės šalies „duotybe“, todėl jie nesiekė gauti Lietuvos pilietybę. Tyrimo duomenimis, tapti Lietuvos piliečiais ateityje labiau norėtų ne tokių ekonomiškai išsivysčiusių šalių asmenys, tačiau ir pastarųjų informantų tarpe nebuvo tvirtai apsisprendusių kreiptis dėl Lietuvos pilietybės asmenų.

3. 6. 5. Galimybės naudotis socialinėmis garantijomis: vertinimai

Tyrimo informantų buvo klausiama apie galimybes naudotis socialinėmis garantijomis. Toliau pateikiamos svarbiausios išvalgos, tačiau teisiniai socialinės politikos instrumentai neanalizuojami, nes tai turėtų būti atskiro tyrimo tema. Susidūrę su sveikatos priežiūros sistema nurodė keturi iš tyrime dalyvavusių asmenų – šių paslaugų prireikė arba jiems patiems, arba jų šeimos nariams. Abu JAV piliečiai naudojami tik privačiomis sveikatos priežiūros paslaugomis. Mokslininkė iš Ukrainos pasakojo, kad iš pradžių kreipėsi į valstybinę įstaigą, tačiau vėliau nusprendė gydytis privačiai. Turkijos mokslininkas naudojami valstybine sistema. Kiti tyrime dalyvavę asmenys nurodė, kad tokių paslaugų jiems neprireikė – šie asmenys taip pat vieningai tvirtino, kad neturi jokios nuomonės apie Lietuvos sveikatos priežiūros sistemą ir jos prieinamumą užsieniečiams. Visų tyrimo dalyvių nuomonės apie sveikatos priežiūrą labai įvairios: teigiamos ir neutralios, bet atsargios.

15 lentelė. Tyrimo dalyvių požiūris į sveikatos priežiūros sistemą ir jos prieinamumą

Teigiamas požiūris	Neutralus ir atsargus požiūris
<i>Mes prisirašę pas savo gydytoją, Antakalnio poliklinikoje, kol kas tai tik dėl vaiko skiepavimo turim profilaktiškai vaikščioti. Problemų nekyla, nes aš kalbu rusiškai – 12N_T</i>	<i>Teko lankytis poliklinikoje, bet sunku buvo susikalbėti dėl anglų kalbos, negalėjau paaiškinti, ką man skauda, todėl kreipiausi į privačią kliniką – 5N_B</i>
<i>Buvau ligoninėje. Su lietuve drauge aplankėme jos seserį. Švaru, tvarkinga, man pasirodė, kad ligoniais labai rūpinamasi, panašu kaip ir mano šalyje – 1N_U</i>	<i>Pas stomatologą teko lankytis, bet pas privatų. Jei prireiktų dėl rimtos priežasties kreiptis ar operacijos, turbūt važiuočiau į Ameriką - 6N_A</i>
<i>Neteko lankytis, bet manau, viskas ten gerai. Manau, kad reiktų vertėjo, nes kalbu tik anglų ir kinų kalba. Jei susirgčiau, ečiau į valstybinę ligoninę, privačioj būtų per brangu – 8N_K</i>	<i>Apie Lietuvos ligonines esu skaitęs Jungtinių Tautų ataskaitas ir Tarptautinės sveikatos apsaugos organizacijos vertinimus. Kai kas čia labai gerai, kai kas – nelabai, nesiryžčiau čia rimtai operacijai. Bet Jūsų sistemos privalumas – nemokamas gydymas. Amerikoj viskas priklauso nuo mokesčių. Apskritai mokesčiai mano šalyje labai svarbi tema – 16N_A</i>
<i>Manau, kad Lietuvos ligoninės geros, neteko ten lankytis – 14N_P</i>	

Beresnevičiūtės, Leončiko, ir Žibo (2009,118–127) publikacijoje pateikiamų imigrantų integracijos politikos principų vertinimo ir rodiklių sąvade užsimenama, kad reikalingi specialūs atvykėlių naudojimosi socialinės apsaugos garantijomis (tarp jų ir sveikatos priežiūros sistema) tyrimai. Šio tyrimo informantų nuomonės suponuoja, kad reiktų vertinti ne tik tai, kiek atvykėlių yra socialiai drausti, bet ir pačių sveikatos priežiūros įstaigų „atvirumą“ atvykėliams, ir ne tiek medicininių paslaugų kokybės prasme, bet ir vertinant sveikatos priežiūros įstaigų administracinius gebėjimus. Tyrimo duomenys rodo, kad atvykėliai nepasitiki sveikatos priežiūros sistema, nors su ja yra mažai susidūrę. Vyrauja gana stereotipiški vertinimai, kuriuose dominuoja įsitikinimas, kad bendrauti su gydytojais sveikatos klausimais būtų sunku dėl lietuvių kalbos, tiek atsargūs vertinimai, paremti informacija iš oficialių šaltinių bei aplinkinių nuomonėmis (15 lentelė). Toks nepasitikėjimas greičiausiai atspindi migrantų integracijos politikos ribotumus.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, darbo stažo užskaitymas ir socialinių garantijų suteikimas ne ES šalių piliečiams priklauso nuo Lietuvos Respublikos pasirašytų tarptautinių dvišalių socialinės apsaugos sutarčių. Socialinės apsaugos apimtis priklauso nuo konkrečių susitarimų tarp šalių. Kai kurios dvišalės sutartys apima gana platų socialinių garantijų „spektrą“: pvz., ligos ir motinystės išmokas; invalidumo išmokas, senatvės išmokas; išmokas maitintojo netekusiems asmenims; išmokas dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų; išmokas mirties atveju; bedarbio išmokas ir išmokas šeimai. Kitos sutartys (su JAV, Kanada, ir Rusija) pasirašytos tik dėl pensijų išmokų, nes teisė gauti pensiją susijusi su socialinio draudimo stažu, kuris kaupiamas keletą dešimtmečių. Sutartimis siekiama pirmiausia apsaugoti Lietuvos piliečius, vykstančius į Kazachstaną, Armėniją, Azerbaidžaną, Moldovą ir Gruziją, todėl šios šalys laikomos prioritetinėmis inicijuojant dvišales sutartis socialinės apsaugos srityje (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2009).

Tyrimo dalyviai nėra gerai susipažinę su pensijų įskaitymo tvarka. Tai greičiausiai lėmė jų sąlyginai jaunas amžius. Informacija apie socialines

garantijas dažnai gaunama neformaliai – informantas teigia, kad gaus pensijos išmoką už laikotarpį, dirbtą Lietuvoje, tvirtino – „*man tai pasakė ambasados darbuotojai*“ 12N_T. Kita vertus, tyrimas rodo, kad egzistuoja tiek informacijos apie socialinę apsaugą teikimo, tiek pačios socialinės apsaugos tinklo spragos – mokslininkai ir tyrėjai atvykę iš ne ES šalių, su kuriomis nėra pasirašytos dvišalės sutartys, tampa pažeidžiama grupe vien todėl, kad jų darbo Lietuvoje laikotarpis nebus įskaitytas į pensinį laikotarpį. 2008 m. buvo parengtas Tipinės Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės sutarties dėl socialinės apsaugos projektas (patvirtintas LR Vyriausybės 2008 m. lapkričio 24 d. nutarimu Nr. 1235, Žin., 2008, Nr. 139–5500), kurio tikslas – sureguliuoti pensijų skyrimą ir mokėjimą bei socialinio pensijų draudimo įmokų mokėjimą asmenims, kurie iš vienos valstybės persikelia į kitą valstybę gyventi ir (ar) dirbti. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija siūlo, kad sudaroma dvišalė sutartis būtų taikoma asmenims, gyvenantiems vienos iš šalių teritorijoje, ir kuriems yra ar buvo taikomi vienos ar abiejų šalių įstatymai, taip pat jų šeimos nariams. Numatoma, kad tokia sutartis galėtų apimti valstybinės socialinio draudimo senatvės, netekto darbingumo (invalidumo), našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijas. Dvišalė sutartis būtų grindžiama pro-rata (proporciniu) principu, t. y. nustatant teisę į pensiją būtų sumuojamas abiejose valstybėse įgytas valstybinio socialinio draudimo stažas, o pensijos dalį kiekviena valstybė apskaičiuotų atskirai, proporcingai kiekvienoje valstybėje įgytam valstybinio socialinio draudimo stažui, ir apskaičiuota pensijos dalis siunčiama į tą valstybę, kurioje pensijos gavėjas nuolat gyvena.

2009 gegužės 25 d. buvo priimta Europos Sąjungos Tarybos direktyva 2009/50/EB „Dėl trečiųjų šalių piliečių atvykimo ir apsigyvenimo sąlygų siekiant dirbti aukštos kvalifikacijos darbą“. Ši Direktyva žinoma kaip „Mėlynoji Europos Sąjungos kortelė“, t. y. leidimas teisėtai apsigyventi ir dirbti valstybės narės teritorijoje bei persikelti į kitą valstybę narę dirbti aukštos kvalifikacijos darbo. Iki 2011 m. vidurio ES šalys narės turėjo perkelti Direktyvą į nacionalinę teisę. Lietuvoje, šios Direktyvos pagrindu, 2011 m. buvo praplėsta trečiųjų šalių piliečiams teikiamų socialinių garantijų sritis

(pagreitinata atvykimo procedūra šeimos nariams, teisė gauti išmoką vaikui ar išmoką mirties atveju tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip ši išmoka mokama nuolatiniams Lietuvos Respublikos gyventojams ir kt.).

Vis dėlto, „mėlynoji kortelė“ neišsprendė pagrindinės problemos – biurokratinių suvaržymų. Pagal Direktyvos nuostatas, asmenys, atvykę į vieną Europos šalį, norėdami persikelti į kitą Europos Sąjungos valstybę, privalo iš naujo kreiptis į antrąją valstybę dėl „mėlynosios kortelės“ išdavimo. Be to, atskiros Europos Sąjungos narės (Jungtinė Karalystė, Airija) individualiai sprendžia aukštos kvalifikacijos darbuotojų iš trečiųjų šalių skatinimo arba ribojimo klausimus, šios šalys (bei Danija) nedalyvavo priimant Direktyvą, ji nėra joms privaloma ir minėtose šalyse netaikoma. **Vienas iš Direktyvos tikslų buvo informacijos apie Europos sąjungos narių, įstojusių 2004 m., darbo rinkas aukštos kvalifikacijos darbuotojams iš trečiųjų šalių suteikimas**, tačiau tokių asmenų poreikis Lietuvoje nėra aiškus, o vien Mėlynosios kortelės priėmimas ir jos sąlygų taikymas nėra itin svarbus kuriant aukštos kvalifikacijos darbuotojų imigracijai palankią aplinką institucijose.

3.6.6. Įvairovė aukštojo mokslo institucijose kaip intelektualio potencialo kūrimo sąlyga

Kaip jau minėta darbo dalyje apie imigrantų tipologiją, bakalauro studijos gali „užauginti“ ir naują mokslininkų-imigrantų kartą, tačiau tam reikia finansinių investicijų. Kita vertus, skatinti ilgalaikį įsidarbinimą reiktų tinkamai įvertinus darbo vietų pasiūlą, Lietuvos tyrėjų potencialą ir institucijų pajėgumus „užsiauginti“ pakankamą tyrėjų pamainą. Jei kitų šalių tyrėjams Lietuvoje būtų sudaromos išskirtinės sąlygos, patrauklumas lietuviams siekti karjeros moksle sumažėtų. Kai kurios išsivysčiusios šalys stengiasi pritraukti patyrusius, bet skurdesnių šalių tyrėjus į žemesnės kvalifikacijos reikalaujančias darbo vietas. Jei Lietuva ateityje taip pat pasuktų panašiu keliu,

jos darbo rinka taptų gerokai iškreipta dėl to, kad pradedantiems Lietuvos tyrėjams sumažėtų galimybių rasti darbo vietą.

Atsižvelgiant į šiuos argumentus, galima teigti, kad aukštojo mokslo institucijų siekis pritraukti aukštos kvalifikacijos darbuotojus iš trečiųjų šalių pirmiausia turėtų būti priešpastatomas mokymosi visą gyvenimą kontekstui ir ypač švietimo prieinamumui skirtingoms visuomenės grupėms. Vertindami aukštojo mokslo institucijų prieinamumą ne tik aukštos kvalifikacijos darbuotojams, bet ir pirmos ar antros pakopos studentams, aukštųjų mokyklų vadovai išskyrė ir daugiau asmenų grupių, kurių įvairovė Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje kelia papildomų iššūkių (žr. 19 lentelėje).

Kaip parodė interviu su švietimo ir aukštojo mokslo ekspertais, švietimo institucijose esama skirtingų ir prieštaringų požiūrių ir į švietimo prieinamumą mobiliems asmenims. Švietimo prieinamumas migrantams yra aktuali problema, o esamos priemonės nepakankamai užtikrina (galėtų užtikrinti) studijų prieinamumą – aukštųjų mokyklų darbuotojai žino migrantų problemas, tačiau dirbti su tokiais asmenimis jie nėra pasiruošę:

„Specialiai jie nebuvo ruošiami [...] kiekvienas atvejis nagrinėjamas individualiai“ AI_01.

Aukštųjų mokyklų strategijose nėra užsimenama apie studentus-migrantus. Kita vertus, aukštųjų mokyklų vadovai sutinka, kad ateityje į tai turėtų būti atsižvelgiama, nepaisant to, kad tokių asmenų skaičius nėra didelis. Migrantų integracijai į švietimą, socialinės sanglaudos klausimams strategijose taip pat nėra skiriama dėmesio. Institucijose nėra aiškios diferenciacijos tarp mobilių asmenų.

Tyrimas su ekspertais parodė, kad į mobilius asmenis žiūrima gana palankiai, tačiau kiek lanksti studijų sistema aukštojo mokslo studijų proceso organizavimo aspektu, nuomonės dažniausiai neapibrėžtos. Tyrimas atskleidžia, kad yra prieštaravimų tarp politinio ir institucinio lygmens.

16 lentelė. Studijuojančiųjų ir darbuotojų įvairovės aukštojo mokslo institucijose privalumai ir trūkumai (iššūkiai)

Neįgalieji – skatinamas kitų studentų humaniškumas, ir taip perteikiami humanistinio švietimo tikslai; skatinamas bendravimas tarp skirtingų visuomenės grupių; išplečiama besimokančiųjų „kaip bendruomenės“ sąvoka; kai kurioms neįgaliųjų grupėms reikalinga specializuota/jų poreikiams pritaikyta literatūra (pvz., Brailio raštu); išorinės sąlygos (liftai, pagalba, patalpų prieinamumas) nėra pakankamos;

Migruojantys/mobilūs studentai – papildomos pajamos universitetui; bendravimas ir susikalbėjimas tarp skirtingų kultūrų; atvirumas naujoms idėjoms; nėra tinkamų sąlygų nuotoliniams kursams; administravimo nesklaidumai; studijų neapibrėžtumas, kada švietimo institucijos, dėl duomenų apskaitos trūkumų, „nežino“ ar studentas dar studijuoja, ar ne;

Didėjantis skaičius **vyrishkos lyties studentų ir dėstytojų** – gerėja lyčių pusiausvyra švietimo sistemoje ir užtikrinamos lygios galimybės;

Studentai iš socialiai pažeidžiamų grupių/šeimų – stipendijų ir finansinės paramos poreikis; materialinės sąlygos šeimose lemia studentų motyvaciją, elgesį ir tarpusavio santykius (pvz., bendradarbiavimą ir atvirumą tarp skirtingoms visuomenės grupėms priklausančių studentų); socialinio kapitalo šeimose trūkumas (pvz., tarp studentų, kurių tėvai neturi išsilavinimo) lemia prastesnius akademinis rezultatus;

Studentai, turintys šeimyninių įsipareigojimų/vieniši tėvai, auginantys vaikus – stipendijų ir finansinės paramos poreikis; specialių patalpų/vaikų priežiūros paslaugų (pvz., vaiko dienos centrų universitetuose) poreikis;

Našlaičiai – stipendijų ir finansinės paramos poreikis; (socialinės stipendijos, nemokami bendrabučiai (ypač privačiame švietimo sektoriuje); vienkartinės išmokos;

Kaliniai – švietimo sistemos, kaip misijos suteikti „gyvenimo šansą“, aprėptis išplečiama; materialios sąlygos studijoms nepalankios; darbuotojų apsaugos priemonės nėra įtraukiamos į darbo sutartis;

Studentai iš etninių grupių – metodinių priemonių trūkumas (pvz., studijuojant lietuvių kalbą vadovėliai nepritaikyti kitakalbams; taip pat žr. Zygmantas, 2011).

Tyrime dalyvavę institucijų ekspertai sutinka, kad mobilių asmenų integracijos į aukštojo mokslo sistemą problema yra aktuali ir laikui bėgant tokių poreikių daugės. Tuo tarpu politinių sprendimų priėmėjų nuomone:

„Priklauso nuo aukštosios mokyklos lankstumo ir požiūrio. Čia yra aukštosios mokyklos reikalas. [...] Aš manau, kad čia jau nėra problemos.“ B2

Apibendrinant institucijų ekspertų nuomones būtų galima teigti, kad institucijos yra atviros mobiliems asmenims ir siekia sudaryti visas galimybes jiems neiškristi iš švietimo sistemos, tačiau neišplėtoti ir neformalizuoti

mobilių asmenų ir švietimo institucijų tarpusavio sąveikos būdai lemia tai, kad (ypač bakalauro ir magistro studijose) einama į kompromisą dėl studijų kokybės ir galimybių tęsti studijas sudarymo. Kitas svarbus aukštojo mokslo institucijų ir atvykstančių asmenų sąveikos kriterijus – institucijų siekis pritraukti ir išlaikyti pakankamą studentų skaičių ir taip užsitikrinti finansavimą. Tuo tarpu ekspertai, atstovaujantys politinį lygmenį, teigia, kad studijų kokybė yra svarbiausia priežastis dėl ko atvykstama į Lietuvą. Migrantais tirtųjų aukštojo mokslo institucijų ekspertai laiko tiek iš Lietuvos laikinai išvykusius piliečius, tiek ES šalių piliečius, tiek trečiųjų šalių piliečius. Nediferencijavus tokių asmenų pagal skirtingas mobilumo strategijas, nėra įmanoma inicijuoti atskiroms tokių asmenų grupėms reikiamas institucijų paramos formas, kurios yra ir viena iš Mokymosi visą gyvenimą strategijos siekiamybių.

I-ojo tyrimo apibendrinimas

Woolcock ir Narayan (2000) teigia, kad bendruomeniniai ryšiai ir pilietinė visuomenė yra šalies politinės, teisinės ir institucinės aplinkos pasekmė. Apibendrinant tyrimo su ne ES šalių tyrėjais duomenis, galima teigti, kad tirtieji aukštos kvalifikacijos atvykėliai iš trečiųjų šalių „išmoko“ būti „nematoma“ socialine grupe. Jų integracijos į platesnį Lietuvos kontekstą „receptas“ – „būti nematomiems“. Kontaktai su lietuviškosios visuomenės dauguma apsiriboja profesiniais ir darbiniais santykiais, išskyrus sutuoktinius ir artimus draugus, o tapatinimasis su Lietuva – minimalus, kaip ir minimalūs kontaktai su simbolinėmis (pilietybė) ar socialinėmis institucijomis. Tikėtina, kad egzistuoja tam tikras „atsišakojimas“ nuo lietuvių kultūros, kalbos ir visuomenės. Informantai savęs neįvardija lygiateisiais, nes jie automatiškai atskiria save nuo teisių ir pareigų valstybei, t. y. jie jaučiasi toleruojami, priimami, ekonomiškai ir socialiai daugiau ar mažiau saugūs, bet jie nepriklauso – jie yra migrantai *par excellence*.

Išsivysčiusių šalių mokslo plėtros ir inovacijų strateginiai tiksliai dažniausiai sutampa su bendrosios migracijos politikos tikslais ir įstatymais. Kitaip tariant, mokslo, technologijų ir inovacijų politika derinama ne tik su šalies plėtros tikslais, bet ir su migracijos politika. Lietuva neturi „intelektų“ strategijos, o imigracijos politikoje trūksta nuoseklumo reguliuojant imigrantų srautus – tą atspindi ir trečiųjų šalių tyrėjų interviu duomenys. Lietuva kaip imigracijos šalis dažnai pasirenkama ne tik dėl galimybių vykdyti tyrimus, bet ir dėl ekonominių motyvų. Tyrimas rodo, kad tyrėjų iš išsivysčiusių šalių atvykimą į Lietuvą nemaža dalimi lemia pragyvenimo lygių skirtumai. Instrumentinė imigracija yra gana dažna (pvz., siekiama gauti leidimą gyventi ir laisvai „judėti“ į kitas ES šalis; arba atvykstama iš šalių, kuriose išsilavinimas sąlyginai brangus, su tikslu grįžti į kilmės valstybę). Trečiųjų šalių tyrėjai dažniausiai užima „nesaugias“ darbo vietas, t. y. dirba pagal terminuotą darbo sutartį, neišvengiama dvigubo apmokestinimo, pensijų

laikotarpio užskaitymas priklauso nuo kilmės valstybės ir Lietuvos dvišalių susitarimų. Nors pasilikti ilgesniam laikui labiau linkę atvykusieji iš ekonomiškai mažiau išvystytų valstybių, tačiau šie asmenys jaučiasi mažiau saugūs ir yra labiau linkę dirbti žemesnės kvalifikacijos darbą.

Remiantis atliktu tyrimu, galima teigti, kad trumpalaikiai ir vidutinės trukmės vizitai yra būdingiausias tyrėjų iš trečiųjų šalių imigracijos bruožas. Išsivysčiusiose šalyse skiriama daugiau dėmesio bakalauro studijų internacionalizavimui, siekiant „užsiauginti“ naują tiek vietinių, tiek imigrantų mokslininkų kartą. Orientacija vien tik į doktorantų ar aukščiausio lygio mokslininkų pritraukimą iš dalies ydinga. Jei kitų šalių mokslininkams Lietuvoje bus sudaromos išskirtinės sąlygos, patrauklumas „vietiniams“ siekti karjeros moksle gali sumažėti. Labai svarbu tinkamai įvertinti pirmos ar/ir antros pakopos studentų potencialą ir „užsiauginti“ pakankamą tyrėjų pamainą. Nemaža dalis mokslininkų argumentuoja, kad *protų imigracijos* nauda valstybei yra stipriai pervertinama ir sunkiai išmatuojama (žr. World Bank, 2006; Schiff, 2006; Castles ir Miller, 2009), todėl, atsižvelgiant į šiuos argumentus, bei remiantis tyrimo įžvalgomis, galima teigti, kad siekis pritraukti aukštos kvalifikacijos darbuotojus iš trečiųjų šalių pirmiausia turėtų būti priešpastatomas mokymosi visą gyvenimą kontekstui ir ypač švietimo prieinamumui skirtingoms visuomenės grupėms.

3. 7. TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ – LIETUVIAI, ĮGIJĘ MOKSLO LAIPSNĮ SVETUR

3. 7. 1. Informantų kartos

Statistinių (žr. II–ą dalį) ir empirinių duomenų pagrindu (tiek iš informantų interviu, tiek iš jų sociodemografinių charakteristikų; žr. 3–iame priede) galime išskirti tris sąlygines lietuvių kilmės mokslininkų kartas:

1. Išėivių kilmės mokslininkai, kurie išvyko iš Lietuvos iki 1990-ųjų, užsienio valstybėse padarė mokslinę karjerą ir po nepriklausomybės paskelbimo „atsirado“ arba „atrado“ mokslinių interesų Lietuvoje.
2. Išvykę 1990–2004 m. laikotarpiu, užsienio valstybėse padarę mokslinę karjerą ir grįžę ar negrįžę į Lietuvą.
3. Išvykę po 2004 m., užsienio valstybėse padarę mokslinę karjerą.

Tokia informantų klasifikacija į kartas yra sąlyginė, o tyrime dalyvavusių informantų skaičius yra per mažas apibendrinti. Kartų ribų brėžimas – jau būsimų tyrimų užduotis, visgi toks suskirstymas į kartas galėtų būti sąlyginai patogus numatant ryšių plėtojimą su po 2004 m. išvykusiais kvalifikuotais asmenimis. Antrajai sąlyginei informantų „kartai“, remdamiesi interviu duomenimis, galima būtų priskirti asmenis, siekiančius pagerinti, emancipuoti, prisidėti, dalyvauti, aiškiai išreikštas tautins tapatumas. Trečiajai informantų „kartai“ būdingas „sprendimas nespřsti, nepriimti sprendimo“ dėl šalies, jie mažiau lojalūs, aiškiai reiškiantys kritišką požiūrį į Lietuvos mokslo ir švietimo sistemą. Jie galėtų būti apibūdinami kaip „nepriklausomi karjeristai“ (tautinis tapatumas ir ryšys su valstybe ne toks svarbus), kai kuriems jų būdingas atsiribojimas, vengimas bet kokių kontaktų su Lietuva. Tai bene sunkiausiai prieinami ir „prakalbinami“ informantai, nepaisant gerų techninių interviu galimybių.

Interviu duomenys taip pat atskleidžia, kad informantų tarptautinė patirtis ir iš dalies išvykimo laikas bei amžius apibrėžia jų „kartas“. Apskritai daugelis kartas tyrinėjančių publikacijų cituoja Karl Mannheim, kuris savo esė „Kartų problema“ (*The Problem of Generations*) įvedė kartos sąvoką į sociologiją, kaip vieną kertinių sąvokų analizuojant socialinę stratifikaciją (Mannheim, 1953). K. Mannheim apibūdino kartą, kaip grupę to paties amžiaus žmonių, kuriuos vienija koks nors įsimintinas (*powerful*) istorinis įvykis (Mannheim, 1953). Žinoma, K. Mannheim suprato, kad dėl kartos atstovų sugebėjimo ar nesugebėjimo pasinaudoti tam tikro istorinio laikotarpio sąlygotais „gyvenimo šansais“ tai pačiai kartai priskiriami žmonės gali minėtą istorinį įvykį vertinti skirtingai, todėl riba, skirianti vieną kartą nuo kitos, tampa „išplaukusi“ (*blurred*). Pasak Margaret Mead (1970), pasaulyje egzistuoja konfliktas tarp kartų, nes jaunoji karta maištauja prieš visuomenės kontrolės mechanizmus valdančią senąją kartą. Ir šio tyrimo informantai, priskirti 2-ajai ir 3-ajai kartai, tikėtina, kad dėl jauno amžiaus, yra labiau abejingi savo kilmės valstybei. Pavyzdžiui, Eyerman ir Turner (1998) siūlo šiuolaikinę mokslinę literatūrą, nagrinėjančią kartų problematiką, suskirstyti į a) kartų, patyrusių stiprius istorinius sukrėtimus studijas, b) kartų kultūrinių skirtumų ar vartojimo įpročių tyrimus, c) kartų intelektines tradicijas ir politines perspektyvas nagrinėjančias kohortines studijas, bei d) sociologinius specifiniais bruožais pasižyminčių kartų tyrimus (pvz., „pokario karta“). Čia išskirtos kartos labiau „telpa“ į P. Bourdieu (1993) apibrėžimą, kuris teigia, kad karta yra kultūriškai sąlygotas fenomenas – atskiroms kartoms yra būdingi tam tikri pomėgiai, įsitikinimai ir polinkiai – *habitus*, o kartos viduje vyksta kova laike dėl kultūrinių ir ekonominių resursų. Kitas mokslininkų kartų pjūvis galėtų būti socialinis, t. y. bandymas pažvelgti į šių kartų atstovus per karjeros, išsilavinimo, socialinio mobilumo ir migracijos prizmę. Kadangi nelygybė ir nevienodai „padalinta“ gerovė suskirsto visuomenės narius į kategorijas (teisės, pareigos, lygios galimybės į (ne)lygybę, švietimo sistema ir ekonominiai bei kultūriniai poreikiai, vartojimas) ir įteisina socialinę „kartų tvarką“ (*generational order*). Bandant apibūdinti mokslininkų kartas empiriniai

duomenys leistų išsamiau išanalizuoti, kaip keitėsi tyrime dalyvavusių mokslininkų kartos „tvarka“, t. y. kaip jie vertina savo profesinę poziciją ir jos kitimą socialinėje hierarchijoje, kokią poveikį įgytam/prarastam socialiniam statusui turėjo įvairūs socialiniai ir demografiniai veiksniai, galėję lemti ne tik profesijos pasirinkimą, emigraciją, bet ir darbo pobūdį.

Remiantis empiriniais duomenimis galima teigti, kad teritorinis mobilumas yra būdingesnis dviems pirmosioms sąlyginėms informantų kartoms – jie dažniau turi interesų dviejose valstybėse, jų „prisirišimas“ prie Lietuvos kyla iš tapatinimosi su Lietuvos valstybe, tačiau jie stipriai susiję su šalimis, kuriose pradėjo mokslinę karjerą. Lietuva jiems svarbesnė dėl emocinės paramos tinklų, bet ne dėl galimybės konstruoti savo profesinį tapatumą ar ekonominio intereso. Lietuva – tai greičiau patogi, pažįstama, saugi erdvė, kuri „*visada yra išėitis*“ 4L_FR. Šie asmenys labiau save priskiria „globalių“ tyrėjų kategorijai, tačiau tiems mokslininkams, kurie įgijo universitetinį išsilavinimą Lietuvoje, o daktaro laipsnį – užsienyje, tačiau praleido kitoje valstybėje mažiau laiko, būdingas savotiškos vidinės „nepilnos integracijos“ į pasaulio mokslo erdvę jausmas. Iš dalies taip yra dėl to, kad jų nevaržo laisvių ir teisių suvaržymai (vizos, santvarka ir t.t., kas labai varžė pirmosios ir iš dalies antrosios kartos mokslininkus) ir jie nesijaučia atskirti nuo savo valstybės. Kita vertus, sąlygiškai „daugiau laisvės“ ir galimybių pasirinkti turintys mokslininkai vis dėlto susiduria su dviem prieštaravimais – noras jaustis globalaus mokslo dalimi verčia skeptiškai vertinti Lietuvos mokslą, tačiau nepilnai pasiektas mokslininko statusas migracijos valstybėje ne visada leidžia jaustis visaverčiu mokslininku užsienyje. Kai kurie informantai buvo linkę lyginti savo apsisprendimą išvykti su jaunesnių asmenų pasirinkimu. Šie lyginimai vėlgi pabrėžia tam tikrą „kartų tvarką“ ir ribas (Mead, 1970) ir įkūnija savotišką „migracinę stratifikaciją“:

„Pažįstu keletą dešimt metų jaunesnių už mane lietuvių – pradedančių mokslininkų. Žinote, aš jau per 20 metų gyvenu čia, bet lietuviškai kalbu be akcento, o jaunuoliai po metų studijų jau laiko save britais. Žinoma, žmonės vieni iš kitų perima kultūrą, kalbą, elgesį, gal ir aš esu kažkiek

subritiškėjęs, ta prasme..., bet Lietuvos aš niekada nesigėdiju. Paimkime pokario dipukus – kiek jie dėl Lietuvos stengėsi.“ 6L_UK.

Taigi jaunesnių tyrimo dalyvių tautinis tapatumas kitoks – nors emociniais ryšiais jis ir yra susijęs su Lietuva, tačiau labiau tikėtina, kad susisaistymą su tėvyne jaunesnės kartos atstovai matuoja kitaip. Pavyzdžiui, informantas 6L_UK tapatinasi su dviem kultūromis, o toks (dvikultūrinis-dvipilietinis) migrantų tapatumas, jei integracija svetimose visuomenėse yra sėkminga, reiškia tiek lojalumą savo kilmei, tiek patiriamą sėkmę kitoje valstybėje. Informantui svarbu išsaugoti lietuviškumą ir nesiasimiliuoti, lygiai kaip ir sovietiniu laikotarpiu lietuviškumas buvo saugomas Lietuvoje, tačiau valstybingumą saugojo emigrantai (Matulionis, 2009). Visgi „naujieji“ migrantai dar negali didžiuotis savo „sena kilme“. Tai yra viena esminių skirčių, kurią pabrėžia informantas. Jo teiginys, kad „*jaunuoliai po metų studijų jau laiko save britais*“ 6L_UK nubrėžia aiškią skirtį tarp kartų: per 20 nepriklausomos Lietuvos metų užaugo kita, „sugrįžusi prie normalumo“ karta (Stukuls, 2002). Taigi galima teigti, kad *priklausymą* lemia tiek objektyvios priežastys, tiek subjektyvūs veiksniai – amžius, nuostatos, bet kartu ir globalios jėgos. Nėra pagrindo teigti, kad kuo ilgesnis studijų ir karjeros laikotarpis užsienyje, tuo ryšiai su Lietuva nesvarbesni. Greičiau tą nulemia kiti faktoriai – pastebėta, kad asmenys migracijos pradiniu laikotarpiu linkę neigti Lietuvą kaip svarbią tapatybės dalį, tačiau ilgiau pagyvenus užsienyje lietuviškumas jiems tampa svarbesnis – tą kai kuriems informantams sukėlė patirtos didesnės ar mažesnės nesėkmės karjeroje, susidūrimai su „rezervuotu“ požiūriu į asmenį kaip į „rytų europietį“.

3. 7. 2. Informantų biografijos ir darbo paieškos strategijos

Lietuvius informantus galima suskirstyti į keletą kategorijų: siejantys savo gyvenimą su Lietuva (jiems labiau būdinga užsienyje siekti asmeninio tobulėjimo, tenkinti savirealizacijos poreikius) ir „kosmopolitiški“ informantai, kurių aspiracijas ir motyvaciją lemia orientacija į rinką ir sėkmingą karjerą. Šiems informantams mažiau svarbi šalis, kurioje jie dirba. Kita vertus, visi informantai vienaip ar kitaip palaiko ryšius su Lietuva, jie save suvokia kaip laikinai išvykusius, klasikiniiais migracijos studijų terminais kalbant – visi jie – pirmosios kartos migrantai. Jie yra puikiai susipažinę su savo gyvenimo ir kilmės valstybių mokslo sistema bei domisi tuo, kas vyksta Lietuvos moksle. Informantams būdinga aiški savo kaip mokslininkų vizija. Apskritai viziją tapti mokslininku dauguma jų puoselėjo nuo vaikystės ar mokyklos laikų. Ne vieną jų rinktis mokslininko kelią paskatino mokytojai, dėstytojai ar šeimos nariai. Kitas informantams būdingas bruožas – nuoseklus domėjimasis savo srities mokslo srities pažanga. Jie yra gerai susipažinę su savo mokslo sričių laimėjimais, be to, dauguma turi galimybę naudotis ir prieiti prie naujausios informacijos savo srityje: pastarąjį aspektą informantai linkę akcentuoti lygindami savo dabartinius pasiekimus ir atsimenamą ar „hipotetinę“ praeitį Lietuvoje – *„jei nebūčiau išvažiavęs, gyvenčiau Lietuvoj, tai kažin ar būčiau tiek suinteresuotas mokslinėmis problemomis“* 2L_UK.

Nors keturi iš tyrimo informantų tyrimo metu gyveno Lietuvoje, tačiau toks skirstymas pasirodė per siauras mobilumo, kaip savirealizacijos būdo ir kaip galimybės konstruoti savo tapatumą, aspektais (Duhaimė et al., 2004). Pavyzdžiui, informantai, gyvenę Lietuvoje, neretai turėjo vidutinės trukmės įsipareigojimų užsienio mokslo ir švietimo institucijose, tuo tarpu gyvenantys užsienyje turėjo mokslinių ar profesinių interesų Lietuvoje, todėl „geografinės intelektualinio kapitalo konfigūracijos“ (Wink, 2004) buvo gana įvairios ir neapsiriboja vienos valstybės teritorija. Kita vertus, Lietuvoje gyvenančių informantų įsipareigojimai užsienyje (darbo sutartys, bendradarbiavimo projektai) buvo aiškiau apibrėžti, jie galėjo tiksliai įvardinti tokių

įsipareigojimų perspektyvas, žinojo aiškias apibrėžtas užduotis. Užsienyje gyvenančių, bet bendradarbiaujančių su Lietuvos mokslo institucijomis informantų interesai Lietuvoje dažniau rėmėsi asmeniniais kontaktais, reputacija ir objektyviais kriterijais (pvz., atitinkamos srities publikacijos žurnaluose). Jų įsipareigojimai buvo trumpesnio laikotarpio, be aiškių profesinių perspektyvų. Taigi pripažinimo prasme (Jenson, 1998) informantų, gyvenančių užsienyje, indėlis Lietuvoje būtų labiau simbolinis, tuo tarpu gyvenančių Lietuvoje informantų indėlis užsienyje yra aiškiau pamatuojamas, be to, šie informantai reiškė didesnę pasitikėjimą institucijomis užsienyje.

Kitas bendras bruožas – ryšiai ir jų palaikymas su savo srities mokslininkais. Informantai mini mokslo įstaigas – institutus, universitetus ar asmeni, su kuriais juos sieja glaudūs bendradarbiavimo ryšiai. Šis bendradarbiavimas informantų neretai priešinamas „bendruomenės nebuvimo Lietuvoje“ diskursui. Tai reiškia, kad informantai esminę priklausymo (Jensen, 1998) užsienio šaliai kategorija įvardija profesinį tapatumą, profesionalumą. Informantai taip pat pabrėžia atsidavimą savo pasirinktai profesijai ir tai, kad rezultatai moksle priklauso nuo profesionalumo, įdedamo darbo ir pastangų. Šis užsiangažavimas mokslinei veiklai ir darbštumas buvo savotiškas atsispyrimo taškas ir mobilumo veiksnys mokslinės karjeros pradžioje – „*gavau pasiūlymą iš dėstytojo stažuotei, po to pasiūlė pasilikti*“^{3L_UK}. Informantų poreikis keistis ir atsinaujinti pasireiškia per jų aktyvią pilietinę poziciją, pvz., jie drąsiai reiškia savo požiūrį į neigatyvius reiškinius, siekia pagerinti, emancipuoti Lietuvos mokslo sistemą. Kai kurie informantai Lietuvos mokslinių tyrimų infrastruktūrą, t. y. struktūrinį kapitalą, automatiškai susieja su valstybiniu sektoriumi ir jo trūkumais – biurokratija, netinkamais darbo metodais. Atsinaujinimo ir kaitos poreikį informantai išreiškia per dalyvavimą – tiek mokslo (konferencijos, seminarai, stažuotės, projektai), tiek pilietinį dalyvavimą – beveik visi informantai priklauso kokiai nors ar kelioms profesinėms nevyriausybinėms ar kitoms formalioms ir neformalioms organizacijoms. Dalyvavimo dėka informantų interesai neapsiriboja tik siaura savo mokslo sritimi.

Darbo paieškos sėkmė priklauso nuo socialinio ir žmogiškojo kapitalo. Socialinis kapitalas leidžia sėkmingai judėti iš vienos erdvės į kitą, nesusiduriant su integracijos sunkumais. Vienas galimas informantų grupavimas galėtų būti pagal „judėjimo“ erdvėje bruožus. Išsiskiria dvi „judėjimo“ darbo rinkoje (darbo paieškos) strategijos: a) informantai naudojami socialiniais tinklais ir asmeniniais ryšiais; ir b) savarankiška į rinką orientuota darbo paieškos strategija. Taigi dalis informantų galėtų būti apibūdinami kaip savarankiški individualistai, siekė ar siekiantys įsitvirtinti patys, rasti savo nišą mokslinių tyrimų erdvėje (tai labiau būdinga tiems, kurie studijavo užsienyje nuo pirmosios studijų pakopos). Jiems ne tokie svarbūs ryšiai ir priklausymas mokslininkų tinklams. Šie informantai susiduria su konkurencija dėl darbo vietų, tačiau vertina šią konkurenciją kaip privalumą ir prestižą, nes konkuruojama dėl darbo vienodomis sąlygomis tiek su vietos profesionalais, tiek su kitų šalių profesionalais. Jiems mažiau svarbūs šalies privalumai, rinkdamiesi jie vertina organizaciją ir savo ateities perspektyvas. Savarankiškai darbo labiau linkę ieškoti „kosmopolitiškai“ informantai, kurie mažiau sieja savo veiklą su Lietuva. Jiems apibūdinti tiktų ir Favell (2006) apibūdinimas „laisvai judantys“ (*free movers*). „Kosmopolitiškai“ informantai siekia maksimalios naudos ir profesinių pasiekimų iš savo žinių. Jų manymu, investicijos į žmogiškąjį kapitalą atsiperka tik mažstant globalios karjeros standartais, tačiau jų tapatumo (kaip asmens iš Lietuvos) resursas kartais būdavo nuslepiamas, siekiant tam tikro tyčinio kultūrinio konformizmo su priimančios visuomenės normomis (pvz., kai kurie informantai teigė, kad ieškant darbo „būti iš Lietuvos“ nėra palanku, todėl jie tokią informaciją apie save pateikia minimaliai).

Į sugrįžimą orientuoti informantai (su tam tikromis išimtimis) labiau buvo linkę pasikliauti mokslininkų tinklais ir profesinėmis pažintimis, t. y. susaistančiais ryšiais (*bridging ties*) bei neformaliais emocinės ir socialinės paramos tinklais (Duhaime et al., 2004). Tuo jie iš esmės skiriasi nuo paprastų mobilių asmenų, kuriuos darbdaviai įdarbina į tas darbo vietas, kuriose niekas iš vietinių nenori dirbti ir kur net patiems darbdaviams priimtinau įdarbinti

„atitinkančius“ migrantų darbo sąlygas darbuotojus (Anderson ir Ruhs, 2010) ir kurių darbo paieškos strategija dažniausiai apsiriboja ekonominės paramos tinklais, draugų ar giminaičių pagalba (*bonding ties*). Kita vertus, jie pabrėžė, kad jų įsidarbinimą per ryšius lėmė jų asmeninės savybės – tam tikros kompetencijos, darbo patirtis, tačiau ne vien asmeninės pažintys, kurias keli informantai priskyre Lietuvos situacijai.

Tyrimo duomenys neleidžia įvertinti, kiek įtakos mobilumo sprendimui turėjo jų šeiminiai ryšiai. Lyginant šias dvi darbo paieškos ir įsidarbinimo strategijas įdomu pastebėti, kad tiek savarankiškai darbo ieškoję, tiek per profesinius ryšius įsidarbinę informantai jautėsi vienodai socialiai nesaugūs. Nesaugumą keldavo ribota darbo sutarties trukmė. Asmenys, susiradę darbą per profesinius ryšius, buvo labiau priklausomi nuo „atsitiktinių“ darbo pasiūlymų, du informantus tokie „atsitiktiniai“ darbo pasiūlymai sugrąžino į Lietuvą (vieną informantą neribotam laikui, kitą – kelerių metų laikotarpiui). Kita vertus, įsidarbinimas per profesinius ryšius informantams buvo palankesnis, nes padėdavo užimti aukštesnes pozicijas, bet to, jie turėjo galimybę gauti daugiau informacijos apie organizaciją ir taip būti stipriau įtraukti į profesinius tinklus. Į sugrįžimą orientuoti asmenys buvo labiau suinteresuoti siekti ne karjeros aukštumų, bet kompetencijų ir išskirtinumo, kurie taptų privalumu Lietuvoje, pvz., gerai išmokti kalbą, įvaldyti tam tikrą informaciją ar technologiją. Įsidarbinti savarankiškai informantams prireikdavo daugiau laiko nei įsidarbinant pasinaudojus socialiniais tinklais.

3. 7. 3. Lietuvos intelektualio kapitalo traukos ir stūmos veiksniai

Sąvoka „naujoji migracija“ atsirado kartu su „naująja Europa“, nors tokio įvardijimo validumas yra abejotinas (Koser ir Lutz, 1998). Kita vertus, migracijos trajektorijos kinta, o tyrimo informantai nepatiria arba patiria santykinai nereikšmingų „tradicinių“ integracijos sunkumų (pvz., kalbos

barjero, struktūrinės diskriminacijos). Informantų migracijos trajektorijos taip pat labai įvairios, bet dėl mažo informantų skaičiaus neįmanoma pasakyti, kuri iš jų dominuoja. Toliau pateikiama keletas netipišku pavyzdžių:

Informantė, moteris, gyvena ir dirba dviejose šalyse (nė viena iš jų nėra Lietuva). Abiejose šalyse turi nekilnojamo turto (namą ir butą), Lietuvoje nekilnojamo turto neturi ir neplanuoja įsigyti.

Informantas, 35 m. vyras, dirba Lietuvoje, bei (nuotoliniu būdu) viename ES mokslinių tyrimų centru. Su šeima gyvena Vilniuje. Daktaro studijų metu vedė ne ES šalies pilietę. Mokslinį darbą 2-us metus dirbo kitoje ne ES valstybėje, kur tuo metu jam gimė vaikas, kuris šiuo metu turi trijų šalių (Lietuvos, ir dviejų ne ES šalių (motinos ir gimimo šalies) pilietybę.

Informantas, 38 m. vyras Lietuvoje įgijo informatikos bakalauro išsilavinimą, po to baigė magistro studijas ir įgijo laipsnį Jungtinės Karalystės universitete. Šiuo metu dirba tarptautinėje IT kompanijoje. Jo darbo santykiai yra įforminti pagal Jungtinės Karalystės įstatymus. Informantas nuolat gyvena Vilniuje ir dirba nuotoliniu būdu pilną darbo dieną. Pasak jo, „gera gyventi Lietuvoje ir gauti anglišką atlyginimą“. Informantas nepalaiko jokių ryšių su Lietuvos mokslo ar švietimo institucijomis – „o kam?“. Kas du-tris mėnesius informantas vyksta į darbo susitikimus Jungtinėje Karalystėje.

Šie pavyzdžiai rodo, kad informantai atsivėrusioje ES erdvėje (kuri neretai „pratęsiama“ į trečiąsias šalis) nesijaučia „svetimi“. Jų išsilavinimas, kvalifikacija, vartojimo įpročiai, gyvenimo būdas niekuo nebesiskiria nuo priimančios visuomenės. Tą patvirtina ir naujausi žmogiškojo intelektualinio kapitalo mobilumo tyrimai. Pavyzdžiui, Enderwick, Tung, ir Chung (2011) teigia, kad tokie aukštos kvalifikacijos asmenys galėtų tapti savo kilmės šalių „rinkos arbitrais“, t. y. per juos kaip asmenis, kilmės valstybę galėtų pasiekti ne tik naujos žinios ir idėjos, bet ir tiesioginės investicijos. Tam, pasak minėtų autorių, reikia novatoriško konceptualaus požiūrio į migracijos studijas, t. y. migracijos ir plėtros tyrimai, kurie remiasi ekonominių makro stūmos-traukos veiksnių analize, turėtų būti performuluojami į „migracijos arbitražo“ tyrimus (Enderwick, Tung, ir Chung, 2011). Kitaip tariant, žmogiškojo intelektualinio kapitalo „lankstumas“ ir „takumas“ galėtų sujungti verslo, mokslo ir valdymo

institucijas per mokslininko kaip verslo-mokslo komandos „arbitro“ darbą. Formali organizacija individams suteikia bendruomenės jausmą, ir per šią bendruomenę ir pasidalintas vertybes vyksta kolektyvinis bendradarbiavimas ir mokymasis (Martin et al., 2010). Be to, ekonominis migracijos potencialas ir jo panaudojimas kilmės šalyje daugiau priklauso nuo transnacionalinių ryšių, kurie kyla iš kilmės šalies ir palengvina idėjų, vertybių, įgūdžių ir kultūrinių bei ekonominių resursų apytaką (Østergaard-Nielsen, 2003; Wills et al., 2010). Tyrime dalyvavę informantai daugiau akcentavo tam tikrų socialinių sąlygų kitos valstybės teritorijoje „traukos“ veiksnius. Pavyzdžiui, kai kurie informantai iš anksto nebuvo apsisprendę dėl mokslinės karjeros užsienyje – jų apsisprendimą lėmė palankios aplinkybės, galimybė gauti stipendiją ir kitos „pritraukimo“ priemonės – pvz., asmeniniai ryšiai „*gavau pasiūlymą iš dėstytojo*“ 3L_UK. Dalis informantų pirmą kartą išvyko į užsienį pasinaudoję studentų mainų programa – studijos užsienyje pagal šią programą jiems buvo savotiškas adaptacinis periodas kitoje valstybėje, o po sėkmingos adaptacijos, jie priėmė sprendimą pasilikti. Apibendrinant informantų vertinimus, matyti, kad dalis jų išvyko gana „atsitiktinai“ – taip susiklosčius gyvenimo aplinkybėms. Iš pradžių tokie „atsitiktiniai piliečiai“ nebuvo linkę išvykti – kai kurie jų apskritai tokių planų neturėjo. Kartais jų sprendimą nulėmė asmeniniai ryšiai arba nusivylimai – negautas darbas, mažos galimybės dirbti pagal specialybę. Tačiau informantai nepabrėžė ekonominių motyvų kaip svarbiausių renkantis studijas ir/ar karjerą užsienyje. Taigi aukščiausios kvalifikacijos asmenų išvykimo priežastys papildo Sarvutytės (2011) išvadas, kad „traukos“ veiksnių kitoje valstybėje poveikis migracijos sprendimui stiprėja (stūmos veiksnių – mažėja), tačiau iš dalies prieštarauja kitai autorės išvadai, kurioje teigiama, kad emigraciją iš Lietuvos lemia makroekonominiai veiksniai. Tirtieji aukštos kvalifikacijos asmenys priimant migracijos sprendimą daugiau pabrėžė neekonominis (psichologinius, savirealizacijos), organizacijos (meso) lygmens traukos veiksnius. Sutinkamai su minėta autore, kiekvieno sprendimo priežastis ir vertė buvo individuali (Sarvutytė, 2011).

Apibendrinant galima teigti, kad tirtųjų aukščiausios kvalifikacijos

darbuotojų įsidarbinimo strategijos atskleidžia platų objektyvių ir subjektyvių priežasčių dėl pasitraukimo ar pasilikimo (migracijos/emigracijos, pagal Duhaime et al., 2004) spektrą. ES erdvė ir atsivėrusios mobilumo galimybės palengvina jų galimybes laisvai judėti ir ieškoti darbo transnacionalinėje erdvėje. Tai papildoma Favell (2008) įžvalgas, kad ypač aukštos kvalifikacijos („eurožvaigždės“, kaip jas vadina minėtas autorius) asmenys laisvai juda susijusiose tarpusavyje Europos šalių darbo rinkose, o šį judėjimą ir nulemia pati rinka, kurios dalimi tirtieji informantai yra. Informantų įsidarbinimo ir paieškos būdai suponuoja mintį, kad siekiant palaikyti ryšius su aukščiausios kvalifikacijos asmenimis užsienyje ir taip jų „neprarasti“ vertinga socialiai ir finansiškai investuoti ne į individualius asmenis (t. y. jų „pritraukimą“ ar „sugrįžimą“; dauguma Lietuvos aukštos kvalifikacijos asmenų migracijos valdymo instrumentų yra orientuoti į individą), bet į socialinių tinklų kūrimą ir stiprinimą, t. y. investuojant į kolektyvo ar profesinių bendruomenių kūrimą. Šių bendruomenių kūrimas per pasitikėjimą institucijomis ir dalyvavimą jų veikloje, ir profesinių kolektyvų geografiškai neribojami tarpusavio ryšiai stiprintų ir socialinę sanglaudą.

3. 7. 4. Mobilumas kaip patirties ir mokymosi procesas

Tyrimas leidžia teigti, kad intelektualio kapitalo pasitraukimas ir ekonominis jo „išstūmimas“ iš valstybės sutrikdo tautinio tapatumo ir profesinio identiteto „darybą“. Migracija ir gyvenimas „teritoriškai neapibrėžiamoje“ profesinėje-intelektinėje bendruomenėje informantų suvokiami kaip kilmės valstybės atimtos viltys ir galimybės, tačiau kurios vėliau permąstomos ir kompensuojamos naujomis priklausymo ir tapatumo (kosmopolitinio, socialinio ar profesinio) formomis. Migracija lemia naujos ir senos patirties kvestionavimą, o toks kvestionavimas virsta naujomis žiniomis ir prasmėmis. Šios naujos žinios ir prasmės lemia naujų tapatumo „darybos“ ir prasmės konstravimo formų paieškas. Migracija – tai patirties ir mokymosi

procesas. Pradžioje buvimas naujoje teritorijoje informantams buvo skausmingas, tačiau kartu suteikė pasitenkinimo dėl „atsinaujinimo“ ir to, ką gyvenimas „naujoje“ visuomenėje davė socialine, ekonomine, profesine ir kultūrine prasme. Šis pasitenkinimas dėl „atsinaujinimo“ informantų suvokiamas kaip savo potencialo „pasėjimas“ migracijos valstybėje ar valstybėse (Vertovec, 1999). „Išsiskyrimas iš kitų“ panaudojamas ne kaip konflikto su priimančiąja visuomenė šaltinis, bet greičiau kaip „pažymėtinas“ ir „produktyvus“ tapatumo bruožas – „*aš niekada nepabrėžiu, kad esu lietuvis, nes dirbant daugiakultūrinėje aplinkoje tai nėra svarbu. Žinoma, jei kas pasidomi – nevengiu kalbėti apie Lietuvą, bet vis dėlto dažnesnė diskusija yra apie vėžio ląsteles nei apie Lietuvą*“^{5L_UK}.

Remiantis R. Sherman (2006) migrantų ir mobilių asmenų skirstymu į keturias grupes: a) neseniai į tikslo šalį atvykusius „naujuosius“; b) įdomių patirčių, kitokios aplinkos, pasikeitimų gyvenime „ieškančiuosius“; c) daugianacionalinėse korporacijoje dirbančius vadovus ir vadybininkus; ir d) „vietinius“ migrantus, kurie kitoje šalyje jau gyvena ilgesnį laiką (tarp jų ir antros ar trečios kartos migrantai), galėtume teigti, kad informantai priskiria save *ieškančiųjų* kategorijai. Taigi *ieškantiesiems* informantams migracija nėra tik išvykimas. Tai ne tik būdas užsidirbti pragyvenimui ar pamatyti „*geresnio gyvenimo*“, tačiau pirmiausia – šviestis ar susipažinti su kitų tautų atstovais, ir taip konstruoti savo tautinį ir profesinį identitetą. Kai kuriems informantams būdingas kritiškas požiūris į valstybę, todėl jie nori „*pagyventi sistemoje, kuri veikia*“^{3L_UK}. Apskritai žodis *sistema* yra gana dažnai sutinkamas informantų interviu – *sistema* įkūnija *kitą, kitokį* valstybės ir piliečio santykį, kuris menamai yra kokybiškesnis ir vertingesnis nei jų gimtoji valstybė galėtų pasiūlyti – *politine, socialine, moraline, kultūrine, dvasine prasme, Lietuva man nepriimtina*“^{4L_FR} – šios informantų nuomonės suponuoja mintį, kad tai yra ne tik viena jų išvykimo priežasčių, bet ir atspindi cinišką valstybės santykį su savo piliečiais, valstybės negebėjimą kurti gerovę ir resursų ir išteklių praradimo diskursą. Toks mobilumas galėtų būti siejamas su gyvenimo būdo ir socialinių teisių pasirinkimo kriterijais (Duhaine et al., 2004).

Šie kriterijai – greičiau ne ryšio su valstybe „nusikratymas“, bet naujo tapatumo paieška, akiračio plėtimas. Tarp išvykimo priežasčių dominuoja kultūrinio atvirumo strategija (Kuznecovienė, 2009) – „*praplėsti akiratį*“ 8L_BE, „*susipažinti su kitataučiais*“ 9L_USA. Noras mokytis, noras išsilaisvinti, ir tam tikras nelygybės jausmas – „*gero išsilavinimo*“ 2L_UK, „*Lietuvoje žiauriai pritrūko išsilavinimo*“ 2L_UK, „*kur vyksta pagrindinis veiksmas*“ 5L_UK, „*Lietuvoj mažai suinteresuotumo idėjoms*“ 7L_NO – gali būti siejama su nelygybės pasireiškimu visuomenės struktūrose ir didesniais šansais išsilavinimui. Tai ypač pasireiškia informanto, turinčio gyvenimo patirties Norvegijoje, interviu. Apskritai tokios šalys kaip Švedija, Suomija ar Norvegija išsiskiria tuo, kad jose daugiau švietimo „visiems“, t. y. didesnė lygybė ir didesnis švietimo prieinamumas (Ure, 2010). Lygybė suteikia daugiau šansų „atrasti“ ir „ugdyti“ intelektualinį kapitalą, t. y. intelektualinio kapitalo generavimas daug priklauso nuo socialinės struktūros (apibūdinamos naujosios socialinės nelygybės ar klasės terminais). Kitai tyrimo informantei 33 metai. Baigė magistro studijas Lietuvoje. Ispanijoje įgijo mokslo laipsnį. Tyrimo metu gyveno Ispanijoje. Dar iki išvykimo informantė Lietuvoje sulaukė pripažinimo, keliskart dėstė Suomijos aukštojo mokslo institucijoje (vedė trumpus iki 2 savaitinių seminarus). Ši informantė buvo pradiniam gyvenimo ir įsikūrimo etape Ispanijoje. Ji turėjo profesinių interesų abiejose šalyse, kartais tie interesai konfliktuoja. Informantė Lietuvoje ir Ispanijoje per metus praleidžia maždaug vienodai laiko – „*esu tarp žemės ir dangaus*“ 10L_ES. Iš pokalbio ima atrodyti, kad informantė savo gyvenimą skirsto į tris etapus: praeitis – gyvenimas Lietuvoje, dabartis – pasirinkimai ir ieškojimai Ispanijoje, ateitis – nelabai apibrėžta, bet mažiau siejama su Lietuva: „*Kadangi aš [Ispanijoje] dirbau su meistrais ir turėjau labai gerus mokytojus, aš veržiuosi iš to*“ 10L_ES.

„- Tai tau Ispanija kaip koks antras kvėpavimas? – „*Aš negaliu taip pasakyti, o tas išvažiavimas buvo labai sudėtingas, nes aš visą vasarą praleidau ieškodama kur išvažiuoti. Būtent kur reiktų išvažiuoti, kad pasidaryti pasitikrinimą? Buvo galimybė išvažiuoti ir į Daniją, išvažiavau*

į pigesnę Ispaniją. Aš supratau, kad ten atviresnis bendravimas, mažiau sureikšminamas dėmesys, o atsižvelgiama į tavo asmenybę, kūrybiškumą, net kaip tu jautiesi. Nėra tokio sureikšminimo, kad tu turi atitikti tokias ar kitokias taisykles“ 10L_ES.

Karl Manheim studijoje apie intelektualų sociologiją „Ideologija ir utopija“ (*Ideology and Utopy*) apibrėžia intelektualus kaip nestipriai lemiamus socialinės tvarkos, „neprištus“ ir „socialiai neprisirišusius“ (Mannheim, [1929] 1985). Taigi tiek minėtos informantės, tiek ir kitų tyrime dalyvavusių informantų atsakymuose galima išvelgti dviejų tipų ryšį su Lietuva. Pirmasis – nusivylimo ir ryšių atsisakymo tipas – „*nusivyliau Lietuvos valstybe*“ 9L_USA. Arba priešingai – „*mano misija – garsinti Lietuvą ir keisti požiūrį į rytų Europą apskritai*“ 6L_UK. Šie du atsakymai vyrauja informantų atsakymuose apie ryšius su valstybe ir lietuvių bendruomene. Informantų atsakymuose nėra *tarpinių* ir ne tokių kraštutinių atsakymų. Viena vertus, toks atsakymų susiskirstymas į dvi gana priešinguose poliuose esančias ašis rodo, kad informantų tarpe vyrauja idealizuoto ir paternalistišką priklausomybę atskleidžiančio ryšio su valstybe samprata – nesvarbu kuriai – *nusivylusiųjų* ar *įsipareigojusiųjų* asmenų grupei informantas save nesąmoningai priskiria.

3. 7. 5. Darbas ir karjera kaip potencialo atskleidimo galimybė

Daktaro mokslo laipsnį turintys asmenys yra švietimo ir mokslo sistemos hierarchijos viršuje. Jie sudaro ypač gerai organizuotą ir specializuotą žmogiškojo kapitalo segmentą. Informantų nuomone, Lietuva nepajėgi „*sugerti visų žinių, idėjų, technologijų, kurios ateina iš užsienio*“ 6L_UK, todėl „*daktarų ir mokslininkų žinių panaudojimas [Lietuvoje] remiasi tik tarpasmeniniais kontaktais*“ 6L_UK. Informantai Lietuvą vertina kaip neimlią žinioms šalį „*labai sunku surasti, kas tavimi patikėtų*“ 5L_UK“, „*jaučiamas*

*noru stygius dalintis žiniomis“ 7L_NO. Žinoma, informantai savo karjeros galimybes vertina pozityviai, nors ne visų jų finansinė padėtis vienoda. Grįžę informantai nebuvo patenkinti savo ekonominiu statusu Lietuvoje, vienas jų teigė „Lietuvoje aš bankrutuoju“ 7L_NO“, kitas grįžęs į Lietuvą informantas 1L_FR minėjo, kad dirbdamas nepilną darbo dieną mažai apmokamo darbo sektoriuje ir studijuodamas užsienyje galėjo išlaikyti panašų gyvenimo standartą kaip ir Lietuvos universitete dirbdamas daugiau nei pilnu krūviu. Vis dėlto iš informantų pasisakymų aiškėja, kad didelis pasitenkinimas asmenine ekonomine gerove (geras atlyginimas) nėra susijęs su dideliu pasitenkinimu intelektine veikla (intelektinio darbo iššūkiais; atsakomybės lygiu). Taigi per didelė kvalifikacija galėtų būti kliūtis integruojantis į mažiau išvystytas ekonomikas, vis dėlto informantų nuomonės atskleidžia, kad „*noru dalintis žiniomis stygius“ 7L_NO* taip pat prisideda prie prieštaravimų tarp turimo išsilavinimo ir realių darbo sąlygų. Tačiau nepaisant išsilavinimo neatitikimo „vietiniam kontekstui“ dar egzistuoja ir informantų lūkesčiai bei reikalavimai. Šie lūkesčiai apima keletą kategorijų:*

1. Asmeniniai lūkesčiai (ekonominė padėtis, leidžianti „*palaikyti socialinį statusą“ 7L_NO*);
2. Profesiniai asmeniniai lūkesčiai (kolegos, bendradarbiavimas);
3. Profesiniai instituciniai lūkesčiai (darbo sąlygos priklausančios nuo mokslo politikos, finansavimas);
4. Su bendrąja valstybės raida siejami asmeniniai lūkesčiai (socialinis saugumas, socialinės teisės);
5. Su bendrąja valstybės raida siejami kiti lūkesčiai (ekonominio stabilumo, politinės, socialinės ir kultūrinės raidos bruožai).

Išvardinti lūkesčiai informantų interviu sudaro nesisteminę lūkesčių grandinę. Vienos informantės pokalbis griauna įsigalėjusius stereotipus apie migrantus – ji gana gerai vertina savo materialią padėtį Lietuvoje, tačiau „*tai nesusiję su institucijomis, kuriose aš dirbu [...], nes tai nesusiję su valstybe, tai susiję asmeniškai“ 10L_ES*. Informantei išvažiuoti nebuvo neišvengiama, ji

paveldėjo verslą, todėl jos materialios sąlygos Lietuvoje buvo užtikrintos, t. y. nebuvo jokio materialaus migracijos „stūmos“ veiksnio. Kita vertus, informantės pokalbyje išryškėja išsiveržimo, „naujo kvėpavimo“ ir įtemto santykio su profesiniu tapatumu motyvai. Pavyzdžiui, ji mano, kad iš savo darbo Lietuvoje galėtų tik egzistuoti – *„kol aš neturėjau tam tikrų dalykų aš tik egzistavau – gyvenau ant nulio. Ir tokiu atveju kurti šeimą ar gimdyti vaikus – aš jaučiuosi nesaugi[...] [Lietuvoje] besimokydama jau dirbau tik dėl asmeninės iniciatyvos ir charakterio. Dabar aš važiuoju iš savo asmeninių santaupų. Patento dėka užsidirbau pinigų, kad nuvažiuoti“* 10L_ES.

Lietuvoje patiriamas nesaugumo jausmas pakeičiamas į kitą dar nesaugesnę ir neapibrėžtesnę situaciją kitoje šalyje. Ši laikina nesaugumo gyvenant užsienyje „rizika“ vis dėl to suvokiama kaip ne tokia didelė ir skausminga nei „rizika“ gyvenant Lietuvoje. Sprendžiant iš informantės interviu, „rizika ir nesaugumo jausmas“ užsienio valstybėje, tikėtina, atsipirks ateityje – tai tik investicija, galinti atsipirkti tarptautine karjera, pripažinimu ar asmeniniu tobulėjimu. Kita vertus, gyvenimas Lietuvoje informantės taip pat suvokiamas kaip rizikinga investicija, tačiau gyvenimo Lietuvoje „investicija“ atsiperka kitais „dividendais“ nei Ispanijoje: bejėgiškumo, beviltiškumo ir socialinio kentėjimo jausmu. Taigi socialinis nesaugumas ir neapibrėžtumas yra vienodai stiprūs rizikos veiksniai abiejose šalyse – skiriasi tik šios rizikos „dividendai“. Minėta informantė išbandė daug būdų, tikėdamasi pakeisti savo aplinką Lietuvoje ir kurti gyvenimą čia, tačiau visas šias pastangas ji redukuoja į vieną sakinį: *„[čia] yra didžiulė betvarkė – sena sistema žlugo, nauja nesusikuria“* 10L_ES. Kitas informantas teigia: *„sunku susigaudyti sovieto-liberalioj sistemoj“* 13L_NL. Kaip jau minėta kitose darbo dalyse, žodis „sistema“ labai mėgstamas visų informantų žodis, kuris paverčia objektyvią ir subjektyvią informantų patirtį neišreikštą, neišsakytą, tačiau neišvengiamą ir universalių nuoskaudų srautu:

„[...] būtent Ispanijoje emociškai geriau jaučiuosi. Susikurti finansinę ir socialinę bazę yra labai sunku bet kur. [...]Lietuvoje ant nulio aš galiu gyventi, bet pagerinti savo gerovę neįmanoma. Investuoti į kūrybinius

planus, jų sklaidą nėra net kalbos. O užsienyje emociškai geriau jaučiuosi, nes esu darbingesnė, bet bazę susikurti yra ir čia [Ispanijoje] sunku. Tai ir esu tarp žemės ir dangaus. Nežinau, kur dabar esu, tik protas labiau norėtų bazę susikurti ten, negu gerinti kažką čia [Lietuvoje]“ 10L_ES.

Šiai informantei išvykti – buvo aktyvi pastanga, ilgos, visą vasarą trukusios paieškos – „[...] tada aš nusprendžiau, kad padarysiu kokį nors žingsnį bent paieškose. Kur galėčiau nuvažiuoti, kur manęs niekas nepažįsta ir įvertina taip, kokią mato čia ir dabar“ 10L_ES“. Informantės mintyse dominuoja emocinis nusivylimas, teisingo įvertinimo ir pelnyto pripažinimo Lietuvoje stoka. Informantė mini Daniją, kaip vieną iš svarstyčių pasirinkimų „išvažiavimas buvo labai sudėtingas, nes aš visą vasarą praleidau ieškodama kur išvažiuoti“ 10L_ES, vėliau nusprendė rinktis Ispaniją. Iš pirmo įspūdžio gali atrodyti, kad Ispanijos pasirinkimą lėmė ekonominės priežastys „išvažiavau į pigesnę Ispaniją“. Tačiau tęsiantis pokalbiui išryškėja daug sudėtingesnės ir tiek emociškai, tiek pragmatiškai pasvertos priežastys. Pirmiausia, išraiškos, kūrybinės galimybės: „...dėstydamą Suomijoje gavau pamatymą, kad galima rasti erdvę, kur galima kažką daryti. O Lietuvoje aš jaučiuosi negalinti susiorientuoti, suprasti... finansiškai tu tik [egzistuoji], o tavęs neįvertina ir tu pradedi nesuprasti“ 10L_ES Vėliau informantė pamini profesinį identitetą ir lyčių stereotipus: „[Lietuvoje] vyrai labiau agresyvūs ir tą rinką jėga išsikovoja. O visos kitos [moterys] nereikalingos, gal viena kita ir išsilaiko.“ 10L_ES. Informantė intersubjektyviai apibūdina savo pasitraukimą, kaip veržimąsi, bėgimą:

[...] Dirbau aukštojoje mokykloje, norėjau vis daugiau kurti ir jausti, kad kažkas vyksta teisinga kryptimi [...]. O reikalavimai aukštojoje mokykloje, kad tu turi padaryti tiek ir tiek papildomų valandų [...] Buvo didžiulis asmenybės kompleksas savęs, pasimetimas ar gali tu tai daryti.“ 10L_ES“

Informantė, priešingai nei ekonominiai migrantai, neieškojo ekonominės naudos. Ji taupė pinigus, skolinosi, gavo rėmėjų paramą, kad galėtų išvykti. Tai tarsi sustiprina bėgimo, veržimosi pojūtį – „O jaučiausi kaip kokiam liūne, viskas sustoja [...] ir supratau, kad daugiau nebegaliu – turiu daryti kokį nors

žingsni, kad aš kaip asmenybė nesužlugčiau.“10L_ES. „Asmeniniai įvykiai“ – išvykimo priežastys, kurias informantė įvardina kaip asmenines, atspindi platesnį socialinių pokyčių kontekstą: vyriškumas Lietuvoje, ekonominis nesaugumas, išsilavinimas ir nesaugumo jausmai, desperacija dėl įgūdžių praradimo, per didelė kvalifikacija, savo potencialo neatskleidimas susipina į pasekmių-priežasčių grandinę, kurioje priežastis yra kartu ir pasekmė:

„Nes ir vyrą čia susirasti [necenzūrinis žodis]... čia kažkas ne taip. Socialiai čia jautiesi labai nesaugus ir atlyginimas toks mažas, kad tu tik egzistuoji, tu būni, tu negyveni. Kai moteriai 30 metų – reikia gyventi, dar baigus tokius mokslus, turint tokį potencialą!“10L_ES

Informantės pokalbyje vėl iškyla moterų-vyrų santykiai profesinėje erdvėje:

„Pavyzdžiui, darbiniai santykiai su kolegomis – dauguma vyrai, vadovai visur vyrai. [Toje] srity kur aš esu – iškyla vaikinai, merginos – ne. Universitete dėsto vieni vaikinai, nors dauguma jų siaurapročiai su agresijom. Pavyzdžiui, [vieną discipliną] mokina [kitos disciplinos] mokytojas, kuris, aš manau, neturi to daryti. Bet jie jokiais būdais neįsileis specialisto, nes reikia išlaikyti „šiltą vietą“. [...] Lietuva yra agresyvi ir vyrai ypatingai. Moteris bus išstumama, jei yra pasirinkimas – tarp vidutinio vyro ir labai geros moters, bus pasirinktas vyras. Tai labai ir labai jaučiasi.“10L_ES.

Socialinis kentėjimas dėl riboto profesinių ambicijų įgyvendinimo Lietuvoje malšinamas emocine „geresnės savijautos“ terapija ir didesniu darbingumu užsienyje. Socialinis kentėjimas šios informantės interviu atsiskleidžia kaip kasdieninės „mažos nelaimės“ (*les petites mises*, pagal Bourdieu et al., 1993a). Pasak Bourdieu, tokios asmens nuoskaudos atskleidžia visos socialinės tvarkos charakteristikas – „nesuderinamos *tragiškų pasekmių* prielaidos konfrontuoja, o eiti į kompromisus ir susitaikyti su jomis neįmanoma, nes šios prielaidos yra socialiai apspręstos¹“ (Bourdieu et al., 1993a,3; išskirta šaltinyje). Toks politinio-moralinio-psichologinio pobūdžio socialinis kentėjimas, būdingas migrantams (gyvenantiems ir patiriantiems

¹*founded in social reason*

fundamentalius pokyčius kilmės ir migracijos valstybėje bei abiejų šalių profesinių grupių viduje) vadinamas diasporinio „susidorojimo“ (*coping*) strategija, kuri įprasmina kentėjimą patiriančių asmenų socialinį pasaulį (Kleinman, Das, ir Lock, 1997). Taigi galima prielaida, kad socialinio kentėjimo kokybiniais ir kiekybiniais indikatoriais galėtų būti matuojama socialinė sanglauda, nes, pasak Gregory (2011), susipriešinimą su sistema iššaukia abipusiškumo trūkumas, t. y. nelygybės pojūtis, kad kai kurie žmonės gauna didesnę atlygį iš sistemos, nei yra linkę savo indėliu prie jos prisidėti.

3. 7. 6. Darbas, pilietybė ir tautinis tapatumas

Pasak Murdock (1992 cit. Urry, 2001), Berlyno sienos žlugimas ir naujų pokomunistinių valstybių atsiradimas įvyko praėjus maždaug 200 metų po Prancūzijos revoliucijos. 1989-aisiais tautos daugelyje skirtingų visuomenių „panoro būti piliečiais, oriais ir atsakingais individais – vyrais ir moterimis, turinčiais ne tik teises, bet ir pareigas laisvai kurti pilietinę visuomenę“ (Garton Ash, 1990,148 cit. Urry, 2001). Tuo laikotarpiu šalia transformacijų Rytų Europoje iškilo ir globalizacijos klausimai dėl ko, pasak Urry (2001), nacionalinės pilietybės klausimas tapo šiek tiek nuvertintas. Tyrimo informantų santykis su Lietuvos pilietybe labiau remiasi emociniais ryšiais: informantams svarbu „išlaikyti namus“*8L_BE*, o teritorinė priklausomybė nebūtinai reiškia stiprų prisirišimą prie vietos. Tai daugiau *priklausymas* – asmeninio ir vietos tapatumo persipynimas:

„[...] tie ryšiai, jeigu jie yra pastoviai neatnaujinami, nepalaikomi – jie nutrūksta, tai aš manau, kad yra daug geriau būti kažkokioj kitoj šaly ir pastoviai, pastoviai turėti ryšį su Lietuva.“ 4L_FR

Migracija, kaip žmonių judėjimo procesas, visuomet susijusi ir su *buvimo tam tikroje erdvėje(-ėse) ar vietoje(-ose), ir su buvimo kažkuo / kuo problemomis*

(Kuznecovienė, 2009; išskirta šaltinyje). Tokio dvigubo susisaistymo su valstybe kontekstą atskleidžia pastarasis teiginys:

„Aš norėčiau palaikyti ryšius, bet nenutraukti ir su Prancūzija.[...] Aš esu lietuvė ir tai yra, tai yra mano pilietybė ir tikrai aš jos negaliu atsisakyti, jeigu būtų dviguba pilietybė – taip, taip kodėl gi ne? Bet atsisakyti ne, jokių...“ 4L_FR

Ši emocinio susisaistymo su kilmės valstybe strategija išreiškiama ne tik organizuotomis veiklomis, bet individų kasdienėmis praktikomis bei sąveikomis (Kuznecovienė, 2009). Lietuva yra saugumą ir priklausymą intensyvinantis veikėjas – išeitis.

„Taip, Lietuva visada yra išeitis, Lietuva yra, aš manau, kad ir gimtinė, kad ir jeigu su Lietuva yra ryšys, o pas mane jis visada yra ir jis yra labai tvirtas, tai aš manau, kad taip, Lietuva, Lietuvoj aš visada rasiu ir, ir paramą ir stogą, ar ne...“ 4L_FR

Toks dvigubas saistymasis konstruoja savęs priskyrimo, „įvietinimo“ neapibrėžtumą, todėl ši strategija visų pirma apčiuopiama kaip ryškus lietuviškumo – tautinės tapatybės, socialinio instrumento, padedančio „įbendruomeninti“, priskirti save, atrasti savo „vietą“ – vartojimas (Kuznecovienė, 2009). Asmens pastangas išsaugoti priklausymą iliustruoja pastarasis teiginys:

„Lietuva kaip saugiklis. Aš manau, nes šiai dienai su Lietuva aš visada palaikau ryšį, galbūt, sakykim, aš esu sudariusi tokią situaciją, kad aš turėčiau visas [elektronines] komunikacijas [ir] kad galėčiau, sakykim, kiekvieną dieną susisiekti su Lietuva“ 4L_FR

Pastarasis teiginys atskleidžia suasmenintą priklausymą valstybei – „Lietuva, jinai su manim, ji visada yra“ 4L_FR. Informantė tarsi patvirtina savo apsisprendimą – „iš tikrųjų“. Kultūriniai skirtumai užaštrina savas – svetimas ribas, „aktyvuoja“, „pažadina“ tautinę tapatybę, o toks „savęs suvokimas svetimumu“ verčia ieškoti vietos ar bendruomenės, kurioje pasijustų savu (Kuznecovienė, 2009):

„Čia, jei kalbėti praktiškai ar ne, reiškias, aš kiekvieną dieną bendrauju ir gal net kartais geriau žinau, kas dedasi Lietuvoj ir, ir apskritai Lietuvos situacijoj, ir apskritai, sakykim, savo gal artimųjų rate, negu kiti žmonės, kurie yra Lietuvoj, tai ta Lietuva, jinai su manim, ji visada yra iš tikrųjų.“ 4L_FR

Kitas informantas pabrėžia bendravimą *su tais lietuviais, kurie atvyksta iš Lietuvos*. Čia atsiskleidžia jo noras išlaikyti ir išsaugoti tautinį tapatumą, kitaip tariant, ryšiai, bendravimas ir bendri darbai su Lietuvos žmonėmis yra suvokiami kaip jungtis, ar „*tinklo mazgas*“ (Castells, 2006), būdingas globaliai rizikos visuomenei, kur tapatumas reiškia prasmės konstravimą kitų individų aplinkoje:

„Tiktais galbūt teritoriniu atžvilgiu aš esu JAV, bet iš tikrųjų tai su Lietuva labai palaikau glaudų ryšį. Aš tikrai nesu iš tų žmonių, kurie, sakykim, atitrūkę ar... ar kalbėti jau nelabai ten gerai lietuviškai moka ar kažkoks akcentas atsiranda, nes aš pastoviai, kaip sakau, aš visada palaikau tą ryšį ir netgi bendrauju darbiniais reikalais su lietuviais labai dažnai JAV, bet ne tais, kurie gyvena JAV, bet tais, kurie atvyksta...[...].“ 14L_USA

Tautinis tapatumas neretai siejamas su profesiniu identitetu. Vis dėlto kitas informantas pabrėžia subjektyvaus ir objektyvaus profesinio tapatumo viršenybę prieš tautinį tapatumą – tautinis tapatumas nuo profesinio identiteto aiškiai atskiriamas:

„Tai aš įsivaizduoju save kaip lietuvį, kuris dirba, kuris yra, dirba pasaulyje. Mano tautinis identitetas yra visiškai lietuviškas, mano mokslinis identitetas yra pasaulinis. Daugiau pasaulinės bendruomenės jaučiuosi dalimi negu Lietuviškos dalimi, jeigu ta [profesine] prasme.“ 2L_UK

Tokia kultūrinio atvirumo tautinio tapatumo darybos strategija yra pagrįsta racionalių naudingumo/būtinumo principu, ir išreiškia ketinimą prisiderinti ne tik prie gyvenamosios visuomenės viešo gyvenimo elgesio modelių, bet ir prie jos kultūrinių tradicijų, gyvenimo stiliaus (Kuznecovienė, 2009). Informantė,

gyvenanti Ispanijoje, mini, kad lietuviškos šaknys jai reikalingos kaip kūrybos resursas, kad ji semiasi įkvėpimo iš savo etniškumo:

„Ne, aš nepabrėžiu, kad esu lietuvė [...]. Visiškai ne. Tiesiog nėra reikalo, nes man to nereikia. Aš pabrėžiu, kad esu lietuvė, kai jie dreba iš šalčio, o man nešalta. Kai reikia kažką padaryti – mintis sujungti su veiksmu – tai lietuvis tą dažnai padaro [geriau] ir aš darbšti – čia lietuviškas charakteris. Manęs klausia, ko tokia liūdna – čia lietuviškas būdas ir toks temperamentas. [...] tarptautinėje mokykloje su suomių aš sveikinuosi suomiškai, o jis man „labas“ sako [...]. Aš myliu savo Lietuvą, mane traukia jos kvapas, bet nesu romantikė, juk patriotizmas yra romantika [...].“ 10L_ES

Lietuvišką tapatumą informantė susieja su romantizavimu, lietuviškumas jai – savotiškas „aukso amžius“, kuris negrįžtamai praėjo ir dabar ji gyvena jau kitais, daugiau ar mažiau apskaičiuotų, racionalių pasirinkimų laikais. Informantė nepaneigia savo lietuviškumo, ir nors ji semiasi įkvėpimo iš savo lietuviškumo ir neketina jo atsisakyti, bet jis interviu skleidžiasi, kaip kupinas neišspręstų įtampų ir nukreipiamas į ateitį – atrodo, kad informantė renkasi būti lietuve Ispanijoje nei atvirkščiai:

„Man svarbūs tik draugai, svarbi kalba, tai juk mano mamos kalba, [kuria] aš galiu subtiliai išreikšti savo jausmus [...], bet žinai – medį gali paskiepyti, jo šaknys bus tokios, kokios yra, jų nepakeisi, bet šakos gali būti kitos.“ 10L_ES

Migracija, kaip žmonių judėjimas, yra kartu ir mokymosi procesas. Mokymasis turi *kelio priklausomybę (path dependency)*, todėl gali riboti mokymąsi iš išorės ir būti apribotas egzistuojančių žinių ir institucinių praktikų (Dosi, Freeman, ir Fabiani, 1994), o tai lemia žmogiškojo kapitalo socialinę poliarizaciją (Seravalli, 2009). Apibendrinant informantų atsakymus, kuriuose jie teigia, jog ryšiai su Lietuva ne tokie emociškai svarbūs, išryškėja tokios socialinės poliarizacijos bruožai, t. y. *bendravimas nuo tautybės nepriklauso*. Kai kurie informantai yra gana išrankūs bendravimui – jie atsargiai renkasi bendruomenę, kuriai nori priklausyti, ir geriau jau nepriklausys jokiai nei įsitrauks į veiklą, kuri morališkai ir emociškai jiems nepriimtina – „bet kad

mokslo įstaigose jų [lietuvų] nesutinku [...], nėra laiko ir poreikio [...], apie ką su jais kalbėti?“3L_UK. Čia pabrėžiamas profesinis statusas ir egzistuoja perskyra tarp internalizuoto profesinio tapatumo ir tapatumo kaip „išraiška“ ir „poza“:

„Aš save identifikuojau su britišku mokslu absoliučiai, ta prasme, ne, aš nesu didelis patriotas, aš, pavyzdžiui, dabar dar dirbu ir [Lietuvos universitete], bet aš nesu didelis patriotas, aš tiesiog numoju ranka ir darau tai, kas man svarbu.“2L_UK

Remiantis J. Kuznecovienės (2010) analizuojamais imigrantų susisaistymo su nauja visuomene ir įsitraukimo į ją būdais, matyti, kad šis informantas su imigracine visuomene susisaisto ne vien ekonominiu būdu, kurio pagrindinis kriterijus – nuolatinis darbas, tačiau konformistine įsitraukimo strategija. Tai visų pirma reiškia profesinį įsitraukimą ir tvirtą ekonominių-profesinį susisaistymą: nuolatinį darbą ir pakankamai aukštą, apibrėžtą profesijos ir socialinį statusą (Kuznecovienė, 2010). Reprezentacinei-segregacinei inkorporacijos strategijai būdingas daugiakultūriškas „konformizmas“ (Kuznecovienė, 2010), pvz., remiantis informantu – „subritiškėti“. Toks užsiangažavimas visiškai kito kultūrinio savitumo raiškai ir jos priklausymas nuo aplinkybių galbūt reiškia, kad migranto iš Rytų Europos statusas suvokiamas kaip „tautinė gėda“ (Castles, 2000). Žinoma, kiekybiškai įvertinti, kuris įsitraukimo būdas dominuoja, nėra įmanoma, nes, pasak Kuznecovienės (2009), skirtingu būdu suvokdami, įsivaizduodami *namus, tautą ar kultūrą*, asmenys (re)konstruoja, sureiškina skirtingus gyvenimo aspektus (Kuznecovienė 2009, išskirta šaltinyje), o žiniasklaida atrenka pavienius ir „sensacingus“ emigrantų patirties pavyzdžius:

„Yra tas Rytų Europos stereotipas, bet kai žmonės pamato tavo darbus, tuomet viskas ok. Bet jei kam iš pašalės pasakai – atsiranda tam tikras atsargumas. Nes žiniasklaida rašo apie lietuvius blogus dalykus.“7L_NO.

Iš šio pavyzdžio galima teigti, kad darbas informantams reiškia susisaistymo su priimančia visuomene būdą. Informantų darbas neretai apima ir asmeninio bendravimo sferą:

„Beveik visi žmonės, kuriuos pažįstu, yra pažįstami per darbą. Ir daug laisvalaikio susiję su darbu ir bendradarbiais, su kuriais einam kartu vakarienauti, kartais gaminam maistą namuose, kartais vykstam kur nors savaitgaliui.“ 6L_UK

Kita vertus, susisaistymas su priimančia visuomene per darbą, informantams ne tiek svarbus emociškai:

„Iš tiesų bendravimo su kolegomis neišvengsi – ne taip paprasta su kuo nors susipažinti. Mes nelabai artimi, bet laiką leidžiame ištiesai kartu, gal dėl to, kad visi panašiai gyvenam. Aš ne iš karto puolu į draugystes, artimais draugais laikau tik tuos, kuriuos pažįstu ilgiau.“ 8L_BE.

Darbo kontaktai informantų vertinami dėl kolegiškos paramos ir palaikymo. Toks profesinis susisaistymas patvirtina Granovetter (1973; 1983) „silpnų ryšių stiprumo“ tezę, kuri reiškia, kad pažintys ir kasdieniniai kontaktai su bendradarbiais labiau išnaudojami instrumentiškai nei įkūnija neinstrumentinius artimus ryšius. Taigi aiškėja, kad informantų neinstrumentinis, intymus susisaistymas su Lietuva grindžiamas artimais santykiais su „senais pažįstamais“: „aš vis dar turiu tuos pačius draugus“ 8L_BE. Lietuvių kalba, kuria, pasak informantės, „gali[-u] subtiliai išreikšti jausmus“ 10L_ES, yra vartojama pažymėti ribą, skiriančią priklausymą kilmės ir priimančiai visuomenei. Taigi artimi tarpasmeniniai santykiai žymi „vietinio priklausymo ribas“ (Savage, Bagnall, ir Longhurst, 2005). Toks „pasirinktas“ priklausymas kartu žymi ir „šaknų slopinimą“ (*putting down roots*), t. y. informantai jaučiasi priklausą ten, kur jie gali biografiškai pagrįsti savo pasirinkimą atvykti į kitą vietą ir jų priklausymas susijęs su atsitiktiniais ryšiais tarp jų ir juos supančios aplinkos (Savage, Bagnall, ir Longhurst, 2005). Remiantis Savage, Bagnall, ir Longhurst (2005) įžvalgomis, galima teigti, kad informantų „pasirinktas“ priklausymas individualiu lygmeniu yra užfiksuota ir nekintanti vietinės darbo ir laisvalaikio rutinos dalis, o jų Lietuvos

„isivaizdavimas“ yra mobilus ir „takus“. Tautinės bendruomenės kritika reiškiamą išsakant požiūrį į bendras vertybes ir pilietinę kultūrą:

„Manau, kad Lietuva susideda iš dviejų visuomenių – taip vadinamų emigrantų, kas jie bebūtų – genijai ar darbininkai, o antra visuomenė – tie, kurie liko gimtinėje. Tarp tų dviejų visuomenių veriasi praraja, nors jos ir išlieka viena nuo kitos priklausomos.“9L_USA

Informantai lygina savo gyvenimą „prieš“ išvykimą ir po to atsiradusias tapatumo išraiškas:

„Buvo laikai, kai pažinojau čia visus ir mane visi pažinojo – ir man tai atrodė „kaimas“, per maža erdvė, man tie visi pažįstami įkyrėdavo. Dabar atvirksčiai – niekas manęs nebepažįsta ir kamuoja savotiška egzistencinė vienatvė, kai sugrįžtu.“2L_UK

Vis dėlto pastarasis informantas nėra itin griežtas apibūdinamas savo neregimumą Lietuvoje:

„Čia liko tai, kuo buvau, ten yra likę tai, kuo aš esu dabar. Mąstau, kaip sujungti tuos palikimus“. 2L_UK

Kitas informantas su pasididžiavimu kalbėjo apie savo pasiekimus, sėkmingai išreikštą profesinį tapatumą pabrėždamas jo teikiamą ekonominį ir socialinį statusą:

„Kam grįžti, jei aš jau užimu geriausią poziciją iš visų buvusių.“14L_USA.

Informantams, nepaisant kurioje valstybėje jie gyvena ar turi profesinių interesų, valstybės teritorija nebesutampa su bendruomene – tautine, politine ar profesine prasme. Į savo tapatumo konstravimą informantai žiūri per trejopą prizmę: kur jie gyveno, buvo anksčiau (koks buvo jų tapatumas), kur jie yra dabar ir kaip konstruojamas tapatumas čia ir dabar (tam tikrą trumpą, vidutinį ar ilgesnį laikotarpį) ir, trečia, kuri jie „judės“ toliau. Toks judėjimas per tris erdves lemia ir informantų kritiką, kurią jie reiškia tautinės, politinės ir profesinės bendruomenės tiek Lietuvoje, tiek šalies, kurioje gyvena, atžvilgiu.

3. 7. 7. Istorinės socialinės struktūros tapatumai

Organizacijos patiria sėkmę dėl to, kad jų darbuotojus jungia bendros vertybės ir normos (Andriessen, 2004). Asmeninis tapatumas lemia organizacijos bruožus ir atvirkščiai – organizacija lemia asmeninį tapatumą, o toks tapatumas vadinamas „organizaciniu tapatumu“ (Dutton, Dukerich, ir Harquail, 1994 cit. Howlett, 2011). Organizacijos narių elgesys priklauso nuo organizacijos, t. y. teigiamas „organizacinis tapatumas“ generuoja bendradarbiavimą ar pilietinę elgseną (Howlett, 2011). Tapatinimosi su organizacija procesas vyksta per ritualus, habitualizuotas praktikas ir pasakojamas „istorijas“, kurios komunikuoja organizacinį tapatumą organizacijos nariams (Howlett, 2011) ir platesniam socialiniam laukui. Negatyvūs santykiai tarp organizacijos ir jos narių kuria neigiamą organizacijos įvaizdį ir slopina organizacijos sėkmę (Dutton, Dukerich, ir Harquail, 1994 cit. Howlett, 2011). Remdamiesi Berger ir Luckman (1999), galėtume teigti, kad organizaciniai-asmeniniai tapatumai yra formuojami ir istorinės socialinės struktūros. Apibendrinti, bet *a priori* iš organizacinių praktikų kylantys istorinės socialinės struktūros tapatumai atsispindi ir informantų interviu, kuriuose jie reiškia kritiką „apibendrintiems kitiems“ kaip rytų europiečiams:

„Žinai, kartais kokioj konferencijoj ar diskusijoj matau, kaip koks lietuvis, latvis ar estas, ar rusas, pagaliau, turi tikrai ten geresnį žinių bagažą, nei koks arogantiškas ir dar tik pradedantis koks prancūzas. Bet dėka nemokėjimo argumentuoti, dėka nemokėjimo kritikuoti ar bendrauti rytų europiečiai kažkaip stigmatizuoja save patys.“ 4L_FR

Įdomu pastebėti, kad kritikuodami informantai save yra linkę „išmesti“ iš Rytų Europos konteksto. Pasak Berger ir Luckman (1999), individas suvokia save ir kaip esantį visuomenėje, ir kaip nesantį joje (Berger ir Luckman, 1999), taigi Rytų Europos ir Vakarų Europos tikrovė informantų nors ir internalizuojama

kaip neišvengiama ir nuosekli jų tapatumo dalis, visgi ji neretai automatiškai atskiriama nuo informanto tikrovės. Kita vertus, per dviejų tikrovių – Rytų ir Vakarų Europos – atsiskleidžia informantų kritika Lietuvos socialinės istorinės struktūros (kaip apibendrintos *sistemas*) tapatumams:

„Kažkoks nepilnavertiškumas – juk aš rytų europietis. Ir aš pats tą išgyvenau, bet po kurio laiko sistema ten tave „sutvarko“ – atsiranda drąsos ir pasitikėjimo, nes viskas, pradedant nuo nurodymų kaip ateiti iki laboratorijos, tau paaiškinama.“ 11_NL.

Iš informantų pokalbių kasdieninės tikrovės sąlygos – bendravimas, santykiai su *apibendrintais kitais*, redukuojami į sistemą, kuri, pasak vieno informanto, turi ir daug trūkumų „bet veikia“ 4L_UK. Vakarietiška sistema kuria solidarumą, dėl kurio kasdieninių situacijų elementai susijungia į vieną darnią sistemą, kurią vienas informantas palygina su laikrodžio mechanizmu: „jei mes į laikrodį pridėsime papildomų nereikalingų detalių – apsunkinsime viso mechanizmo veiklą“ 4L_UK. Informantas pateikia Rytų Europos mokslininkų, kaip *apibendrintų kitų*, tikrovę. Šioje tikrovėje išsikristalizuoja asimetrinis ryšys tarp profesinio tapatumo ir kasdieninių habitualizuotų praktikų:

„O, pavyzdžiui, rytų europiečiai fizikai Kembridže turi puikią reputaciją kaip mokslininkai, tiesa, kartais pajuokaujama apie jų manieras ir elgesį prie stalo.“ 5L_UK.

Tyrimo informantė aiškiai nubrėžia lietuviško ir profesinio tapatumo ribas. Lietuviškasis tapatumas informantei ne visada yra „patogus“:

„Prastai. Buvo toks atvejis, kai Suomijoje vedžiau seminarus ir važiuojant atgal per sieną manęs paklausė, kur aš buvau. Daviau telefono numerį to žmogaus, kuris organizavo seminarus. Jo telefonas buvo laikinai išjungtas, tai iš karto sukėlė įtarimą, kad aš nelegaliai dirbu. Nuvedę į kambariuką visą išieškojo, su šunim atidarė lagaminą, ieškojo narkotikų. [...] Tai, kad aš iš Lietuvos, man tik minusą duoda. Aš kaip asmenybė mokykloje [Ispanijoje] labai gerai mokiausi, bet jie mane identifikuoja ne kaip lietuvę.“ 10L_ES

Habitualizuotos kasdieninės praktikos, labiau priimtinos Rytų Europoje, bet neįprastos vakariečiams, ypač pabrėžiamos informantų. Tokios praktikos,

pasak Kuznecovienės (2009), tampa kliūtimi ne tik imigrantų kultūrinei inkorporacijai, bet ir apriboja kasdieninio bendravimo sąveikas. Kitaip tariant, šios praktikos konstruoja neapčiuopiamą, bet skiriančią vakarų ir rytų europiečius, ribą. Pastaroji mintis papildoma Kuznecovienės (2009) įžvalgas, teiginiu, kad habitualizuotos kasdienės praktikos riboja ir iki tam tikro laipsnio apsunkina ir aukštos kvalifikacijos asmenų integraciją (bent jau pradinėje įsikūrimo kitoje šalyje stadijoje):

„Žinot, aš visą laiką stengiuosi akcentuoti, kad aš Britanijos turiu laipsnį arba bendravimą, kadangi vis dėlto, jeigu tu būsi vien tikrai iš Lietuvos, tai tu vis tiek... nu, mes žinom kaip pasirodo, pavyzdžiui, seminarai arba kokie nors „workshop‘ai“, tai paprastai rytų europiečiai, jeigu jie nepastudijavę užsieniuose, jei labai dažnai atvažiuoja pasitūsinti į tokią vietą, jie tokie, kartais jie nemoka diskutuoti, kartais žinot, gali, gali truputėlį rezervuoti pasižiūrėti, bet priklauso nuo to, kas tave rekomenduoja, gal klausinės, kurį pažįsta.“ 3L_UK

Profesinių pasiekimų adekvatus vertinimas dažniausiai apsunkintas bendrųjų gebėjimų – kalbos barjero, bendravimo įgūdžių.

„Aš tikrai žinau, kad bent jau fundamentaliųjų mokslų [Lietuvos] mokslininkai yra tikri profesionalai, bet jie turi tą rytų europiečio kompleksą – gal dėl kalbos, gal dėl bendravimo įgūdžių.“ 7L_NO

„Aš manau, jie net tarpusavyje nemoka bendrauti – čia ir slypi visa problema – nei jų, nei jų ir dar dabar doktorantų niekas nemoko kaip daryti pranešimą konferencijoj, kaip diskutuoti, kaip kritikuoti, kaip parašyti atsiliepimą.“ 7L_NO

Apibendrinant galima teigti, kad Vakarų Europa informantams svarbi kaip naujų socialinių patirčių stimulatorius. Rytų ir Vakarų Europa informantų akimis gana stipriai natūralizuojamos, savotiškai stereotipizuojamos bei įtvirtinamos kaip dvi atskirtos (binarinės) erdvės. Šiose erdvėse dominuoja skirtingos sistemos (kurias vienas informantas pavadina ideologijomis). Pirmoji – Rytų Europos – išreiškia galią, dominavimą ir kontrolę. Antroji – Vakarų Europos – sistema apibūdinama pliuralizmo, pasirinkimo laisvės, darnos ir veikiančios, gerai funkcionuojančios visuomenės epitetais:

„Man nepatinka ta ideologija – naujosios [ES] šalys ir senoji [Europa]. Tai įtvirtina savotišką stereotipą, aroganciją. Britai save pervertina, rytų europiečiai nusivertina. Aš vis kalbu, kad laikas atsisakyti tokios klaidingos perskyros. Ne tik mes iš vakariečių turim mokytis, beje, dažnai tai virsta mėgdžiojimu. Jaunimas, kurie atvažiuoja mokytis čia, jau išmoko pasitikėt savim, nors aišku, jie per greit subritiškėja ir nekritiškai suvokia „britišką“ gyvenimo vidurkį.“ 5L_UK.

Beveik visi informantai galėtų būti apibūdinti kaip gana ciniški valstybės kritikai. Pavyzdžiui, šiai informantei svarbu suvokti ir pabrėžti savo buvimą europiete, tuo tarpu lietuviškąją savo tapatybę ji suvokia gana utopiškai:

„Nes kaip bebūtų vis tiek vat vakar matēm ar ne [turima omenyje universitete Lietuvoje skaityta paskaita], kad lietuviai dar to savo europietiškumo, labai sunkiai jį kažkaip apčiuopia ir sunkiai įsivaizduoja, bet tai ir suprantama, dvidešimt metų laisvi, dvidešimt metų, tai čia yra niekas, absoliutus niekas, kur šalys turi savo trijų šimtų metų istorija, tai čia yra labai labai nedidelė ta istorija, ir jie jaučiasi dar net ir sukūrę kažkokią ten europinę, savo nuomone...“ 4L_FR

Informantų nuomonėse ryški profesinės bendruomenės bendrų tikslų ir uždavinių, bendrų moralinių principų ir elgesio kodų dešifravimas, pavyzdžiui, kalbant su informante, gyvenančia Ispanijoje, išaiškėja, kad viena svarbių priežasčių, paskatinusių ieškoti karjeros galimybių Ispanijoje, buvo tai, kad Lietuvoje profesionalumas vertinamas pagal asmeninius santykius, t. y. asmeniniai santykiai su vertinančiu asmeniu tampa profesionalumo indeksu:

„Aiškaus vertinimo [...] nebuvo. Buvo viena asmenybė, kuri vertindavo taip, kaip jau patinka. Tai buvo tam tikra priklausomybė, kiti vertino kažkaip kitaip. Aiškaus profesionalaus susiorientavimo nebuvo [...]. Buvo didžiulis asmenybės kompleksas savęs, pasimetimas, ar gali tu tai daryti. Tada aš nusprendžiau, kad padarysiu kokią nors žingsnį bent paieškose. Kur galėčiau nuvažiuoti, kur manęs niekas nepažįsta ir įvertina taip, kokią mato čia ir dabar.“ 10L_ES

Informantei išvykimas į Ispaniją buvo savotiškas mėginimas pasitikrinti ir susigražinti galimybę geriau kontroliuoti savo gyvenimą, nes išsilavinimas jai yra pats svarbiausias socialinis ir kultūrinis resursas, kuris Lietuvoje, kaip matyti iš pokalbio su informante, yra naikinamas, įkalinamas pasimetimo ir

nesaugumo jausmais. Kitas informantas polemizuoja apie Lietuvos mokslo sistemą ir yra linkęs ją nuvertinti, vėlgi išskirdamas sąlyginius kartų skirtumus. Visgi informanto nuomone, „kartas“ mokslo sistemoje labiau diferencijuoja tarptautinė patirtis:

„Vieni iš tikrųjų nedaro jokio mokslo ir yra pakankamai konservatyvūs ir tarkim tuo tarpu kiti yra kur kas, kur kas dinamiškesni, galbūt lengviau, nu, bet čia irgi labai su išlygom, šiaip aš nematau, kad skirtumas labai būtų tarp jaunesnės ir tos čia žinot, yra labai konservatyvesni, konservatyvios jaunos kartos yra žmonės, su kuriais lengviau, nu, tarkim susišnekėt man tikrai lengviau su žmonėm, kurie pastudijavę užsienyje, ir dėl praktinių dalykų šnekėt, suprantat, tiesiog dėl esminių praktinių.“ 2L_UK

Atsinaujinantis intelektualinis kapitalas (*renewal capital*) daugelio autorių akcentuojamas kaip *tautos potencialo ateitis* (Bontis 2004; Bounfour ir Edvinsson, 2005), o jo kokybinių parametrų analizė leidžia suprasti vertę, kurią individai, institucijos ir bendruomenės kuria arba galėtų sukurti ir kuri galėtų būti panaudojama kaip esamas arba ateities intelektualinis kapitalas ir intelektinė vertė (Goto ir Suzuki, 1989; Malhotra, 2000; Bontis, 1998; 2002; 2004; Bounfour ir Edvinsson, 2005). Informantų atsakymų analizė leidžia teigti, kad tyrime dalyvavę asmenys mokslinių tyrimų rinkoje nepozicionuoja savęs kaip atsinaujinančio intelektualinio kapitalo, priešingai – Lietuvos mokslą ir mokslinę infrastruktūrą kai kurie informantai yra linkę įvardinti kaip „nurašytą“ intelektinį kapitalą, nebekuriantį potencialios vertės valstybei.

„Lietuvos moksle informacijos neieškau, nes gan žemo lygio arba jau per sena; profesinės žinios pasiekia Lietuvą per lėtai [...] pasenęs požiūris į studentą – jis turi įrodyti, kad kažką sugeba, bet jei jau žmogus doktorantūroje, tai gal nebereiktų nieko įrodinėti [...] dabar nebebijau klausti, nebijau ir nežinoti – Lietuvoje buvo atvirkščiai.“ 6L_UK

Galios santykiai, informantų nuomone, kuriasi per nedeklaruojamas vertybines nuostatas ir elgesio normas. Informantų manymu, šių nuostatų ir normų neaiškus deklaravimas, yra tai, kas išveda „sistemą“ iš pusiausvyros. Dar viena

informanto mintis apibūdina įtampą ir egzistuojančius prieštaravimus tarp struktūrinio ir žmogiškojo intelektualinio kapitalo komponentų:

„Tai, aš sakyčiau, apskritai suvokimas mokslo, kaip čia, suvokimas mokslo ne kaip absoliučios tiesos, bet kaip diskutuotino objekto, čia yra ne tik kultūros klausimas, yra ir kultūros, ir sampratos, ir taip toliau, na, jeigu sampratos plačiau prasme, tai taip tada.“ 2L_UK

Neformalizutos, nedeklaruojamos galios santykių konsteliacijos informantų akyse iškyla kaip ribojančių, demotyvuojančių praktikų spektaklis:

„Lietuvos sistema neveikia; Lietuvoje nebėra mokslo.“ 5L_UK

„Laisvas žodis gali reikšti mokslinės karjeros pabaigą.“ 9L_USA

„[...] gali laisvai sakyti, „ne aš su jumis, profesoriau, nesutinku“ ir tai yra normalu, jeigu Lietuvoje taip pasakysi, gali atsirast asmeniniai santykiai, gali, nu, tai vat taip kažkaip...“ 2L_UK

„Jie tiesiog suteikia tokią ambiciją ir supratimą, kad tu lyg ir gali tai daryti, kad tu turi potencialą. O būtent kur aš dirbu [Lietuvoje], atrodo, kad tu negali, nes neturi orientyrų. Neveikia motyvacijos sistema, nebent tu ją pats, kad ir minimalią susikuri.“ 10L_ES

Analizuojant, kaip „mokslas“ suvaidinamas kasdieniniame gyvenime, Goffman (2000) žodžiais kalbant, informantai mato ne spektaklį, bet užkulisius:

„Investicijos į žmones – rizikinga sritis. Kai pastatai mokslo centrą ar pastatą – aiškiai tas matosi. O jei sumokėjai žmogui – nėra ką parodyti. Štai ir vėl pasirodymas, spektaklis kažkoks vaidinamas. Į mokslinį potencialą investuoti rizikinga – o jei nieko neparodys...“ 7L_NO.

„Apskritai mokslas toks dalykas – jei tai tikras mokslas – niekada negali prognozuoti rezultato. Mūsų [Lietuvos], atrodo, net patys mokslininkai to nesupranta – jie bet koku atveju turi įrodyti ar parodyti rezultatus – nes to reikalauja atestacija. Aš suprantu, tam tikra kontrolė turi būti, nes tinginių atsiranda visada, bet gal nereiktų reikalauti tyrimų rezultatų kas penkis metus – juk dabar toks paradoksas – mokslininkai dirba tam, kad parodytų rezultatus per penkis metus. Kartais tai virsta ištisu spektakliu – Lietuvos moksle labai nemažai tokių „šoumenų“. Dažnai moksle atradimai atsiranda kaip šalutiniai produktai – tiriama viena, bet atrandama kita. Taip buvo atrastas www ar tomografas, ar ta pati „Viagra“. Lietuvos moksle į tokius klaidžiojimus žiūrima skeptiškai. Jokių ieškojimų – bet atrasti būtina.“ 7L_NO

Kitai informantei išvykimas į Ispaniją neteikia didelio socialinio saugumo, tačiau hierarchija paremtas valdymas Lietuvoje jos subjektyviame pasaulyje įtvirtinamas kaip ribojanti ir suvaržanti tapatumą kategorija. Pernelyg vienpusiškas vadovavimo funkcijų suvokimas ir jų kaip natūralių ir nepajudinamų įtvirtinimas, riboja informantės ir kitų tyrimo informantų patirtis ir paverčia jų pasaulį pilną frustracijų, įtampų ir vidinių konfliktų. Baimė yra pagrindinė emocija, kurią informantė įvardija kaip labiausiai ribojančią jos saviraišką, tačiau kaip neišvengiamą, universalią, nors ir nenormalią ir nenatūralią būseną. Ji stipriai viduje priešinasi visą esybę užvaldančiam baimės diskursui:

„Aš nenoriu būti vargšiuke, kodėl ja turiu būti? Aš noriu kurti, noriu gyventi pilnakraujį gyvenimą, o ne baimėje.“ 10L_ES.

Pabrėždama, kad žmonės bijo konfliktuoti ir susitaiko, ji mano, kad dialogo ir pokalbio forma galima rasti sprendimus. Tačiau informantė mano, kad progų kalbėtis ir išsakyti kritiką nėra daug:

- Gal bijoma eiti į konfliktą dėl to?
- *Net nebūtinai konfliktą, aiškinimasis – tai nėra konfliktas. Visi rimtesni dalykai, visada juose atsiranda įvairių nuomonių ir jas reiktų išsiaiškinti. O dabar užgniaužia mane, bijo net pažiūrėti.“ 10L_ES*

Informantai gana pesimistiškai vertina profesinę ir darbo aplinką Lietuvoje. Informantė, paminėjusi, kad ryt eis į aukštąją mokyklą „paglostyti galvas studentams“ 10L_ES, ir su jais pabendrauti, pradeda pasakoti istoriją apie mokyklos administracijai įteiktą oficialų prašymą aprūpinti auditoriją reikiama įranga ir negaili epitetų administracijai – „pūvanti šiluma – gali taip ir pavadinti interviu“:

„Administracija yra pasenusio mąstymo ir tingi. Jie lygiai taip pat neturi motyvacijos, gauna pinigų ir išlaiko šiltą vietą. Sąlyginai šiltą vietą, nes šilumą išlaiko puvimas. Puvimas duoda šilumą. O jaunam žmogui... supūti tame aš negaliu. Ryšio tarp administracijos ir dėstytojų nėra, galbūt agresyvus ryšys: dėstytojas – vergas [...]“ 10L_ES.

Ciniška, nepripažįstanti aplinka tampa svarbiu kriterijumi brėžiant profesinio tapatumo ribas:

„Ar tu darai ar ne, rezultatas, atlyginimas, įvertinimas, tavo paskatinimas yra tas pats. O jei darai, tai gali būti dar blogiau, nes ta puviaką pajudini, užsipuolama. Smirdėt pradeda.“ 10L_ES.

Informantams svarbus ne tik finansavimas, bet ir pripažinimo trūkumas.

Informantams Lietuva – tai skausmo ir kentėjimo vieta:

„Viena širdis pas žmogų būti negali, reikia ir skrandžio, plaučių, smegenų ir [šalinimo sistemos]. Kad būtų organizmas, struktūra sveika.“ 10L_ES.

Informantė pamini, kad jai atvykus į Lietuvą, kolegos klausinėja „apie orą“, tuo tarpu informantė norėtų keistis specializuota informacija, diskutuoti apie profesinius ieškojimus ir atradimus. Apskritai „vengimo“ klausti ir domėtis diskursas atsiskleidžia ir kitų informantų interviu. Daugelis informantų norėtų dalintis savo patirtimi, žiniomis ir nauja informacija, tačiau dažniausiai tuo pasidomi tik artimi draugai. Dažnam informantui atrodo, kad Lietuvos žmonėms apskritai trūksta smalsumo, kuris, kai kurių informantų nuomone, skleistis gali tik pliuralistinėje demokratinėje aplinkoje. Iš pokalbio su informante atsiskleidžia pasiilgto dialogo, diskusijos ir problemų sprendinių ieškojimo „alkis“. Dialogo ir diskusijos su biurokratine hierarchija nebuvimas, iš pokalbio su informante atrodo, yra tapę daugumos darbuotojų patirties norma:

„Norėjau pasakyti apie bendravimą ir valdymą, pagrįstą baime. Mūsų vadovus gąsdina, o jie mus gąsdina, nes kitaip nemoka, daroma baimės principu. Pavyzdžiui: sumažina valandų skaičių, sumažėja ir atlyginimas ir dar duoda laisvų dienų, už kurias nemokama. Duoda 5–ias dienas, o kitur sako duoda 25–ias, tai ir džiaukitės. Egzistuoja baimės principas, o bijantis žmogus yra nekūrybingas. Jis negali sumąstyti nieko. Tai taip ir gyvenam. Kai kūrybingas žmogus sumąsto, tai ir daugiau darbų atsiranda, nes reikia mąstyti, atsirinkti ir t.t., šis valdymas pagrįstas baime labai jaučiasi. [...] O Ispanijoje, kad ir kaip sunku, bet šių dalykų nėra. Kad ir esi socialiai nesaugi, bet bendravime nėra šito gąsdinimo. Čia – valdymas per gąsdinimą. Nors aš ir suvokiu, kad tai gąsdinimas, bet vis tiek emociškai pažeista esu.

Nors ir padarai daug darbų, bet egzistuoja baimės, įtampos, nesaugumo fonas.“ 10L_ES.

3. 7. 8. Priklausymas profesinei bendruomenei kaip idėjų šaltiniui

Bendruomenė yra vienas pagrindinių atviros visuomenės veiksmų (Seligman, 2004). Kitaip tariant, tai grupė, siejama „mes“ jausmo. Šiuolaikinės bendruomenės nebetelpa į F. Tönnies (2005 [1935]) pasiūlytą idealią bendruomenės ir visuomenės skirtį, o tradicinis geografinis-funkcinis-kultūrinis bendruomenės apibrėžimas yra per siauras tiriant visuomenę globalizacijos ir technologijų plėtros „pagreitinoto“ mobilumo ir persipynimo sąlygomis. Kada bendruomenės narius sieja socialinė sanglauda, kurią Dayton-Johnson (2001) apibūdina socialinių veikėjų „persipynimo šilumos“ metafora (*knitted-warmth*), tada šis persipynimas (*intersectionality*) prisideda ir prie ekonominio klestėjimo:

„Aš [Lietuvoje] jaučiuosi bendruomenės nariu. Yra kolegos, su kuriais darom kartu seminarus. Diskutuojam apie mokslo politiką. Kartais šiaip apie viską. Bet čia tik siauras ratelis. Mes patys tuos seminarus organizuojam. Platesnės bendruomenės aš Lietuvoje neįžvelgiu. Gal dėl to, kad mokslininkai labai autonomiški, gal nėra tradicijų... bet aš manau reikės parodyt iniciatyvą.“ 7L_NO

Žmonės jaučiasi priklausą įvairioms bendruomenėms, nepaisant to, kad su kitais nariais jų nesieja bendra teritorija (Papastergiadis, 2000 cit. Liubinienė, 2009). Labiausiai tyrimo informantai akcentuoja profesinės bendruomenės svarbą, kuri reprezentuoja jų individualų ir grupinį įsitraukimą. Viena informantė pabrėžė asmenines pastangas burti kolegas į profesinę bendruomenę:

„O va tai kaip bendruomeniškumo aš pati pradėjau kurti, nes man to reikia. Dėstytojai su dėstytojais nebendruoja, o man to reikia. Tai ir pradėjau nuo savęs, pabendravus su dėstytojais nutarėm kartą susitikti

aptarti, kaip darbai einasi, kaip ką, ir atmosfera pagerėjo truputiuką. Visi labai tuo džiaugėsi, bet iniciatyvos parodyti nelabai drįso.. 10L_ES.

Įvairovė švietimo ir mokslo įstaigose vertinama teigiamai. Informanto nuomone, ji nėra pakankama, o tai nulemia daugiau ekonominės priežastys:

„Aš manau, reikia investuoti į žmones, nebijot priimti į darbą užsieniečių. Tai labai pagyvintų situaciją, bet su tokiais finansais, tai neįmanoma. Apykaitos nėra, nėra tarptautiškumo, na, negali siūlyti tokio atlyginimo [...]. Galima tik išvažiuot pasistažaut, ir kažką naujo atvežt, bet čia toks vienkryptis procesas.“ 2L_UK.

Informantas taip pat pastebi atsinaujinančio intelektualio kapitalo trūkumą – *apykaitos nėra, nėra tarptautiškumo*. Intelektinio kapitalo apytaka, informanto nuomone, turėtų būti net ne abipusis, o daugiakryptis procesas, t. y. neužtenka skatinti tik teritorinį mobilumą, tačiau kartu ir *judėjimą* tarp disciplinų ir sektorių. Apskritai, besikeičiančios 20 a. ekonominės sąlygos ir masinė migracija sukėlė tai, ką Mercer (2000,234) apibūdina kaip „daugiakultūriškumo normalizaciją“. Migrantui, kurio tapatumas „pažymėtas“ savotišku „buvimu tarp“ (pvz., kelių valstybių), ši situacija teikia vilčių ir galimybių (Bromley, 2000).

„Anglijos, Amerikos, Italijos mintį atnešame Lietuvai, labai naudingi šitie dalykai [...] Prancūzijos mokslui, kad jos mokslininkai būtų cituojami kitose valstybėse, tai čia naudingi dalykai [...], kiekvienai valstybei yra nepaprastai vertinga turėti studentų užsienyje, kadangi jie grįžę į savo tėvynę propaguoja ir cituoja tos valstybės mokslininkus, ryšiai atsiranda, reikia užimti rinką, be abejo, jie – Prancūzija, Anglija – šiuo atveju yra pažengus[ios] daug toliau... [...] vienas iš būdų tai padaryti yra formuoti tos valstybės studentus, kurie paskui grįžę į tėvynę skleidžia, cituoja Prancūzijos mokslininkus, verčia jų knygas, rengia konferencijas, žodžiu, randa ryšį, jie šitaip įkelia koją į kitą valstybę.“ 1L_FR

Vis daugiau autorių pripažįsta, kad aukštos kvalifikacijos asmenys gali netiesiogiai įtakoti inovacijų kūrimą savo kilmės šalyje, t. y. per tinklus, ryšius ir prieigą prie naujausios informacijos „nutekinti“ idėjas ir inovacijas į savo šalį (Agrawal, 2008). Visgi norint, kad tokia idėjų ir inovacijų apykaita vyktų, reikalingos valstybės pastangos kuriant ir remiant „novatorių diasporą“.

3. 7. 9. Nusivylimo sugrįžimai

Informantų planai susiję su grįžimu į savo šalį nėra aiškūs. Galima išskirti keletą galimų grįžimo „trajektorijų“, tačiau nė viena iš jų nėra dominuojanti ir svarbiausia. Pirmoji – *nuspręsta nenuspręsti* – aiškiai atskleidžia asmens suvokiančio save kaip priklausančio platesnei, globaliai ar transnacionalinei bendruomenei statusą. Z. Bauman (2000) apie šiuos informantus pasakytų, jog jie matuoja savo gyvenimą ne erdve, bet laiku. Kai kurie informantai savo apsisprendimą negrįžti išreiškia per emocijas – *„Ne, nes JAV būdama imigrantė ir neturėdama pilietybės aš jaučiuosi labiau vertinama ir branginama, nei šalyje, kurioje užaugau ir pragyvenau 26 metus.“* 9L_USA. Gyvenimas tarsi dalinamas į tris priklausymo sandus – gyvenimas iki išvykimo, gyvenimas dabar ir ateities pasirinkimas:

„Artimiausius metus dar gyvensiu Floridoj, bet šiuo metu sprendžiasi klausimas dėl naujo darbo kitoj valstijoje, jei pavyks – vėl judėsim. Aš apsisprendusi daryti tarptautinę karjerą, žinoma, norėčiau dirbti online, bet kol kas tokio darbo nerandu. Sėdėčiau sau Bahamuose...[...] o į Lietuvą – ne, nebegalėčiau prisitaikyti, be to ten šalta [...] [- Prie ko prisitaikyti?] Hm, geras klausimas, manau prie kasdienybės, prie lėtumo. Kartais man atrodo, kad forma Lietuvoj svarbiau už turinį – ypač švietime ir akademinėj sferoj. [...] Čia [JAV] biurokratija tarnauja tau, o Lietuvoje tu tarnauji biurokratams, o biurokratai tarnauja kitiems biurokratams“. 9L_USA.

Informantai priklausymą konstruoja per savotišką utilitarizmo prizmę:

„Ne,[negrįšiu] nes Lietuva man nesuteikė tokių, pirmiausia savikūros, galimybių.“ 5L_UK

„Pilietine ir moraline prasme grįždama į Lietuvą jausčiausi išduodanti Prancūziją.“ 4L_FR“

Profesiniai laimėjimai ir pasiekimai karjeroje suvokiami kaip skola valstybei, kurioje tie laimėjimai ar pasiekimai buvo galimi. Toks savanoriškas *įsiskolinimas* atskleidžia įsipareigojimo ir priklausymo bendruomenei „ten“ jausmą. Savikūra, galimybės ir motyvuojanti aplinka sukonstruoja savotišką

migracinį lojalumą. Ekonominiai ir kilmės kriterijai konstruojant šį lojalumą atmetami arba įvardijami kaip nesvarbūs. Visgi toks lojalumas labiau konstruojamas per asmeninio ir profesinio gyvenimo perspektyvą – „*Negaliu laukti, kol koks biurokratas mane „pripažins“ 9L_USA*. Žinoma, ir užsienyje informantai patyrė įvairių ekonominių ir socialinių sukrėtimų, tačiau informantai juos suvokia kaip nesisteminius. Informantų sėkmė užsienyje pasireiškia dvejopomis strategijomis: a) noru prisidėti prie Lietuvos; ir b) atsiribojimu ir lietuviškosios tapatybės „ištrynimu“. Nesėkmės užsienyje pasireiškia strategija, kad Lietuva – tai visada išeitis. Informantų išsakytos mintys atskleidžia, kad jie jaučią didesnę vienovę ir „įsivaizduojamą“ sanglaudą priimančioje visuomenėje nei kilmės valstybėje.

Bendrosios emigracijos tyrimai rodo, kad daugelis migrantų iš Baltijos šalių yra labiau linkę pasilikti nei sugrįžti į kilmės šalį, o dalis jų svarsto apie galimybę vykti į kitą šalį, t. y. pasilikimą kitoje valstybėje jie suvokia kaip saugesnę migracijos trajektoriją (Kahanec ir Zimmermann, 2010). Šio tyrimo informantų interviu atskleidžia, kad jų sprendimą vėl išvykti lemia greičiau viltys susijusios su išsilavinimu ir savo potencialo atskleidimu:

„Čia aš nesijaučiu reikalingas – vienintelis ko iš manęs reikalauja – rašyk straipsnius, sėdėk ir rašyk straipsnius. Bet palaukit, chebra, aš sakau, o kaip su tyrimais. O jie... susižvalgo. Aš apskritai kartais jaučiuosi, kad reikalauju iš savo institucijos [Lietuvoje] per daug – man reikia to, man reikia to... aišku, dažnai tie prašymai lieka nepatenkinti – nėra pinigų. Ir apskritai Lietuvos žmonės nemoka reikalauti – jie jaučiasi nepatogiai, jei išdrįsta pareikalauti normalių darbo sąlygų. Tai ko tada reikalauti iš tokių mokslininkų, jei jie taip lengvai susitaiko, kad kitaip nebus. Ir tai perduodama iš kartos į kartą – pradedant nieko iš universiteto nereikalaujančiais studentais, baigiant nereikliais piliečiais.“ 7L_NO

Palikdami profesinę bendruomenę informantai įgauna „ypatingą“ santykį su Lietuva, bandydami išmatuoti ir įvertinti savo finansinių ir psichologinių investicijų į išsilavinimą ir naudos iš migracijos „atsiperkamumą“. Informantų

atsakymai, kuriuose jie vertina savo investicijų į mokslą ir studijas – finansinių ir moralinių – atsiperkamumą, rodo, kad atsiperkamumo kriterijai informantams yra ne vien tik finansiniai, nors žinoma jie yra labai svarbūs. Finansinio atsiperkamumo kriterijus galime suskirstyti į tiesioginius mikroekonominius, pvz., darbo sąlygos. Prie netiesioginių finansinio atsiperkamumo kriterijų galime priskirti *prieinamumo prie struktūrinio kapitalo* kriterijus, pavyzdžiui, išteklius ir informaciją bei organizacinę kultūrą:

„Esminis dalykas yra kritinės mokslininkų masės formavimas. Tai daroma, jau bent orientuojamasi į jau tradicines Lietuvoje vystomas kryptis. Reiktų nebijoti neapibrėžtumo – pagal principą „high risk-high gain“. Lietuvoje reikalaujama numatyti savo rezultatus po penkių metų. Tai praktiškai tu turi būti padaręs tuos tyrimus, kad galėtum pasakyti rezultatus.“ 7L_NO

Atsiperkamumo kriterijus galima taip pat išskirti į tiesioginius su mokslo sistema susijusius kriterijus – *„ribotas sričių ir mokslo šakų pasirinkimas“* ir netiesioginius organizacijų kultūros kriterijus – *„tik užsienyje atsirado noras kryptingai gilintis į mokslą – gal dėl to, kad nieko nereikia įrodinėti“*, *„mokslo sistema Lietuvoje keista“*. Informantai dažnai mini Lietuvą, mokslą – šie žodžiai yra informantų vertinimų centre. Tai rodo jų suinteresuotumą pakeisti ir pagerinti *„sistemą“*, nepaisant to, kad ji vertinama gana kritiškai:

„Na, tas buvo, tas buvo Lietuvai dirbti..., bet ta prasme, kad aš galvoju galbūt, kad aš Lietuvai realiai kažko galiu duoti ir čia atsiranda ir mano kaip mokslininko egoistinė tendencija, kažką objektyviai duodamas kraštui, aš ir pats tame krašte įgyju tam tikrą reputaciją [...] Tuo tarpu Prancūzijoje aš pasilikęs, aš duoti, aš būčiau paskendęs tarp tokių kaip aš, ten galbūt kažkiek kažko ten būčiau davęs, bet, kaip sakoma, tokių specialistų kaip aš ten netrūksta ir aš ten būčiau pasiekęs irgi labai atitinkamai, labai nedaug [...]“ P_FR.

Tyrimas buvo atliekamas 2010 sausio – liepos mėn. Tuo metu 4 informantai gyveno Lietuvoje. 2011 m. vasarą vienas iš jų išvyko į ES šalį (kurioje įgijo mokslo laipsnį), kitas informantas 2010 m. pabaigoje išvyko į JAV.

IŠVADOS

1. Socialinės sanglaudos koncepcija bei teorija tik plėtojasi, o mokslinę literatūrą, nagrinėjančią socialinės sanglaudos problematiką, galima apibendrinti, išskiriant keletą perspektyvų. Pirma, socialinė sanglauda nėra aiškiai apibrėžta, tačiau įvertinus platų probleminių temų (jų sąrašas nėra baigtinis) spektrą, kurio kontekste ši sąvoka vartojama, galima teigti, kad politinis socialinės sanglaudos sampratos diskursas *a priori* kyla iš sociologinių ir socialinės teorijos interpretacijų. Antra, socialinė sanglauda suprantama kaip deskriptyvus visuomenės modelis, kuris yra eklektiškas ir jam tirti pasitelkiamas platus tarpdisciplininių įžvalgų spektras. Socialinė sanglauda analizuojama kaip objektyvių ir subjektyvių veiksnių aplinka (kontinuumas), kurioje vyksta individų, grupių, institucijų, visuomenių ir sistemų sąveika. Empiriniai šios sąveikos tyrimai apima platų tarpdisciplininių įžvalgų spektrą: nuo gyventojų politikos iki technologinės kaitos. Socialinės sanglaudos teorija dažniausiai pasitelkiama siekiant paaiškinti valstybės lygmeniu vykstančių socialinių ir ekonominių procesų dinamiką. Socialinė sanglauda dėl normatyvinio-etinio sando suvokiama kaip siektinas visuomenės raidos idealas, tuo tarpu ji tiriama kaip procesas ir/ar esama būseną.

2. Socialinės sanglaudos teorinių modelių analizė parodė, kad šalyse egzistuoja skirtingi socialinės sanglaudos modeliai, o „įsivaizduojama socialinė sanglauda“, kaip analitinė idėja, reikalinga suburti individams, esantiems transnacionaliniuose socialiniuose tinkluose. Kita vertus, dėl to, kad nėra susitarta dėl vieningos perspektyvos ir empirinių indikatorių socialinės sanglaudos tyrimuose, ateityje reikalingas šių modelių empirinių indikatorių tikslinimas. Kadangi tai labai daugialypė ir daugiaašė teorinė perspektyva, jai taip pat reikalingi daugiaaspekčiai tyrimų metodai. Socialinės sanglaudos teorija susieja į vieną visumą mikro, viduriniojo ir makro lygmens socialinius reiškinius, t.y. einama nuo asmens, bendruomenės, institucijos ir valstybės, globalių, daugiaaspekčių, transnacionalių, socialinių reiškinių link.

3. Socialinės sanglaudos prieiga gali būti taikoma tiriant intelektinį potencialą bei švietimo ir aukštojo mokslo sektorių tyrimuose analizuojant socialinį ir žmogiškąjį kapitalą. Apibendrinant, teorines išvalgas galima teigti, kad žmonių potencialas yra socialinės sanglaudos kūrimosi prielaida. *Žinių visuomenės* kontekste žmogiškojo intelektualio kapitalo generuojamos idėjos ir inovaciniai sprendimai kuria socialinę sanglaudą t.y. kokybišką visuomenę, kuri geba įtraukti didžiausią žmonių skaičių ir taip ne tik mažinami prieštaravimai ir nesusikalbėjimas tarp skirtingų visuomenės grupių, bet ir užtikrinama tolygi ekonominė, socialinė ir kultūrinė valstybės raida. Žinios ir žmogiškasis kapitalas lemia ekonomikos augimą ir socialinius pokyčius, taigi nacionalinio intelektualio kapitalo generuojama ekonominė valstybės gerovė yra socialinės sanglaudos kūrimosi veiksnys.

4. Socialinės sanglaudos ir intelektualio kapitalo koncepcijų sąveikos analizė parodė, kad žmogiškasis intelektualinis kapitalas yra stiprinantis ir palaikantis socialinę sanglaudą socialinės struktūros mechanizmas. Nors kiekvienos šalies migracijos istorija bei joje susikūrusios bendruomenės savaip formuoja šalies migracijos politiką, tačiau lygybės įteisinimas bei pagrindinių žmogaus teisių gynimas yra tas standarto minimumas, kuriuo grindžiamas tiek piliečių, tiek atvykėlių įtraukimas. Galima konstatuoti, kad intelektualio potencialo kūrime valstybės ir formalių institucijų vaidmuo apsprendžia tai kas vyksta su asmeniu (vietiniu ar imigrantu) jam/jai tapatinantis su instituciniu ar valstybės kontekstu todėl nagrinėjant intelektualio kapitalo vaidmenį socialinės sanglaudos formavimuisi neabejotinai tenka analizuoti ir vertinti valstybės ir institucijų vaidmenį ir jų reikšmę individui. Socialinės sanglaudos teorija ir intelektualio kapitalo teorija sujungia tiek ekonominius, tiek neekonominius indikatorius. Taigi žmogiškųjų išteklių segmento tyrimai yra vertingų žinių apie intelektualio kapitalo poveikį valstybės raidai ir socialinei sanglaudai šaltinis.

5. Žmogiškojo kapitalo praradimo ir pritraukimo problemos ir jų sprendimai iliustruoja požiūrio į migracijos reiškinį kaitą. Į migraciją, kaip į judėjimą tarp valstybių, žiūrima ne kaip į baigtinį reiškinį, bet kaip į nuolatinę būseną. Taigi

aukštos kvalifikacijos asmenų judėjimas tarp valstybių turėtų būti siejamas ne vien su dichotominiu traukos-stūmos veiksnių migracijos modeliu (kuris išlieka svarbus), bet ir su mobilaus/migruojančio asmens subjektyviu santykiu su valstybe. Nors teritorinis ir geografinis mobilumas suvoktinas ne kaip neigiamas ir ribotinas reiškinys, o kaip siektinas modernios mokslo ir studijų sistemos bruožas, skatinantis atvirą pasauliui ir naujovėms mokslo aplinką ir mokslo plėtrą, keitimąsi žiniomis bei kūrybingumą, iškyla nacionalinių ir globalių interesų derinimo problema, todėl išskiriama valstybės, kaip nacionalinio intelektualio kapitalo gausintojo teorinė perspektyva, nes intelektualinis kapitalas nėra įmanomas be valstybės. Remiantis nacionaliniu intelektualio kapitalo modeliu, galima konstatuoti, kad socialinės sanglaudos ir migracijos procesų valdymas yra skirtingas, todėl šalys investuoja į aukštą kvalifikaciją turinčius asmenis ir švietimą, taip siekdamas užtikrinti socialinę sanglaudą.

6. *Pasitvirtino pirmasis disertacijoje ginamas teiginys* - Lietuvoje, vertinant žmogiškojo intelektualio kapitalo plėtros aspektu, socialinės sanglaudos modelis plėtojasi kaip individualistinio liberalaus minimalios socialinės sanglaudos bruožų modelis. Remiantis šiuo modeliu, socialinės sanglaudos praradimas, suprantamas kaip individų dalyvavimo bendruomeninėse veiklose ir institucijose sumažėjimas – kurio rezultatas (subjektyvus) ryšio su valstybe silpnėjimas. Lietuvos valstybės investicijų į švietimą fiskalinių prioritetų kaita įtvirtina aukštojo mokslo, kaip finansinės naštos valstybei, bet ne kaip investicijų į žmogiškąjį kapitalą modelį. Apibendrinant darbo rinkos aspektu, įgūdžių ir kompetencijų pasiūlos-paklausos mechanizmas priklauso nuo švietimo sistemos, tačiau Lietuvos švietimo sistemoje daugiau veikia rinkos savireguliaciniai mechanizmai, todėl ekonominio ir socialinio atlygio mechanizmai tampa iškreipti, o tai skatina visuomenės susiskirstymą pagal rinką. Tokio susiskirstymo galimos svarbiausios pasekmės - emigracija ir ryšių su valstybe silpnėjimas. Remdamiesi liberaliuoju socialinės sanglaudos modeliu, galime teigti, kad individų investicijos į žmogiškąjį kapitalą, kaip

suteikiančią geresnes ekonomines ir socialines galimybes yra paremtos racionalios naudos (tačiau nebūtinai ekonominės) maksimizavimo siekais. Tyrimo duomenys rodo, kad Lietuvos intelektinis kapitalas, visų pirma kaip žmogiškieji ištekliai, skirstosi pagal rinką, nes individas yra pats savo žmogiškojo kapitalo „savininkas“ ir naudodamasis laisvos rinkos ir mobilumo galimybėmis sprendžia, kaip ir kur išnaudos įgūdžius ir kvalifikaciją. Šalia jau turimų įgūdžių ir kvalifikacijos mobilumas/migracija teikia individui galimybių įgyti papildomų žinių ir įgūdžių, kaip ekonominių-socialinių ir kultūrinių resursų, kurie atsipirks ateityje, taigi Lietuvos institucinė aukštojo mokslo aplinka išlieka pasyvi šių asmenų „išlaikymo“ erdvė, t.y. tiek Lietuvos piliečiai, įgiję mokslo laipsnį užsienyje, tiek trečiųjų šalių tyrėjai gali būti apibūdinami „nepriklausomais“ darbuotojais institucijose ir „nepriklausomais“ gyventojais Lietuvoje.

7. Pasitvirtino antrasis disertacijoje ginamas teiginys - lietuvių kilmės ir ne ES šalių mokslininkai ir tyrėjai, kaip intelektualio kapitalo segmentai, yra prieštaringame socialinių teisių įgyvendinimo, pasitikėjimo/solidarumo ir socialinių tinklų kontekste. Prieštaravimus, kurie reiškiasi institucijose ir jų institucionalizuotose praktikose, labiausiai atskleidžia empirinis tyrimas, todėl abiejų tirtųjų grupių informantai verčia kelti klausimą apie „profesinės bendruomenės glaudumo“ apibrėžimą. Kiekvienai tiriamųjų grupei būdingos atskiros tapatinimosi kategorijos. Lietuviams „nesitapatinimo“ centre – valdymo hierarchijos, tuo tarpu trečiųjų asmenų piliečių „nesitapatinimo“ centre – jų Lietuvoje įgytos patirtys iš kontaktų su vietiniais turėjimo ar neturėjimo. Interviu su Lietuvos piliečiais atskleidžia hierarchinės galios ir žmogiškojo intelektualio kapitalo bejėgiškumo dinamiką, t.y. subjektyviame lietuvių informantų „pasaulyje ten“, patiriama savo tapatumo pilnesnė raiška, galia ir pripažinimas, o „pasaulyje čia - Lietuvoje“, atsiskleidžia asimetrija ir prieštaravimai tarp išsilavinimo, pripažinimo, darbo rinkos ir ekonominės sėkmės. Atskleistas vertinimų ir nuomonių spektras rodo, kad subjektyvūs veiksniai lemia nevisapusišką, netinkamą ir dažnai informantams nepriimtą

žmogiškųjų išteklių naudojimą organizacijose, o tai lemia šių išteklių paradimą ir nepanaudojimą bei nesukuriamą vertę Lietuvai. Atskleisti prieštaravimai atspindi ir Lietuvos valstybės autoriteto nuvertinimą, tačiau svarbiausia informantų priklausymo sąlyga – savo profesinių laimėjimų atskleidimas ir potencialo panaudojimas organizacijoje, todėl remiantis tyrimo duomenimis, išryškėja, kad daugeliu atvejų darbo organizacinė kultūra Lietuvoje veikia kaip subjektyvus intelektualio kapitalo stūmos, veiksnys silpninantis norą bendradarbiauti ir kooperuotis siekiant pažangos.

8. Apibendrinant tyrimo su ne ES šalių tyrėjais duomenis, galima teigti, kad tirtieji aukštos kvalifikacijos atvykėliai iš trečiųjų šalių „išmoko“ būti „nematoma“ socialine grupe. Jų integracijos į platesnį Lietuvos kontekstą „receptas“ – „būti nematomiems“. Kontaktai su lietuviškosios visuomenės dauguma apsiriboja profesiniais ir darbiniais santykiais, išskyrus sutuoktinius ir artimus draugus, o tapatinimasis su Lietuva – minimalus, kaip ir minimalūs kontaktai su simbolinėmis (pilietybe) ar socialinėmis institucijomis. Tikėtina, kad egzistuoja tam tikras „atsišakojimas“ nuo lietuvių kultūros, kalbos ir visuomenės. Informantai savęs neįvardija kaip lygiateisių, nes jie automatiškai atskiria save nuo teisių ir pareigų priimančioje valstybėje, t.y. jie jaučiasi toleruojami, priimami, ekonomiškai ir socialiai daugiau ar mažiau saugūs, bet jie nepriklauso – jie yra migrantai *par excellence*.

9. Lietuviams informantams pilietybės ar kilmės kriterijai išlieka svarbūs, tačiau šiems informantams užtenka „žinojimo“ apie priklausymą Lietuvai, o visi kiti socialiniai santykiai gali reikštis ir kitose erdvėse. Tokiems socialiniams santykiams kaip darbo rinka ir profesija, judėjimas tarp valstybių suteikia daugiau galimybių, t.y. įvairių ir kitokių socialinio gyvenimo erdvių formų. Kita vertus, dėl ryšių ir bendradarbiavimo su Lietuva šis intelektualio kapitalo segmentas, nėra visiškai prarandamas. Lietuvos piliečiai informantai labiausiai susisaisto su profesine bendruomene. Galima išskirti dvi jų susisaistymo strategijas: informantai, siejantys savo gyvenimą su Lietuva (jiems būdinga užsienyje siekti asmeninio tobulėjimo, tenkinti savirealizacijos

poreikius); ir kosmopolitiški informantai, kurių aspiracijas ir motyvaciją lemia orientacija į rinką ir sėkmingą karjerą, jiems mažai svarbi šalis, kurioje jie dirba. Jie dažniausiai turėjo profesinių interesų keliuose valstybėse, kurių viena buvo Lietuva. Tačiau užsienyje gyvenančių, bet bendradarbiaujančių su Lietuvos mokslo institucijomis informantų įsipareigojimai Lietuvoje buvo trumpesnio laikotarpio, be aiškių profesinių perspektyvų ir labiau simbolinio pobūdžio. Gyvenančių Lietuvoje informantų profesiniai įsipareigojimai užsienyje yra aiškiau pamatuojami, šie informantai reiškė didesnę pasitikėjimą institucijomis užsienyje, jie galėjo aiškiau apibrėžti šiuos įsipareigojimus bei žinojo aiškia jų perspektyvą. Informantų įsidarbinimo ir paieškos būdai suponuoja mintį, kad siekiant palaikyti ryšius su aukščiausios kvalifikacijos asmenimis užsienyje ir taip jų „neprarasti“, vertinga socialiai ir finansiškai investuoti ne į individualius asmenis (t.y. jų „pritraukimą“ ar „sugrįžimą“, nes dauguma Lietuvos aukštos kvalifikacijos asmenų migracijos valdymo instrumentų yra orientuoti į individą), bet į socialinių tinklų kūrimą ir stiprinimą, t.y. investuojant į profesinių bendruomenių (kuriose atsiskleidžia individualumas) kūrimą ir/arba stiprinimą. Šių bendruomenių kūrimas, paremtas pasitikėjimu institucijomis ir dalyvavimu jų veikloje ir profesinių kolektyvų geografiškai neribojami tarpusavio ryšiai stiprintų socialinę sanglaudą.

10. Nors tyrimas atskleidė tam tikrą žmogiškojo intelektualinio kapitalo socialinę poliarizaciją – „mes išvykusieji“ ir „tie, kurie lieka“, visgi reiktų pastebėti, kad aukštos kvalifikacijos asmenų „nepriklausomas“ santykis su valstybe (arba išvykimas) gali „sureikšminti“ švietimo ir mokslo vaidmenį prarandančioje talentus valstybėje, t.y. išvykstantieji tarsi pademonstruoja, kad aukšta kvalifikacija yra prielaida geresnėms ekonominėms ir gyvenimo kokybės galimybėms, ir tai sukelia mokslo ir švietimo vertės didėjimą Lietuvoje. Šis mokslo ir švietimo vertės didėjimas gali paskatinti žmones kilmės šalyje investuoti į išsilavinimą, tuo pačiu metu „netiesiogiai“ reikalauti geros švietimo kokybės (žinoma, ir tam, kad vėliau būtų galima išvykti). Teigiamas

tokio proceso padarinys galėtų būti švietimo ir mokslo sistemos regeneracija, jos kaita ir pokyčiai, švietimo ir mokslo prestižo didėjimas. Prieštaringas šio proceso padarinys yra (arba gali būti) tai, kad žmogiškojo intelektualinio kapitalo praradimas nemažėtų (bent jau trumpalaikėje perspektyvoje). Dar vienas teigiamas šio proceso padarinys galėtų būti tai, kad tyrimų duomenimis aukštos kvalifikacijos asmenų sugrįžimo į kilmės šalį tikimybė yra didesnė nei žemos kvalifikacijos darbuotojų

11. Ar Lietuva pajėgi užtikrinti socialinę sanglaudą? Intelektinio kapitalo ir socialinės sanglaudos sąveika remiasi tokiomis idėjomis, kaip pasitikėjimas, pripažinimas, ir dalyvavimas, kurios yra ne tik individualios gyvenimo kokybės, bet yra ir demokratijos pagrindas. Be šių idėjų nėra įmanoma pilnai funkcionuojanti valstybė. Nors migracijos „traukos-stūmos“ modelis išlieka svarbus analizės instrumentas vertinant intelektualinio kapitalo judėjimą tarp valstybių, tačiau subjektyvūs veiksniai – valstybės autoriteto nebuvimas, nepalanki institucinė aplinka – gali veikti kaip pasitikėjimą vieni kitais, pripažinimą ir dalyvavimą silpninantys veiksniai visų pirma viduriniu (instituciniu) lygmeniu, todėl atsakymas į klausimą, ar Lietuvos intelektualinis kapitalas sukuria prielaidas socialinei sanglaudai, negali būti vienareikšmiškas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Abu-Lughod, L. (1991). *Writing Against Culture*. in Richard G. Fox. (ed.), *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, p. 137-162. Santa Fe: School of American research.

Ache, P., Andersen, H. T., Maloutas, T., Rqaco, M., Tasan-Kok, Y. (2008). *Cities Between Competitiveness and Cohesion*. Springer Science+Business Media B.V.

Agrawal, A., K., (2008). How Do Spatial and Social Proximity Influence Knowledge Flows? Evidence from Patent Data” (with Devesh Kapur and John McHale). *Journal of Urban Economics*, Vol. 64, p. 258–269.

Aidis, R., ir Krupickaitė, D. (2009). *Kaip neiššvaistyti protų: Lietuvos studentų nuostatos emigruoti*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Aidis, R., Krupickaitė, D., Blinstrubaitė, L. (2005). The loss of intellectual potential: migration tendencies amongst university students in Lithuania. *Geografija*, 33-40.

Aidis, R., Mickiewicz, T. M. (2005). *Growth Expectations of Business Owners Impact of Human Capital, Firm Characteristics and Environmental Transition*. London: School of Slavonic and East European Studies, University College London.

Aidukaitė, J. (2003). From universal system of social policy to particularistic? The case of the Baltic States. *Communist and Post-Communist Studies* , 405-426.

Aidukaite, J. (2009). Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications. *Communist and Post-Communist Studies* , 23-39.

Aidukaitė, J. (2010). Gerovės valstybių patirtis vertinant socialinio teisingumo principo įgyvendinimą švietime: Švedijos, Škotijos ir Vokietijos atvejai. *Viešoji politika ir administravimas Nr. 34* , 47–60.

Akstinavičiūtė, I. (2008) Lietuviai Niujorke: empirinio tyrimo įžvalgos. Pranešimas VDU Socialinės antropologijos centro konferencijoje „Identiteto politikos tyrimai: teorinės diskusijos ir praktikos“, Kaunas, 2008 m. spalio 3 d.

Allee, V. (1997). *The knowledge evolution: Expanding organizational intelligence*. San Francisco: Butterworth-Heinemann.

Anderson, B. R. (1991). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism (Revised and extended. ed.)*. London: Verso.

Anderson, B., Ruhs, M. (. (2010). *Who needs migrant workers? Labour shortages, immigration and public policy*. Oxford: Oxford University Press.

Andriessen, D. (2004). *Making sense of intellectual capital : designing a method for the valuation of intangibles*. Oxford: Elsevier.

Andriessen, D., Stam, C. (2005). Intellectual Capital of the European Union. *World Congress on the Management of Intellectual Capital and Innovation*. Ontario.

- Archibugi, D., Lundvall, B.-A. (2001). *The Globalizing Learning Economy: Major Socio-Economic Trends and European Innovation Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Augustinaitis, A., Ennals, R., Malinauskiene, E., & Petrauskas, R. (2009). eRedesigning of Society: Towards Experiential Connectivity of Generations in Lithuania. *AI & Society* , 41-50.
- Augustinaitis, A., Malinauskienė, E., & Wankel, C. (2008). Highway to Global Competitiveness for Lithuania: A Bumpy Road. In C. Wankel, R. DeFillippi, & B. (. DeFillippi, *University and Corporate Innovations in Lifetime Learning (Vol. 6 in Research in Management Education and Development)* (psl. 237-266). North Carolina: Information Age Publishing.
- Barca, F. (2009). *An Agenda For A Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. Independent Report.
- Bartkus, V. O., Davis, J. H. (2009). *Social Capital. Reaching Out, Reaching In*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Baughn, C. C., Denekamp, J. G., Osborn, R. N., Stevens, J. H. (1997). Protecting intellectual. *Journal of World Business* , 103-117.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2006). *Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Bazeley, P., Richards, L. (2007). *The NVivo Qualitative Project Book*. London: Sage Publications.
- Beauvais, C., Jenson, J. (2002). *Social Cohesion: Updating the State of Research*. Ottawa: Canadian Policy Research Networks.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education, 3rd Edition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Béland, D., Lecours, A. (2008). *Nationalism and social policy: the politics of territorial solidarity*. Oxford: Oxford University Press.
- Benjamin, W. (1969 [1955]). *Illuminations*. New York: Schocken Books
- Beresnevičiūtė, V. (2005). *Etninių grupių socialinės integracijos dimensijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje*. Vilnius: Etniškumo studijos. Socialinių tyrimų institutas/ Eugrimas.
- Beresnevičiūtė, V. (2010). Prievartos retorika prieš visuomenės nebyliusius: Lietuvos spaudos tekstų apie romus analizė. *Etniškumo studijos 2010*, 86-104.
- Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T., Žibas, K. (2009). Lietuvoje gyvenančių migrantų integracijos politikos vertinimo principai ir rodikliai: išvados ir rekomendacijos. *Etniškumo studijos 2009* , 111-127.

Beresnevičiūtė, V., Poviliūnas, A. (2007). Magistrų integracija į darbo rinką: magistratūros studijų absolventų sociologinės apklausos analizė. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 88-103.

Berger P. L., Luckmann T., (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*, Vilnius: Pradai.

Berger-Schmitt, R. (2000). *Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement*. Mannheim: TSER Project, EU Reporting Working Paper 14.

Bernard, P. (1999). *Social Cohesion: A Critique*. Canadian Policy Research Networks.

Bertaux, D. (1981). From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice. In D. Bertaux, *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences* (psl. 25-45). London: Sage Publications.

Blaug, M. (1976). The empirical status of human capital theory: A slightly jaundiced survey. *Journal of Economic Literature*, 827-855.

Board of Strategic Advisers. (2008). *The Report on Intellectual Capital in Poland*. Board of Strategic Advisers.

Bogner, A., Littig, B., Menz, W. (2009). *Interviewing experts*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Böhnke, P. (2005). *First European Quality of Life Survey 2003*. Dublin: EUROFOUND.

Boix, C., Posner, D. N. (1998). The origins and political consequences of social capital. *British Journal of Political Science*, 686-693.

Bolino, M. C., Turnley, W. H., Bloodgood, J. M. (2002). Citizenship behavior and the creation of social capital in organizations. *Academy of Management Review*, 505-522.

Bolívar, J. M., Chrispeels, J. H. (2011). Enhancing Parent Leadership Through Building Social and Intellectual Capital. *American Educational Research Journal*, 4-38.

Bollen, K. A., Hoyle, R. H. (2001). Perceived cohesion: a conceptual and empirical examination. *Social Forces*, 479-504.

Bontis, N. (1998). Intellectual capital: an exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*, 63-76.

Bontis, N. (2002). *World Congress of Intellectual Capital Readings*. Boston: Elsevier Butterworth Heinemann KMCI Press.

Bontis, N. (2004). National Intellectual Capital Index: A United Nations initiative for the Arab region. *Journal of Intellectual Capital*, 13 - 39.

Borjas, G. J. (1989). Economic Theory and International Migration. *International Migration Review* 23(3), 457-485.

- Bounfour, A., Edvinsson, L. (2005). *Intellectual Capital for Communities. Nations, Regions, and Cities*. Oxford: Elsevier Butterworth–Heinemann.
- Bourdieu et al, (1993a). *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. ([1996] 1998). *On Television and Journalism*. London: Pluto Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1984a). *Homo Academicus*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*. London: Sage.
- Bourdieu, P., Wacquant, Loic, J., D., (1992). *Įvadas į refleksyviają sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Brettell, C. B., Hollifield, J. F. (2008). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge.
- Bromley, R. (2000). *Narratives for a new belonging: diasporic cultural fictions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brown, P., Green, A., Lauder, H. (2001). *High skills: Globalization, competitiveness, and skill formation*. New York: Oxford University Press.
- Brubaker, W. R. (1990). Immigration, Citizenship, and The Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis. *International Sociology* , 379-407.
- Cantwell, J., Janne, O. (2000). The Role of Multinational Corporations and National States in the Globalization of Innovatory Capacity: The European Perspective. *Technology Analysis and Strategic Management* , 243-262.
- Castel, R. (1995). *Les metamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat*. Paris: Fayard.
- Castells, M. (2006). *Tapatumo galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Castles, S. (1998). New Migrations, Ethnicity and Nationalism in Southeast and East Asia. *Transnational Communities Programme Seminar Series*. Oxford: Oxford University.
- Castles, S., Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*, London: Routledge.
- Castles, S., Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World (Fourth edition, revised and updated)*. London: Palgrave Macmillan.
- Cekanavicius, L., Kasnauskiene, G. (2009). Too High or Just Right? Cost-Benefit Approach to Emigration Question. *Engineering Economics(1)* , 28-36.

Chan, J., To, H.-P., Chan, E. (2006). Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. *Social Indicators Research*, 75, 273-302.

Čiubrinskas, V. (2009) Transatlantic Migration vis-a-vis Politics of Identity: Two Ways of Lithuanian-ness in the US / Filosofija.Sociologija.

Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (2008). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Čiubrinskas, Vytis 2008. *Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai*. Lietuviškojo identiteto trajektorijos (sud. V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Čiubrinskas, Vytis. Identity and Revival of Tradition in Lithuania // Folk. Journal of Danish Anthropological Society, 2000, Vol.42. P.21-45.

Čiubrinskas, Vytis. (2005) Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje, Sociologija. Mintis ir veiksmai 2005/2, 41-54 p.

Čiubrinskas, Vytis. 2005a. Lithuanian transnationalism: constructed, imagined and contested identity of Lithuanian Americans, *Beginnings and ends of emigration*: 33-50. Vilnius:Versus Aureus.

Čiubrinskas, Vytis. 2006. To Be of Use for Your Own Country: Missionary Identity of the Lithuanian Transmigrants, *Socialiniai mokslai/ Social Sciences*: 3(53): 25-32.

Coleman, J. S. (2005 [1990]). *Socialinės teorijos pagrindai*. Vilnius: Margi raštai.

Collins, P. H. (2010). The New Politics of Community. *American Sociological Review*, 75, 7-30.

Connell, R. (2006). Reflexive intellectual workers and cultural crisis, *Journal of Sociology* 42(1): 5–23.

Conover, P. J., Searing, D. D. and Crewe, I. (2004), The Elusive Ideal of Equal Citizenship: Political Theory and Political Psychology in the United States and Great Britain. *Journal of Politics*, 66: 1036–1068.

Costa-Lascoux, J. (2006). L'intégration « à la française » : une philosophie à l'épreuve des réalités. *Revue européenne des migrations internationales*, 105-126.

Counihan, C. R., Miller, M. J. (2006). Competing for global talent in an Age of Turbulence. In C. Kuptsch, E. F. Pang, (eds.). *Competing for Global Talent* (p. 259-275). Geneva: International Institute for Labour Studies / International Labour Office.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design*. London: Sage Publications.

Creswell, J., Clark, L. P. (2003). Advanced Mixed Methods Research Designs. In A. Tashakkori, C. Teddlie, *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioural Sciences* (psl. 209-240). Thousand Oaks: Sage Publications.

- Dahrendorf, R. (2006) *The Nation State Revisited*. Project Syndicate. April 2006. [žiūrėta: 2008-09-12]. Prieiga per internetą: <http://www.project-syndicate.org/> .
- Daukšas, D. (2010). *Transnacionalizmo iššūkiai pilietybei ir etniškumui šiuolaikinėje Lietuvoje: Lietuvos tautinių mažumų ir lietuviškos migracijos atvejai* (daktaro disertacija), Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas
- Davis, E., Fine-Davis, M. (1991). Social indicators of living conditions in Ireland with European Comparisons. *Social Indicators Research* , 103-365.
- Davis, K., Moore, W., E. (1945). Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 10, 242-249.
- Dayton-Johnson, J. (2001). *Social cohesion and economic prosperity*. Ontario: James Lorimer and Company.
- De Beer, P., Koster, F. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- De Propriis, L. (2007). Reconciling cohesion and competitiveness through EU cluster policies? *Policy Studies* 327 - 345.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. Denzin, *The Sage Handbook of Qualitative Research* (psl. 1-33). Thousand Oaks: Sage Publications.
- DeVoretz, D. J. (2006). *The Economics of Citizenship: A Common Intellectual Ground for Social Scientists?* Burnaby: IZA Discussion Paper No. 2392 .
- Diener, E., ir Suh, E. (1997). Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research* , 189-216.
- Directorate General for Regional Policy. (2008). *Regions 2020*. [žiūrėta: 2011 m. January 3 d. iš http://ec.europa.eu: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/regions2020/pdf/regions2020_demographic.pdf
- Dobravolskas, A. (2001). Laisvos darbo jėgos judėjimo padariniai. *Integracijos žinios* (5 (25)).
- Dosi, G., Freeman, C., Fabiani, S. (1994). The Process of Economic Development: Introducing Some Stylized Facts and Theories on Technology, Firms and Institutions, Industrial and Corporate Change. *Industrial and Corporate Change* , 1-45.
- Downes, P. (2010). *'It's the heart, stupid'*. *Emerging Priority Issues for Prevention of Early School Leaving: A Solution-Focused Approach*. [žiūrėta: 2011-01-13] www.education2010.be: www.education2010.be/.../Paul-Downes_It's-the-heart-stupid.-Emerging-Priority-Issues-for-Prevention-of-Early.ppt
- Downes, P. (2011). The role of educational institutions for promotion of access of adults to formal education. *LLL2010 Final international conference - Do three sides always make a triangle? Policy, institutions and learners in lifelong formal learning*.

7-8 February 2011, Leuven: HIVA - Research Institute for Work and Society of the University of Leuven.

Downes, P., Maunsell, C., McLoughlin, V., Taljunaite, M. (2006). Lifelong learning in Ireland and Lithuania: Some examples of Irish policy and practice for Lithuania to consider? *Filosofija, Sociologija*, 29-36.

Dromantiene, L., Kanopiene, V., Mikulioniene, S., Norvile, N., Zemaitaityte, I. (2009). *The Survey of Lithuanian Adult Learner's participation in Formal Education, Standard tabulations and main data*. Vilnius: Mykolas Romeris University.

Duhaime, G., Searles, E., Usher, P. J., Myers, H., Fréchette, P. (2004). Social cohesion and living conditions in the Canadian artic: from theory to measurement. *Social Indicators Research* (66), 295-317.

Durkheim, E. (1893 [1997]). *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.

Dutton, J., Dukerich, J., Harquail, C. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly* 39(2) , 239–263.

Duvoux, N. (2007). Le RMI et les dérives de la contractualisation. In S. Paugam, *Repenser la solidarité. L'apport des sciences sociales*. Paris: PUF.

Easterly, W., Ritzan, J., Woolcock, M. (2006). Social Cohesion, Institutions, and Growth. *The Center for Global Development / Working Paper Number 94* .

Edvinsson, L., Malone, M. S. (1997). *Intellectual capital: Realizing your company's true value by finding its hidden brainpower*. New York: Harper Business.

Edward, E. L., Ulrich, D. (2008). *Talent: Making People Your Competitive Advantage*. John Wiley ir Sons.

Enderwick, P., Tung, R. L., ir Chung, H. F. (2011). Immigrant effects and international business activity: an overview. *Journal of Asia Business Studies, Vol. 5 Iss: 1* , 6-22.

Eriksen, T. H. (1997). The Nation as a Human Being – a Metaphor in a Mid-life Crisis? In K. F. Kirsten Hastrup, *Siting Culture* . London: Routledge.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton.

ES Taryba. (2005 m. 11 3 d.). 2005 m. spalio 12 d. Tarybos direktyva 2005/71/EB dėl konkrečios įleidimo trečiųjų šalių piliečiams atvykti mokslinių tyrimų tikslais tvarkos. *Oficialusis leidinys OL*, p. 289.

Etninių tyrimų centras. (2009). *Etniškumo studijos 2009/2. Migrančių integracija: trečiųjų šalių piliečiai, Nr. 2*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla.

European Union. (2008). European Innovation Scoreboard. PRO INNO Europe. [žiūrėta: 2010-07-04] http://proinno-europe.euadmin/uploaded_documents/EIS2008_Final_report-pv.pdf

Etzkowitz, H., Leydesdorff, L. (2000). The Dynamics of Innovation: From National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of University–Industry–Government Relations. *Research Policy*, 29 , 109–23.

Etzkowitz, H., Webster, A. (2000). The Future of the University and the University of the Future: Evolution of Ivory Tower to Entrepreneurial Paradigm. *Research Policy* , 313-330.

European Commission. (2005). *The Social Policy Agenda 2006-2010*. Brussels: European Commission.

European Communities. (2009). *New Skills for New Jobs*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Migration Network. 2007. Conditions of Entry. Prieiga per internetą: http://scholar.google.com/scholar?q=European+Migration+Network.+Conditions+of+Entry,+2007.&hl=lt&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart [žiūrėta: 2009-10-22].

Europos bendrijų komisija. (2009). *Šeštoji ekonominės ir socialinės sanglaudos pažangos ataskaita*. Briuselis: Europos bendrijų komisija.

Europos Komisija (2001). Strategija vystyti atvirą, transEuropinę darbo rinką tyrėjams COM (2001)331// 20/6/2001.

Europos Komisija (2008 gegužės 23 d.) Komunikatas „Geresnės karjeros ir judrumo galimybės. Mokslo darbuotojams skirta Europos partnerystė“.

Europos Komisija. (2003). *Talentų švaistymas: privačių interesų virtimas visuomenine problema*. Europos Komisija.

Europos Komisija. (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. [žiūrėta: 2010-05-08] http://ec.europa.eu/eu2020/index_en.htm

Europos Parlamentas. (2006 m. gruodžio 14 d.). Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos ateities socialinio modelio, 2005/2248(INI). *OL C 305E* , p. 141—147.

Europos Sąjungos Taryba (2009 gegužės 25 d.) Direktyva 2009/50/EB „Dėl trečiųjų šalių piliečių atvykimo ir apsigyvenimo sąlygų siekiant dirbti aukštos kvalifikacijos darbą“. OJ L 155/17 (2009-06-18).

Eurostat . (2010). *Science Technology and Innovation in Europe*. Eurostat.

Evans, K. (2009). *Learning, Work and Social Responsibility. Challenges for Lifelong Learning in a Global Age*. London: Springer Science+Business Media B.V.

Eyerman, R., Turner, B. S. (1998). Outline of a Theory of Generations. *European Journal of Social Theory*, Vol. 1, 91, 91-106.

Fainstein, S. S. (2001). Competitiveness, Cohesion, and Governance: Their Implications for Social Justice. *International Journal of Urban and Regional Research*, 884–888.

Fan, C. S., Stark, O. (2007). The brain drain, 'educated unemployment', human capital formation, and economic betterment. *Economics of Transition* , 629-660.

- Faraday, A., Plummer, K. (1979). 'Doing life histories. *Sociological Review* 27 , 773-798.
- Favell, A. (2006). London as Eurocity: French Free Movers in the Economic Capital of Europe. In A. Favell, ir M. P. Smith, *The Human Face of Global Mobility* (psl. 247-274). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Favell, A. (2008). *Eurostars and Eurocities: Free movement and mobility in an intergrating Europe*. Oxford: Blackwell.
- Favell, A. (2010). Immigration, migration and free movement in the making of Europe: Reflections on the Conference. *New Migrations, New Challenges*. Dublin: Trinity Immigration Initiative International Conference.
- Feinstein, L., Sabates, R. (2008). Adult learning: skills and social productivity. *Ad-Lib*, 17-21.
- FMI. (2000). *Perspectives et progrès des économies en transition: le point de vue du FMI*. <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/fra/110300f.htm>: FMI.
- Fontainha, E. (2005). Social Cohesion Across Europe. Does Time Allocation Matter? *European Review of Labour and Research* , 11 (1), 1-15.
- Forrest, R., Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, 38 (12), 2125-2143.
- Forsé, M. (2007). Raison ouverte, raisons neutres. Lorsque le juste se fonde sur une égale liberté. In S. P. (ed.), *Repenser la solidarité*. Paris: QUADRIGE / Presses Universitaires de France.
- Forsé, M., Parodi, M. (2009). Une théorie de la cohésion sociale. *The Tocqueville Review/La revue Tocqueville, Volume 30, No 2*, 9-35.
- Frėjutė-Rakauskienė, M. (2009). *Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje*. Vilnius: Etniškumo studijos. Socialinių tyrimų institutas/Eugrimas.
- Friedkin, N. E. (2004). Social Cohesion. *Annual Review of Sociology* , 30, 409-425.
- Garton Ash, T. (1990). *We the People: the revolution of '89 witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. Cambridge: Granta Books.
- Gečienė, I. (2003). Naujosios klasės diskursas ir jo poveikis diskusijoms apie intelektualų vaidmenį posovietinėse šalyse. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* , 71-82.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M. (2009). Trys tarpgeneracinių santykių koncepcijos ir jų kritiniai atgarsiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* , 145-158.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M. (2009a). Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai. In S. t. institutas, *Lietuvos šeima. Tarp tradicijos ir naujos realybės* (psl. 297-335). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas,.
- Gee, J. P. (2000). New People in New Worlds: Networks, the New Capitalism and Schools. In B. Cope, ir M. Kalantzis, *Multiliteracies: literacy learning and the design of social futures* (psl. 43-68). Australia: Macmillan.

- Genov, N. (2000). Democracy and Nation-State in Eastern Europe. In E. Scheuch, ir D. Sciulli, *The Annals of International Institute of Sociology Vol. 7* (psl. 149-161). Brill, Leiden, Boston, Bonn, Koln: International Institute of Sociology.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, N., Schwartzman, S., Scott, P., Trow, M. (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamic of Science and Research*. London: Sage.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Gižienė, V., Barkauskas, V. (2010). Intelektinio kapitalo svarba universitetų valdymui. *Ekonomika ir vadyba*, 498-504.
- Goffman, E. (2000). *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*. Vilnius: Vaga.
- Goto, A., Suzuki, K. (1989). R ir D Capital, Rate of Return on R ir D Investment and Spillover of R ir D in Japanese Manufacturing Industries. *The Review of Economics and Statistics*, 555-564.
- Gough, I., Olofsson, G. (1999). *Capitalism and Social Cohesion: Essays on Exclusion and Integration*. Palgrave Macmillan.
- Granovetter, M. (1983). The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory, Vol. 1*, 201-233.
- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology, Volume 78, Issue 6*, 1360-1380.
- Green, A. (2007). Education, Equality and Social Cohesion. *National Chinan University*. Institute of Education.
- Green, A., Janmaat, G., Han, C. (2009). *Regimes of Social Cohesion*. [žiūrėta: 2010 m. Januar 8 d. iš Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies: <http://www.llakes.org.uk>.
- Green, A., Preston, J., Janmaat, J. G. (2006). *Education, Equality and Social Cohesion: A Comparative Analysis*. London: Palgrave Macmillan.
- Green, P. (2002). Naturalistic Inquiry: A Method of Transforming Curiosity into Active Enquiry. In P. Green, *Slice of Life. Qualitative research snapshots* (psl. 3-17). Mebourne: RMIT University Press.
- Gregory, J. (2011). *Diversity and Solidarity. Crisis What Crisis?* London: Runnymede Trust.
- Gruževskis, B. (2006). Lietuvos darbo migracijos iššūkiai. *Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai: konferencijos medžiaga* (psl. 49-52). Vilnius: LR Seimas / Valstybės žinios.
- Guibernau, M. (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Guibet Lafaye, C. (2009). Modèles de la cohésion sociale. *European Journal of Sociology* (50), 389-427.

Guogis, A. (2006). Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 9-13.

Guogis, A. (2010). Atmesti ar „pataisyti“ kapitalizmą? Socialinio teisingumo svarba krizės akivaizdoje. *Filosofija. Sociologija*, 83-91.

Hadjiyanni, A. (2010). On Social Cohesion in Greece. *The Tocqueville Review/La revue Tocqueville, Volume 31*, 7-40.

Hall, R., Smith, A., Tsoukalis, L. (2001). *Competitiveness and cohesion in EU policies*. Oxford: Oxford University Press.

Hamel, G. P. (1990). *Competitive collaboration. Learning, power and dependence in international strategic alliances*. Michigan: University of Michigan.

Hamilton, D. (2011). *Europe 2020: Competitive or Complacent?* Brookings Institution / Center for Transatlantic Relations.

Harris, L. (2000). The theory of intellectual capital. *Advances in Developing Human Resources Vol. 2 (1)*, 22-37.

Haukka, S. (2005). *Research training and national innovation systems in Australia, Finland and the United States*. RMIT University: Melbourne.

Heuser, B. (2007). *Higher Education, Social Cohesion and Society*. Peabody College of Vanderbilt University.

Heyneman, S. P. (2000). From the Party/State to Multi-Ethnic Democracy: Education and Its Influence on Social Cohesion in Europe and Central Asia Region. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 2 (22), 173-191.

Heyneman, S. P. (2003). Education, Social Cohesion, and the Future Role of International Organisations. *Peabody Journal of Education*, 25-38.

Heyneman, S. P. (2005). Introduction to This Special Issue on Organizations and Social Cohesion. *Peabody Journal of Education (80) 4*, 1-7.

Heyneman, S. P., Kraince, R., Lesko, N., Bastedo, M. (2007). Higher Education and Social Cohesion: A Comparative Perspective . In P. G. Altbach, ir P. P. McGill, *Higher Education in the 21st Century: Global Challenges and Innovative Ideas* (psl. 55-78). Rotterdam: Sense Publishers.

Hickman, M., Crowley, H., Mai, N. (2008). *Immigration and social cohesion in the UK. The rhythms and realities of everyday life*. London Metropolitan University/Joseph Rowntree Foundation.

Hickman, M., Crowley, H., Mai, N. (2008). *Immigration and social cohesion in the UK. The rhythms and realities of everyday life*. London Metropolitan University/Joseph Rowntree Foundation.

Honneth, Axel. 2002. Recognition or redistribution? Changing perspectives on the moral order of society. In *Recognition and difference*. Ed. Lash, Scott and Mike Featherstone. London: Sage.

- Hope, J., ir Hope, T. (1998). *Competing in the third wave: the ten key management issues of the information age*. Boston: Harvard Business School.
- Hopf, C. (1991). Qualitative Interviews in der Sozialforschung. Ein Überblick. In Handbuch Qualitative Sozialforschung. Ed. Flick, Uwe, Ernst von Kardorff, Heiner Keupp, Lutz von Rosenstiel, and Stephan Wolff. München.
- Howlett, R. J. (2011). *Innovation through Knowledge Transfer 2010*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Hulin, C. L., Smith, P. C. (1964). Sex differences in job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 280-285.
- Human Development Network. (1999). *Education in the Middle East and North Africa: A strategy Towards Learning for Development*. New York: United Nations Development Programme.
- Hume, L., Mulcock, J. (2004). *Cases in Participant Observation. Anthropologists in the Field*. New York: Columbia University Press.
- Industry', *Work, Employment and Society*, vol.10, 297-318.
- Iredale, R. (2001). The Migration of Professionals: Theories and Typologies. *International Migration*, 7-26.
- ISM. (2009). *Užsienyje įgytų kvalifikacijų ir akademinų laipsnių pripažinimas. Studija (darbo grupės vadovas P. Baršauskas, ats. red. E. Stumbrys)*. Vilnius: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas / ŠMM.
- Jaeanotte 2000 ir Jeanotte et al 2002
- Jarvis, P. (2007). *Globalisation, Lifelong Learning and the Learning Society*. London: Routledge.
- Jeanotte, S. (2003). Social Cohesion: Insights from Canadian Research. *Conference on Social Cohesion* (psl. 2-13). Hong Kong: Department of Canadian Heritage.
- Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research*. Ottawa: Canadian Policy Research Networks Inc.
- Jokubaitis, A., Norkus, Z. (2006). Socialinės gerovės koncepcijos ir pilietybės rentą kaip viešosios politikos orientyrai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* (2), 5-36.
- Joppke, C. (1998). *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Jucevičienė, P., Viržintaitė, R., Jucevičius, G. (2002). *Protų nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektiniame kapitale bruožai: žvalgomas tyrimas*. Vilnius: Lietuvos mokslo taryba.
- Juozeliūnienė, I. (2010). besikeičianti sociologija – kelio pradžia ar trypčiojimas vietoje? *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 168-173.

- Juozeliūnienė, I. (2010). Besikeičianti sociologija – kelio pradžia ar trypčiojimas vietoje? *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 168-173.
- Kahanec, M., & Zimmermann, K. F. (2010). *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration*. Berlin Heidelberg: Springer.
- Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (2010). *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration*. Berlin Heidelberg: Springer.
- Kanopienė, V., Mikulionienė, S. (2006). Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai. *Gerontologija* 7(4), 188-200.
- Kasatkina N., Marcinkevičius. A. (2009). *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918-1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas/Eugrimas.
- Kasatkina, N., Beresnevičiute, V. (2006). Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania. In Y. (. Bangura, *Ethnic Inequalities and Public Sector Governance* (psl. 31-48). UNRISD /Palgrave Mcmillan.
- Kasatkina, N., ir Leončikas, T. (2000). *Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga. Tyrimo modelis*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas/Eugrimas.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2003). *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas/Eugrimas.
- Katz, R. (1978). Influence of job longevity on employee reactions to task characteristics. *Human Relations*, 703-425.
- Kay, A., Ackrill, R. (2007). Financing social and cohesion policy in an enlarged EU: plus ça change, plus c'est la même chose? *Journal of European Social Policy* (17), 361-374.
- Kazlauskienė, A. (2002). Labour migration and the “brain drain”. *The development of democracy in Baltic States: materials of the 1st conference “Baltic Readings” held in Biržai, May 4-5, 2002*. Vilnius: Lithuanian Sociological Society.
- Kazlauskienė, A. (2005). Protų nutekėjimo priežastys ir tendencijos: Lietuvos atvejis / daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas
- Kazlauskienė, A., Rinkevičius, L. (2006). Sociological exploration of migration processes in Lithuania: brain drain or brain circulation. *Social Sciences*, 42-49.
- Kierkegaard, S. (1987 [1943]). *Either/Or*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kleinman, A., Das, V., Lock, M. M. (1997). *Social suffering*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Kocai, E. (2007). Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai / daktaro disertacija. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas / Vilniaus universitetas.
- Koenig, U. H., Membrillo, A. (1998). Impact of Individual Knowledge on the Increase of Sustainable Intellectual Capital of Organizations - A Systemic Approach.

The 16th International Conference of The System Dynamics Society. Quebec: System Dynamics Review.

Kogut, B., Zander, U. (1996). What do firms do? Coordination, identity and learning. 7, 502-518.

Koser, K., Lutz, H. (1998). *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. London: McMillan.

Kozlovskiy, V., Voorman, R., Roosalu, T. (2010). *Learning in Transition: Policies and Practices of Lifelong Learning in Post-Socialist Countries*. St. Petersburg: Nauka.

Kraniauskienė, Sigita. *Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose* // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2004, Nr.2, p. 40-52

Kraniauskienė, Sigita. Tapatybės konstravimas biografijose (Kartos ir lyties identitetas XX a. lietuvių autobiografijose) (Disertacija. Santrauka). – V., 2003. – 36 p.

Kubilius, M. (2007). Apie mokslo ir verslo sąjungos valstybės naudai prielaidas. *MTTP komercializavimas Lietuvoje ir pasaulyje / Teisinė ir mokestinė aplinka, 2007 gruodžio 13 d.* Vilnius: Vilniaus Universitetas/ VšĮ Idėjų Šaltinis- Lithuanian Think Tank.

Kuzmickaitė K. D. (2004). Tarp dviejų pasaulių: lietuviai emigrantai Čikagoje. Kaunas.

Kuzmickaitė, R. (2005). *Teoriniai tarptautinės migracijos diskursai*. Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos, 5, 24-32.

Kuzmickaitė, R. (2008). *Vaikų švietimas užsienio šalyse*. Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos, 6, 23-51.

Kuznecovienė, J. (2008). (Ne)lietuviškumo dėmenys: savo/svetimo ribų braižymas. In V. Čiubrinskas, ir K. Jolanta, *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.: Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Kuznecovienė, J. (2009). Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje. *Filosofija. Sociologija* , 283-291.

Kuznecovienė, J. (2010). Outside of Imagined Community: Strategies of Incorporation of Lithuanian Immigrants. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XX, Studia Anthropologica IV*, 9–23.

Kvieskienė G. (2005) Pozityvioji socializacija. Leidykla. Vilnius.

Larson, J. (1993). The measurement of social well-being. *Social Indicators Research* , 285–296.

Lazutka R. (2001). Socialinė apsauga. Homor liber. Vilnius.

Lazutka, R. (2007). Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija, Sociologija* , 64-80.

- Lazutka, R. (2008). *Mokslininkų socialinės garantijos*. Vilnius: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas / Švietimo ir mokslo ministerija.
- Lazutka, R., Poviliūnas, A. (2010). *Lithuania: In-work poverty and labour market segmentation in the EU. A Study of National Policies*. Vilnius: Vilnius University.
- Lazutka, R., Skučienė, D. (2009). Socialinės garantijos Lietuvos mokslininkams. *Filosofija, sociologija* 144-153.
- Leonavičius, V., ir Mažeikienė, D. (2009-2010). *Lietuvos mokslininkų ir tyrėjų mobilumas*. Vilnius: Studijų kokybės vertinimo centras.
- Levi, M. (1996). Social and Unsocial Capital: A Review Essay of Robert Putnam's Making Democracy Work. *Politics and Society*, 45-55.
- Lietuvos mokslo taryba. (2010). Lietuvos mokslo potencialas. [žiūrėta: 2010-07-01] <http://mokslas.lmt.lt/>
- Lietuvos Respublikos Seimas. (2002). Valstybės ilgalaikės raidos strategija. *Valstybės žinios, 2002-11-27, Nutarimas Nr. 113-5029*.
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 24 d. įsakymas Nr. A1-118 „Dėl Leidimo dirbti užsieniečiams išdavimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“ (Žin., 2006, Nr. 46-1669).
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. lapkričio 20 d. įsakymas Nr. Įsak-3207 „Dėl protų susigrąžinimo ir pritraukimo programos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2008, Nr.: 138 -5459.
- Lin, C. Y.-Y., ir Edvinsson, L. (2011). *National Intellectual Capital: A Comparison of 40 Countries*. London: Springer.
- Lincoln, Y. S., ir Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. London: Sage Publications.
- Lipnevič, A. (2008). Moklso darbuotojai Lietuvoje: statistiniai duomenys. Esantis M. (. Taljūnaitė, *Tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą* (psl. 31-52). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Lipnevič, A. (2008). Moklso darbuotojai Lietuvoje: statistiniai duomenys. In M. Taljūnaitė (ats. red.), *Tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą* (p. 31-52). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Liubinienė, N. (2009). *Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: savos erdvės konstravimas*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- LLL, 2010. (2005-2011). *Lifelong Learning 2010. Towards a Lifelong Learning Society in Europe: The Contribution of the Education System*. [žiūrėta: 2011-10-09] <http://lll2010.tlu.ee/>
- Lockwood, D. (1992). *Solidarity and Schism, 'The problem of disorder' in durkheimian and marxist sociology*. Oxford: Clarendon Press.

- Lockwood, D. (1999). Civic integration and social cohesion. In I. Gough, ir O. G., *Capitalism and Social Cohesion: Essays on Exclusion and Integration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Longworth, N. (2006). *Learning cities, learning regions, learning communities: lifelong learning and local government*. London: Routledge.
- LR Seimas. (2004 [pakeitimai - 2009]). Lietuvos Respublikos įstatymas "Dėl užsieniečių teisinės padėties". *Žin.*, 2004, Nr. 73-2539.
- LR Švietimo ir mokslo ministerija (2009). *Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas*. Valstybės Žinios, 2009.05.12, Nr.: 54 [žiūrėta: 2010-08-16] <http://www.smm.lt/ti/docs/istatymai/MSI.pdf>.
- LR Vyriausybė (2005). Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa; (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22 d. nutarimas Nr. 1270).
- LR Vyriausybė. (2007). *Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2008 metų plano patvirtinimo*. Nutarimas Nr. 416. 2007 m. balandžio 25 d.
- LR Vyriausybė. (2008 m. liepos 23 d.). 2008 m. liepos 23 d. nutarimas dėl "Ilgalaikės valstybės santykių su užsienio lietuviais 2008-2020 m. strategijos" patvirtinimo. *Valstybės žinios*, Nr.: 91 -3633.
- LR Vyriausybė. (2010). Lietuvos inovacijų 2010–2020 metų strategija. *Valstybės žinios*, 2010-02-25, *Nutarimas Nr. 23-1075*.
- LR Vyriausybė. (2011 m. balandžio 9 d. d.). Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. kovo 30 d. nutarimas Nr. 389 dėl "Globalios Lietuvos – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos patvirtinimo. *Valstybės žinios*, Nr.: 42-1969 .
- LR. Vyriausybė (2005) Lietuvos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22 d. Nutarimas Nr. 1270 "Dėl Lietuvos Nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programos patvirtinimo". (*Žin.*, 2005, Nr. 139-5019).
- Lundvall, B.A. (2002). *Innovation, growth, and social cohesion– the Danish model*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lynn, B. (1998). Intellectual capital. *CMA Magazine*, 72(1), 10-15.
- Mahroum, S. (1998). *Europe and the Challenge of the Brain Drain*. European Commission.
- Malhotra, Y. (2001). Knowledge Assets in the Global Economy: Assessment of National Intellectual Capital. In Y. Malhotra, *Knowledge management and business model innovation* (psl. 261-279). Idea Group Publishing.
- Malinauskas G. Darbo migracija- iššūkis ar parama šeimos gerovei? Socialinio darbo institutas, Šeimos santykių institutas. Kaunas. 2006.

- Maloutas, T., ir Pantelidou-Malouta, M. (2004). The glass menagerie of urban governance and social cohesion: Concepts and stakes/concepts as stakes. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2 (28), 449-465.
- Malrieu, J.-P. (2011). *La science gouvernee. Essai sur le triangle sciences/techniques/pouvoir*. Toulouse: Rue des Gestes.
- Mannheim, K. (1929 [1985]). *Ideology and Utopia*. Harcourt.
- Mannheim, K. (1953). The Problem of Generations. In P. Kecskemeti, *Essays on the Sociology of Knowledge by Karl Mannheim*. New York: Routledge ir Kegan Paul.: New York: Routledge ir Kegan Paul.
- Mannheim, K. (1980). *Structures of Thinking*. London: Routledge ir Kegan Paul.
- Mansuri, G., ir Rao, V. (2004). Community-Based and -Driven Development. A Critical Review. *World Bank Research Observer*, 1–39.
- Marelli, E. (2007). Specialisation and Convergence of European Regions. *The European Journal of Comparative Economics*, 4 (2), 149-178.
- Martin, G. de Castro, Delgado, M., V., Sáez, P., L., López, J., E., N., (2010). Intellectual capital and Technological Innovation. London: Palgrave MacMillan.
- Martinaitis, Ž., Žvalionytė, D. (2007). Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtume žinoti? *Politologija*, 112-134.
- Maslauskaitė A. (2004) Šeimos deinstitucionalizacija: raida, priežastys ir iššūkiai šeimos politikai. Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje.
- Maslauskaitė A. (2005) Šeima ir šeimos politika: patirtis ir neokonservatyvios politikos gairės. Demokratinės politikos institutas. Vilnius.
- Maslauskaitė, A., Stankūnienė, V. (2007). *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija / Socialinių tyrimų institutas.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouchi, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (2005). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- Massey, D. S., Durand, J., Malone, N. (2002). *Beyond Smoke and Mirrors: Mexican Immigration in an Era of Economic Integration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Matulionis, A. V. (2005). *Lietuvos socialinė struktūra*. Vilnius: Firidas.
- Matulionis, A. V. (2005a). Lietuvos visuomenės struktūravimasis. *Filosofija, sociologija*.
- Matulionis, A. V. (2009). Išjudintas lietuviškasis identitetas: alternatyvos ir perspektyvos. Apskrito stalo diskusija (moderatorius A. V. Matulionis). *Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centro ir Socialinių tyrimų instituto konferencija "Identitetas ir migracija: teorinės perspektyvos ir praktikos"*. Vilnius: VDU / STI.

- Matulionis, A., V., Maniukaitė, G., Trinkūnienė, I., Krukauskienė, E., Liutikas, D., (2010) Lietuvos studentijos socialinio portreto bruožai /mokslo studija.- Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Mead, M. (1970). *Culture and Commitment: the study of a generation Gap*. Garden City: Natural History Press.
- Meissner, D. (2006). *Immigration and America's Future: A New Chapter*. New York: Migration Policy Institute.
- Mercer, K. (2000). A Sociography of Diaspora. In P. Gilroy, L. Grossberg, ir A. McRobbie, *Without Guarantees: Essays for Stuart Hall*. London: Verso.
- Mikulėnienė, R. (2004). *Intelektinio kapitalo valdymas: strateginis aspektas (daktaro disertacijos santrauka)*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- Mikulėniene, R., Jucevicius, R. (2000). Organizacijos intelektinis kapitalas: sandaros ir pagrindinių sąvokų interpretacijos. *Social Sciences* , 65-76.
- Mikulionienė, S. (2005). Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. *Socialinis darbas* (2)4, 20-32.
- Mikulionienė, S., Stankūnienė, V. (2003). *Socio-economic status and living arrangements of older persons in Lithuania*. United Nations.
- Miller, R. (2000). *Researching Life Stories and Family Histories*. London: Sage Publications.
- Mincer, J. (1958). Investment in human capital and personal income distribution. *Journal of Political Economy*, 281-302.
- Money, J. (1997). No Vacancy: The Political Geography of Immigration Control in Advanced Industrial Countries. *Journal of International Organisation* , 685-720.
- Moore, W. E., Davis, K. (1945). Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 242-249.
- Moran, P., Ghoshal, S. (1996). Value creation by firms. In J. B. Keys, ir L. N. Dosier, *Academy of Management best paper proceedings* (psl. 41-45). Cincinnati, OH: Academy of Management.
- Morkevičius, V., Telešienė, A., Žvaliauskas, G. (2008). *Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVivo ir Text Analysis Suite: Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas*. Kaunas: Projektas „Empirinių duomenų ir informacijos HSM tyrimams katyrimams kaupimas ir valdymas: Lietuvos HSM duomenų archyvas (LiDA)“ (SFMIS Nr. BPD2004-ESF-2.5.0-03-05/0042).
- Morrison, P. A. (2001). *A Demographic Perspective on Our Nation's Future*. RAND
- Mortensen, N. (1999). Mapping system integration and social integration. In I. Gough, ir O. G., *Capitalism and Social Cohesion: Essays on Exclusion and Integration* (Chapter 4). Palgrave Macmillan.

- MOSTA / VPVI / ŠMM. (2009). *Mokslo ir studijų būklės apžvalga*. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas.
- Mueller, M. W. (1982). Applying human capital theory to women's changing work patterns. *Journal of Social Issues* , 89-95.
- Munk, M., D. (2009). Transnational investments in informational Capital, *Acta Sociologica* 52(1): 5–23.
- Murdock, G. (1992). Citizens, consumers, and public culture. In M. Shovmand, ir K. Shroder, *Media Cultures*. London: Routledge.
- Murphy, M. (2003). Covert action? Education, social policy and law in the European Union. *Journal of Educational Policy* , 551-562.
- Nahapiet, J., ir Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage. *The Academy of Management Review* , 242-266.
- National Science Board. (2011). *Science and Engineering Indicators 2010*. <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/>. Washington: National Science Board.
- Navickas, V. (2010). *Lietuvos ekonomikos konkurencingumas ir socialinė sanglauda*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Noll, H. (2002). Towards a European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture. *Social Indicators Research*, 58 , 47-87.
- Novelskaitė, A. (2001). Moterų mokslinės karjeros dinamika ir tendencijos Lietuvos akademinėje bendruomenėje. *Filosofija, Sociologija* , 36-44.
- Novelskaitė, A. (2008). Gendered Careers in Post-Soviet Society: Views on Professional Qualifications in Surgery and Pediatrics. *Gender Studies* , 229-245.
- Novelskaitė, A., Purvaneckienė, G. (2009). Moterų ir vyrų mokslinių karjerų tendencijos Lietuvoje ir Suomijoje. *Acta Paedagogica Vilnensia* , 128-141.
- OCDE (1997). *Cohésion sociale et mondialisation de l'économie – Ce que l'avenir nous réserve*. Paris : Éditions OCDE.
- O'Donnell, D., O'Regan, P., Coates, B., Kennedy, T., Keary, B., Berkery, G. (2003). Human interaction: the critical source of intangible value. *Journal of Intellectual Capital* , 82-99.
- OECD. (2001). *The well-being of nations: the role of human and social capital*. Paris: OECD Centre for Educational Research and Innovation.
- OECD. (2003). *Science, Technology and Industry Scoreboard 2003*. Paris: OECD.
- OECD. (2004a). *Main Science and Technology Indicators (Vol. 2)*. Paris: OECD.
- OECD. (2004b). *Education at a glance 2004*. Paris: OECD.
- OECD. (2005a). *Main Science and Technology Indicators database*. Paris: OECD.
- OECD. (2007). *International Migration Outlook*. Paris: OECD.

- OECD. (2008). *The Global Competition for Talent: Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD.
- OECD. (2010). *Education at a Glance 2010*. Paris: OECD.
- Osberg, L. (2003). *The Economic Implications of Social Cohesion*. Toronto: University of Toronto Press.
- Osegowitsch, T., Madhok, A. (2001). Technology Flows across Firms and Nations: An Assessment of the Biotechnology Industry. *International Journal of Biotechnology* , 217-243.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). *International Migration and Sending Countries*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Oxoby, R. (2009). *Understanding Social Inclusion, Social Cohesion and Social Capital*. Department of Economics, University of Calgary.
- Pahl, R. E. (1991). The search for social cohesion: from Durkheim to the European Commission. *European Journal of Sociology* , 345-36.
- Palumickaitė, J., Matuzevičiūtė, K. (2007). Intelektinis kapitalas ir vertės kūrimas: teorinis aspektas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* , 1 (8), 206-211.
- Panitsidou, E., Papastamatis, A. (2009). European Lifelong Learning Educational Policy in the Light of the “Lisbon Agenda”: The Greek Case. *Review of European Studies* , 1 (1), 1-7.
- Papastergiadis, N. (2000) *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. London: Polity Press
- Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. London: Palgrave Macmillan.
- Pearce, I. (2000). *Education and social cohesion: An employers perspective*. In *Education and social cohesion: Education strategies for social cohesion and democratic security*. Strasbourg: : Council of Europe.
- Petty, R., Guthrie, J. (2000). Intellectual Capital literature review—Measurement, reporting and management. *Journal of Intellectual Capital*, 1(2) , 155-176.
- Pichler, F., Wallace, C. (2009). Social Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification. *European Sociological Review* , 319–332.
- Pilietinės visuomenės institutas. (2005). *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas.
- Portes, A. (2009). Migration and development: reconciling opposite views . *Ethnic and Racial Studies* , 5-22.
- Poviliūnas, A. (2004). Profesinis rengimas ir darbo rinka I: nacionalinis viešosios politikos lygmuo. *Acta Paedagogica Vilnensia* , 1-11.

- Powell, W. W., Snellman, K. (2004). The Knowledge Economy. *Annual Review of Sociology*, 199–220.
- Psacharopoulos, G., Woodhall, M. (1997). *Education for Development: An Analysis of Investment Choices*. Oxford: Oxford University Press / World Bank Publication.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. (2001). *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Vilnius: Margi raštai.
- Ragauskas, A. (2007). Bendras problematikos pristatymas. *MTEP komercializavimas Lietuvoje ir pasaulyje / Teisinė ir mokestinė aplinka, 2007 gruodžio 13 d.* Vilnius: Vilniaus Universitetas/ VšĮ Idėjų Šaltinis- Lithuanian Think Tank.
- Rajulton, F., Ravanera R., Z., Beaujot, R. (2007). Measuring Social Cohesion: An Experiment Using the Canadian National Survey of Giving, Volunteering and Participating. *Social Indicators Research*, 80, 461-492.
- Rakauskienė, O. G. (2007). Lietuvos ekonominė ir socialinė sanglauda. In L. R. centras, *Lietuvos ekonomika Europoje ir globalioje erdvėje* (pp. 103-136). Vilnius: Lietuvos Respublikos ūkio ministerija / Ekonominių tyrimų centras.
- Ranonytė A. Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška // *Filosofija.Sociologija*, 2004, Nr.4, p.1-9.
- Recci, E. (2010). EU Enlargement and the Regionalization of Labour Migration in Europe. *Trinity Immigration Initiative International Conference: 30 June - 3 July* (psl. 12). Dublin: Trinity College Dublin.
- Reed-Danahay, D., Brettell, C. (2008). *Citizenship, Political Engagement, and Belonging: Immigrants in Europe and the United States*. London: Rutgers University Press.
- Reich, R. (1991). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*. New York: Alfred Knoff.
- Reiter, H., (2008). Dangerous Transitions in the “New West“ – Youth, Work, and Unemployment in Post-Soviet Lithuania (doctoral thesis). European University Institute/ Department of Political and Social Sciences
- Reitz, J. G., Breton, R., Dion, K. K., Dion, K. L. (2009). *Multiculturalism and social cohesion: Potentials and Challenges to Diversity*. Springer Science+Business Media B.V.
- Richardson, R. (2002). Education and Community Cohesion. *Developing Community Cohesion. Understanding the Issues, Delivering Solutions. Runnymede's Developing Community Cohesion Conference October 2002* (psl. 46-48). London: Runnymede Trust.
- Rinkevičius, L. Kazlauskienė, A., (2006) The Role of Social Capital in the Lithuanian Highly-Skilled Migration // *Engineering economics*, 4, 42-49.

- Ritzen, J. (2001). Social Cohesion, Public Policy, and Economic Growth: Implications for OECD Countries. In J. Helliwell, *The contribution of human and social capital to sustained economic growth and well-being*. Ottawa: Human Resources.
- Roberts-Schweitzer, E., Greaney, V., Duer, K. (2006). *Promoting Social Cohesion through Education: Case Studies and Tools for Using Textbooks*. World Bank.
- Robinson, D. (2005). The Search for Community Cohesion: Key Themes and Dominant Concepts of the Public Policy Agenda. *Urban Studies* , 42 (8), 1411-1427.
- Romano, A. (2009). *Open Business Innovation Leadership: The Emergence of the Stakeholder University*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rosenblatt, Z., Sheaffer, Z. (2001). Brain Drain in Declining Organizations: Toward a Research Agenda. *Journal of Organizational Behaviour*, p. 409 – 424, 2001. , 409-424.
- Ruedin, D., D'Amato, G. (2011). *Social Cohesion Challenges in Europe. EU-US Immigration Systems 2011/04*. San Domenico di Fiesole (FI): Robert Schuman Centre for Advanced Studies/ European University Institute.
- Salt, J. (1992). Migration process among the highly skilled in Europe. *International Migration Review* , 484-505.
- Salt, J. (2005). *Current trends in international migration in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Sanderson, M. R., Kentor, J. (2008). Foreign Direct Investment and International Migration. A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1985–2000. *International Sociology* , 23:514.
- Sarvutytė, M. (2011). Darbo jėgos migracijos valdymas: veiksnių ir pasekmių ekonominis vertinimas / daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Sassen, S. (2006). *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Oxfordshire: Princeton University Press.
- Sauvant, K. P., Mallampally, P., Economou, P. (1993). Foreign Direct Investment and International Migration. *Transnational Corporations* 2(1) , 33-69.
- Savage, M., Bagnall, G., Longhurst, B. (2005). *Globalization and Belonging*. London: Sage.
- Schiff, M. (2006). Brain Gain : Claims about its Size and Impact on Welfare and Growth Are Greatly Exaggerated. In C. Özden, ir M. Schiff, *International Migration, Remittances and the Brain Drain*. Washington: World Bank and Palgrave Macmillan.
- Schultz, T. W. (1963). *The economic values of education*. New York: Columbia University Press.
- Seligman, B. A. (2004). *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Seravalli, G. (2009). *Competitive European regions through research and innovation*. Università degli Studi di Parma, Italy, Department of Economics, Faculty of Economics. An Agenda for a reformed Cohesion // European Commission.

Sherman, R. (2006). Rethinking the Ethnographic Local: Identity, Culture and Politics at Work in the Global Economy. *Work and Occupations* , 421-428.

Shinn, T., Benguigui, G. (1997). Physicists and intellectual mobility. *Social Science* , 293-309.

Shkolnikov, V. D. (1995). *Potential Energy: Emergent Emigration of highly Qualified Manpower from the Former Soviet Union*. Santa Monica: Rand.

Shore, C. (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.

Sipavičienė, A. (2006). *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.

Sipavičienė, A., Gaidys, V., Dobrynina, M. (2010). Grįžtamoji migracija: teorinės įžvalgos ir situacija Lietuvoje. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija / Europos migracijos tinklas.

Sipavičienė, A., Gaidys, V., ir Jeršovas, M. (2010). *Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo imigrantus*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija / Europos migracijos tinklas.

Sipavičienė, A., Jeršovas, M. (2010). *Darbo jėgos migracija: poreikis ir politika Lietuvoje*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija / Europos migracijos tinklas / Lietuvos socialinių tyrimų centras.

ŠMM. (2010). *Lietuva pagal užsienyje studijuojančio jaunimo skaičių – ties ES vidurkiu*. [žiūrėta: 2011-01-18]
http://www.smm.lt/naujienos/docs/kalbos/studiju_taptautiskumas.pdf

ŠMM. (2010). Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos 2010–2012 m. strateginis veiklos planas. Pritarta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 250. *Žin., 2010, Nr. 31-1436*.

Snyder, H. W., Pierce, J. B. (2002). Intellectual Capital. *Annual Review of Information Science and Technology* , 467–500.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2009). Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos informacija <http://www.socmin.lt/index.php?-156203978> [žiūrėta: 2009-12-01]

Sosteric, M. (1996) 'Subjectivity and the Labour Process: A Case Study in the Restaurant

Soulet, M.-H. (2002). Individualisme et État social. *Aspects de la sécurité sociale* , 3.

Spender, J.-C. (1996). Making knowledge the basis of a dynamic theory of the firm. *Strategic Management Journal*, 25 , 387–412.

- Stähle, P., Pöyhönen, A. (2005). Intellectual capital and national competitiveness: a critical examination. Case Finland. *Proceedings of the 6th European Conference of Knowledge Management (ECKM)*. Limerick: University of Limerick.
- Stankūnienė V., Eidukienė V., Gruževskis B., Jančaitytė R. Mikalauskaitė A., Paluckienė J. (2001) Parama šeimos politikai: samprata ir patyrimas. Vilnius.
- Stankūnienė V., Jasilionienė A., Jančaitytė R. Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros. (2005) Mokslo aidai. STI. Vilnius.
- Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A., Maslauskaitė A. Šeimos revoliucija? (2003) Iššūkiai šeimos politikai. Socialinių tyrimų centras. Vilnius. .
- Stankūnienė, V. (1996). *Mobility of Scientists in Lithuania: Internal and External Brain Drain* . Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology.
- Stankūnienė, V. (2004). *Demografinės kaitos klausimai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A. (2008). Family transformations in the post-communist countries: Attitudes toward changes. *European Studies of Population*, 113-118.
- Stanley, D. (2003). What Do We Know about Social Cohesion: The Research Perspective of the Federal Government's Social Cohesion Research Network. *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie, Vol. 28, No. 1* , 5-17.
- Stark, O. (2002). The Economics of the Brain Drain Turned on its Head. *ABCDE Europe Conference*. The World Bank.
- Stark, O. (2004). Rethinking the Brain Drain. *World Development Vol. 32, No. 1* , 15-22.
- Stark, O., ir Wang, Y. (2001). *Inducing Human Capital Formation: Migration as a Substitute for Subsidies*. Vienna: Institute for Advanced Studies.
- Statistics Canada. (2011). *Research and Development Personnel, 1999 to 2008. February 2011 Edition*. Ontario: Statistics Canada Business Special Surveys and Technology Statistics Division.
- Statistikos departamentas. (2006). *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas / Lietuvos statistikos departamentas.
- Statistikos departamentas. (2009). *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija (2010 m. katalogas)*. Vilnius: Statistikos Departamentas.
- Statistikos departamentas. (2009a). *Lithuania in Europe 2008*. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Statistikos departamentas. (2010). *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija*. Vilnius: Statistikos departamentas.

Statistikos departamentas. (2010a). *Demografijos metraštis 2009*. Vilnius: Statistikos departamentas.

Statistikos departamentas. (2010b). *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija*. Vilnius: Statistikos departamentas.

Statistikos departamentas. (2010c). *Mokslo darbuotojai ir jų veikla 2009*. Vilnius.

Statistikos departamentas. (2011). *Mokslo laipsnį turintys asmenys*. [žiūrėta: 2011 m. January 2 d. iš <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view?id=9374irPHPSESSID=>.

Statistikos Departamentas. (2011a). *Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė*. [žiūrėta: 2011-03-18]

<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010802&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3229&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14>

Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory research in the social sciences*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Stepanauskas R. (2003). Protų nutekėjimas ar protų apsikeitimas? / [žiūrėta: 2004-10-25] http://www.balticlabs.com/forumas/MKS03_stepanauskas_pranesimas.doc.

Stewart, T. A. (1997). *Intellectual capital. The new wealth of nations*. New York: Doubleday/Currency.

STI, (2008). *Tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą // Mokslo straipsnių rinkinys*. (ats. red. M. Taljūnaitė). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Strateginių studijų centras. (2006). *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija emigracijos ir išėivijos atžvilgiu*. Vilnius: Strateginių studijų centras.

Strateginių studijų centras. (2006). *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija emigracijos ir išėivijos atžvilgiu*. Vilnius: Strateginių studijų centras.

Stukuls, E. D. (2002). *Imagining the nation: history, modernity, and revolution in Latvia*. Pansylvania State University.

Stulgienė, A., Daunorienė, A. (2009). Migracijos poveikis darbo jėgos rinkos pusiausvyrai. *Ekonomika ir vadyba*, 984-992.

Švarplys, A. (2008). Europinio tapatumo sunkumai: diskursas, kultūra, politika ir post-nacionalizmas. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 91-109.

Sveiby, K., E. (1994). *Towards a Knowledge Perspective on Organization/ doctoral thesis*. University of Stocholm.

Sveiby, K.E. (1997), *The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge-Based Assets*, Berrett-Koehler, New York, NY.

Swain, C. M. (2007). *Debating Immigration*. Cambridge: Cambridge University Press.

Szeleny, I., Szeleny, B. (1994). Why Socialism Failed: Toward a Theory of System Breakdown—Causes of Disintegration of East European State Socialism. *Theory and Society*, 23 (2), 211-231.

Taljunaitė, M. (2008b). Tęstinių (longitudinių) tyrimų galimybės pažinti kartos socialinį kelią. *Filosofija. Sociologija*, 19 (2), 75-85.

Taljūnaitė, M. (1999). *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Taljūnaitė, M. (2005). *Pilietybė ir socialinė Europos integracija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Taljūnaitė, M. (2005a). Gender Mainstreaming as a Strategy for Promoting Gender Equality in Lithuania. *Czech Sociological Review*, 1041-1045.

Taljūnaitė, M. (2006) Lietuvių tautinio tapatumo konstravimas Sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija Sociologija*, 8-17

Taljūnaitė, M. (2008a). Tautinio identiteto sociologiniai tyrimai Lietuvoje (iki 2005). In V. Čiubrinskas, ir J. Kuznecovienė, *Lietuviškojo identiteto trajektorijos* (psl. 49). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Taljūnaitė, M. (2010). Intelektinio kapitalo kaita: sąvoka, tyrimai ir politikos modelių kūrimas. *Filosofija, Sociologija*, 160-168.

Taljūnaitė, M. (2010a) Socialinės sanglaudos ir tautinio tapatumo sąveikos paieškos. *Socialinis ugdymas*, 11 (22), 27-35.

Taljūnaitė, M., Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė, D., Labanauskas, L. (2009). Tyrėjų mobilumas ir jo socialiniai aspektai. Vilnius: Socialinių tyrimų centras / ŠMM.

Taljūnaitė, M., Labanauskas L., Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė, D. (2009). *Tyrėjų mobilumas ir jo socialiniai aspektai*. Vilnius: Socialinių tyrimų centras /ŠMM

Taljūnaitė, M., Labanauskas, L. (2010) *Improving Policy and Evolving Practices of Social Cohesion in Formal Education: The Case of Lithuania*, in Learning in Transition: Policies and Practices of Lifelong Learning in Post-Socialist Countries. Edited by V. Kozlovskiy, R. Voorman, T. Roosalu. Nauka, St. Petersburg, 2010, Intersocis, 2010

Taljūnaitė, M., Žvinklienė, A. (2002). *Akademinė karjera lyčių lygybės požiūriu / tyrimo ataskaita*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas.

Taran, P. (2008). Economic migration, social cohesion and development: towards an integrated approach. Thematic report. 8th Council of Europe Conference of Ministers.

Thaver, L. (2006). “At home,” institutional culture in higher education: methodological considerations. *Perspectives in Education*, 15-26.

The Statistics Bureau and the Director-General for Policy Planning of Japan. (2010). *Survey of Research and Development*. <http://www.stat.go.jp/english/data/kagaku/1537.htm>. Tokyo: The Statistics Bureau and the Director-General for Policy Planning of Japan.

- Tönnies, F. (2005 [1935]). *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Touraine, A. (2010). Immigrants as Scapegoats in Europe. XVII ISA World Congress of Sociology Sociology on the Move Gothenburg, Sweden 11 - 17 July, 2010.
- UCAS. (2010 m. February 8 d.). *Application numbers hit record highs for the fourth year running*. [žiūrėta: 2010-06-01] www.ucas.com/about_us/media_enquiries/media_releases/2010/080210.
- UNESCO. (1976). *Recommendation on the development of adult education*. Paris: UNESCO.
- United Nations. (2003). *Towards Knowledge-Based Economy: Lithuania. Country Readiness Report*. Geneva and New York: United Nations.
- United Nations. (2007). *Social Cohesion. Inclusion and a sense of belonging in Latin America and the Caribbean*. United Nations Publications.
- United Nations. (2008). *Lithuania*. Office on Drugs and Crime.
- Ure, O. B. (2010). Formal Education in an Informal Norwegian Culture of Enterprise Training. Six Cases Collected from Maritime and Offshore. Country report from Norway to subproject 4 of LLL2010. FAFO [žiūrėta: 2010-12-31] <http://www.faf.no/pub/rapp/10117/10117.pdf>
- Urry, J. (2001). *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. London: Routledge.
- Užiene, L. (2010). Model of Organization's Intellectual Capital Measurement. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics* , 151-159.
- Užiene, L., Staliūniene, J. D. (2009). Intelektinio kapitalo auditas: samprata, uždaviniai ir realios galimybės. *Economics and Management*, 123-131.
- Van Kempen, R., Bolt, G. (2009). Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. *Journal of Housing and the Built Environment* , 24 (4), 457-475.
- Vandamme, F. (2000). Education and social cohesion: the Council of Europe. *Education and social cohesion: Education strategies for social cohesion and democratic security*. Strasbourg: Council of Europe.
- Vaškelenė, L. (2005) Organizacijos intelektinio kapitalo vertinimo modelis/ daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
- Vergolini, L. (2008). Coesione sociale e vulnerabilità economica in Europa. *Sociologia del lavoro* , 110, 173-185.
- Vertovec, S. (1999). *Migration and social cohesion* . Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Vranken, J., De Decker, P., Van Nieuwenhuyze, I. (2003). *Social Inclusion, Urban Governance and Sustainability. Towards a Conceptual Framework*. Antwerp: Garant Uitgevers.

- Wall, A. K., Martin, G. (2004). *Intellectual Capital: Measuring the Imeasurable?* Burlington MA: Elsevier.
- Weziak, D. (2007). *Measurement of national intellectual capital application to EU countries*. Centre d'Etudes de Populations, de Pauvreté et de Politiques Socio-Economiques.
- Wills, J., Datta, K., Evans, Y., Herbert, J., May, J., ir McIlwaine, K. (2010). *Global Cities at Work: New Migrant Divisions of Labour*. London: Pluto Press.
- Wink, R. (2004). *Academia–Business Links. European Policy Strategies and Lessons Learnt*. London: Palgrave Macmillan.
- Witzel, A. (1982) Verfahren der qualitativen Sozialforschung. Überblick und Alternativen. Frankfurt/New York: Campus.
- Witzel, A. (1989) Das problemzentrierte Interview. In *Qualitative Forschung in der Psychologie: Grundfragen, Verfahrensweisen, Anwendungsfelder*. Ed. Jüttemann, Gerd. Heidelberg: Asanger.
- Witzel, A. (2000). The problem-centered interview [27 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research Journal* [online].
- Wohlrab-Sahr, M. (1995). Erfolgreiche Biographie - Biographie als Leistung. In *Biographien in Wolburg, M. (2001). On Brain Drain, Brain Gain and Brain Exchange within Europe*. Baden- Baden: Hamburg Institute of International Economics. Wolfram and Peter Alheit. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Wong, K., Yip, C. K. (1998). Education, Economic Growth and Brain Drain. *Workshop on "Economic Growth in Open Economies", Hong Kong, 1996*. University of Washington, The Chinese University of Hong Kong.
- Woolcock, M., Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy . *The World Bank Research Observer* , 225-249.
- World Bank (2006). *International Migration, Remittances and the Brain Drain*. Washington: World Bank and Palgrave Macmillan.
- World Economic Forum. (2010). *The Global Competitiveness Report 2010-2011*. Geneva: World Economic Forum.
- Žalimienė L., Ivaškaitė-Tamošiūnė V. Socialinės gerovės garantijų svarba mokslininko profesijos pasirinkimui: Lietuvos doktorantų atvejo analizė / Filosofija.Sociologija, 2009, Nr.4.
- Žalimienė, L., Lazutka, R., Skučienė, D., Aidukaitė, J., Kazakevičiūtė, J., & Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2011). *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas*. Vilnius: ŠMM / Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Zürn, M., Walter, G. (2005). *Globalizing Interests: Pressure Groups And Denationalization (Suny Series in Global Politics)*. New York: State University of New York Press.

Žvinklienė, A. (2003). Moters kelias į akademiją: istorija ir dabartis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 50-70.

Žvinklienė, A. (2009). Lyčių atotrūkis ir patriarchyto raiška Baltijos valstybėse. Lietuvos ypatumai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 99-118.

Zygmantas, J. (2011). Adult newcomers' difficulties in learning Lithuanian: an ethnographic case study/ doctoral thesis. Vilnius: Vilnius University.